DE ADEM DER DINGEN

DOOR

H. VAN TRESLONG

N.V. VAN LOGHUM SLATERUS'
UITGEVERS-MAATSCHAPPIJ
ARNHEM - IN 'T JAAR MCMXXVII

Bij Uitgeefster dezes verschenen in dezelfde serie van werken op modern-religieus en wetenschappelijk gebied:

WERKEN VAN Dr. H. T. DE GRAAF

I. OM HET EEUWIG GOED

Inleiding tot het Religieuze Geestesleven

„Het is een doorwrocht werk van universeele geleerdheid, grondig denken en godsdienstige diepte, dat de ernstige aandacht vraagt van allen, die zich kunnen en willen verdiepen in de hoogste vragen van mensch en menschheid."
G. Horreüs de Haas

„Voor wie is dit boek geschreven?.... Menschen, wien de nood is opgelegd tot een persoonlijke levensbeschouwing te komen, vrije en onbevangen geesten met religieuse aspiratie zonder dogmatische geborneerdheid. Deze zullen bij lezing, meer nog bij herlezing in dit boek grooten rijkdom vinden."
Dr. G. H. van Senden

Prijs f 3.95 ing.; f 4.95 gebonden

II. LEVENSRICHTING

Beschouwingen over heden en toekomst

„Deze nieuwe bundel kenmerkt zich door voortdurend trachten naar bepaling van levensrichting."
„N. Rott. Crt."

„Men behoeft deze opstellen maar te lezen om te voelen, hoezeer hun inhoud bij doorwerking in de geesten, vernieuwend werken moet op alle levensgebieden."
E. C. Knappert

„Hij wijst een religieuze cultuur-richting aan, en alwat hij in zijn boek van groote verscheidenheid biedt, is een of andere bouwsteen voor het groote cultuurwerk der toekomst."
Dr. M. C. v. Mourik Broekman

Prijs f 2.75 ing.; f 3.50 gebonden

WERKEN VAN Dr. J. L. SNETHLAGE

I. PROEVE EENER KRITISCHE GODSDIENSTPHILOSOPHIE

„Voorhands blijven wij met den doorsneelezer denken, dat er op het gebied der godsdienst-wijsbegeerte een nieuwe ster is opgekomen boven den Nederlandschen horizon en dat deze nog geen 40-jarige jongeman ons nog veel goede dingen op het gebied van het wetenschappelijk denken over den godsdienst zal kunnen schenken."
J. K. in de „Nieuwe Courant"

Prijs f 3.95 ing.; f 4.95 gebonden

II. KRITISCHE PHILOSOPHIE, THEOLOGIE EN PSYCHOLOGIE

Eerste uitgave van het Genootschap voor kritische Philosophie. Een vervolg op „Proeve eener Kritische Godsdienstphilosophie".
Prijs ingenaaid f 3.95

III. OPENBARING

Referaat, gehouden op de Moderne Theologenvergadering, en het debat Kohnstamm-Snethlage, met aanteekeningen.
Prijs f 1.—

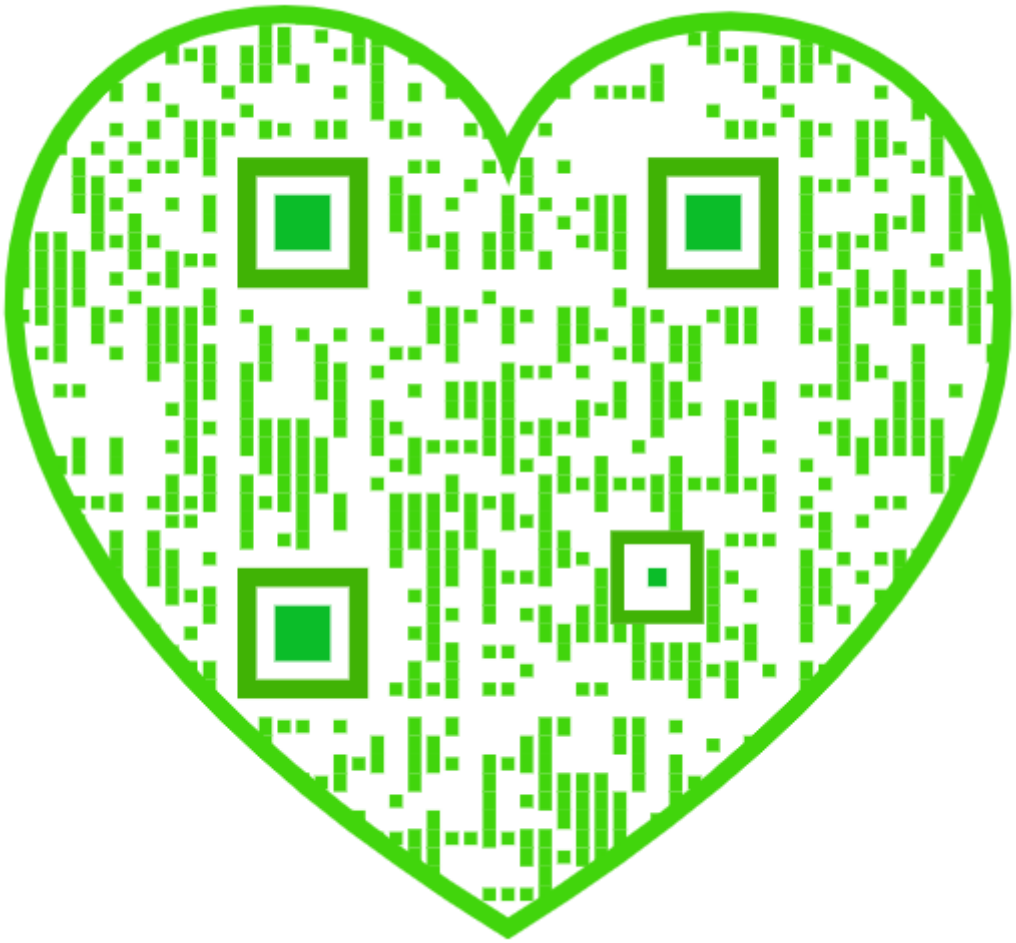

DE ADEM DER DINGEN

DE ADEM DER DINGEN

DOOR

H. VAN TRESLONG

N.V. VAN LOGHUM SLATERUS'
UITGEVERS-MAATSCHAPPIJ
ARNHEM - IN 'T JAAR MCMXXVII

INHOUD

		pag.
I.	Ter Inleiding	1
II.	Cultuurgezag en individueele vrijheid	3
III.	Objectszekerheid en wereldzekerheid	7
IV.	De ziel der Renaissance	9
V.	Het dualisme van ziel en wereld	12
VI.	Het karakter der renaissancistische denkwijze	17
VII.	Werkelijkheid	21
VIII.	De geleedheid van het ding	24
IX.	Het menschelijk lichaam als concentraat	27
X.	De ziel als richt- en bouwkracht	31
XI.	Distributie der prikkels	35
XII.	Dingkennis groeit tot wereldkennis	41
XIII.	Het beleven grijpt gewaarwording om zich te objectiveeren	44
XIV.	De zin der wereldcomplexen	47
XV.	De zin van het vormgeheel	52
XVI.	Protoplasma	55
XVII.	Denken en uitgebreidheid	57
XVIII.	Gedachte en ontroering	61
XIX.	De klop der wereld	65
XX.	Het instinct	68
XXI.	De wereld van het dier	71
XXII.	De opbouw van het ding	74
XXIII.	De gang der ziel	77
XXVI.	De ziel als bouwmeester der gewaarwordingen	81
XXV.	Het ding als synthese	85
XXVI.	De verbindendheid van het taalteeken	89
XXVII.	De gnostiek verbindt het aanschouwelijk gescheidene	93
XXVIII.	De mensch als gemeenschapsmiddel	95
XXIX.	De sociale ziel	98
XXX.	De soort als huishoudelijkheid en techniek	101
XXXI.	Instinct en Rede	106
XXXII.	De afsluiting der sociale organisatie	109
XXXIII.	Magie als belevings-objectivatie	115
XXXIV.	Taboe	120

pag.

XXXV. Ambivalentie 124
XXXVI. Sociale statica en dynamica 128
XXXVII. De gnostische golf 134
XXXVIII. Potlatch 137
XXXIX. De expansie der cultuur 141
XL. De jacht naar bezit 145
XLI. De beelding der indrukken 148
XLII. De assigheid der gedachte 150
XLIII. De wereld blaast het beleven aan 154
XLIV. Denken en handelen 158
XLV. Het relativisme der gedachte 165
XLVI. Objectiviteit door logificeering 171
XLVII. Alle subject objectiveert zich 179
XLVIII. Droom en uitbeelding 183
XLIX. Mystiek en Yoga 187
L. De impulsie 190
LI. Het eigene der dingen 195
LII. Objectief realisme 199
LIII. Beleven en weten 203
LIV. De relativeering der werkelijkheid 206
LV. De wereld als groeiende structuurgestalte 212
LVI. Kennisname en aandoening 216
LVII. Epigenesis en evolutie 219
LVIII. De stuwing van den zin en het kosmisch subject . . 221
LIX. De universeele richtingszin 225
LX. De Enkeling en zijn God 228
LXI. Structuurbeelding 232
LXII. Activiteit en eeuwige vrede 235
LXIII. De Kunst 237
LXIV. De worsteling om harmonie 240
LXV. Bereidheid en ervaring 243
LXVI. Het eene wezen van wereld en ziel 247
LXVII. De begrenzing der nuttigheid 250
LXVIII. De religieuze geloofstaal 254
LXIX. De goddelijke voltooidheid is inactief 257
LXX. Dag- en nachtzijde God's 259

I TER INLEIDING

In de jacht van het rusteloos bruisende leven, dat de menschheid als een stroom door de aardsche vlakten jaagt, tot aan zijn uitmonding in de donkere, altooszwijgende Doodenzee, keert de enkeling dikwerf als met gebalde vuisten zich tegen den dwang van het Lot, dat hem tot een lijdend, verworpen Ding dreigt te maken. Zoodra hij zich leert vermannen, om met trotschen blik de wereld in het aangezicht te zien, zal het hem te moede zijn of de tijdloop een wijle wordt gestuit; het rusteloos geschieden wordt tot de wijde aarde- en hemelruimte van het Zijn, waar als met leeuweriksvlerken de ziel opwiekt om hare stralende wereld gade te slaan. In de denkende waardeering, in de peinzende zelfbezinning, in de overgave aan diepe mijmering ontrukt zich de ziel aan de teugels van den tijd; inkeerende door de poort der rust ontwaart zij de glanzende velden van het Zijn, die als verstomd liggen uitgespreid in den altijddurenden zonneschijn der redelijke toegenegenheid.

Maar het bezit eener zoo groote vrijheid die den tijd ontvlucht om te wonen in het land van onvergankelijke rust, vereischt een forschere inspanning dan aanschouwen en waardeeren alleen. Onmerkbaar maar gestadig slijpt en schuurt de tijd aan alle kanten der persoonlijkheid; de bezieling wijkt; de strijd van het leven maakt ons vaal en bleek en vóór we het beseffen zijn we oud en krachteloos, een ding dat worstelt om zijn bezieling te handhaven en dat nochtans zwaarder en stiller wordt, om langzaam te worden weggedrongen uit de snel verduisterende wereld.

De bevrijdingsdrang, die de opeenvolgende menschengeslachten doet hopen, beminnen en vertwijfelen, die hen doet haken, telkens en telkens weer naar onvergankelijk bezit, vereischt een krachtiger houding dan een genoegelijk zich uitleven in den tijd. Uit de diepste bewogenheid der ziel welt als uit een springfontein het lied, dat de wisselende lotgevallen der toevallige persoonlijkheid binnenleidt in sfeer van het eeuwige leven. Wat de menschheid wil in hare noodzakelijke loopbaan op deze kleine planeet, dat is meer en anders dan wat de enkeling in een bepaalde tijdsdoorsnede vermag te bevroeden. De haastige verbeelding ijlt de daad vooruit, als wegbereider van het toekomstig heil, doch haar droom moet als een zeepbel uiteen spatten,

wanneer zij den toets der alledaagsche bevindingen niet verdraagt. Oprijzend uit de naakte, koele werkelijkheid moet de innigste verwachting der opeenvolgende geslachten opgebouwd zijn met de hulpmiddelen, die gedachte en verbeelding gezamenlijk bieden.
In de oogenblikken van scheppingsdrift heeft de menschheid hare hoogste heilsverwachting hardop durven droomen, dankend, biddend, jubelend. Een golf van geestdrift nam de menschen op en verdubbelde hunne kracht; de zwakken werden sterk, de armen en vernederden getroost en de machtigen hulden zich in verlegenheid en zwijgen. Zóó was het bijwijlen, als gulzige hebzucht moest wijken voor toegewijde, belanglooze liefde; als edele naamlooze helden opdoken uit de massa om na gedanen arbeid zonder klacht te verdwijnen. Dan straalde — doch hoe kort slechts — de onbedwingbare geestkracht uit nederige oogen; de veldheeren, de staatslieden werden stil; er was een nieuwe ordening der geesten, een nieuwe wereldorde geboren.
In het Geschieden ligt het Zijn als een stille tuin besloten; wie het waagt dien tuin te betreden om er blijvend te wonen, die moet gehard zijn tegen toevalligheden, tegen de beproeving van het lot en tegen de lokking van zuiver zintuigelijk bezit. In het land der vrijheid is de levenstoon een andere dan in den dollen wedloop van geboorte naar dood, die leven heet. De jacht naar zintuigstreeling is een vlucht voor het onbekende leven, dat in de binnenlanden van den geest op zijn ontdekkers wacht. En wie in het leven enkel een jachtbuit ziet, die geschikt is om te worden verslonden, hij zal walgen van eigen zatheid te midden eener verwildering, die hij te voorschijn riep.
De maat der dingen wordt aan den zintuigindruk gemeten; hun verschijning wordt aan den zintuigindruk geproefd. Maar wie der dingen ondergrond wil benaderen, hij zal den zintuigelijken opbouw der aanschouwingswereld zien als een web van stralen, die uitschieten uit een onbekende, centrale zon.
Die zon des geestes verlichte ons als wij worstelend zoeken naar de richting, naar het doel, naar de bron van onze kortstondige aardsche werkzaamheid. Zij verlichte onzen weg als wij tastend struikelen en afdwalen van den rechten weg. Zij doorgloeie ons met hare stralen, als de geestdrift verflauwt of vermoeienis ons traag maakt bij 't voorwaarts dringen. Want voorwaarts willen, neen moeten wij allen. Wie niet worstelt, hij wordt weggeduwd door den grimmen tijd; hij ondergaat het leven als de slaper zijnen droom. En de zon gaat voor hem onder, vóór hij haar in 't aangezicht heeft gezien.
Broeders, waarom zoo haastig naar den dood? Waarom zoo rusteloos in het najagen uwer dagelijksche, kleine doeleinden, die u ont-

voeren aan uw ware pad? Laat ons een wijle stille zijn en grijpen naar de teugels van den hollenden Tijd. Opdat wij ons zelven nader komen, opdat wij onze wereld erkennen en in die kennis de zekerheid verwerven van een waarlijk onvergankelijk bezit.

II CULTUURGEZAG EN INDIVIDUEELE VRIJHEID

In alle dingen is moeite en spanning, een opbouw die worstelt tegen de nivelleering van den dood, eene afgezonderdheid die den last eener zich opstapelende samengesteldheid draagt om als verschijning in de wereld te kunnen treden. Zooveel te meer bij de levende dingen, waar in duidelijk kenbare vormen een zich zelf dragende en stuwende wil op bedwongen spanning nieuwe spanningen bouwt, brug op brug en boog op boog, tot het geheel als een toren van Babel, in de hoogste stijging van den aardschen zin, in dien dingvorm, die zich „mensch" noemt, tracht te grijpen naar de onmetelijkheid van den verren Kosmos, om ook dezen in zich op te nemen en te overweldigen.
In de sfeer van het leven wordt elke bedwongen spanning, die een overwinning op de weerbarstige stof heet, met levensvreugde en met gestalte omweven. Nergens is hier sprake van de naakte streeflijnen, van de zichtbaarheid van het geraamte; de mechanica der spanning is in vleesch en bloed, in aandoening en begeerte ondergedompeld; nergens komt zij aan de oppervlakte.
Nochtans, in nog hooger stadium van den Zin, in het geestesleven en in de handelingen der cultuur treedt bijwijlen de spanning in haar naakte, anorganische gedaante weder op den voorgrond als een streven naar rechtlijnigheid, dat wars van alle mooidoenerij de lijn langs het lineaal getrokken verkiest boven de lijn, die met vrije hand is neergezet en die de aarzelingen en bevingen verraadt van tegenstrevende impulsen. Zulk een cultuur beleven wij heden. Zij heeft het menschelijk kennen en kunnen bloedeloos gemaakt, vrij van de warmte des gemoeds, rechtzinnig van zakelijkheid, maar onbewogen en met niet meer zin dan noodig is voor het najagen van een nuttigheid van verschillende dimensies. En omdat de menschelijke gemoedsbewegingen, hoezeer ter zijde geschoven als nutteloos, toch hun uitweg zoeken in het plastische leven, werken ze geprojecteerd niet enkel in de aloude en onmisbare levensinstincten, maar tevens in die rots van zelfverzekerdheid, die overblijft als de cultuurwaarden der gemeenschap tot het nulpunt gezonken zijn. Die verzekerdheid rust in het eigene en in zijn naasten omtrek.
Veel spanningen zijn technisch bedwongen, maar niet in de levende

cultuur geassimileerd. In die omstandigheden is iedereen op zijn hoede tegen eventueel losbrekende vijandschappen. Het aangezicht draagt er de sporen van; een barschheid, die elk oogenblik heftig kan losbarsten, doet het voorhoofd fronsen en zoekt afleiding in oogenbliksgenietingen, die geen vergetelheid brengen. De worstelende eenling, opgejaagd in onbevredigende spanning, aanschouwt de diepe scheur tusschen wil en gemoed. Den wil kan hij niet loslaten, want hij stuwt het onmisbare besef van eigenheid; dus werpt hij de gemoedelijkheid af als een nutteloos gewaad om zich te wenden tot datgene wat objectief aantoonbaar, rechtlijnig verbonden en nuttig is.
In dit schouwspel der verarming door economie is de belangrijkste acteur het eenige slachtoffer. In de verarming der cultuurwaarden, die met de ophooping van stoffelijke hulpmiddelen gepaard gaat is de held van het verhaal de tragische figuur. Meenend zich zelven te dienen, dient hij andere, niet-eigene doeleinden en terwijl hij zich beroemt op verzamelde rijkdommen, dwingt de armoede der cultuur hem tot steeds ernstiger geestelijke ontberingen. Hij kan in een roes zijn leven slijten, maar niet vermag hij zich te baden in het rijke bad des geestes, dat alleen verkrijgbaar is bij inniger gemeenschappelijke verbondenheid.
Een groote golf des geestes heeft de middeleeuwsche cultuur van het Westen opgetild, om haar vervolgens te doen uiteenspatten aan de rotsige kust der werkelijkheid. Die werkelijkheid werkte atomiseerend; het verbondene sloeg uiteen in duizenden, millioenen druppeltjes en elke druppel, hoog in de lucht gespat, riep op zijn beurt: Ik, Ik, Ik ben. Uit de vervaging van het middeleeuwsch schematisme werd met diep en sprekend relief de eigenmachtige Westersche persoonlijkheid geboren, die zich zelven kroonde als een koning der dingen. In den jubel om deze nieuwe geboorte mengde zich de blijdschap om hervonden en herwonnen wereldwerkelijkheid. Ziel en wereld zagen elkander aan en konden elkander nog ternauwernood begrijpen. Want de individueele ziel voelde zich alleen veilig binnen den altijd trouwen lichaamswand, die als een afzonderlijke kategorie werd losgescheurd van de wereld, om als een fort of verschansing te dienen, waarbinnen de ziel zich kon terugtrekken in de wisselvalligheden van het lot. Het eigene, dat was de lijfelijkheid, als onmiskenbaar, voor ieder kenbaar symbool van de waarachtige majesteit van het Ik.
Maar de lichamelijkheid is niet enkel banier en beschuttend schild, zij is ook als een scherm, dat de stralen eener „andere" werkelijkheid opvangt. De zintuigen zijn als slierten, uitgeworpen gelijk de lijn van den hengelaar in het ruimteveld der wereld om als prooi de

„aanschouwingsobjecten" in de wacht te sleepen. Maar die vischvangst van her en der brengt den buit niet ongewijzigd door de poort der zinnen. Het lichaamsscherm absorbeert of breekt de stralen van al het van buiten komende, kneedt ze in objectsvormen, onthult den zin hunner verschijning en maakt ze eerst daardoor tot concreties, tot objectieve dingen. En omgekeerd, in de buitenwereld treden uit de ziel gestalten en beelden, die om objectivatie smeeken, wijl zij de wereld willen vervullen van hunne aanwezigheid. De geestvervuldheid van de centrifugale scheppingen, die in de wereld geplant worden als een symbool en de objectieve zinvervuldheid van de dingen der buitenwereld die op centripetale wijze de bewustheid binnenstroomen, woelen in onderlinge botsing en mengeling dooreen. Natuur wordt schepping ; het geschapene natuur. En dat proces kent zijn einde niet.

Maar het tot elkander komen van wereld en ziel in vergeestelijking en in scheppingsdaad leidt tot eenzijdige overschatting van het eenmalige, nimmer terugkeerende, dat in den bloei der persoonlijkheid tot aanzijn is gestold. De wereld verdicht zich in een punt, waarin tijd en ruimte en werkelijkheidszin een wijle tezamenstroomen, om vervolgens weer te worden ontbonden in den afgrond des doods. De enkeling die zóózeer vervuld is van de eigen, getrouwe lijfelijkheid, en alleen in den droom die lijfelijkheid tot herinnering ziet vervagen, die enkeling, die zelfs in het mijmeren en in de overgave de eigen ruimtebegrenzing niet uit het oog verliest, hij begint te aarzelen als hij bij gelijksoortige lichamelijke verschijningen een zielewaakzaamheid moet onderstellen. Hoe kan de wereld als mijne waarneming ook nog medezielen bevatten, die niet mijne waarneming zijn? zoo luidt zijne vraag. En langs den weg van het denken is dit hiaat in de waarnemingen niet op te lossen ; de oplossing wordt door en in het sociale leven tot stand gebracht door wederzijdsche symbolische verstand-houding, door medevoelingen, door sociale gevoelens, die van oudsher de grenzen der individuatie doorbraken, om den eenling te maken tot een werktuig der cultuur. De denkende rede heeft niet uitsluitend het woord in de stuwing van den zin ; waar het denken te kort schiet, daar vullen gemoedsbewegingen de leemte aan ; zij scheppen dien dieperen ondergrond, die redenen des harten, die de rede niet kent.

Wie enkel leven wil uit de eigen realiteitszekerheid, die onderschat, ja miskent de ordeningen der gemeenschap, de lessen en ervaringen van een langdurig, groot verleden. Hij snijdt den band met de traditie af en moet leeren bouwen op niets dan zich zelven. Maar dan komen in zijn vrijwillige vereenzaming de stemmen die aanmanen

tot uitkeer uit zich zelven, tot nieuwe intrede in de menschenwereld en tot het aanvaarden van hare lasten en zorgen. Soms, indien hij te langen tijd in zich zelf bleef vertoeven, begint de lichamelijkheid te kwijnen en te verdorren, de trotsche ziel meesleepend in haar verval. Ziekte, ouderdom, vermoeienis vermurwen den trotschen eigenwil; de instincten, de bron van voortdurende prikkeling en waakzaamheid, verschrompelen tot zinloosheid en al het eigene, dat een wijle als een vlam opflakkerde in de wereld, dooft uit en buigt zich over naar het donkere Begin waaruit het zijn oorsprong nam.

Naar welke zekerheid dan te luisteren: naar de zelfverzekerdheid van den trotschen mannelijken wil, die de wereld in het aangezicht durft te zien — of naar de zekerheid van een Gezag, dat stamt uit de diepe bronwel der cultuur en dat aan de cultuurdragers bindende gedragingen voorschrijft? Of is er boven zede en eigenheid nog een andere, laatste verzekerdheid, die beide omvat en in zich draagt? Het antwoord op die vragen moet verschillend luiden in de verschillende perioden der cultuurwerkzaamheid. In tijdperken waarin de zede tot monsterlijke zelfstandigheid is uitgegroeid, tracht zij alle groeipogingen der eigenheid te knotten; het vaal Gezag, niet langer gesteund door de instemming der individueele cultuurdragers, wordt tot een levenlooze machine, die de zielen perst en kneedt, tot zij aan het vereischte schematisch model beantwoorden. Het kan niet uitblijven of stille wrok en tegenweer roepen spanningen in het leven, die het verkalkte lichaam der cultuur uiteen doen spatten. Dan is weer het moment gekomen, waarin de individuen als cultuuratomen, hun vastigheid in zich zelven zoeken en vinden. Tot dat ook hier de zinkende individueele kracht weer in nieuwe gemeenschappelijke banen geleid wordt.

Wie de Scylla der absolute eigenheid evenzeer schuwt als de Charybdis van het absolute gezag der Wet, die zoeke den middenweg, waarin noch het een, noch het ander tot kategorisch imperatief is opgetild. En die middenweg is mogelijk. Want tusschen de rotsen en draaikolken eener door het Denken verharde zelfbepaaldheid stroomt het gestaltelooze water van het aldoordringend Leven, dat geenszins de gedachte en haar bepaaldheid versmaadt, maar zich zelve de andere bron weet van de ziel en haar wereld.

III OBJECTSZEKERHEID EN WERELDZEKERHEID

Het denken heeft zich reeds heel wat moeite gegeven om het niet-denkende en toch aanzijnde in begripontvouwingen op te heffen.

Een van de oudste pogingen daartoe bestaat in het streven de objectsbepaaldheid, die in het zintuigelijk attentiesein verraden wordt, om te zetten in een psychologische kategorie, de concrete ,,voorstelling", waarna uit een totaal van op elkaar gelijkende, zich herhalende voorstellingen het begripsschema wordt geabstraheerd. Dat schema wordt vervolgens ,,opgetuigd" verzelfstandigd met andere elementen der werkelijkheid zooals ,,algemeenheid", ,,geldigheid" en psychologische ,,doordringendheid" of ,,levendigheid". Op deze wijze worden de ideeën in het aanzijn geroepen, die als een transcendente, hoogere werkelijkheid haren afglans en hare uitstraling vinden in onze zintuigelijke ervaringswereld.
Die overgang, die uitstraling van idee naar ervaringswerkelijkheid heet dan ,,verbijzondering". Dit eigenaardige woord, dat een pseudoactiviteit heet te vervullen, is niet anders dan een getuigenis van verlegenheid en van het onvermogen om den overgang van redelijk naar niet-redelijk te verklaren. Het zijn van al het aanzijnde heeft geenen redegrond noch verbijzondering van noode; het bestaat vóór en na alle redelijkheid en zijn toenadering tot het geestelijk leven is niet van logischen doch van psychologischen aard.
Alleen datgene, wat object is kan in de betrekking van subject tot predicaat gebracht worden. En al wat in oordeelsvormen kan worden gegoten, kan ook in begrippen en ideeën worden uitgezegd. Maar in begrip en oordeel wordt de werkelijkheid ,,gemeend", niet begrepen.
Bovendien zijn er ervaringen zonder algemeene geldigheid, die in oordeelsvormen worden uitgesproken. Tot die ervaringen behooren de gemoedstoestanden van het handelend of lijdend subject. Er is hier echter steeds een zinsverschuiving ondersteld, die mogelijk is gemaakt, wijl het subject zichzelven met behulp van de lichaamsvoorstelling gemakkelijk als object vermag te zien. De gemoedstoestanden worden dan als verschijningswijzen van dat lichamelijk object geobjectiveerd en in dien vorm tegenover het ,,puntachtig," oordeelend subject gesteld. Vandaar dan ook, dat het oordeel niet luidt: ,,Ik voel gelukkig", maar wel: ,,Ik voel het geluk" of: ,,Ik voel mij gelukkig". In het eerste geval is het geluk als een verre zelfstandigheid buiten den lichaamsomtrek gesteld; en in het laatste geval is de onmisbare ,,mij" de lichamelijke bemiddelaar, het object, waarin de bepaalde eigenschap van het geluk woont.
Dat wat is, kan nimmer in begrip of idee volledig gevangen worden; beide zijn daartoe te ,,dun", te arm aan verschijning en wezen. In elk object is een irrationeele rest van voorwerpelijkheid, dingwezenheid, die niet mee opgaat in het begrip. En in elk subject is evenzeer

een zijnsbepaaldheid, die niet gerationaliseerd kan worden. Voor het subject-zijn is alle wereld-zijn, alle objects-zijn een anders-zijn, dat nochtans met het subject samenvloeit in de scheppende daad. En de gescheidenheden der subjecten worden buiten de redelijkheid om (maar niet anti-redelijk) opgeheven in de handelingen der gemeenschap.

Een dieperen grond vindt deze zijns-vervloeiing in het bewustzijn, dat voorafgaat aan elke wetenschappelijke ontginning der ervaringen en dat nochtans weet heeft, als een intuïtieve, ingeboren gegevenheid van den samenhang der concreties in een alomvattend, predicaatloos Subjectszijn. Maar deze intuïtieve, verborgen zekerheid schijnt niet ieder zelfbewust wezen ingeboren te zijn. Daarom is het moeilijk zich op die laatste zekerheid te beroepen tegenover hen, voor wie de werkelijkheid van het Ik zich bevestigt in de werkelijkheid zijner ervaringen. Positivisten kan men alleen door „positieve" ervaringskritiek nader treden. Zoo is dan in het volgende een poging gewaagd, om, uitgaande van zelfverzekerdheid en wereldwerkelijkheid, de overtuiging te vestigen, dat het Denken niet in het Zijn, het Zijn niet in het Denken restloos kan worden overgeheveld. Dit dualisme van zijnsgesteldheid en denkactiviteit, van het statische en het dynamische wereldbeginsel wijst wellicht heen naar een verbintenis in den diepen wereldgrond. Doch zoolang wij menschen menschen zijn, opgenomen in de golven en den rhytmus der wereldbeweging en wij ons verbonden weten in wat niet meer verandert en niet meer verschijnt, zoolang zal het ons onmogelijk zijn die laatste synthese tusschen grond en openbaring te voltrekken. Dat zou alleen kunnen geschieden in de sfeer van het buitenmenschelijke en bovenmenschelijke, waar de worsteling om de verovering van den Zin heeft opgehouden en te niet is gedaan. Tot zoo lang moeten wij strijden, hunkeren, dorsten naar weten en geluk als lastdragers, die een moeizame, eeuwenoude taak hebben te volbrengen en bij dien dagelijkschen arbeid zullen neerzinken en uitdooven nog voor het groote werk voltooid zal zijn.

In de oogenblikken van stille mijmering overvalt den droomer als een visioen het beeld eener naderende voltooiïng. Doch het moet een waanbeeld zijn, deze kortstondige droom; want wie onzer zou het wagen of vermogen het moment te peilen, waarop de aardsche zin haar toppunt is genaderd, om vervolgens ineen te schrompelen tot groeiende zinledigheid? Het beeld wijkt, want de hunkering naar het voltooide is in ons vleesch en bloed geplant en zal ons niet verlaten zoolang wij de levensworsteling voortzetten op deze planeet. Die hunkering zelve, die geestelijke onvoldaanheid is ons als dagelijksch

brood; zij predikt ook aan de zwaksten het heldendom der zelfopoffering voor de hoogere taak, die in de naaste toekomst voltooid moet zijn. Die heilsverwachtung der toekomst schept dan weer nieuwe taken, wanneer hare vervulling nabij mocht zijn. In dat alles is van loon en belooning geen sprake, enkel van zelfschatting en van ingeboren stuwdrang. De moede wandelaar, die op dien weg een wijle stille staat, zal de poorten der ziel sluiten om in te keeren tot het eeuwige Zijn, dat Wording en Ondergang gelijkelijk omsloten houdt. Dat is het geheimzinnige oogenblik van overgave, bevruchting en eeuwige troost, die meer zijn dan alle aardsche en hemelsche belooning. De ziel, in ontvankelijkheid geboren, luistert naar haar verborgen melodie en zwelt of deinst op de golven harer bewogenheid. In die helaas, zeldzame oogenblikken wordt niets objectiefs gemeend; de begrensdheid van den lichaamswand is opgeheven en de ziel stort zich uit in het groote bekken, waaruit zij haar oorsprong nam.
Maar tot den ervaringsmensch spreekt men niet gaarne in dezen toon. Een moeizame reis door ervaringsland moge ons opwaarts voeren naar de hoogere toppen van den zin, opdat een zoo ruim mogelijk vergezicht gewonnen worde voor alle ziel, die hare wereld bemint.

IV DE ZIEL DER RENAISSANCE

De denkwijze en de denkrichting van bepaalde tijdvakken wordt in gang gezet door impulsies die allerwege in het sociale leven wakker worden en naar openbaarheid en richting zoeken. Het Westersche denken had zijn laatste kracht niet verbruikt toen het de stelsels van Plato, van Aristoteles, van de Stoa bouwde. De zwevende, mystieke gedachtensfeer van Alexandrië was bedwongen en besnoeid door enkele krachtige bouwmeesters die de jonge loot van de christelijke ideologie niet te zeer wilden zien gedijen in de aarzelingen eener overrijpe cultuur. De ruigte en het nauw-bedwongen barbarisme der vroege en late middeleeuwen wischten de lei schoon van het antieke denken, dat te zeer bezwaard was door twijfelingen.
De episode van het middeleeuwsch geestesleven, dat een in zich besloten cultuurkring vormt, werd afgesloten door de tallooze beroeringen, die het evenwicht en de zelfverzekerdheid schokten en in alle kringen der samenleving twijfel brachten en de begeerte naar vernieuwing.
Het oprijzen van het persoonlijk relief belette het zelfbewustzijn om in te gaan in het schematisme der middeleeuwsche levenshouding; hier en daar reeds brokkelde de sociale vorm af en uit de puinhoopen verrees een krachtige individueele drang naar scheppende daden.

Zóó was de Renaissance, die het menschelijk zintuigapparaat met een nieuwen inhoud vulde en een heroischen dadenlust wakker riep waarbij het individueele kunnen zwaarder woog dan de arbeid aan eene gemeenschappelijke taak. De mensch was voortaan niet meer de figurant, die in den dienst van het Eeuwige zijn bescheiden aandeel had in den opbouw eener superindividueele geestelijke wereld ; neen, hij was de held die dwars tegen den getijstroom in worstelde en arbeidde om aan zijn eigen stukje wereld een eigen merk te geven.

Nooit te voren was het persoonlijk leven zoo hoog gewaardeerd als thans ; de reiziger in het bergland van den geest, die tevoren enkel het geheel van rijzingen en dalingen overzag, werd als bij betoovering plotseling geboeid door rots na rots, door top na top, alle grillig en alle schoon in hun individueele gestaltenis. De Ouden hadden het individu gezien als drager der algemeene cultuurs, en als cement der samenleving en op dat inzicht berustte hunne beperkte waardeering van het persoonlijk leven. Zoo was het toen Sokrates tegenover zijn rechters stond ; zoo verging het Jezus tegenover Pilatus ; zoo waren de koningen en hoogepriesters onder Israël : belangrijke hulpkrachten, maar nimmer eindbestemmingen.

De doorbraak van het individualisme was niet de eenige reactie op het universalisme der algemeene kerk. Reeds te voren had de Kerk het zwaar te verantwoorden gehad toen de taalgemeenschappen der verschillende Europeesche volkeren zich kristalliseerden rondom een kern van nationaal gerichte bedoelingen. De Kruistochten waren nog Europeesche handelingen, maar alle latere oorlogen werden gevoed door strevingen van nationalen aard. Rome was in den loop der eeuwen niet geworden het Europeesch centrum, zooals Byzantium de hoofdstad van het Oosten was geworden. Uit de volkerenmengeling der vroege middeleeuwen waren versmeltingen ontstaan, maar die vermelting was niet volkomen ; het Germaansche Noorden bleef Germaansch ; de taal der Latijnen transformeerde zich in de bastaardtaal der Italianen, Franschen, Spanjaarden, terwijl in Engeland het allegaartje van Germaansche en Latijnsche resten zich verdicht had tot een eigen volkstaal. Onbewust van eigen kracht gaf het nationaal bewustzijn een stevigen ruggesteun aan allen die zich verzetten tegen het gezag van de Kerk en van den bisschop van Rome. De zegepraal van de Hervorming is de triomf van het langbedwongen Germanisme, dat zich in oppositie weet met de Kerk als erfgename van het Romeinsche Rijk. De beeldenstorm was niet de uiting eener religieuze verkilling der Noorderlingen ; hij was een bevrijdingsdaad, tevoren reeds begonnen in het gemoedsleven der

Renaissance-kunstenaars, die uit de volheid van eigen scheppingskracht hun eigen visie in de plaats stelden van de officieel geijkte symbolen der Kerk. De renaissancemensch die weer in de natuur waagde te stappen als in een frisch bad, stelde zich zelven gelijk met de heidensche Hellenen, die eveneens uit de volheid der zinnelijke aanschouwing putten als zij geestelijke waarden te voorschijn riepen.

Te midden van die algemeene gisting, van dien roep om zelfvernieuwing en zelfbezinning rijzen twee heldengestalten voor ons op, die een groot aandeel kregen in de ontwikkeling van het wijsgeerig denken. De nieuwe mensch, hakend naar zelfstandig inzicht in de wereldorde. onbekommerd om de leeringen der Kerk, stelde zich zelven als middelpunt in het groote geheel der dingen. Ook de antieke, Helleensche wijsheid had afgedaan voor de revolutionairen van den geest, die zich zelven erkenden als een onontgonnen, nieuw ontdekte wereld. De Ouden zijn niet de Ouden! roept Baco van Verulam uit. Integendeel, ze zijn de Jongen! Want wij, pasont waakten, wij bezitten ervaringen waarover de Ouden nog niet beschikten. Wij zullen in ons zelven graven, tot wij de schatten hebben opgedolven die den éénling verrijken met de kennis en het inzicht zijner Wereld. In elken mensch woont het vermogen om door onderzoek en nadenken aan de wereldorde omhoog te klimmen tot aan de hoogste uitzichtstoppen van den geest. Maar daartoe moet alles afgebroken worden wat het vrije onderzoek in den weg staat. Weg dus, gij vooroordeelen der gedachte! Weg valsche beelden der marktmenigte; weg waangedachten van ras of nationaliteit; weg beeldenrij van 's levens poppenspel; weg holbegeerten en holle waan! De waarheid ontleent niet haar geldigheid aan uiterlijk gezag; zij moet veroverd worden in diezelfde moeizame worstelingen, die alle cultuurwaarden schept; iedere tijd brengt haar eigen waarheid als een vuurzuil naar voren, opdat zij den weg wijze over het donkere pad der eeuwen.

Zoo ongeveer sprak de groote sterke stem van Baco van Verulam; zij goot bemoediging in de zielen van hen, die huiverden voor de geweldige taak die de nieuwe mensch waagde zich zelven te stellen. En al aanstonds antwoordde een andere stem, klaar en zuiver, als van iemand die zich bevrijd weet van veel troebele herinneringen. Wat weet ik, éénling, anders dan dat ik zelf besta, aldus Descartes. En hoe kan ik dat bestaan aan mij zelven en aan anderen duidelijk maken anders dan door de felle zekerheid van het eigen, souvereine gedachtenleven?

Als twee poortwachters die een nieuwe woning gaan ontsluiten voor den Heerscher die in aantocht is, aldus wierpen die beiden de

deuren open van de woonstede der hernieuwde ziel. De menschengeest toefde in zich zelve. De bemiddeling versmadend van kerkleer en antieke wijsheid, zocht de eenling naar eigen plaats en beteekenis in het omringende. Nimmer tevoren in de wereldgeschiedenis had de enkeling zóó driest op zich zelf durven bouwen. Want de menschelijke durf berust op de vastigheid van een steunpunt, van een veilige omheining waar hij in geval van tegenslag een toevlucht vindt. In de oudste beschavingen is de mensch buiten de omrastering van zijn ras of volk nergens ter wereld veilig, in de daad evenmin als in de gedachte. Maar de renaissance-mensch voelt zich veilig binnen de lichaamswanden, eenzaam met zijn ziel onder de blauwe oneindigheid.

Doch de emancipatie van het persoonlijk leven van hare gemeenschappelijke basis, welke den geest der Renaissance zoo scherp onderscheidt van elke andere cultuurphase, niet het minst van het middeleeuwsch gemeenschapsleven, die emancipatie baart moeilijkheden en zorgen zoodra het er op aan komt, den vrijheidsgraad en de sfeer van actie der persoonlijkheid te bepalen. In het Cartesiaansche denken ligt de wereld in een tweeheid gekloofd, die slechts hier en daar, in den denkenden mensch door de bemiddelingsdaad God's een wijle hereenigd wordt. Wereld beduidt uitgebreidheid, beweging ; ziel daarentegen is innerlijkheid, zelfverzekerdheid.
Die uitgebreidheid der objectieve wereld is de zwaarste kluif, die aan het Europeesche denken na Descartes te verorberen is gegeven. Het probleem, heel wat gewichtiger dan bijv. het vraagstuk van het Ding „an sich", leeft evenals tal van andere renaissance-motieven voort tot in onzen tijd. En dat is niet te verwonderen ; want het individualisme schept een eigen gedachtensfeer en eigen problemen. En in geestelijken zin zijn wij nog steeds de zelfzoekers en zelfontginners der zestiende en zeventiende eeuw.

V HET DUALISME VAN ZIEL EN WERELD

De hardheid, de logheid der objectieve natuurdingen die weerstand bieden aan elke poging om ze te verluchtigen, te vervluchtigen in den ijlen damp der voorstellingswereld is een wijze van aanvoeling van de zintuigelijke werkelijkheid, die om vertolking vraagt in de uitkomsten van het denken. Inderdaad kenden alle cultuurphasen den Geest als een fijnere stof, ontastbaar voor den druk der vingeren, onafhankelijk van de zwaarte der materie, hoewel met haar samengespannen in 't zelfde gareel, gedwongen om met haar door het leven te gaan. In het Cartesiaansche denken treedt deze tweeheid, dit dua-

lisme weer scherp naar voren. En dat is te opmerkelijker, wijl in de middeleeuwsche scholastieke wijsbegeerte, met name in de Thomistische philosophie met de substantialiteit der ziel reeds is afgerekend. Bij Thomas van Aquino evenzeer als bij Aristoteles is de ziel een vermogen dat zoowel door rechtstreeksche inwerking (causa efficiens) als door doelbestrevingen (causa finalis) zich kenbaar maakt.

De ziel is zuivere, onstoffelijke vorm, handelend met behulp van door God geplante vermogens. Die activiteit kenmerkt zich als overgang van mogelijkheid naar werkelijkheid; de begeerde daad wordt als mogelijkheid gedacht en als werkelijkheid bevestigd.

In de Cartesiaansche gedachtenwereld daarentegen zijn ziel en wereld twee gesteldheden, die in den mensch voeling met elkaar houden. En aangezien de buitenwereld bepaald wordt als de totaliteit van stoffelijke uitgebreidheden, in lichamen gestold en die lichamen alleen luisteren naar eigen mechanische wetten, die in mathematische formules worden uitgedrukt, is het rijk des geestes een tweede zelfstandige wereld die in den mensch een aanrakingspunt vindt met de wereld der stof. Die aanraking baat trouwens niet veel; zij kan niet de natuurwetten wijzigen; zij kan alleen de richting veranderen en aldus een „domme" richting in een „voordeelige" omzetten.

Het is buitengewoon opvallend dat in het tijdperk der Renaissance, als de menschelijke activiteit naar buiten dringt en overal aangrijpingspunten zoekt in het omringende, naar de opvatting der wijsgeeren de ziel tot een bestendigheid wordt, die zich plaatst naast en tegenover de bestendigheid der dingenwereld. In het weinig bewogen tijdvak der middeleeuwen daarentegen, als heel de buitenwereld zich wiegt in de rust der eenmaal geschapen werkelijkheid, treedt de ziel uit haar lijst en wordt tot een dynamisch gebeuren in de opvattingen van den tijd.

Diezelfde substantialisatie, die versteviging der ziel tot bestaande wezenheid treedt ons tegemoet in de denkwijze van Cartesius en van de wijsgeeren die na hem kwamen. Ik twijfel aan sommige waarheden, zoo luidt de uitspraak, maar aan dien twijfel zelf kan ik niet opnieuw twijfelen zonder het denken te verloochenen, dat dien twijfel opheft. Bijgevolg is die twijfelszekerheid een denkzekerheid, waaruit volgt dat het denkende Ik-wezen aanwezig moet zijn, moet „bestaan", moet „aanzijn". Men proeft hier als 't ware den Renaissance-mensch, die zijn zelfverzekerdheid met zich omdraagt en die zich van het aanloopje der twijfelende gedachte slechts bedient om dat waarvan hij reeds te voren zeker is in een formule vast te leggen. Maar die formule heeft haar tekortkomingen. Want wat wij het „aanzijn", het be-

staan noemen, dat is niet anders dan de doorsnede door een werkelijk gebeuren ; het is een tijdelijk verloop dat plotseling tot versteenden stilstand wordt gebracht. Aanzijn beteekent de doorloopende identiteit van alle oogenbliksdoorsneden der werkelijkheid ; al wat in het vlieden van den tijd zich zelf gelijkblijft is aanwezig en bestaat. Maar die verstarring van de zieleactiviteit tot simpele doorsnede geeft in de formuleering van Descartes tot dubbelzinnigheid aanleiding. Immers de uitdrukking : ,,ik besta" heeft in de volkstaal een bepaalden zin. Zij beteekent dat de spreker zich bestaan toekent. Die spreker echter kent zich zelven als psychophysische werkelijkheid, niet enkel derhalve als geestelijk, maar evenzeer als lichamelijk wezen. De twijfelende Descartes moge nog zoo zeer geneigd zijn de knagingen van den twijfel binnen de zielesfeer te bannen ; de omstanders daarentegen lezen dien twijfel van zijn aangezicht en zij zullen den lichamelijken Descartes aanwijzen als zij den denkenden geest Descartes bedoelen.

De Renaissance-philosophie en trouwens elke wijsbegeerte heeft steeds de neiging gehad om de rijke straling van het zieleleven om te buigen, tot zij in het brandpunt van het denken tot een bundel is verzameld. In dit opzicht echter is de formule van Descartes tastbaar onjuist. De zekerheid van den twijfel in het zelfbewustzijn berust niet op de data van het denken, maar op de aanwezigheid van beklemmende gevoelens van spanning en verscheurdheid. Het zijn die gevoelens, die om genezing roepen door de optimistische uitspraken van het denken. De formule zou dus moeten luiden : Ik voel dat ik twijfel en ik voel dat alleen de troostgronden der nietsontziende gedachte dien twijfel wegnemen. Die gevoelszekerheid bewijst mij, dat ik besta. Hiermee is echter niets bewezen, want ,,bewijzen" is de uitkomst van een stelsel van gevolgtrekkingen. Het ,,bestaan" wordt nimmer ,,bewezen" ; het poneert zich zelven door zijn activiteit. Het logisch denken kan wel bepaalde gesteldheden in een nog niet gezien onderling verband plaatsen, maar die gesteldheden zelve kunnen langs syllogistischen weg niet te voorschijn worden getooverd ; daarvoor mangelt het de bewijsvoering aan de scheppingskracht om uit het begrip het object dat er mee bedoeld is te voorschijn te brengen.

Het is juist de diepe, onafwijsbare indruk, dien de objecten der buitenwereld op het waarnemend bewustzijn maken, welke het erkennen van het bestaan der buitenwereld afdwingt nog vóór het bewustzijn aan het nadenken over eigen bestaan toe is. Vandaar ook die telkens herhaalde pogingen om al onze zekerheden af te leiden uit de primaire verzekerdheid der zintuigwaarneming. Het rationalisme gelooft

in de scheppingskracht der bewijsvoering ; het sensualisme in de oorspronkelijkheid der zintuigindrukken. die vervolgens het bewustzijn helpen opbouwen.

Tusschen die beide onafwijsbare gegevens van zintuigelijk waarneembare wereld en denkend bewustzijn schommelt de menschelijke lichaamsorganisatie als een bemiddelaar dan naar de ééne, dan naar de andere zijde. Wie van Ik spreekt, kan den lichaamsvorm niet voorbij zien ; ja, de oude strijd van geest en stof verdicht zich binnen den lichaamsomtrek vanaf het oogenblik, dat geest èn stof als substanties worden opgevat, die elkander den voorrang in de scheppingsreeks betwisten.

Als al het zintuigelijk waarneembare als secundaire functie aan den geest is toegevoegd, dan is inderdaad de wereld mijne wereld, mijne schepping, en de lichaamsvorm is de bemiddelaar die deze schepping mogelijk maakt. Is daarentegen de geest een late gast, die in het stelsel der stoffelijke vormzettingen verschijnt, dan is de lichaamsvorm de wegbereider voor de komst van dien geest. Wezenheid tegenover wezenheid — ziel tegenover wereld — zoo vertoont zich in het denken der laatste vier eeuwen het probleem dat de wijsbegeerte zich stelt. De souvereiniteit van het Ik geldt haar als het uitgangspunt van elke redeneering, maar die Ik-stelling botst telkens op de realiteit van de lichamelijke uitingsvormen. Hoe kan de ziel die geen uitgebreidheid bezit, treden in het spierapparaat dat de handelingen helpt verwezenlijken? En omgekeerd, hoe het object of de objectieve gebeurtenis, die in de ruimte zich afspelen, tot onruimtelijk voorstellingsbeeld? Al die vraagstukken zijn op verschillende wijze belicht door de opvolgers van Descartes en de strijd duurt nog voort tot op dezen dag.

In de levenservaring van iederen mensch, ook van hem die geen wijsgeerig stelsel aanhangt is het individu een psychophysisch complex, een veelheid van waarneembaarheden die gedeeltelijk in ruimtetijdvormen, gedeeltelijk als niet-ruimtelijke, alleen tijdelijk aaneengeschakelde bevindingen hun verloop hebben. Zoodra in deze feitelijkheid de ziel als onruimtelijke wezenheid wordt ingeschakeld, die alle innerlijke bevindingen voor zich inpalmt en de ruimteprocessen daarentegen van zich afstoot staat men voor de taak om de kloof, door het denken geschapen, door het denken te overbruggen. Die overbrugging is vrijwel onmogelijk tenzij door een toewijzingstheorie, die aan elke ruimtelijkheid haar eigen geestelijk aequivalent aanwijst. Dat is de bekende leer van de dubbele boekhouding, van het parallelisme, die geest en natuur, ziel en wereld als gelijkwaardige gesteldheden aanvaardt. Heel de zeventiende en achttiende eeuw

heeft zich uitgeput om voor deze leer een toereikend beeld, een bevredigende formule te scheppen. Het Spinozisme, het occasionalisme, de monadenleer met hare aan het Calvinisme verwante gepraestabileerde harmonie, ze hebben geen van alle den twijfel kunnen bannen aan de geldigheid van het aldus gestelde probleem.

Dan komt de leer van Kant die een geheel nieuwe wending geeft aan het Europeesche denken en geheel nieuwe vraagstukken aan de orde stelt. Het dualisme van stof en geest verdwijnt voor een wijle op den achtergrond, om plaats te maken voor de vraag naar de geldigheid van de uitspraken van het denken, als het uit waarnemingen kennis opbouwt.

In de leer van Kant zijn twee souvereiniteitsbeginselen te onderscheiden. Het eerste beginsel gaat uit van de souvereiniteit van het zuivere denken, of zooals Kant het uitdrukt van de zuivere rede. De geldigheid van de zuivere denkvormen is a priori, dat is onafhankelijk van elke verworven of nog te verwerven ervaring. De zuivere rede is als 't ware een kosmisch orgaan, in den zin van onfeilbaar, alomtegenwoordig en immergeldig. Wie aan de zuivere rede twijfelt, die vernietigt elke verwachting, elk vertrouwen op geldige kennis ten aanzien van de wereld onzer waarneming. De tweede souvereiniteit is die van het ,,praktisch'' denkend Ik, dat op grond van verzamelde levenservaringen naar de stelregels zoekt, die zijn houding, zijn handelwijze ten opzichte van de buitenwereld moeten bepalen.

De waardebepaling der mogelijke en der noodzakelijk geachte handelingen wortelt in het souvereine gezag van het zelfbewustzijn, dat onafhankelijk van invloeden der omgeving zich zelf het vermogen toeschrijft om die waardebepalingen op onbetwistbare, algemeen geldige wijze vast te leggen. In die praktische redelijkheid, welke achting vraagt voor alle handelingen, die uit persoonlijk gemotiveerde inzichten voortkomen, begeeft de leer van Kant zich binnen de omlijsting van zijn tijd en binnen het wijdere perk van het individualistisch Renaissance-bewustzijn. De ,,verlichtings''-philosoof Kant is een der vaders van het liberalisme, dat geen andere leuze kent dan de achting voor het individueel verworven bezit.

Het absolutisme der Kantiaansche leer, slecht verborgen achter de betiteling van het transscendentale, wordt de machtige drijfveer van het metaphysisch denken in de periode der romantiek, die den aanvang en het midden der negentiende eeuw beheerscht. Kant zelf meende met de metaphysica als buiten de waarneming staande zijnswetenschap voorgoed te hebben afgerekend. Maar de menschelijke geest is te zeer met droomen beladen, om niet te begeeren ze als zin-

volle, objectieve symbolen te zien prijken in een stelsel van geordende overtuigingen. Elke philosophie draagt hare noodzakelijkheid in zich; steunend op de motieven van hen die vóórgingen in den tijd, worden de wijsgeeren op hunne beurt tot cultuurdragers van hunne levensperiode, en gevoelen zich aangewezen om levensadem te gieten in de strakke begrippentaal van den denkenden geest.
Het is opmerkelijk dat al deze denkers der romantische periode, die de strenge school der Kantiaansche kennisleer hebben doorloopen, alleen rekening hielden met die lessen van hun leermeester, welke heenwezen naar het Absolute, naar het Grondelooze. Die hang naar het Absolute dreef hen er toe zich te beperken tot de onmiddellijke gegevens der zelfwaarneming. Dat was ook het uitgangspunt geweest van Descartes, maar diens zelfverzekerdheid hield telkens halt voor de realiteit der buitenwereld, die als dwingende macht zich stelt tegenover de macht van het denken. In de denkwijze der romantici is het denkend Ik gezwollen tot absolute wereldmacht, die de feitelijkheid van het omringende als aanhangsel, als secundaire functie of als tegenstelling in zich sluit. De natuurwetenschap wordt ,,geestelijk", dat is metaphysisch verklaard en het natuuronderzoek wordt overgelaten aan de ,,knutselaars", die het experiment van nooden meenen te hebben om hunne meeningen aangaande de dingen te toetsen. De natuurwetenschap raakt vervreemd van de wijsbegeerte en de fraaie uitkomsten van hare experimenteermethode, de schitterende ontdekkingen, die technisch werden toegepast, logenstraften de pedante beweringen van hen, die den geest te goed vonden voor het oprapen van ervaringen:

Erfahrungswesen! Schaum und Dunst!
Und mit dem Geist nicht ebenbürtig!

VI HET KARAKTER DER RENAISSANCISTISCHE DENKWIJZE

Al deze wijsgeeren zijn als Descartes individualistisch georienteerd; in stede van te bedenken, dat zij als deelgenooten zijn opgesloten in een groot rijk des geestes, dat zij door hun arbeid hebben te verrijken, zien ze telkens opnieuw in de bruisende leefkracht van hun overstroomende ziel zich zelven als den aanvang van alle dingen, als het uitgangspunt van een nieuwe wereldstructuur. De middeleeuwers hadden in een anderen toonaard geleefd. Wij Renaissancemenschen verwijten hun dikwijls de blinde aanhankelijkheid aan een oud en verouderd leergezag. Maar die aanhankelijkheid was niet zoo blind en dor van ziel als wij gelieven te gelooven. In elke traditioneele vereering zit een element van trouw en van liefde jegens de

machten van het verleden. Men verwierp het oude niet omdat het zich als vanzelve aanbood aan het rijzend bewustzijn ; men speurde in den ouden bouw naar de geuren van een leven, dat een geraamte achter liet en men wist dat geraamte tot nieuw leven te wekken. Niet aldus de mensch der laatste vier eeuwen, die zijn woning bouwt op de puinhoopen en kerkhoven van voorbijgegane geslachten. Weliswaar draagt de versnelling van het levenstempo er toe bij dat de leermeeningen spoedig verouderen, maar de dynamische levens- en wereldopvatting wettigt nog niet het heroisme van de schoone lei. Hoe weinige tabula-rasa-jongeren zien zich zelven als schakel in een grootsch gebeuren en hoe weinig beseffen zij, dat zij na weinig tientallen jaren behooren zullen tot de ,,oude sokken", naar wie men niet behoeft te luisteren.

Als iets bestendig is in deze verbijsterend snelle opeenvolging der gedachte-systemen, dan zijn het juist die kern-gedachten, die buiten het persoonlijke uitwijzen naar een grooter rijk van universeele strekking. In elk wijsgeerig stelsel moeten we onderscheiden tusschen den leefdrang, de vitaliteit, die geen anderen hartstocht heeft dan een beklemmenden overdaad van schitterende gedachten uit te storten in de wereld. En daarnaast met de meer of minder strenge opbouweischen, die het systeem maken tot meer dan een excretie, tot meer dan een samenraapsel van losweg uitgestooten oordeelen. De vitaliteit roept Ik, Ik, Ik en zijn gedachtentempel is een bouw tot verheerlijking van dat Ik.

Maar de philosophen zou men onrecht doen als men ze enkel liet handelen, d.i. leven uit de motieven, die den ijdelen kunstenaar beheerschen. In elke wijsbegeerte is een streven om uit den beperkten kring van het Ik te komen tot wijder universeeler sfeer. Op de eene of andere wijze keert de eenling zich tot den wereldgrond, waarin hij zijn wortel en zijn kroon gevestigd ziet. 't Zij men dien wereldgrond betitelt als Logos, als God, als Scheppende evolutie der Materie, steeds is het Individueele een accident, een opflakkeren in het tijdgebeuren.

De spankrachten die onze beschavingsperiode hebben opgebouwd worden individueel verwerkt en verantwoord ; zij wekken op tot individueel ingrijpen, maar in die deelname van de individueele krachten zijn oudere kristallisaties en organisaties verborgen.

Ongetwijfeld, de zee wordt niet ,,van zelve" tot een visch of tot een schip, maar in het tijdstip waarop visch of schip de zee berijden als een ruiter zijn paard, zijn er veel stille draden van de diepten en wijdten der zee uitgegaan tot den opbouw en tot de voltooiing hunner organisatie. In het denkend bewustzijn is steeds veel menschelijks vóór-

ondersteld ; in den mensch zijn al de aardsche en kosmische krachten die het leven dragen, tezamengekomen. Wie Ik zegt, meent iets heel dieps, iets heel ouds. De wijsbegeerte echter heeft tot taak om af te wijzen alles wat in den Ik-cultus tot de modegril van den dag of van de eeuw behoort. Geest is meer dan leven en de eeuwigheid die achter onze voorhoofden bloeit, ook al wikkelt zij zich in het glanzend gebeuren van den tijd, draagt in zich zelve ook de kracht die de individuen optilt als zeepbellen in de lucht.

Het renaissancistisch denken dat uitgaat van de zekerheid der zelfbewuste persoonlijkheid, heeft problemen opgeworpen en diepe inzichten geschapen, die we tevergeefs zoeken in de vroegere denkspanningen van den menschelijken geest, Westersche of Oostersche.

Het tanen van die individualistische levenshouding in de kentering van onzen tijd kan ons niet berooven van het eens verworven bezit. Doch als een wandelaar, die na een moeilijken tocht een wijle stilstaat en liefdevol zijne wereld gadeslaat en dan voorwaarts gedreven wordt door een nimmer rustend verlangen naar het hoogste goed, zoo toeft de geest, die zich mensch weet, te midden zijner wereld van gisteren en van heden, om weldra voort te stappen, de lokkende toekomst tegemoet.

Wanneer wij keurend de bonte beeldenrij van de wijsgeerige bloeivormen aan ons voorbij laten trekken, dan wordt onze aandacht het meest geboeid door de twee universeele stelsels, waarin het Ik tot accidentie wordt in het denkverloop en in het geestesverloop. Bij Kant is die neiging tot universalisme beperkt tot dit eene hartstochtelijk streven om te weten te komen hoe uit denkende waarneming kennis kan groeien. In de leer van Kant is als bij een microscopische coupe het denkproces in het oogenblik zijner activiteit dwars doorgesneden om den vezelbouw der geestelijke hulpmiddelen aan te toonen. De wereld van Kant is een schijf, een tranche, waarin het veelbeweeglijke, veelvormige, immer rustelooze is verstard tot een streng onderscheidbare veelheid, waarvan het onderling verband bezwaarlijk is vast te stellen. De aanschouwingsvormen ruimte en tijd staan in het stelsel ter zijde ; de stambegrippen (kategorieën) zijn wel logisch geordend, maar aan die ordening ontbreekt het besef van noodzakelijkheid ; het zijn eer sorteeringsbeginselen van de mogelijke ervaringen, dan werkzaamheden, die de totale activiteit van het denken bepalen. De voornaamste vraag die ieder denkend wezen zich stelt, de vraag namelijk naar de verhouding van denken tot zijn, van denkwet tot wereldwet, wordt bij Kant ontweken door de splitsing der wereld in een subjectief kenbare veelheid van verschijn-

selen en daarnaast van een onkenbare veelheid van „dingen op zich zelf".

Die statische doorsnede-philosophie wordt opgeheven in de dynamische geestes-philosophie van Hegel. De vraag naar de geldigheid onzer denkbepalingen, naar de verhouding van denken en zijn wordt bij Hegel apodiktisch, met een gezag dat als een bruisende stroom alle tegenwerpingen wegspoelt, beantwoord met de stelling, dat al het zijnde in den geest is en enkel door den geest gekend kan worden. Objectiviteit is „verbijzondering", versteening van het algemeene tot concretie. Die algemeenheid zelve is een wereldproces dat in het denkend bewustzijn tot zich zelve komt volgens strenge, eenvoudige, architectonische richtlijnen. In het stelsel van Hegel heeft het wereldproces het sinds millioenen jaren gestelde doel bijna bereikt; de stroom nadert zijne uitmonding in zee.

Ondanks den schoonen, eenvoudigen opzet van Hegels leer met hare alomvattende, alles overschouwende vergezichten zijn de bedenkingen tegen haar geldigheid van te ernstigen aard dan dat we haar zouden kunnen aanvaarden als levens- en wereldcommentaar voor nu en voor alle tijden. De beroemde dialektische drieslag, waarin het gestelde behept blijkt met inwonende tegenstrijdigheid, die een tegenstelling eischt, welke vervolgens met het eerst gestelde verzoend wordt in een hoogere stelling, die dialektiek kan niet worden toegepast zelfs in de eenvoudigste natuurwetenschappen, in mechanica, in natuur- en scheikunde.

Niettemin heeft Hegel het gewaagd een dialektische natuurfilosofie te schrijven, die allerminst geslaagd mag heeten. Ook de pogingen der jongeren om de polariteit van sommige natuurverschijnselen voor den opbouw eener „natuurdialektiek" te benutten, kunnen niet dan teleurstelling verwekken. De subjectieve qualiteit der gewaarwordingen beantwoordt aan objectieve quantiteiten, die in seriën gerangschikt kunnen worden langs een enkelen spectraalband. De subjectieve ondervindingen „warm" en „koud" die men als tegenstelling zou kunnen opvatten, vormen bepaalde provincies van hetzelfde land, bepaalde inhouden van een trapsgewijs afdalend gebeuren; objectief gesproken is er geen tegengesteldheid, maar overeenkomstigheid. Elk „anders-zijn", dat subjectief als tegenstelling ondervonden wordt, ontleent die zekerheid niet aan de immanente denkwet, maar aan subjectieve begeleidingsmomenten die in het gevoelsleven wortelen. De sympathieën en de antipathieën, hoezeer in het zuivere denken schijnbaar verbannen naar den duisteren Orkus der onredelijkheid, ze dringen toch steeds in het gedachtenleven door en verleenen aan onze overtuigingen dat coloriet, dat

noodzakelijk is voor de overplanting dier overtuigingen bij anderen. In het gebied der natuurverschijnselen is tegen-gesteldheid niet geworteld in wezen of vorm der objecten ; zij vertoont zich enkel in het „gericht"-zijn. Elke poging om uit het richtingscontrast te besluiten tot een dynamisch-dialektische natuurontwikkeling, is onmogelijk. En andere kunstgrepen, zooals die, welke de kwantiteit in de kwaliteit doet „omslaan", is armelijk kinderspel tegenover de geweldig uitgebouwde methodiek van de natuurwetenschappen, die zich kunnen beroepen op een rijken oogst van ontdekkingen, met behulp van die methoden verworven. De wijsgeer hoede zich voor een pedantisme, dat alle inspanning der denkende ervaring voor overtollig verklaart, wijl hij, met zijn wereldformule de totaliteit der nog te verwerven inzichten reeds in zich heeft, terwijl de arme stumpers van natuuronderzoekers nog eeuwen zullen moeten tobben.
In het Hegelisme wordt met luchtig gebaar telkens de sprong gedaan van het begripsschema naar de wereldrealiteit die er mee wordt aangeduid. De geest „verbijzondert" zich beteekent telkens de vernieuwing van den ontologischen sprong, die denkgrond en zijnsgrond met elkaar verwisselt en versmelt. Het was Kant, die de denkende menschheid op deze fout wees naar aanleiding van zijn kritiek op de bewijzen voor het Godsbestaan. Het „zijn" is niet een predicaat onder predicaten, een nieuwe eigenschap die aan andere eigenschappen kan worden toegevoegd, maar het bevat in zich heel den rijkdom van alle andere gegevens. Elk gegeven „is", maar het gaat niet aan een willekeurig begrip op te vatten als een gegeven, waaraan voorloopig nog het „zijn" ontbreekt. Het begrip is symbool voor een aangeduide werkelijkheid, maar nimmer zelf werkelijkheidsdrager.

VII WERKELIJKHEID

Al onze uitspraken, en al onze handelingen welke met die uitspraken gepaard gaan, hebben een vasten bodem onder zich, die den opbouw van gedachte en daad eerst mogelijk maakt. Die stevige bodem is de werkelijkheid, de onwrikbare rots van ons bestaan. Werkelijk is alles, wat met onontkoombaren nadruk zich openbaart als een gegevenheid, die wij niet kunnen ontwijken en die wij derhalve als bestaande moeten erkennen. Maar die nadrukkelijkheid heeft een uiterlijke en een innerlijke zijde, die in de waarneming zeer goed onderscheiden worden. Elke waarneming stoot zich aan in ruimte en tijd geordende feitelijkheid, die niet ons maaksel is, maar die wij hebben te aanvaarden. En daarnaast constateert de waarneming een inner-

lijke gegevenheid, die zich oplegt als een dwang tot proeven, tot aanvaarding, tot wegen en berusten. Beide feitelijkheden, de uiterlijke en de innerlijke worstelen om den voorrang in de aandacht van het waarnemend bewustzijn. De totaliteit van de velerhande uiterlijke feitelijkheid betitelen wij als wereld; daarentegen noemen wij het geheel der innerlijke, verzekerdheden de ziel; beide, wereld en ziel staan als trotsche, onafhankelijke machten tegenover elkaar. En toch hebben zij elkander van noode!

De wereld als veelheid van geordende feiten ligt in elk van hare bestanddeelen open voor den schouwenden blik. En naarmate die blik, die waarneming van het buitenwaartsche, dwaalt over den omtrek en de oppervlakte der dingen, trachten wij ook hunne diepte te peilen.

Maar nu leert de ervaring, die ons innerlijke feitelijkheid biedt, dat wij steeds aan den uiterlijken glans, aan de ,,verschijning'' der dingen blijven hangen. Zoodra wij probeeren hun wezen, hun kern te bepalen, is het alsof die kern zich oplost in oppervlakte-verschijnselen. Elk samenstel van uiterlijke waarneembaarheden, dat wij in het ding saamgegroeid achten, lost zich op in een aantal gelocaliseerde zintuigindrukken, waarvan we alleen kunnen verzekeren dat wij ze waarnemen, dat ze er zijn, en dat ze dáár zijn en nu zijn. De dingen verschijnen ons in hun omtrek, hun kleur, in hun wisselende belichting, in hun hardheid, hunne warmte of koude, maar als we vragen wat er achter die zintuigelijke waarneming zit, wat er van het ding overblijft als we het beroofd denken van de taal waarmee het tot onze zintuigen spreekt, dan blijft er niets dan de onkenbare wezenheid die Kant betitelde met het ,,ding op zich zelf.''

Nu kan men wel zeggen dat kleur, vorm, geur, smaak, hardheid, enz. behooren tot het ding en er niet van mogen worden gescheiden. Maar wij weten dat de uitschakeling van de menschelijke zintuigen tengevolge heeft dat wij geen waarnemingen van de buitenwereld kunnen hebben en dus ook geen dingen kunnen waarnemen. Op het oogenblik dat het bewustzijn de beide werkelijkheden van innerlijk en uiterlijk, van ziel en wereld heeft gesteld, op dat oogenblik zou het kunnen gebeuren dat alle zintuigen plotseling te gronde gingen. Het zou dan blijken dat plotseling heel die bonte wereld, waaraan wij met al onze zinnen hingen, als een donkere leegte in het niet verschrompelde. Behoudens één uitzondering. Want ook dan nog zouden wij een stuk wereld in handen hebben, een klein maar toch zeer belangrijk wereldfragment. Dat stuk wereld is ons eigen lichaam. Al werd alles duister en leeg om ons heen, wij zouden toch nog den harteklop voelen, en de beweging van de spieren en ledematen en de

golvingen der gemoedsbewegingen in onze zwellende en krimpende aderen.

De kleur der dingen is daar, waar die kleur wordt opgevangen en als zoodanig betiteld. Iemand die blind is voor de kleuren rood en groen, zal een roode bloem met groene bladeren enkel grauw zien, op de wijze ongeveer waarop wij een ets bekijken. Zijn indruk van de buitenwereld is even reeël als de onze ; toch moet hij ons op ons woord gelooven als we hem verzekeren, dat het voorwerp dat hij bekijkt meer eigenschappen bezit dan hij ervaren kan. Wij zijn echter niet altijd correct bij de toemeting onzer eigenschapsbepalingen. Terwijl we de roode kleur in plaats van op ons netvlies op de bloem geplakt denken, plaatsen wij den zoeten smaak van suiker niet in de suikermassa, maar op onze tong. De ruigte van een voorwerp plaatsen we aan zijn oppervlakte en vergeten dat ruigheid geen eigenschap op zich zelf is, maar eerst aan den dag komt in de aanraking met de huid of de vingertoppen. Zoo ook is het met de temperatuur, met de gewaarwording van druk. Wij vergeten, dat elke eigenschap die wij in de dingen plaatsen een gebeuren onderstelt dat er aan voorafgaat, en dat ons lichaam op de eene of andere wijze bij dat gebeuren betrokken is.

Als wij een lucifer ontsteken op het ruwe strijkvlak van het doosje, dan onthouden we dat de vlam een gevolg is van de gebeurtenis der wrijving. Maar wanneer een soortgelijk gebeuren het lichaam als strijkvlak benut, dan heet plotseling de vlam een eigenschap van de lucifer ! De fout die wij begaan, is echter begrijpelijk en dus vergefelijk. Wanneer een roode roos plotseling onze aandacht trekt, dan heeft er met betrekking tot die roode kleur in ons oognetvlies iets plaats gehad, dat te vergelijken is met de vlammende lucifer. Maar terwijl de vlam vergaat en na eenige seconden is uitgebluscht, blijft de roode roos doorgloeien, telkens en telkens als wij ons netvlies in hare richting houden. Weliswaar verdwijnt de roode kleur zoodra het donker wordt ; ook verandert de nuance en de belichting naar mate het zonlicht, door schaduwen onderbroken, er anders opvalt. Maar wij meenen zeker te weten dat ook in den nieuwen, komenden dag de indruk van het rood dezelfde zal zijn als daags te voren.

Wat snel vergaat in den haastigen tijd, is maar voorval en gebeuren. Doch wat weerstand biedt aan het wisselend oogenblik, wat beklijft en zich vastzet in de ruimte, ergens, 't zij hier, 't zij daar, dat doet zijn intrede in het rijk der dingen. Laat de lucifersvlam tien, honderd jaren duren en gij hebt er een ding van gemaakt. Wie „ding" zegt, die meent standvastigheid. Doch standvastigheid wordt bepaald naar menschelijke maat. De mensch is de maat der dingen. Maar wat

buiten de dingenwereld ligt, als flits van óversnel gebeuren, dat wordt door denkende ervaring ingelijfd en ten slotte toch in ruimte en tijd gebannen en in het „hier en nu" tot ding gekristalliseerd, stevig verankerd in de gekende vormen eener standvastig gedachte wereld. Eerst daarbuiten, waar ook de oogenflits niet meer doordringt, daar begint het donkere rijk van het absolute, dat zoo donker is als de aarde zou zijn wanneer alle waarnemende wezens haar werden ontrukt.

VIII DE GELEEDHEID VAN HET DING

De dingenwereld is niet absoluut standvastig. Wanneer geen veranderingen zich voordeden, als alle beweging verstard lag, dan zou ook het wakend bewustzijn geen beeld zich kunnen vormen van het verschijnen der gebeurtenissen in den tijd. Integendeel, de wereld heeft haar tempo, haar vasten maatgang, die past bij den rhytmus der ziel. Tusschen de polen van ondeelbaar klein oogenblik en bodemlooze eeuwigheid die elkander nochtans raken, want zij zijn één — is onze wereld opgehangen als een scherm, waarop het bonte schouwspel der eeuwen zich afspeelt — naar menschelijke maat.
Tusschen den kleinsten omvang van het kleinst gebeuren en den ontzettenden afgrond der onmetelijkheid — zij zijn getweeën één — is onze wereldorde afgebakend, geweldig, groot, tè groot voor den enkeling, tè groot voor alle geslachten die voorgingen in den dood. En zij hunkeren en dorsten naar de omvademing van dit groote rijk, dat geboren is uit de samenwerking van ziel en lichaam met het buitenissige. De dingenwereld is een middenrijk van betrekkelijk standvastige gebeurtenissen ; daaromheen ligt als een zoom het randgebied der haastige veranderlijkheden, die nochtans gaandeweg worden ingelijfd in een ruimere dingenwereld. Doch aan den uitersten rand van het gebied der voorvallen houdt de waarneembaarheid en de medewerking der ziel op ; daar vervloeit massa tot energie, ruimte tot tijd in onderscheidlooze mengeling.
Wanneer wij zeggen dat de dingenwereld de medewerking behoeft van het aanschouwend bewustzijn, dan trachten we nochtans de realiteit die wij in het ding een naam geven, door ontleding in factoren te benaderen. De natuurkunde is sinds eeuwen in de weer geweest om de dingen als samengesteldheden te scheiden in de bestanddeelen die onmiddellijk afhangen van de zintuigelijke aanschouwing. Wanneer we aldus het ding ontkleeden, aftuigen, dan kunnen wij terzijde stellen al die eigenschappen van kleur en reuk en smaak en geluid, die zonder de hulp van onze zintuigen niet bestaanbaar zouden zijn. Dan blijkt echter dat na die zintuigelijke berooving toch nog

elementen gegeven zijn, die niet direkt van de zintuigopvatting afhankelijk zijn, maar veeleer van denkende aanschouwing. De grootte is een schijnbaar objectieve factor, die nochtans uit gezichtswaarnemingen is afgeleid. We kunnen echter denkend de grootte doen groeien of doen afnemen, zonder ons verder te storen aan de indrukken der buitenwereld of aan correspondeerende ervaringen. De ondoordringbaarheid van het ding staat nog in nauw contact met den tastindruk der hardheid; toch is zij een postulaat, dat op een denknoodzakelijkheid is gebaseerd wijl wederzijds doordringbare dingen het begrip der onherleidbare, onvernietigbare materie zouden opheffen.

De vorm der dingen is een andere primaire eigenschap die met nadruk als in de ruimte gelocaliseerde gegevenheid zich aanbiedt, al is het gemakkelijk in te zien dat die ruimtevorm onwaarneembaar zou zijn zonder de medewerking van het gezicht en van den tastzin. Ook de verplaatsing van het ding in ruimte en tijd — de beweging met andere woorden — is een objectieve dingeigenschap die onafhankelijk wordt gedacht van de gezichtsindrukken van den waarnemer. Ten slotte wordt het ding toegerust geacht met die objectieve eigenschappen, die in de aanraking met de menschelijke zintuigen de secundaire subjectieve eigenschappen van kleur, reuk, gehoor, smaak, enz. te voorschijn roepen. We zien dus het objectieve ding als een geordend complex van gegevens, die in schijn onafhankelijk van de menschelijke waarneming, op ,,wettelijke" wijze in de ruimte gekristalliseerd zijn. De natuurwet is de groote dooddoener, die zonder zich om 's menschen wel of wee te bekommeren, alle dingen op hun plaats zet, in de gestalte die zij onafhankelijk van den mensch bezitten. En die zelfde natuurwet brengt de dingen aan het rollen; ze dansen en cirkelen en botsen, naar een eeuwig bestel dat aan 's menschen willekeur lijkt onttrokken.

Wij vragen ons nochtans af, hoe het feitencomplex dat wij ding noemen niet enkel aanschouwingsrealiteit bezit, maar bovendien de doorgaande verbindende realiteit, die het bestaan van het ééne ding afhankelijk maakt van de inwerking van alle andere. We nemen elk oogenblik waar het te gronde gaan van dingen; nochtans, dat tegronde gaan wordt niet aanvaard; de ondergang is in logischen zin niet geldig; zij kan enkel een vormverandering zijn waarbij het grootzichtbare overgaat in het minder zichtbare, zoodat de realiteit van het buitenstaande niet te kort behoeft te komen.

Achter de realiteit van het aanschouwingsvoorwerp verbergt zich de strenge opbouw van het logisch begripsding. De objectieve geldigheid der buitenwereld treedt eerst in, zoodra de versmelting heeft

plaats gehad van de aanschouwingswerkelijkheid met de begripswerkelijkheid.

Om dat in te zien, verplaatsen we ons naar den aanvangstijd der atomistische structuurtheorieën. Het meest enkelvoudige ding wordt gesteld als een nog juist waarneembare realiteit met minimale afmetingen, derhalve als een lichtend punt op donkeren achtergrond, of als een donker punt op lichten achtergrond. Dit punt is ondeelbaar, want zijn afmetingen die minimaal gedacht worden, kunnen niet nogmaals gesplitst worden. Immers waren er punten van nog kleinere afmetingen bestaanbaar, dan zouden deze en niet de grootere punten als basis dienen van de meest enkelvoudige realiteit. De zijnswereld zal zich derhalve in de laatste elementen vertoonen als een stelsel van stoffelijke punten, wier afstanden bepaald moeten worden zoowel onderling als ten opzichte van den centralen waarnemer. Wil men zich evenwel rekenschap geven van het feit der verandering, dan kan die verandering alleen gedacht worden als een wijziging in de afstanden. Het geheele stelsel vertoont zich dan rondom den waarnemer als een netwerk van stoffelijke punten, die van oogenblik tot oogenblik een wisselenden stand vertoonen, tengevolge van de zich wijzigende afstanden. Met andere woorden: het eenvoudigst beeld eener zijnswerkelijkheid is dat van een netwerk van ondeelbare stoffelijke punten, die als knoopen van dat net onderling door onzichtbare afstandsdraden verbonden zijn. Die sterrewereld van het oneindig kleine is de atomenwereld der oude denkers; zij is het begripsschema, het raam waarop al wat wij als ding betitelen wordt uitgespannen. Eerst wanneer het ding als uiterlijke verschijning volledig past op het atomistisch schema dat wij er op toepassen, of wat hetzelfde is, wanneer het waarnemingsbeeld, de voorstelling zich aansluit bij de logischen opbouw zijner in de ruimte uitgespreide zijnswerkelijkheid, zoodra denken en aanschouwing één worden in het ding, eerst dan is de dingenwereld verheven boven den vluchtigen drang der verschijning.

De natuurwetenschap is niet anders dan de logificeering der verschijningswerkelijkheid; eerst door die logische doorwerking wordt de verschijning tot een hooger plan opgebeurd en ontstaat uit den vluchtigen indruk het besef eener in zich zelf besloten, noodzakelijke wereld van het zijnde.

De dingen onzer waarneming hebben in verschillende mate het proces der logificeering ondergaan. Hoe dichter ze staan bij den naieven werkelijkheidszin van het dagelijksch leven, hoe minder ze derhalve logisch uitgespannen en uitgesponnen zijn, des te meer vertoonen ze zich in het zintuigbeeld als de gevel van een huis, waarachter nog een

woongelegenheid vermoed wordt. Het „Ding an sich" is een verlegenheidsgebaar van den denker, die al te zeer gekeerd naar der dingen schijn, uit het oog verliest dat de realiteit der dingenwereld eerst boven de realiteit der subjectieve „beleving" wordt opgetild, zoodra de gedachte uit zijn subjectieve menschelijke behuizing uittreedt in de wereld als een kosmische kracht. Het ding is beslotenheid; het ding is ordening. Maar zoodra we het ding gesplitst denken in een logische begripshelft en een psychologische aanschouwingshelft zijn we in beide gevallen hopeloos ver verwijderd van de realiteit die nagestreefd wordt in de denkende inspanning der opvolgende menschengeslachten.
Het verschijningsding heeft realiteit zonder zin; het begripsding heeft zin zonder realiteit. Wanneer wij praten over den „zin" der realiteit, dan bedoelen we daarmee dat de realiteit voor ons op een gegeven oogenblik „zinvol" wordt. Maar dat oogenblik zal nimmer aanbreken wanneer wij niet aan 't werk gaan om in die realiteit der verschijning zin te „leggen", dat is zin te „ontdekken". De logische bewerking der ervaring echter is geen willekeurig proces, dat men in een gewenschte richting kan wijzigen of verloochenen. Zij voltrekt zich in den loop der eeuwen met een noodzakelijkheid die verre heenwijst over de beperkingen van het individueele kunnen. De individueele mensch is een fakkeldrager, wiens kracht veelal bezwijkt voor hij het einddoel bereikt. Maar de opvolgende generaties der menschheid hebben het werk te voltooien dat in den schemerigen aanvang van het leven als noodzakelijk werd gesteld.

IX HET MENSCHELIJK LICHAAM ALS CONCENTRAAT

Te midden van de volheid der bloeiende verschijningen, in die aanschouwingswereld waar alles worstelt naar vorm en gestaltenis, is er één voorwerp, één ruimteding dat een dieperen zin helpt verleenen aan onze aanschouwingen eenerzijds, aan onze belevingen ter andere zijde. Op den rand van de werelddiepe spleet, die ziel en wereld lijkt te scheiden, vertoeft een aanschouwingsobject, een voorwerp, dat tegelijk als wereldbewoner en als zielebehuizing heeft te gelden. Dat voorwerp is het eigen menschlichaam, dat als een ding tusschen dingen gesteld is en nochtans het meest nabije getuigenis is van het wondere weefsel der ziel.
Wanneer wij den menschenvorm en den menschelijke opbouw tot voorwerp van onderzoek willen maken, dan hebben wij te bedenken, dat de mensch veel ouder is dan waarvoor hij zich uitgeeft. Wij meten onzen leeftijd naar ettelijke tientallen van jaren. In werkelijkheid

echter zijn wij oneindig veel ouder. Elk lichaamsdeel spreekt een taal die alleen begrepen wordt door hem die het leven op deze planeet in al de honderdduizenden jaren van zijn bestaan heeft leeren kennen als een gestadige poging tot evenwichtige beheersching van den natuurdwang. Die beheerschingswil dwingt tot gestadigen iutbouw, herbouw en opbouw der verspreide krachten, die eenmaal dienstbaar gemaakt werden aan de strenge eenheid der lichamelijke organisatie. Aan den rand van ziel en wereld wervelen de scheppende krachten die zich verdichten in den lichaamsbouw. Wie organisme bedoelt, die meent een wisselwerking van lijding en handeling, die tot evenwicht komt in bepaalde structuurvormen waarin de handeling nog iets sterker blijkt dan de lijding.

Leven is leed der vernedering en vreugd der overwinning. Maar de som der levensvreugden moet sterker zijn dan al wat haar deert, wil het levend gebeuren in een of anderen veiligen uithoek van het bestaan beklijven tot een in zich besloten vorm. Dwars door het levend organisme heen bemoeit zich de wereld met de ziel en eveneens dwars door de lichaamsorganisatie heen bemoeit de ziel zich met de wereld. De lichamelijke sfeer is de middenstof waarin de gedachte stolt tot daad. Wat in de gedachtenstelsels als onoverkomelijke kloof verschijnt, dat wordt in het leven der ziel als lichamelijke gebeuren overgedragen in den vrijen aether der ruimte. Welk een consequenties liggen reeds besloten in de uitspraak: ik denk, dus ik besta. Iedere bestaanstoemeting onderstelt meer dan een zijn alleen. Het zijn is predicaatloos; het is zelfgenoegzaam besloten in zich zelven. Maar al wat bestaat, „blijkt" te zijn; het is wezen en verschijning te gader; het is lijding evenzeer als handeling. De koude steen wordt door de zonnestraling verwarmd en die warmte gaat vervolgens weer te loor in de naaste omgeving. Onderworpen aan de elementaire natuurkrachten, aan zonnewarmte, aan weer en wind is hij als een brandglas dat krachten verzamelt en weer verspreidt zonder stelsel en zonder zin. In dien natuurkondigen zin is ook de mensch een voorwerp dat bestaat, dat gebotst en gestooten wordt in de wisselende krachten der omgeving, dat stoot beantwoordt met tegenstoot, slag met tegenslag, verwarming met uitstraling. En nochtans, hoeveel anders, hoeveel meer nog heeft de lichamelijke organisatie op hare antwoordnota staan dan de arme steen! Hoeveel achterdeurtjes staan er niet open, om de grimmigheid van den dreigenden natuurdwang te ontgaan. Het harde, vernietigende gebeuren wordt handig ontweken, gepaaid, ja in windselen opgevangen, die den schok breken en verzachten, kortom op het bestaan zonder meer, het bestaan als werkelijkheidsverschijning, ent zich een ander bestaan van louter doelnajagende activiteit.

Zoo is dan het aanschouwingsobject mensch een tweeheid van bestaanswijzen, die in de eendere gestalte is opgesloten. De plastische levensmaterie in de menschengedaante opeengedrongen, verricht de functies die zij ook in de andere levensvormen vertoont: assimilatie, dissimilatie, demping en ontwijking van al te grove hardheden. Elke druk wordt met tegendruk beantwoord; elke beproeving roept tegenmaatregelen wakker en in schier ademloozen wedloop met den immer dreigenden dood tracht de bestaanswijze die leven heet, een zoo groot mogelijken voorsprong te krijgen, om opnieuw adem te kunnen scheppen en te herleven.

Edoch, hoe komt het plastisch substraat dat levende stof heet, aan de hulpmiddelen, die het veroorloven dien voorsprong te verkrijgen. Om meer te zijn dan dood, moet leven beginnen te leven; het moet van den aanvang of voorzien zijn van die reserves, die het in staat stellen de uitdooving tegen te gaan en een omheining te stellen waarbinnen het veilig bestaan een wijle zijn toevlucht vindt. De kenmerken der ruimtevervullende stof hebben met voorzienigheid niets van doen; het aldoordringende is in strijd met de klonteringen, die tot in hunne onderdeelen gewapend zijn voor een taaien weerstand.

Doch zelfs, gesteld dat door een wonder bestel de plastische levenstof met voorzienigheid werd gewapend, hoe kan dan zulk een substraat tot handelend subject worden verdicht? Kan dat wat als object gesteld wordt zich zelven denken en zich als zelfstandige ikheid stellen tegenover het subject, dat de objectieve lichamelijkheid schiep? Zijn onze waarnemingsobjecten zelve bezield? In sommige gevallen moeten wij dat gelooven, bij de waarneming van menschen, dieren, planten. Maar nimmer is het de objectiviteit der aanschouwingsdingen, nimmer hun objectieve feitelijkheid, die hunne bezieling oproept. De richtkracht, de voorzienigheid moet het plastisch substraat onder zich hebben; de levensstof is nimmer subject, steeds predicaat.

Alle primaire functies van het leven onderstellen activiteit, niet stoffelijkheid; kennen en voelen, ontwijken en begeeren zijn geen lichamelijke functies, maar toestanden die een lichamelijke geordendheid onderstellen.

De eerste taak van alle leven is die van een huiselijke ordening, een functioneering van werkzaamheden binnen de veilige wanden eener woning, die meestal samenvallen met den lichaamswand.

Die huishouding binnen een bepaald ruimte- en tijdsbestek onderstelt een rolverdeeling, een neerslag van gestolde functies in zinvolle ruimteordening. En waar we ook het leven in zijn individuaties beluisteren, hetzij in de schemerige aanvangen der amoeben, die den

tijd als een trage roerlooze massa met zich mee schijnen te sleepen, of in de hoogere toppen van het leven, waar elk oogenblik zijn eigen inhoud draagt, steeds is de organisatie der huishouding, de individueele ordeningszin uit elke gestalte te lezen.
Maar er is meer. Naast de huishoudelijke orde, die zich zelve stelt, zichzelve in stand houdt, wijl zelfvergetelheid een uitwissching van 's levens zin zou zijn, is de richtingszin te onderkennen, die het eigene verbindt aan de machten van den kosmos. Het eigene, nauwelijks in huishoudelijke organisatie tot leven gestold, zoekt reeds den navelstreng, die het eigene aan het Andere verbindt. De bouw der zintuigen en van het prikkels distribueerende zenuwstelsel is een huishoudelijk gebeuren, dat voor 't grootste deel boven den zin der huishouding uitwijst. De zintuigen zijn stralingsbanen, vangapparaten, waarin het wereldgebeuren nader gebracht wordt tot de intimiteit van het huishoudelijke, opdat dit gebeuren in het centrale gezichtspunt der rolverdeelende ziel volstroome met een eigen zin, een zin waarin het eigene het Andere ontmoet en daarmee samenvloeit.
Ten slotte, naast deze onderscheiding van huishoudelijken en wereldschen zin heeft de ziel nog eigen bemoeienissen, waarvan zij zelven nauwelijks weet heeft. Van haar gaan uit eigenaardige protuberanties en fakkels, die de komende gedragingen uitstippelen in een begeertewolk. Niets in die flakkerende tongen, die zoo graag als gebeurtenissen naar buiten zouden schieten, is nog gedetermineerd. Want een inhoud en daarmee een vaste feitelijkheid verkrijgen de „schwankende Gestalten" eerst, als ze gedrenkt en verzadigd zijn met huishoudelijken functioneeringszin of met zintuigelijke wereldverzadiging. In het geval der huishoudelijke verzadiging wordt alleen „ontroering" gemeend en versterking van den eigen dunk; bij wereldverzadiging daarentegen groeit de ziel buiten haar lichamelijkheid uit, om hare wereld te erkennen en lief te hebben.
Beide bestrevingen loopen en wijle in hetzelfde gareel; in het instinctleven bouwt de ziel zich een systeem van gedragingen, gepaard aan een primitieve wereldkennis, die gestuit wordt zoodra de ziel in de huishoudelijke sfeer haar verzadiging nabij is gekomen.
Want in het wijdsche terrein der wereld is de uitstippeling der zielefakkels moeilijk tot verzadiging op te voeren; het begeeren reikt verder dan het kunnen; de machtswellust stuit op beperkte vermogens. Daarom is hier de eeuwigdurende hunkering, de onvoldaanheid, het zwaktegevoel en de zonde, in tegenstelling met de huishoudelijke sfeer, die dikwerf overbeladen is van zinnelijke verzadiging, althans van bevrediging en zelfvoldaanheid.
Doch de ziel die in beide opzichten onvoldaan en hunkerend bleef

is het rijkst. Want haar armoede is onvoltooidheid, die tot het besef is gekomen, dat de ziel nimmer moet aflaten te haken naar het hoogst bereikbare. Wie al te haastig de lokkende begeerte achterna loopt, hij wordt te spoedig haar prooi. De zatheid heeft geen aandrift meer; zij vertoeft bij het verworvene; zij is getrouw aan het ééns verkregene, aan het erfgoed der vaderen. Vreemden vijandig beziet zij den vreemden bleeken reiziger die hongerend en dorstend voorbij durft gaan, de onbekende toekomst tegemoet.

X DE ZIEL ALS RICHT- EN BOUWKRACHT

Deze speculatieve aard van alle bezieling, die de levenslijnen uitstippelt en elk levensgebeuren voorstelt als een dadenserie die naar voltooiing streeft, is onmisbaar wanneer we ons rekenschap willen geven van den instinctieven opbouw van heel het lagere en van vele verrichtingen uit het hoogere leven. In de kringen der biologen heerscht veelal de meening, dat de opbouw van het leven en de stuwing der bezieling in de ontwikkeling van de levensvormen te danken zou zijn aan een bijzondere materie, de levende stof. Die levende stof, als substraat van het levensproces, zou uit eigen diepen schoot de krachten ontwikkelen, die tot organisatie, functioneering en ten slotte tot bewustzijn en zelfbewustzijn leiden. De mensch is als 't ware de levende demonstratie van die opbouwende levenskracht; zijn bewustzijn, zijn gevoelsleven, zijn karakter moeten beschouwd worden als het resultaat van dien biologischen opbouw. Niet de ziel bouwt hare lichamelijke organisatie, maar omgekeerd, de levensnoodzaak, de plasticiteit der levende materie is op een doel gericht; zij is een entelechie, die psychische momenten te voorschijn roept en die momenten helpt samenstellen en samensmelten.

De „Natuur" belast zich met die opvoedende taak; de plastische levensmaterie, volgzaam en tot „engrammatische" inprenting bereid [1]) volgt de gegeven aanwijzingen en lessen en bouwt aldus de bewustzijnsmomenten op.

Maar ook al ware de individueele levensorganisatie een plastische machine, dan is toch uit de bepaaldheid der tijdruimtelijke objectiviteit de centrale doelgerichtheid van zintuigbouw, waarneming en aandoening niette begrijpen. De natuuronderzoeker Von Uexküll [2]) die de amoebe, wat haar ingewikkeldheid en functioneering betreft, met een hoogst volmaakte machine, bijvoorbeeld een auto vergelijkt, moet toegeven, dat de auto, die door een natuurwonder gelijk de generatio spontanea, plotseling uit het toeval te voorschijn zou schieten, tegelijk met de amoebe, reeds bij de eerste wegkromming zou ombuitelen,

terwijl de amoebe daarentegen al sinds ongetelde eeuwen haar weg vindt te midden harer ervaringswereld.
Om „levend" te kunnen heeten, zou de auto haar eigen weg moeten kunnen „verkennen" ; zij zou bij de eene of andere petroleumbron haar eigen brandstof moeten kunnen putten ; kortom zij zou eerst dan als een levend organisme kunnen functioneeren, als zij een klein chauffeurtje bezat, wiens spierkracht juist voldoende moest zijn om het stuurrad te bedienen, en wiens zintuigen en ervaringen de gevaren van den weg vermochten te onderkennen. Wil men het chauffeurtje wederom door een machine-automaat vervangen zien, die het stuurrad bedient en den rechten weg een wijle weet te houden, dan zou het blijken, dat ook deze kleinere machine een denkende, waarnemende bediening van noode heeft, en zoo voort in het eindelooze.
Niet de individueele levensorganisatie der lichamelijkheid „heeft" de centrale richtkracht, die in haar hoogere fazen bezieling wordt genoemd, maar omgekeerd : die richtkracht „heeft" het lichaam ; zij bouwt de levensorganisatie op uit geringe aanvangen ; zij doet haar stollen en beklijven en zij is het, die in een gegeven ontwikkelingsfaze van vrede en evenwicht zich zelve een halt ! toeroept.
De lotgevallen der individueele ziel zouden zeer beklagenswaardig zijn, wanneer zij afhankelijk waren geweest van de meeningen der denkers en der onderzoekers. De denkende ziel van Cartesius, die bij gebrek aan ruimtelijke uitgebreidheid haar toevlucht heeft gezocht in de pijnappelklier der hersenen, om van daar uit de menschelijke handelingen en gedachten te besturen is een verlegenheidsvinding, die het ongerijmde tot werkelijkheid wil maken. De voorliefde van den wijsgeer voor meetbare werkelijkheid doet hem vergeten, dat zijn eigen aanvangsoordeel niet op der dingen werkelijkheid, niet op de uitgebreidheid en de zwaarte der menschelijke lichamelijkheid berust, maar op de werkelijkheid der innerlijke beleving. Tusschen die innerlijke intensieve en de uiterlijke, entensieve werkelijkheid ligt van het standpunt der uiterlijkheid een klove, diep en breed als wereld. Maar in het zinvol beleven, waar wereld en ziel versmolten liggen is die klove opgeheven in de werkelijkheidsverzekerheid der denkende bewustheid. In het occasionalisme is het ongerijmde van de uitgebreidheid der subjectiviteit erkend, maar in het denkleven geenszins opgelost. In het Kantianisme lost de ziel zich op in de rede, die nochtans zich in het onopgehelderde gezelschap blijkt te bevinden van het „gemoed", : de duistere kameraad, die den wetgever van het Al, den aldoordringenden geldigheidsstichter tot menschelijkheid verhelpt. Dan wordt, met Hegel, het gemoed doorgeschrapt, opgelost in de algemeene redelijkheid, die in menschen en dingen zich verbijzondert.

En ook de zielkunde weet met de ziel geen raad. In de jacht naar verschijningswerkelijkheid, die tot ware objectiviteit moet leiden, hebben de zielkundige feiten enkel zin, voor zoover ze op waarnemingen berusten. Het positivisme der zielkunde bemoeit zich alleen met kenbaarheden, dus alleen met zielkundige waarnemingen. Nimmer echter is de ziel zelve waargenomen : zij is het subject dat al zijn waarnemingen objectiveert, maar nimmer zich zelven als object naar buiten brengt. Derhalve moet zij een conventioneele term zijn, die omschreven zou moeten worden als een bundel van voorstellingen, strevingen, aandoeningen, en die zich zelven in de lichamelijkheid symboliseert. De zielkunde mag geen metaphysica zijn ; voor haar is dus de verschijninglooze ziel een aangelegenheid, die niet tot de psychologie behoort ; de zielkunde heeft met de ziel niets van doen. Wat niet wegneemt, dat buiten het terrein der ervaringswetenschap, in het leven zelf, dat nog iets anders is dan denken alleen, de ziel voortgaat hare werkzaamheid te ontvouwen, de lichamelijke functies op te bouwen, te ordenen en te specialiseeren, en op dit fundament der huishoudelijkheid de waarden sticht, die haar eerst maken tot een medebewoner van het groot heelal, tot een medewerker aan het groeiende leven des geestes.

Want tusschen wereld en ziel is de lichamelijke organisatie uitgespreid als een net, waarin de wisselwerkingen van beide fundamenteele krachten worden vastgelegd. Vanaf de kleine amoebe tot aan den gecompliceerden mensch wordt aan dit net voortgewerkt, opdat de Zin, de vertolker van het Bedoelen, worde opgestuwd tot dieper en hooger begrijpen en beleven.

Maar welk een geweldige arbeid treedt ons reeds tegemoet in de honderdduizenden verschillend gebouwde huishoudelijke systemen der planten- en dierenwereld. Welk een rijkdom van nuances, dikwijls op een zelfde thema van beperkte zintuigelijke wereldervaring ! Welk een verfijning in de specialisatie, welke een pracht in de uiterlijke afronding, zuiver beeld van de innerlijke zielsmuziek ! De gloeiende blos van appels, de schemerige kleurenweelde van perziken, de ongetelde variaties van bloemen- en bladerenweelde, de dos van vischen, vogels en dieren, zijn zij uitsluitend voor de waarneembaarheid bedoeld ? Of is in dien overmatigen rijkdom een zich uitleven neergelegd, een feest der triumfeerende ziel, de overwinning van moeite en zorg, de lyriek van het leven, dat zich kwetsbaar maar nochtans onsterfelijk weet ?

En wat in het huishoudelijk stelsel aldus wordt voorbereid, dat wordt in den geest nog hooger opgebouwd. De menschelijke ziel is een tweeverdiepingswezen ; in de benedenverdieping wordt de opbouw

van de huishoudelijkheid voltooid met behulp van wereldervaringen, verworven groei- en daadinstincten, die als erfenis van een moeizaam worstelend voorgeslacht buiten het bereik van het bewustzijn zich voltrekken. Daarboven welft zich de koepel van het wereldomspannend, wereldbegrijpend, wereldbeminnende denken. De mensch der oudste tijden reeds kende die verschillende zorg der ziel voor den huishoudelijken bouw en voor het geestelijk omvademen der wereld; hij onderscheidde de lichaamsziel van de ademziel, die na den dood elk huns weegs gaan.

Ook de Grieksche Stoa maakte onderscheid tusschen de lagere, lijdende en de hoogere, handelende ziel. Doch de ziel is nimmer enkel lijding; zij is zelfs in de eerste plaats handeling, al moet zij de wereldinvloeden dulden en in die dulding hare activiteit een andere richting geven. De huishoudelijke opbouw is even actief als de geestelijke wereldbouw, maar beide werkzaamheden hebben hun eigen zin. Want in de huishoudelijke sfeer, in de deiningen der stofwisseling, ebben en vloeden de gemoedsbewegingen, het gewoel en de stemmingen van het rustelooze lied der ziel. En die bedrijvigheid moet gestuwd, geremd, gevoed worden door de onophoudelijke prikkels, die door de zintuigbanen heen de zinvolle boodschap van het omringende vertolken. Die vertolking, aanvankelijk aanvaard en beantwoord in natuurlijke affecten en instincthandelingen, heft haren zin omhoog tot begrip, door de betrekking tusschen de zintuigindrukken onderling. Die betrekking heeft niets gemeen met de lichamelijke, huishoudelijke sfeer van het gevoelsleven; zij treedt als 't ware uit in de ruimte en den tijd; ja, zij is de ware schepper van ruimte en tijd, die haar moeten dienen om haar objectieve geldigheid te bevestigen in de aanschouwingswereld. De ziel, aldus gelocaliseerd in de ontroeringen binnen den lichamelijken bouw, ziet het redelijk betrekkingstotaal der wereld als een kosmische kracht, als een Logos, dien zij wel tot zich kan roepen, maar dien zij niet uit zich zelve heeft gebaard. De objectiviteit der redelijke scheppingen behoort bij de objectieve wereld, waarin ook de lichamelijke verschijningsvorm begrepen wordt. Maar wat niet objectief kan zijn, wat niet in de ruimte kan gelden, de volheid van het moment, dat behoort bij de ziel als haar eigenst bezit. De inlijving der wereldobjecten in het zieleleven wordt eerst mogelijk gemaakt door het optreden van plaatsvervangende herinneringen, de „voorstellingen". Eerst de ziel die voorstellingen weet te hanteeren, vermag een aanvang te maken met de geestelijke verovering der wereld, door den greep naar begrip en wereldwet.

De objectieve beschouwing van den wereldindruk leert, dat zij zich als prikkel een weg baant door het zintuig-apparaat tot aan het cen-

trum, waar die prikkel in ,,zin'' wordt verkeerd. Objectief gesproken, is er geen zin waar te nemen ; het eenige wat de waarneming zou kunnen leeren, ware een stoornis der huishoudelijke stofwisselingsprocessen, zoowel in den zin van stuwing of remming, als in dien van versnelling of vertraging. In den loop der levensontwikkeling wordt met de wereldprikkels op spaarzame en doeltreffende wijze omgesprongen, opdat geen noodelooze verkwisting, geen ontploffingen of doodelijke remmingen ontstaan. De prikkel baant zich een weg langs de linie van den geringsten weerstand en die lijn wordt weldra door prikkelherhaling een bevoorrechte baan. Die baan wordt dan weldra geisoleerd, om verspreiding, diffusie in het omringende onderdeel der huishoudelijkheid te voorkomen, opdat eerst het centrum den komenden schok opvange en rapporteere. Zij is dan een zenuwbaan geworden, die de van buiten komende indrukken in een bijzonder vangapparaat, meestal aan de oppervlakte van het lichaam, opneemt en in de richtingsbaan verder leidt. Dat vang-apparaat dat in heel de levende natuur naar vrijwel dezelfde beginselen is opgebouwd, heet zintuigorgaan.

XI. DISTRIBUTIE DER PRIKKELS

De eenvoudigste schematische opbouw van het zintuigapparaat wordt aanschouwelijk gemaakt door den zoogenaamden reflexboog, die bestaat uit een aan de oppervlakte gelegen zintuigcel, welke hare indrukken doorzendt naar een centrale cel, een zoogenaamde gangliëncel. In dit centrum wordt de lijding in handeling omgezet ; soms ook is voor die omzetting een tweede centrale zenuwcel noodig, die uitsluitend dient voor het motorisch effect. De impulsies van dat motorisch effect worden door een afvoerbaan naar een spiercel getransporteerd, die na het ontvangen van den impuls arbeid verricht, door spierkrimping. Dit eenvoudige schema is de grondslag van den bouw van het hoogere zenuwstelsel, waarin de reflexbogen steeds gecompliceerder knoopen vormen van centrale cellen, spiercellen en zintuigcellen, terwijl bovendien al die celcomplexen, al die reflexbogen onderling in verbinding treden. Een eigenaardige vorm van die connectie der afzonderlijke verkeerswegen is het zône-stelsel der zoogenaamde rupsbeweging, waarbij de motorische effecten, die in een bepaalde zône ontstaan tengevolge van een prikkel, de naastgelegen zône als prikkelend moment beinvloeden, zoodat achtereenvolgens de opeenvolgende secties van het organisme bewerkt worden door een prikkel die in een der secties haar oorsprong heeft genomen.
Naast deze gebaande prikkelleiding vinden we in het lagere leven de ongebaande, diffuse prikkelspreiding, die zwakker wordt naar

mate ze verder van den prikkelhaard verwijderd is en daarom ook wel als decrement-beweging wordt aangeduid. Bij verschillende eencelligen, en bij de weekdieren vinden we dezen vorm van uitdrukkingsbeweging, bij de laatste groep in combinatie met de rupsbeweging. De geringe samenwerking der connecties in de vroegste organisatievormen van het leven, het gemis aan onmiddellijkheid en centrale paraatheid heeft steun gegeven aan de opvatting van hen, die het bewustzijn der hoogere vormen een ontstaan toeschrijven uit een bewusteloos automatisme. In het bijzonder zouden de organismen der metazoën-reeks, die veelcellig opgebouwd zijn en naar hun organisatie hooger staan dan de eencelligen doch lager dan de visschen, als „reflex-republieken" moeten worden beschouwd. In de reflex-republiek bestaat nog geen eenheid van centrale handeling, geen centrale gerichtheid, centrale zin, wijl elke sector voor zich zelf handelt en op die wijze zijn buren beïnvloedt. Elk segment bezit voor zich de vormkracht van het totale huishoudelijk systeem. De helft van een regenwurm, een segment van een zee-egelei groeit uit tot een volledig organisme. Het geheele systeem gelijkt meer op een federatie van bijna volledige, vrije individuen, de segmenten, dan op een eenheidsbouw, die zijn onderdeelen functies toewijst, ze op een bepaalden afstand in onderlingen samenhang brengt, gelijk dat bij de hoogere organismen het geval is. Het is daarmee gesteld als met het gemeenschapsleven, waar uit aanvankelijke losse verbindingen van individuen aggregaten groeien, die in een steeds inniger en samengestelder wisselwerking de vrije werkingssfeer der individuen opheffen ten behoeve van de groeiende individualiteit der gemeenschap.
Maar de gevolgtrekkingen, die aan dit primitief federalisme ontleend worden, zijn onnauwkeurig en onjuist, wanneer zij tevens steunen op het automatisme der reflexen.
Een reflex is een onwillekeurige beweging, die ook in de hoogere organisatievormen van het leven wordt aangetroffen. De afloop van die beweging is eenduidig bepaald, automatisch; zij verloopt buiten den invloed van den wil, wat echter niet behoeft te beteekenen, dat zij geen gewaarwordingsmomenten behoeft te bezitten. Het eenige wat men in subjectieven zin van haar getuigen kan is, dat zij niet gelijk de zintuigindrukken met bepaalde indruks- en uitdrukkingsgevoelens gepaard gaat. Datzelfde kan men echter ook getuigen van tal van zintuigindrukken, die beneden den drempel der waarneembaarheid liggen, al is het waar, dat het motorisch effect in dat geval niet eenduidig bepaald wordt door den aanvangsprikkel.
De zaak is hierom van beteekenis, wijl ook bij de hoogere dieren een belangrijk deel van de lichamelijke organisatie, de opbouw van den

romp en van het ruggemerg volgens het stelsel der segmenten is voltrokken, zoodat men het ruggemergsysteem kan opvatten als een laagsgewijs geordend systeem van reflex-bogen, dat vergeleken kan worden met een touwladder.

Een organisme zooals de zeekwal (medusa) zouden we kunnen vergelijken met een systeem van uurwerken, dat zóó ingericht is, dat wanneer één dier uurwerken opgewonden en aan den gang gebracht is, zijn slingerbeweging de veer van een naburig uurwerk opwindt, zoodat ook daar de slinger in beweging komt en op zijn beurt zijn buurman aan den gang brengt. Wanneer men dien kring gesloten denkt, dan is dus de aanvankelijke opwinding in staat een soort perpetuum mobile in 't leven te roepen, wijl de beweging der laatste klok weer overgaat op de eerste. De zeekwal namelijk bezit een dergelijken geordenden samenhang der functies; de voedingsbeweging, die bestaat in een beurtelingsche uitzetting en inkrimping van den maagzak, sluit zich aan bij de drijfbeweging, die het lichaamsoppervlak doet krimpen of uitzetten en aldus een vertoeven aan of onder het zeeoppervlak mogelijk maakt. Al die bewegingen volgen op elkaar en verloopen zonder weerstand, met de regelmatigheid van een uurwerk.

Het touwladderstelsel, dat wij onder andere bij den regenwurm aantreffen, maakt zijn rupsbeweging, de opeenvolging der uurwerksautomatie in elk volgend segment verklaarbaar.

Doch de automatie van het volwassen individu mag de aandacht niet afleiden van die momenten, waar het systeem nog in opbouw is, of waar dempingen, weerstanden ontstaan tengevolge van andere functies dan alleen die van voeding en beweging. Vooral de sexualiteit met hare fijn uitgesponnen specialisatie stelt moeilijke eischen aan de levensorganisatie.

Wanneer wij ons voor oogen houden dat regenwurm en zeekwal niet ontstaan zijn uit aaneengegroeide segmenten, maar uit een enkele bevruchte kiemcel, wanneer wij verder beseffen dat de betrekkelijk ingewikkelde organisatie van beide vormen samengedrongen is in die enkele kiemcel, die wederom tot een stelsel moet uitgroeien, dat de automatie in zich bevat, en uit zich zelve te voorschijn roept, dan wordt het duidelijk dat die automatie slechts een fragment kan zijn, dat bepaalde levensfazen vervult.

De aandoenlijkheid van het leven, door de ziel gedragen, gaat gepaard met remmingen, stilstand, ja met energieverkwisting. In een opbouw, waarin alle noodelooze energieverkwisting uit zuinigheidsoogmerken vermeden moet worden, is de automatie een uitkomst, die de kleine, groeiende ziel behoedt voor een te groot kapitaalverlies. De blijd-

schap en de zorg om de instandhouding van het leven trekken zich terug van het gebied, waar de verworven automatie voor den wrijvingloozen afloop van sommige functies zorg draagt. Maar die blijdschap en die zorg hoopen zich op rondom datgene wat rest aan vrije levensontplooiing; zij blijven den zin van de tot stand gekomen levensorganisatie bepalen.
De automatie van sommige levensfuncties is een reliek, een door den levenden spanningswil verlaten erf, dat van buiten af bestuurd wordt. Zij past in de economie der verhoudingen, zooals de auto past in het spierstelsel en den wil van den chauffeur. Doch nimmer is de totale levenswil een automaat, die door den tijd en ruimte gejaagd wordt en in die blinde jacht wordt opgebouwd tot telkens hoogere organisatie. Wie de ziel bant uit het lagere leven, die is genoodzaakt haar in een hoogere faze als een van den hemel gedaalde engel in te voeren als de groote zin- en wetgever van huishoudelijkheid en wereldbegrip. Doch het wonder van den levensoorsprong zal op die wijze niet begrepen kunnen worden.

Het automatisme ligt als een verworven bezit veilig besloten binnen het perk, waar de ziel hare lotgevallen bant in de individueele levensorganisatie. Rondom het automatisme woelt en golft de oorspronkelijke levensdrang in een verloop van affecten, die in de totale stofwisseling, in bewegingen, in afweermaatregelen en in toenaderingspogingen hun uitdrukking vinden. Tot zelfs in de hoogere organisatievormen zien wij het automatisch zenuwstelsel in zijn uitingen afhankelijk gesteld van het affectverloop der levende ontroeringen. Niet een deel van het zenuwstelsel alleen wordt geautomatiseerd; ook sommige weefselprodukten worden als plastisch materiaal in den dienst gesteld van de levensbeveiliging. De celwand der planten, het haarkleed van planten en dieren, de verdedigings- en aanvalsorganen als tanden, klauwen, horens, de beenderen, dat alles is bezinksel van het leven, dat zich naar de doeleinden der opbouwende ziel heeft te schikken.
Maar de levende drang, die het huishoudelijk stelsel regelt, heeft behoefte aan een alomvattende verdeeling der prikkelstuwing. De wereld houdt zich niet afzijdig van de tot stand gekomen organisatie; zij bombardeert het levende wezen met onophoudelijke, soms dreigende, soms lokkende indrukken, wier verloop zoo heftig kan zijn, dat afdemping, remming noodig blijkt. Reeds vroegtijdig worden in de centrale zenuwcellen, de zoogenaamde gangliëncellen depôts aangelegd van opgestapelde prikkelenergie, die vandaar uit weer geleidelijk wordt afgevoerd naar de antwoordorganen. Het is alsof in een bergbeek een stuwdam wordt opgeworpen, die het opge-

dreven energie-niveau door nauwe kanalen aftapt, om aldus de stofwisseling te behoeden voor de heftige schokken van een plotselinge doorbraak. Maar tot het wezen van die geharmoniseerde stofwisseling behoort ook de binnenzijde van het leven, de melodie der ziel, die in een onophoudelijk gemoduleerd en gevariëerd affectverloop haar uitdrukking vindt. Met andere woorden, het levende, niet-geautomatiseerde deel van het zenuwstelsel is de bemiddelaar van de lichamelijke indrukken, die in het gevoelsverloop zich openbaren.
Ook de van buiten komende wereldindrukken, die de stofwisselingsverhoudingen wijzigen, leveren bij het doorloopen der zintuigbanen hunne bijdrage voor de melodie van het huishoudelijk stelsel. Ja, sommige van die wereldindrukken gaan een verbintenis aan met bepaalde affecten, die in een toenadering, een terugwijking, in vernietigings- of versmeltingsdrift hun uitdrukking vinden. Zulke affecten, die met bepaalde wereldindrukken versmelten, kunnen tot erfelijke uitdrukkingsbewegingen, tot instincten uitgroeien. De wereldindruk behoeft daarbij niet gekend te zijn, in den zin dien wij met kennis aanduiden ; het is voldoende, dat de gewaarwording, die de instinctbeweging uitlokt, een bepaald complex karakter heeft, dat bij het affect past als een zeer bijzondere sleutel bij een zeer bijzonder slot.
Het affectieve zenuwstelsel, dat in de lagere levensvormen het automatische zenuwstelsel mede omsluit, ondergaat in de hoogere levensfazen deze bijzondere verandering, dat het automatisme zich emancipeert, althans afgescheiden wordt, om ten deele of geheel in den dienst gesteld te worden van een nieuwe functie. Op den ouden stam van het ruggemergstelsel ent zich een nieuwe uitbouw, als orgaan van de willekeurige handelingen en van het willekeurige denken. Dat orgaan is het zoogenaamde nieuwe hersengedeelte, dat reeds zijnen aanloop neemt bij de visschen, om in steeds machtiger woekering door heel de zoogdierreeks zijn grootste ontwikkeling te bereiken bij den mensch.
Dat neo-encephalon is in de eerste plaats projectieorgaan, dat aan de ruggemergsfuncties bepaalde localisaties aanwijst binnen den lichaamsomtrek, een maatregel die noodig is om de blinde antwoordreflexen van het automatisch systeem zinvol uit te bouwen, ten behoeve van de willekeurige spierhandelingen, die de wereldfeiten moeten tegengaan of achterhalen. Vervolgens wordt de aldus verworven overzichtelijkheid van het lichamelijk spierstelsel verrijkt met een toenemende kennis van den aard, den samenhang en de gestalte der wereldfeiten. En ten slotte worden tusschen het kennisorgaan en het aloude, vitale of affectieve zenuwstelsel connecties aangeknoopt, die leiden tot een dieperen samenhang

tusschen dat wat gekend, en datgene wat als aandoening beleefd wordt.
Er zijn dus drie stelsels: het automatische, het affectieve en het gnostische systeem [3]). Gnostisch — of ook wel cognitief — wordt dat derde systeem genoemd, wijl het door willekeurige bewegingen naar aanleiding van verworven inzichten, in de wereld treedt en zich bij voorkeur van de kennis dier wereld bedient, ter ontginning en ter beheersching.
Het affectieve stelsel wordt ook wel het autonome of het vegetatieve systeem genoemd; autonoom, wijl het zelfstandig werkzaam is in het huishoudelijk geheel, onafhankelijk van de willekeur van het gnostisch systeem. De kennis- en willekeurelementen kunnen wel wijzigingen teweeg brengen in de werkzaamheid van het autonome stelsel, maar zij kunnen die activiteit niet zelve scheppen. De geoefende tooneelspeler kan wel de uitdrukkingsbewegingen dier activiteit nabootsen, voorzoover ze zichtbaar worden in gelaatsuitdrukkingen, gebaren en lichaamshoudingen. Maar de fijnere, minder zichtbare lichamelijke veranderingen kan hij niet willekeurig te voorschijn roepen en evenmin slaagt hij er in, de ontroeringen, die de uitdrukkingsbewegingen vergezellen, opzettelijk in zich op te roepen, tenzij hij die ontroering door zinsbeleving ondergaat. En vegetatief noemt men het autonome systeem, wijl de huishoudelijke verrichtingen der stofwisseling, de spijsvertering, de bloedsomloop, de groei, de werkzaamheid der organen die zich op den bodem van alle levenswerkzaamheid bevinden, bij plant en dier, onttrokken zijn aan de bewuste activiteit van het gnostisch stelsel.
Het automatisme echter wordt in de hoogere levensfazen door den bewusten wil ingepalmd, zoodat het zelden als zelfstandig systeem te voorschijn treedt. Door kunstmatige bewerkingen, door het wegnemen der hersenen bij proefdieren, kan men zijn waren aard demonstreeren. Praktisch genomen heeft men dus met slechts twee groote, door connecties verbonden stelsels te maken: met het gnostische, dat de wereld verkent en de wereld bewerkt en met het affectieve, dat den oorspronkelijken, huishoudelijken levensdrang vertolkt.
De ziel openbaart hare tweezijdigheid in dezen tweeledigen bouw van het prikkelverdeelings-apparaat; zij is zoowel eigenbeleving als wereldtoewending; innerlijkheid zoowel als kosmische oriënteering; gevoel evenzeer als aanschouwing.
In den opwaartschen gang van het leven blijft het gevoelsverloop in aanschouwelijken zin dicht bij honk, verbonden met het huis-

houdelijk gebeuren. Alleen de aanschouwing verliest zich in de opsporing van aanschouwbaarheden, die in de wijde wereldruimte geplant staan. Doch die wereldobjecten zijn niet een plotselinge openbaring, maar het resultaat van een geduldige en steeds inniger samenwerking tusschen ziel en wereld. Het vangnet der lichamelijke organisatie staat met zijn zintuigen uitgespannen, om de objectieve wereldboodschappen te vertolken met zin en gestalte. In het lagere leven wordt elke van buiten komende melding aan de huid opgevangen en aan de huid gelocaliseerd. De wereld is er tegen de huid aangeplakt. Eerst later komt de distantiëering, zooals wij kunnen waarnemen aan de licht- en kleurindrukken, die wij, ofschoon ze netvliesgewaarwordingen zijn, ver buiten het netvlies plaatsen, ergens in de ruimte, waar zich haar voedingsbron bevindt. Die bron alleen wordt getooid, omhangen met het zintuigelijk verworven aanschouwingscomplex. Zoo wordt het ruimteding opgebouwd, versierd, gerealiseerd in de samenwerking tusschen ziel en wereld.

De geleding en ordening der dingverschijning met behulp van gewaarwordingen neemt ook de lichaamsbewegingen en de lichamelijke verschijning in zich op; het organisme en zijn onderdeelen treden in het geordend rijk des verstarde gewaarwordingen op als dingen tusschen dingen, die deel hebben aan de strenge gebondenheid van heel den wereldbouw. De gewaarwording realiseert; zij geeft rekenschap van een anders-zijn dan dat der zelfverzekerde gemoedsbeweging. Maar de ware tegenstelling tusschen de realiteit der werelddingen en de realiteit der ziel ontstaat eerst wanneer zij zich gaan verhouden als object tot subject. Deze betrekkingsboog van subject naar object, van object naar subject treedt op in de hoogere faze van het leven, die bewustzijn omsluit. Dan eerst vestigt zich die betrekking tusschen ziel en wereld, die denken genoemd wordt.

XII. DINGKENNIS GROEIT TOT WERELDKENNIS

Wanneer wij ons afvragen, wat van den aanvang af het zielsgebeuren binnen het leven onderscheiden mag hebben van de gebeurtenissen in de wereldruimte, dan moeten we ons de ziel beroofd denken van de meeste rijkdommen, die zij in haar aeonenlange worstelingen in het veld der aardsche verhoudingen heeft verworven. We moeten dan het psychische herleid denken tot de eenvoudigste faze van belevingswerkelijkheid. Alle bedoelen van objectieve gegevens, alle wereldintentie ligt onderscheidsloos ge-

borgen in den schoot eener subjectiviteit, die nochtans naar huishoudelijke organisatie streeft. Het aanschouwelijke is enkel nog maar gewaarwording, die om antwoord vraagt. Leven is er ,,zijn'' zonder meer, niet bezieling, noch wereld, maar het volstrekt in zich zelf beslotene. Wat wij met behulp van ,,inleving'' zouden waarnemen, dat ware wellicht een traag uitvloeien van wisselende lust- en onlustinhouden, opgejaagd tot spanningen en ontspanningen met gevoelskarakter, tot geprikkeldheden en verstillingen, die onbewust van eigen bestaan zich voortbewegen als wolkenstoeten door de lucht. Maar in dit stadium van ,,zuiver'' gevoelsverloop kan er geen scheiding zijn tusschen wat binnen en wat buiten is. In de primaire zielewerkzaamheid moet de gebondenheid aan het stofwisselingsproces te voorschijn komen als een scandeering, een neiging tot rhythmus, tot beurtelingsche verheffing en daling, tot uitzetting en inkrimping. Rhytmus is het eerste vormbeginsel der ziel, als zij uit het trage gevoelsverloop zich verstevigt tot levensgebeuren. Maar het blijft niet bij stofwisseling zonder meer. Uit de naaste en uit de verre omgeving wordt het stofwisselingsgebied getroffen door prikkels, die een versnelling en somwijlen een verplaatsing van de stofwisselingsactiviteit ten gevolge hebben. Sommige prikkels ,,vinden'' elkaar; ze stuwen en remmen op bepaalde punten en beïnvloeden aldus de rhytmische golving, de ebbe en vloed van het gevoelsverloop dat nu eens zich terugtrekt naar neutraler gebied, dan weer uitstroomt naar positieve levensbevestiging of terugdeinst voor onlustvolle, levensbedreigende gebeurtenissen. In die wisselende henenneiging en vlucht worden de organisatievormen van het leven vastgelegd, die de meest voorkomende wereldprikkels opvangen of neutraliseeren. In al die groei- en vervormingsprocessen volhardt de ziel in haar ingeboren activiteit, zich stellende naast en tegenover de activiteit van het wereldgebeuren, duldzaam in het ontvangen, maar werkzaam in het opbouwen en tegengaan.

De prikkelvangst leidt tot organisatie, maar het is ondenkbaar, dat de organische opbouw, de functioneering en de subordinatie der deelen aan het geheel spoorloos zou voorbijgaan in het zielegebeuren. Het rhytmisch in elkander grijpen der voortaan gescheiden functies moet in de ziel bevruchtend werken zoowel in sensorischen als motorischen zin. De dekrement-werking der achtereenvolgens getroffen lichaamsorganen en lichaamsdeelen moet als een geleidelijk afnemende stuwing worden ondervonden en omgekeerd zal de psychische verheffing en daling tot gevolg hebben een organische stuwing, wier motorisch effect gaandeweg

uitdooft. De prikkelbaning die van buiten komt, vindt een weder-woord in de rhytmische spierbewegingen, die in het stofwisselings-proces als 't ware de ruimtelijke uitbeelding vormen van wat daar-binnen gebeurt.
Het is tengevolge van een valsch intellectualisme, dat wij het organisch gebeuren opvatten als een verstandige uitwerking van voorstellingen, die zich in daden omzetten. Maar even onjuist is de opvatting, dat zintuigindrukken als zoodanig de eenige hef-boom zijn voor den groei der ziel. De ziel is oud, ouder dan het zintuigapparaat dat zij zich bouwt om de wereldprikkels naar waarde te ontvangen.
De aanschouwingsmomenten, die opduiken in de ziel zijn ten deele slechts met het uiterlijk wereldgebeuren verbonden. Het huis-houdelijk stelsel dat op de basis van stofwisseling, groei en verval is gebouwd bezit zijn eigen psychische bepaaldheid, die veeleer actief dan passief gericht is.
De mechanistische biologie spreekt van de inherente herinnering die kleeft aan alle leven en drukt daardoor op de ziel een stempel van lijdelijkheid. De ziel is voor deze theorie een klankbodem, een gehoorzaam instrument, dat als een photographische plaat de beeld-indrukken der buitenwereld opvangt en ergens opbergt, tot die indrukken zich te gelegener tijd weer doen gelden. Maar men moet het zielegebeuren veeleer als activiteit opvatten, als entelechie [4]) die herinnering kweekt in stede van ze af te rollen als een filmband. De bouw van het organisme is niet de seriesgewijze afwikkeling van een stel herinneringen, maar integendeel, het is de groeiwijze van een zielsorganisatie, die tot eigen zelfverwerkelijking bepaalde orgaancomplexen behoeft en dien lichaamsbouw als 't ware van te voren ,,vermoedt'', enkel gedreven door den drang naar ruimte-ontplooiing. Dat het eene broederorganisme op het andere lijkt als het eene kristal op het andere is niet een gevolg van de afwik-keling van herinneringen, maar van gelijksoortige bouwbehoeften die huishoudelijk stelsel en wereldprikkels in voldoende mate te zamen bindt. Het spreekt van zelf dat zulk een bouwende ziel niet leeg van inhoud, niet aanschouwingloos kan zijn, al kost het ons moeite ons te verplaatsen in den zielestaat der lagere organismen. Behalve de lustmomenten van den groei moeten ook de remmingen die op bepaalde punten stilstand brengen als spanningen ondervonden worden. Het vormgeheel dat ten slotte tot stand komt, heeft zijn eigen innerlijken rhytmus en zijn eigen deiningen. Eerst op den bodem van de huishoudelijke ziel groeien de nieuwe krachten die beslag leggen op den wereldprikkel en aldus nieuwe organisatie-

vormen scheppen die zich voegen bij, zich enten op het oudere vormsysteem. Aan die activiteit der bouwdrift wordt allerminst afbreuk gedaan door de schadelijke wereldprikkels, wijl ook deze benaderd en ontweken worden of georganiseerd in bepaalde afweervormen.
De natuurphilosoof von Uexküll [5]) betitelt de lichaamsorganisatie, juist om haar actief antwoorden op passief aanvaarde wereldprikkels als een „tegenwereld", een organisatie die tegenover de wereld een „wereld" van antwoorden en tegenmaatregelen stelt. Wanneer wij de ziel en het leven als 't ware op den voet volgen, tot aan de moeilijkst bereikbare schachten van haar oorspronkelijk bestaan, dan is het duidelijk dat met het gevoelsleven dat enkel verlangen maar overigens vormloos is, reeds weldra, bij het eerste deinen, aanschouwingsmomenten gepaard moesten gaan. Het is ondenkbaar dat functioneering en organisatie zou hebben plaats gehad zonder gewaarwording. Van het standpunt der levenswetenschap moge de gewaarwording een secundair produkt zijn, een gevolg van optredende prikkels; gezien uit het binnenleven der ziel is zij nochtans het eerste aanrakingspunt van ziel en wereld. De oer-activiteit, de donkere achtergrond van den kosmos bevat geen enkel aanschouwingsmoment; zij is buiten de ruimte en buiten den tijd, enkel gereed om in de wereld te springen als haar spanning zich in ruimtevormen kan verwezenlijken.

XIII. HET BELEVEN GRIJPT GEWAARWORDING OM ZICH TE OBJECTIVEEREN

Aan de gewaarwordingen echter klimt de donkere gevoelsdeining als aan een Jacobsladder omhoog. En naarmate de dooreenstrengeling van gevoels- en aanschouwingsmomenten tot gecompliceerde eenheid voert, ontstaat ook de eigenheid, het geheel-eenige, dat wij als bewuste ziel betitelen. Uit den duisteren, vormloozen schoot van het Absolute schiet het levend zielegebeuren als een vlam omhoog, om te groeien en zich te bestendigen in de welige vormen der Individuatie. Het leven, naar den buitenkant bezien, is een deelproces van een kosmisch gebeuren, dat nochtans zich isoleert, zich localiseert op de uitverkoren plek, die stofwisseling mogelijk maakt. In het ruischen en zingen der stofwisseling komt de levende massa tot afzonderlijkheid, tot een volheid van vorm die een welbehagen verkondigt. Elk levend organisme is een constellatie van rhytmen, van harmonieën, die krachtig pulseerend tusschen lust en onlust, de onlust onder zich houden. De geremde onlust contrasteert met al te expansieve lust; er ontstaan span-

ningen die tot den opbouw van een levend stelsel voeren. Hoe eerder het evenwicht der volle bevredigdheid is bereikt, des te eenvoudiger is de constellatie. De wereldprikkels mogen inwerken op dit stelsel van evenwicht, zij bereiken niet meer dan een opflitsen van gewaarwordingsvonkjes, die tot doelmatige regulaties en door ervaring verkregen aanpassingen leiden. De natuurphilosofen spreken gaarne van een „harmonische aequipotentialiteit", als zij onvoltooide bouwdrift bedoelen. Elk onderdeel van een eenvoudige levensconstellatie, mits niet te klein genomen, is in staat onder de normale begunstiging van de groeivoorwaarden het geheele stelsel te voltooien; het segment groeit uit tot volledig organisme. De vorm van het organisme duidt het evenwicht aan tusschen wereldprikkel en huishoudelijk stelsel. Bijgevolg moet het huishoudelijke systeem om bijeen te blijven een complex omvatten van innerlijkheden, die in het omsloten lichaamsgebied tot uitdrukking komen. De wijziging in den organischen bouw is de uitdrukking van nieuwe spanningen, die zich een weg banen in gestolde materie. Doch niet alle zielegroei is extensief gericht en motorisch. De stuwende en banende wereldprikkels worden als gewaarwordingen ondergaan en als ervaringen opgehoopt. In de sensorische werkelijkheid der ziel wordt het stroomveld der gevoelens doorkliefd door de zintuigboodschappen, die de ziel bevolken met de indrukken harer wereld. Voortdurend is er overgang van stoffelijkheid naar zieligheid, van zieligheid naar driftige spierbeweging en greep in de buitenwereld. Hoe dichter het gevoelsverloop met indrukken is bezet, die dat gevoelsverloop wijzigen, des te rijker wordt het innerlijk beleven. Uit de verschillende orgaandeelen stroomen de gewijzigde indrukken en gevoelens naar een aaneengesloten verband, dat door den gesloten lichaamsvorm stoffelijk wordt uitgebeeld. De van buiten komende prikkel die het organisme treft, kan terstond leiden tot een wederwoord door reflex. De sensorische toeleidingsbaan gaat zonder ingewikkelde schakeling over in de motorische uiting. Maar in den regel zal de prikkel die als verhooging van de stofwisselingsintensiteit is op te vatten, door stuwing opgezameld worden. De prikkelspanning kan diffuus zijn en wordt in dat geval ondervonden als algemeene prikkelbaarheid; zij kan uitstroomen langs een enkelen weg en wordt dan als zuivere spanning en ontspanning ervaren. De distributie der spanningen wordt in het huishoudelijk stelsel automatisch geregeld; de spieren, zoowel de willekeurige als de onwillekeurige zijn voortdurend met spanning geladen. In de affect- en wilshandelingen wordt door verhoogde spanning het motorisch effect tot een maximum opgevoerd.

Het is niet enkel aan den lichaamsomtrek dat gewaarwordingen zich verdichten tot vangorganen voor den van buiten komenden prikkel. De opname van het voedsel, zijne vertering en de verwijdering der afvalprodukten, de zuurstofopname en het zuurstoftransport door de bloedbaan, de stofwisseling der cellen, de groei, dat alles vormt een geheel van verrichtingen, die slechts schaarsche boodschappen in den vorm van gewaarwordingen tot het bewustzijn richten. Het huishoudelijk stelsel is arm aan kenbaarheden; de vegetatieve functies worden ondergronds geleid; de taak van het bewustzijn als werelddoorgronder wordt er niet door afgeleid. Maar in hun vage totaliteit vormen al die huishoudelijke gebeurtenissen die kenzekerheid, die onwrikbare bepaaldheid die ons het eigen lichaam doen zien als den trouwen gezel, die de ziel voortdraagt door het leven en door de wereld.

In elk tijdsgewricht herkent de ziel hare lichamelijkheid aan een totaal van indrukken, indrukken van de omgeving en indrukken van de huishoudelijkheid, die hoezeer ook wisselend in de onderdeelen, toch de zelfverzekerdheid telkens weer doen oprijzen. In een vreemde omgeving, in duisternis of na het ontwaken uit diepen slaap moge het ons even moeilijk vallen ons zelven te hervinden, wij herkennen nochtans weldra onze lichamelijkheid en onzen eigen geestesaard, en onze plaatsbepaling in de nieuwe omgeving.

De zelfherkenning wordt vergemakkelijkt door den donkeren hof van gevoelens die onze gewaarwordingen omzweeft. Het gewaarworden kan door zijn aanschouwelijkheid als een verzameling van punten gedacht worden die netvormig gerangschikt zijn aan den buitenomtrek van het lichaam of aan de oppervlakte der huishoudelijke organen. De enkelvoudige gewaarwording is een punt, dat als een sein, een lichtflits onze aandacht vraagt. Overal waar zenuwvezels die seinen van buitenwereld of huishoudelijke organisatie opvangen, is de gewaarwording gehuld in een bed van gevoeligheid. Maar terwijl de wereldprikkels, enkelvoudig of samengebundeld, in de zintuigorganen aanzwellen tot een vollen klank met eigen gevoelstoon en in die bundeling vormwekkend werken, is de gevoelswijze der huishoudelijke prikkels veel vager, meer uitgespreid. In den zintuigprikkel kan men van prikkelgevoelens spreken; in tegenstelling met de innerlijke orgaanprikkels, die zelden juist gelokaliseerd worden wijl ze opgenomen zijn in een complex van orgaangevoelens. Het is zelfs te betwijfelen of in het gezonde organisme de gebeurtenissen van voedselverwerking en stofwisseling zich duidelijk kenbaar maken door gelokaliseerde

gewaarwordingen. Alleen de stoornissen van het huishoudelijk stelsel worden ons als pijn en onlustgewaarwordingen bewust; de normale huishoudelijkheid is lustvol en maakt ons „licht", houdt nergens halt voor de bepaaldheid eener dwingende gewaarwording. Vandaar dan ook dat het ons zoo moeilijk valt door beluistering der huishoudelijke gewaarwordingen ons een beeld te vormen van de innerlijke orgaangesteldheid en van de ligging der organen onderling. Onzen lichaamsomtrek stellen we gemakkelijk vast met behulp van licht- en tastgewaarwordingen, maar over onzen innerlijken bouw kunnen we alleen ingelicht worden door de anatomie, derhalve opnieuw door gezichts- en tastwaarnemingen.

XIV. DE ZIN DER WERELDCOMPLEXEN

De wereldprikkel is een vormenwekker. Alles wat in den nevel der onbepaaldheid besloten ligt, wordt als afzonderlijkheid tevoorschijn gehaald in die stijgende wisselwerking van ziel en wereld, die naar den buitenkant zich vertoont als de causaliteitsbrug tusschen de wereld en het centrale zenuwstelsel. Prikkelaanvaarding en prikkelbeantwoording hebben een „zin", van den aanvang van het leven af. Die zin drukt zich uit in de vormenweelde der dingen en in hunne ordening. Het vormgeheel dat als gewaarwordingscomplex zich aankondigt wordt aanvaard of verworpen al naarmate het meer of minder zinvol verschijnt voor de groeiende, bouwende ziel.

Het meest zinvol zijn de wereldcomplexen die bijdragen tot den opbouw en tot de instandhouding der huishouding; voor de plant zijn het de warme zonnestralen, voor het dier de vormcomplexen die voedsel aanduiden. Het is moeilijk te beseffen hoe de lagere dieren de onderscheiding leeren kennen tusschen voedsel en niet-voedsel, maar elke huishoudelijke organisatie is gehouden de wereldprikkels zoodanig te scheiden en te onderscheiden, dat zij hare voedingsbron leert kennen. Een spoor van kennis, een primitieve vorm van weten woont in elk levend wezen, dat in zijn wereldmilieu de gewaarwordingsbronnen aftast naar hun assimileerbaarheid. De plant heeft het wel allergemakkelijkst. Zoolang zij als ééncellig wezen toeft in een vochtig milieu, aan het oppervlak der zee of op vochtige aardeplekken, heeft zij alleen de zonnestraling van noode die den levensopbouw tot groei kan brengen. Maar de verdediging tegen den parasiet, die in den diervorm zich hult, maakt afweer en begrenzing noodzakelijk. De groei van het plantenleven wordt ingeperkt door den groei zijner levende ver-

delgers, die ook onderling elkaar op leven en dood bestrijden. De vlucht van de plant naar het land eischt een wortelstelsel, dat zouten en vochten aan den bodem onttrekt, benevens een uitbreiding van het bladstelsel, dat ook de ondergrondsche organen van voedsel voorziet. De onderlinge wedijver naar het voedende licht doet de bladdragende stengels rijzen en naarmate de stengel groeit, wordt de toenemende versteviging door houtvorming noodzakelijk. Het dier volgt moeizamer wegen. De noodzakelijkheid van verplaatsing langs de voedselvlakte veroorzaakt den uitbouw van bewegingsorganen, en de onderlinge wedijver der elkander als prooi benuttende diersoorten eischt allerlei grijp- en afweerorganen, pantseringen en bewapeningen. De waarnemingsorganen verwijden de kensfeer en brengen het verst verwijderde voedsel binnen het bereik van het huishoudelijk stelsel. En in dat stelsel specialiseeren zich de organen, die op de meest ekonomische wijze profijt trekken van het opgenomen voedsel. Heel de levenswil van deze planeet ligt besloten in de veelvuldige vormen die de verste uithoeken der donkere aarde ontginnen en rondom de bevruchtende zonnestraling de kosmische hunkering naar weten en aanzijn bevestigen.

Is dan de voortreffelijkheid eener huishouding die boven de gevaren van een toevallig bestaan uitkomt hoogste bedoeling van dien drang, die in het aardeleven zich bevestigt? Is huishoudelijkheid en levensbeveiliging het laatste woord in dien wedloop van het leven naar groeiende organisatie? Veelal heeft het den schijn of de vormen niet anders beoogen dan de lust van een levensdronken sensualisme. Hier moeite en worsteling en moeizaam bevochten overwinning — en ginds het loon der vraatzucht, de zatte wellust der bevrediging, die niets wenscht dan rust, zoolang de honger uitblijft. Het hongerend dier is een ander wezen dan het verzadigde. De jagende onrust, de spontaneïteit, de scherpe oplettendheid van een huishoudelijk stelsel, dat dreigt te gronde te gaan midden in de hunkeringen van den levenswil, maakt plaats voor een gerustheid die geen begeerte kent, zoodra verzadiging de open zielepoort gaat sluiten. Al de lagere levensvormen die het menschenpeil omsluiten, zijn als tevreden broeders, die àl te vroeg zich neerlegden op het bed der traagheid en der zelfvoldaanheid. In verblinding om de winst van een eeuwigheidsdag sloten zij zich op in een veilig bestek, dat echter geen uitweg bood in de uren der beproeving. Zij verdwaalden in een doodloopend slop en koesterden zich in betrekkelijke veiligheid. Maar op het oogenblik dat hoogere levensvormen zich boven hen stelden, of nieuwe, nooit geziene vijanden hen bedreigden, schoot de organisatie te kort en moesten

zij te gronde gaan of een kommervol bestaan zich zien toegewezen. Rondom den disch des levens, rondom de zonbestraalde aardeplek waarbinnen de plantenwil zich ophief naar het zegenend licht, legerden zich de scharen der hongerige dierorganisaties, waarin de ziel vol schrokkige begeerte zich haastte ter voltooiing van haar huishoudelijke nooddruft. Het sensualisme en het affectleven der dierenziel is voorbarig, het wordt terzijde gedrongen als de groote kenner komt, de denkende menschenziel, voor wie het proeven der dingen in hun zinnelijk aanzijn geen belooning is van voorafgaande spanning, maar voorwaarde om in te gaan in het nieuwe rijk des geestes.

In den mensch zijn alle levensphasen op elkaar gestapeld: de vegetatieve groeikracht van een jeugdvorm, die zwelt en gedijt in een bad van voedsel en die automatisch, reflectorisch zijn stofwisselingsprikkels verwerkt; de éénzijdig bepaalde drang der driften; de heftige, onstuimige affectgevoelens der gemoedsbewegingen en de verteederde atmosfeer der stemmingen. Al de drijfkrachten, al de bouwdriften van de ziel der aardsche organisaties zijn in den mensch te zamen gebonden en opgetild in de sfeer van het redelijk leven.

Wanneer wij spreken van verstoffelijking eener activiteit, die naar den belevingskant van eigen werkelijkheid verzekerd is, dan bedoelen we, dat die belevingsrealiteit, het oergevoel der zelfzekerheid in de ruimte vermag te treden. Zoodra die subjectief gedachte werkelijkheid de ruimte en den tijd voor zich wint, spuit zij zoover mogelijk omhoog, tot zij ten slotte gestold blijkt als ruimteschepping. Maar alle ruimtescheppingen zijn niet anders dan transformaties van stoffelijke organisatievormen; de elektronen treden te zamen in het astronomisch stelsel der atomenwereld; de atomen worden in al hun verscheidenheid gecombineerd tot chemische en physische individuen, moleculen en kristallen. En ook de moleculen laten zich in veelvuldig gevarieerde complexen te zamen brengen. Wat wij schepping noemen is niet anders dan een transformatie, een nieuwe vormgeving, een nieuwe organisatie van krachten die het leven buiten zich vindt ten tijde dat zijn ruimtedrang ontwaakt. Het ziellijke is de herschepper van een gegevenheid die als wereldprikkel het beleven van de werkelijkheid afdwingt. Geen motorische werkzaamheid zonder sensorische actieve aanvaarding. Maar terwijl de sensorische realiteit zich zet tot motorische actie, grijpt die actie in 's werelds bestel in en veroorzaakt een nieuwe reeks van wereldprikkels, die voortkomen uit de bewegingsimpulsies van het huishoudelijk stelsel. De ziel stuwt zich zelve door haar eigen werkzaamheid, die als een echo van oneigen gebeuren terugkaatst tot de sensorische sfeer. Maar die echo wordt niet geheel

ongewijzigd gelaten ; de daad die in de ruimte treedt, is aan de wereldwet gebonden ; zij treedt in verbinding, versmelt met andere wereldgegevens. En dit nieuwe complex, meer samengesteld dan zijn voorganger, zal ook in de beleving anders aanvaard worden ; het bezit geheel eigen qualiteiten, die motorisch op andere wijze beantwoord worden. De nadering van voedsel wekt bijvoorbeeld een sterke motorische toenadering, die zoolang aanhoudt tot de wereldprikkel, in casu het voedsel benaderd en geassimileerd is. De physiologische toestand wijzigt zich naarmate het voedsel geassimileerd wordt, zóó zelfs dat in de periode der voedselopname het levend organisme ontoegankelijk is voor nieuwe voedingsprikkels, ja zelfs een verdere voedselopname staakt door verwijdering van de voedselbron.

In de heen en weer gaande wereldboodschappen en in wereldbeantwoording bestendigt zich het huishoudelijk stelsel, hoe nooddruftig en eenvoudig van opbouw het aanvankelijk moge zijn. Maar de eenvoudigste organisatie eischt toch een minimum van huishoudelijkheid zonder welke het leven zijn zin zou verliezen. De primitiefste levensvormen die wij kennen, bezitten een reeks van geordende functies, die regelmatig in elkander grijpen en den afloop der levensverschijnselen met zijn deiningen en dalingen eerst mogelijk maken. In energetischen zin beschikt elke levensvorm, hoe nietig ook, over stoffelijke reserves, die als sluimerende potenties een toekomstige dynamische handeling veroorloven. Het leven kan niet met nul beginnen, doch bezit reeds van den aanvang af een erfenis van potentialiteit, die richting geeft aan het toekomstig gebeuren. Tot dat toekomstig gebeuren behoort ook de inlijving van nieuwe toekomstenergie in den vorm van reservestoffen. Het vaatwerk des levens is geen ledige vorm, die lijdelijk zich vult met de vrije energie der omgeving, maar zij is zelve een activiteit, die het tijdgebeuren bant in de omlijsting van het heden, om vervolgens uit te vloeien in de gestaltenissen van het toekomstige. Geen foutiever vergelijking dan die van de machinetheorie des levens ! De ingewikkeldste machine is een hulpeloos ding vergeleken bij de eenvoudigste levensactiviteit ; de zelfbesturende auto onderstelt een sturende wil, gezeten aan het stuurrad of desnoods daarbuiten, maar in elk geval een denkenden, doelbewusten wil, die voorzien is van een spierapparaat. Want op de een of andere wijze moet het spierstelsel toch in de machine treden, om haar bestuurbaar te maken.

Doch de spierbewegingen, hoezeer gebonden aan den energievoorraad van het levend organisme, staan met het voorstellingsleven en met de impulsies in verbinding op een wijze, die zich onttrekt aan

de natuurcausaliteit. Het baat ons weinig te weten, dat spierenergie door voorafgaande energieopname in den vorm van voedsel eerst mogelijk wordt gemaakt. Wat wij dienen te weten naar streng causalen redeneertrant dat is, hoe een deel der voedselenergie er toe komt zich te wenden tot het centrale zenuwstelsel en tot de willekeurige spieren, om de machine op een bepaalde wijze en in een bepaalde richting te doen voortbewegen. Die causale beschouwingswijze zal nimmer haar doel — een bevredigende verklaring van wilshandelingen — bereiken, wanneer zij er niet in slaagt de motieven der energie-transformatie, het ,,zoo-zijn", het ,,zoo-bedoelen" van een handeling in te lijven in de rekensom van het quantitatief gebeuren.

Dat die som moet kloppen, daarop wijzen alle ervaringen; maar wij vermogen niet te begrijpen, waarom in het bedoelen de eene transformatie meer zin heeft en meer waarde dan de andere. Quantitatief gesproken kan de energie die aangewend wordt om een drenkeling te redden even groot zijn als de energie die noodig is om zijn redding onmogelijk te maken. In beide gevallen kan de rekensom even groot zijn, maar de zin is totaal verschillend.

Gezien van het standpunt van den zin is het niet het menschelijk lichaam, dat handelt en ervaringen ,,bezit". Integendeel: alle handeling is zinbedoeling, die zich zoowel van de menschelijke spieren als van de machine, of van de natuurkrachten bedient, om hare doeleinden te voltrekken. Wat wij natuurcausaliteit noemen, dat is de uiterlijke, meetbare spiegeling van een gebeuren, dat zinvol begrepen wil worden. Want niet uit den mensch moeten wij de ziel begrijpen, maar uit de ziel stroomt de kracht die het spierapparaat schakelt in de transformaties van het omringende.

Maar indien wij uit den zin van het zieleleven den mensch en alle aardsche levensvormen willen doorzien, wat hebben wij dan te denken van de rest die blijft, als alle levenswerkzaamheid er uit is weggedacht? Kan leven ontluiken op niet-leven en is de levenlooze rest der wereld een moederbodem waaruit telkens nieuw leven ontspruit? Kan zin zijn oorsprong nemen uit niet-zin, uit verwarring, chaos en noodlot? Een gewichtige vraag voorwaar die dwingt tot overwegingen omtrent de al of niet geleedheid en georganiseerdheid van den kosmos. Enkele opmerkingen mogen voorloopig volstaan.

Wij zijn inderdaad niet in staat om activiteit, doelbewustheid, planmatigheid, organisatie te begrijpen uit den blinden drang van lotgevallen die uit allerlei richtingen op elkander instormen, zóólang tot ze elkaar tot stilstand hebben gebracht. Een op hol geslagen automobiel zonder chauffeur loopt te pletter op den eersten hoek van de

straat; zij is alleen een gewillige kracht als de denkende wil, de wil van den bestuurder haar bewoont. De zin van elk dood voorwerp is een andere dan die van een welgeleed, welingevoegd onderdeel van een grooter geheel dat in zich zelve de verschijnselen van opbouw of afbraak vertoont.
Onze natuurkrachten echter zijn verstandelijk gedachte, van zinnelijke aanschouwbaarheid beroofde menschenkrachten; ze zijn spierbewegingen en motorische effecten door het verstandelijk denken uitgeslingerd en uitgespreid in de ruimte. Want in het wereldgeheel is nog steeds volgens het woord van Demokritos en Anaxagoras de mensch de maat der dingen. In de wereldmaten drukken wij onze lichaamsmaten uit; in de wereldkrachten meten wij gesymboliseerde spierkracht. Maar als de mensch als der dingen maat heeft te gelden, dan is de opbouw van het door de menschenziel begrepene voegzaam en gewillig voor diezelfde kracht waaruit de lichamelijke organisatie ontsproot. De wereld die dien opbouw moest dulden, moet in zich zelven de factoren bezitten tot nog hooger geestelijke stuwing; zij moet in zich zelve geleed zijn en tot organisatie bereid. Het is mogelijk dat buiten de wereldorganisatie om, die den mensch en heel het aardsche leven te voorschijn bracht, nog een andere chaotische wereld bestaat, die geen organisatieplan vertoont en enkel de som is van de afvalprodukten, van het puin der noodzakelijke beperkingen, welke den bouw tot een gesloten geheel maken. Maar ook het wereldpuin wordt als brokstuk van vroegere organisatievormen te zijner tijd weder betrokken in den kringloop van groei en verval en opgetild in de grootere wereld, waar de geest van het Goede waakt tegen den afval in het demonische. Elke organisatie, hoe voortreffelijk ook, moet vroeg of laat den chaos tol betalen, òf sleept als doode, nuttelooze aanhangsels de resten eener oude wereld met zich mee.

XV. DE ZIN VAN HET VORMGEHEEL

Hoe komt dan in het aardsche levensgebied de zintuigelijke aandacht tot ophooping en de motorische drang tot ontlading? Hoe ordenen zich van den aanvang van het leven af de verschillende phasen der stofwisseling in huishoudelijke organen, die elk een bepaald deel van die stofwisseling op zich nemen? En hoe groeit tusschen de spanning van prikkelaankomst en prikkelafzending die rustelooze bewegelijkheid die zich vastzet in wat wij den uiterlijken verschijningsvorm noemen? Heel het geheim van het leven ligt hier besloten. En toch lost dit geheim in het handelen zich zelven op, als wij uit vrijen aandrang in de ruimte grijpen, den drang der verbeelding volgend, of

uit een veelheid van gegevens iets geheel eigens, iets oorspronkelijks, iets dat nooit eerder geweest is, te voorschijn roepen. Als wij den zelfopbouw der levensvormen hebben te verklaren en den scheppingsdrang die het eigene te voorschijn roept midden in het veld der schematismen, als wij gemakzucht en den sleur van aangeboren levenshoudingen plotseling zien wijken voor een stout gebeuren, dat buiten den band van het normale springt en nochtans zich ent op de oude levensgewoonten, als wij het oude, diep in de aarde en in den tijd weggedoken levensgemak zien plaats maken voor jonge worsteling en voor de overwinning van een hooger levensbeginsel, dan baat ons weinig een ver uitgebreide kennis van den ontleedkundigen vorm des levens, noch ons inzicht in zijn opbouwbestanddeelen, noch zelfs de analytische kennis der zielefactoren. Wie het leven beleeft, moet het leven beleven ! Het beleven is niet enkel lijdelijk ; integendeel het is een aanblazen van het vuur met den blaasbalg der innerlijke scheppingskracht. Daarom wie het leven ondergaat, die kan het enkel verstaan als hij den levensadem uitblaast in al het omringende.

De zin van het scheppen is echter even weinig te doorgronden als de vraag waarom het geheel iets anders is dan de som zijner componenten, of ook waarom een aglomeraat kan worden tot conglomeraat, òf waarom de paardentemmer die ademloos achter het paard aanloopt tenslotte er boven op komt te zitten en zijn moeiten beloond vindt door heerschappij. Gedachtendraden schieten uit als spinrag in den herfstochtend ; zij sluipen en slingeren naar buiten en dringen en duwen de ziel als een woordeloos bevel : de drang stuwt zich, de spieren rekken zich en de daad volgt als de uiting eener aandrift, wier beteekenis niet van te voren begrepen is, nòch begrepen kon worden.

In het kiemleven is de opbouw van het individueel bestaan verzekerd door de aanwezigheid van erffactoren, stoffelijke groepeeringen, die elk den aanleg in zich dragen van toekomstige functies en verschijningen. De werkzaamheid dezer groepeeringen is aan bepaalde ruimteordeningen gebonden ; de groepen kunnen niet door elkaar geklutst worden, maar zijn van den aanvang der ontkieming af als een constellatie, als een miniatuur-organisme aanwezig, dat enkel streeflijnen en richtingstendenzen bezit, zonder de gestalte van het voltooide geheel. Zoo als in een kristal de molecuulgroepeeringen onderkend kunnen worden, die nochtans in zich geen vormgeheel bezitten, zoo ontspringt de gestalte van den ontwikkelden levensvorm uit de architectoniek zijner samenstellende deelen. — De huishouding bouwt zich op in phasen, waarbij gelijktijdig of na elkander de verschillende erffactoren tot ruimteontplooiing komen. Elke

phase vormt het fundament, het uitgangspunt van de opvolgende phase ; als het eindpunt bereikt is treedt het individu in de verschijning om zich voortaan te meten met de geheele dracht der wereldprikkels. De overdracht van het bevruchtende, volle leven in de kiemphase van de komende generatie beteekent een teruggang van de vormenrijke levensgestaltenis naar de astronomische, moleculaire ordening, waaruit alle leven in den aanvang der tijden is voortgekomen. Het is de terugkeer tot den ondergrondschen wortelstok van het aardsche leven, die alle vormen voortbracht uit haar donkeren schoot. Het is de inkeer van de ziel als een afgezant der eeuwigheid binnen haar eenvoudigste aardsche behuizing. Ontdaan van alle vormenpracht begint zij in het cellenleven der kiem aan haar telkens nieuwe en toch eeuwige taak, de taak die het astronomisch stelsel der levensmoleculen opbeurt tot gestalte, tot spraak en tot bezieling.
In den strijd met de machten der wereld, dien het volwassen organisch stelsel heeft te doorstaan wordt aan het erfelijk verworven bezit een systeem van handelingen toegevoegd, die men als accomodatie kan kenmerken. De instincthandelingen die driftig naar buiten treden worden gemodelleerd door de lessen eener harde ervaring.
Elke groep van handelingen, elke vormontplooiing voltrekt zich in phasen, die het evenwicht omvatten van het individueel stofwisselingsstelsel met zijne wereld. Telkens wanneer een phase nieuwe wereldprikkels en nieuwe stofwisselingswijzigingen tot hoogere spanning heeft opgevoerd, ontlaadt zich het stelsel in een nieuwe phase. In dit physiologisch gebeuren grijpt de zieleactiviteit medebepalend in, eensdeels wijl zij de voorkeurrichting der naderende ontspanning helpt vaststellen en aldus den „zin" van het gebeuren dirigeert — anderdeels, wijl de zin van de handeling den uiterlijken vorm van het stelsel bepaalt.
Wij zijn gewend, die vormontplooiing uitsluitend te zien in de specialisatie en de uiterlijke omlijning der groeivormen. Maar op den eenzijdigen bepaalden vormengroei ent zich het totaal van handelingen, die het geheele stelsel van individueele en sociale accomodaties tusschen geboorte en dood omvatten. Wanneer wij een projectieapparaat bezaten dat ons in staat stelde al ons ingrijpen in de ruimte te projecteeren als een lijnengroep, wanneer wij b.v. de greep van een arm naar een ruimtevoorwerp in een lijn konden uitbeelden die als de draad van een spinneweb zich bestendigde als een ruimteding, dan zouden wij ons zelven in het filmbeeld des levens zien als een kern, omweven van millioenen draden.
Maar in werkelijkheid keert de uitgestoken arm weer terug naar zijn oude rustplaats en de afstand tusschen eigen lichaam en de omringen-

de dingen, die telkens in den greep van het begeeren wordt opgeheven, lijkt even ver als hij was vóór den aanvang der beweging. De daad trekt geen sporen in de dunne lucht; de lichamelijkheid lijkt eigenheid, afzonderlijkheid, een rotseiland in den oceaan; terwijl zij in werkelijkheid is de weverspoel die rondom zich een weefsel spint. De lichaamsvorm is enkel de bezinking, de slotsom van veel veranderlijks, de vegetatieve kern, van waaruit de ziel telkens haar aanloop neemt als zij haar daden weeft in de omringende ruimte.

XVI. PROTOPLASMA

Zoo is dan het leven een gebeuren dat zich afspeelt in onophoudelijke toenadering en verwijdering, aantrekking en afstooting. En terwijl het leven zich bestendigt, verwijdt het zijne sfeer en brengt nieuwe verbindingen tusschen verafgelegen deelen zijner ruimtewereld. Al kunnen wij die binding niet zichtbaar maken, wij kunnen de wijzigingen aantoonen, die de zieleactiviteit brengt in de ruimtedingen die zij heeft aangeraakt. Een van de meest gewichtige transformaties is de omzetting van levende organismen in voedsel, eene activiteit die alle dieren en ook sommige parasitische planten kenmerkt en die geleid heeft tot de ver uitgesponnen specialisatie van verkenningsorganen en bewegingsorganen.
Belangrijke stoffelijke transformaties brengen sommige organismen te weeg op zoek naar hun voedsel; de ondergrondsche woelarbeid van regenwurmen, insekten, mollen is voor den landbouw van groote beteekenis. Maar nog gewichtiger zijn de transformaties die een veilig onderkomen tot bedoeling hebben. De dringende, duwende, borende werkzaamheid in dikwijls zeer hard, ontoegankelijk materiaal waarborgt een veilig onderdak, die voor de nieuwe levensfaze van het jonge broedsel, of voor de hongerperiode van den winter de veiligste schuilplaats biedt. Bijna alle levende wezens die het land bewonen, graven er in of op den bodem de teekenen hunner werkzaamheid.
De biologen zijn gewoon de levenswerkzaamheid te zien als de eigenschap van een stoffelijk substraat, het protoplasma. Zooals ieder voorwerp zijn eigen kleur bezit, zoo bezit het protoplasma in zijn gestadige stofwisseling een uitstraling van energie in het omringende. Het protoplasma, in vormen sprekend, is object van het onderzoek en wat wij het psychische noemen is volgens deze leer eigenschap van dit object, innerlijkst voortbrengsel van zijn wonderlijken bouw. Maar alles wat door de hand van het leven is aangeraakt, alles wat dienstbaar is aan de levensdoeleinden, doch buiten het protoplasmatisch organisme staat, lijkt den bioloog thuis te hooren in de vormenwereld

der doode materie. Zoo ontstaat door die substraatsopvatting de ondempbare kloof tusschen leven en niet-leven. Tot het leven behooren alle werktuigen die in de sfeer van het lichamelijke zijn opgebouwd. Maar niet-levend is het vogelnest, het bijennest, de werktuigwereld der menschen. Ja niet-levend in strengen zin zijn alle sporen en groeven, blijvend of niet-blijvend, die het leven in de ruimte trekt: de zang der vogels, de vlucht voor het gevaar, de toenadering en de verwijdering onder de menschen met behulp van spoorwegen en telegraafdraden en alle andere verkeersmiddelen.

De zintuigbouw, de bewegingsorganen hebben zin; doch die zin is niet als eigenaardigheid van het protoplasma te begrijpen. Al het doelstellende, al het bedoelende, begeerende wordt geheimzinnig als wij het trachten terug te voeren tot een stoffelijk substraat, dat enkel werktuig en bouwstof kan zijn. Aan alle substantialiteit gaat wezensactiviteit vooraf; de substantialiteit is gestolde activiteit, geremde activiteit; zij is de daad die zich zelve stuit door remmingen, die haar houden binnen afgeperkte banen.

Indien dan alle leven op dadelijkheid berust, die telkens „halt" roept en in dàt oogenblik stremt tot ruimteobject, zoo hebben wij toch niet uit het oog te verliezen dat uit de veelheid der richtingen waarin het handelen kan uitschieten, slechts weinige voorkeurrichtingen zich bestendigen. Die voorkeur is afhankelijk van innerlijke toestanden van het stelsel, van zijn „phase" die slechts enkele doorbraakpunten voor de activiteit aanbiedt. Doch evenzeer van gewicht is de aard van het milieu en het gericht-zijn van de buitenorganische krachten. Zoo wordt de bladrichting bepaald door de richting van de zonnestralen en in 't algemeen zijn alle biologische tropismen, d.i. toenaderingsdriften in hun richting bepaald door de gerichtheid der natuurkrachten die in het tropisme benaderd of vermeden worden. Toewending of afwending en in 't algemeen de benutting van den milieuprikkel voor een of ander huishoudelijk doel: 't zij tot verhooging der stofwisseling, tot voortbeweging in de aarde of in de lucht, beteekent steeds, dat de gerichte natuurkracht benut wordt als een ladder waarlangs het organisme omhoog klimt of afdaalt om zijn volledigheid te bewaren en zoo mogelijk te vergrooten. In het onophoudelijk gebruik van steunpunten voor dien aanloop of voor die vlucht wordt de accomodatie verkregen die de veelheid der richtingen vermijdt en het eenzijdig gerichte antwoord reeds te voren vastlegt in lichaamsdeelen die bepaalde functies op zich nemen. De specialisatie der functies hangt ten nauwste samen met den groei; de invalspoorten der wereldprikkels verfijnen zich tot zintuigorganen; de uitvalspoorten van het organisch stelsel verstevigen en verfijnen zich tot grijp- en

afweerorganen ; beide groepen werken innig te samen om de werkingssfeer van het zielegebeuren zoo ver mogelijk te verruimen.
De scheppende eigenzin van de ziel heeft bij den mensch nog niet haar laatste woord op deze planeet gesproken. Want uit den mensch is de sociale bovenbouw voortgekomen die als een hoogere exponent van het aardsche willen verkeersmiddelen en werktuigen schept, die ver boven het bereik van de individueele scheppende vermogens uitreiken.

XVII. DENKEN EN UITGEBREIDHEID

In de Cartesiaansche gedachtenwereld, ja in de geheele philosophie van den renaissancistischen West-Europeeschen geest ligt de werkelijkheid gespleten in twee tegendeelen : het denken en de uitgebreidheid. Het occassionalisme is een poging tot verzoening, het kriticisme een poging om die splitsing rationalistisch, aprioristisch te begrijpen. En terwijl het Hegelisme het conflict opgeheven verklaart, wijl natuur en geest phasen heeten van eenzelfde denkproces, tracht het psychisch monisme uit het primaire werkelijkheidsfeit der beleving de werkelijkheid der natuur als afgeleide functie te begrijpen. Maar aan al deze leeringen, hoe uiteenloopend ook, ligt ten grondslag het bewustzijn, dat wij eensdeels de hardheid der wereld hebben te ondergaan, die geenszins als denkprodukt of als eigen scheppingsdaad zich laat inschakelen in het zielgebeuren, terwijl anderzijds de innerlijke zelfverzekerdheid niet kan worden uitgedrukt in de maatverhoudingen der omringende wereld. Het conflict is gebleven, al zijn er talrijke noodbruggen geslagen en overwelvingen gebouwd. We dragen in ons, als psychophysische persoonlijkheden het bewustzijn van een nabuurschap, dat niet in ons is, al zijn we in staat ten koste van dien onbekenden buurman onze eigen werkingssfeer uit te breiden.
De tegenstelling ,,denken — uitgebreidheid" is onjuist wanneer wij haar opvatten als een conflict tusschen twee gegevens der werkelijkheid, die beide als een ,,zijn" moeten worden opgevat. Zeer terecht wijst het psychisch monisme op de activiteit van het denken die niet in contrast gebracht kan worden met de substantialiteit van het waarnemingsding. Alle activiteit slingert zich als een klimplant om de rustende gegevenheden heen en neemt ze onder haar hoede. De rustende natuur is gestolde activiteit, en daar alle activiteit uit den geest is, moet ook de klontering der wereld als rustphase eener wereld-doordringende geestesactiviteit worden opgevat. Maar het Cartesiaansch conflict is daarmee niet opgeheven. Wanneer geestesacti-

viteit tot ruimteding verstart, springt ze uit de denksfeer over naar de wereld der uitgebreidheid. En juist die zoogenaamde ontologische sprong blijft onopgehelderd. Hoe wordt de niet-uitgebreide geestesspanning tot stoffelijke uitgebreidheid? Hoe heeft schepping plaats? Op die vraag geeft het psychisch monisme geen rechtstreeks antwoord, maar redeneert aldus. Wat wij werelduitgebreidheid, stoffelijkheid noemen is een kunstprodukt des geestes, een abstractie, door het waarnemingsobject te ontdoen van al zijn subjectieve qualiteiten. Als we dat doen, dan houden we enkel nog over een natuurkundig object, van waaruit ethertrillingen, lichtgolven heeten uit te stralen in de ruimte en aldus ook onze zintuigen heeten te treffen. Maar het is gemakkelijk in te zien, dat het natuurkundig object enkel symbool kan zijn, de uitstraling van een ondefinieerbaar „iets", van een substantie, die ergens in de ruimte is verankerd en boodschappen zendt tot onze zinnen. De laatste zin der wereldwerkelijkheid is dus van denzelfden aard, is diezelfde onmeetbare, diepgewortelde wezenheid als de laatste zin der zielewerkelijkheid. De wereldondergrond is zieleondergrond en aangezien de wereld secundaire functie is ten opzichte der immanente zelfverzekerdheid der ziel is de wereld niet anders dan het symbool eener tot in de onmetelijkheid zich uitstrekkende geestesactiviteit.

Dit antwoord behandelt enkel de vraag naar de identiteit van denken en zijn; het bevredigt evenmin de vraag naar het wezen der scheppingskracht zooals ons die tegemoet treedt in elke willekeurige handeling.

Drie opvallende eigenschappen der zieleactiviteit blijven onopgehelderd in de algemeenheid van het wereld-geestprobleem. De scheppende zielekracht is namelijk een in de ruimte tredend verschijnsel en derhalve gelokaliseerd; zij is een concreet complex van feiten dat zich afspeelt in een klein bestek. De wereld daarentegen is de totaliteit van a l het ruimtevervullende, en aangezien de zieleactiivteit slechts een zeer klein deel van die ruimte vervult, staat tegenover de concentratie van de zielesfeer de oneindige uitgespreidheid der wereldsfeer. De ziel doorloopt graden en trappen van volmaking; de ziel der kiemcel heeft in de kiemphase een andere werkingssfeer dan de ziel van den volwassene met volledig toegerust huishoudelijk stelsel. Als de zon den steen beschijnt, wordt de steen verwarmd; er hebben stoffelijke veranderingen plaats aan de oppervlakte van den steen en ten deele ook daarbinnen. Is nu die steen vergelijkbaar met het levend organisme dat eveneens door zonnestraling wijzigingen in zijn constitutie ondergaat en die wijziging zinvol vertolkt? Als de wereld algemeene

bezieling beteekent, is dan elk onderdeel van die wereld in gelijke mate van de wereldziel doortrokken, onverschillig of het dood of levend is?
Was het uitgangspunt van Cartesius niet: I k denk, dus ik b e s t a?
Mag de tegenstelling van „wereld" tot „Ik" verwijd worden tot de vage algemeene tegenstelling van „wereld" tot „geest". De ziel is afzonderlijk, zij wrocht haar werk in een bepaald organisme en in een zeer beperkt deel der wereld; haar werkingssfeer is fragmentarisch, in tegenstelling met de wereld, die een totaliteit verbeeldt. Uit de zielewerkelijkheid volgt niet de subsumtie van de wereld onder de ziel. Kon men er in slagen de wereld voor te stellen als „mijne" wereld, als het werkingsveld dat mij is toegewezen en aan mij alleen behoort, dan zou inderdaad die wereld zich oplossen in de kennende, handelende ziel. Dat is de poging die inderdaad door sommige wijsgeeren is gedaan, maar die op een mislukking moet uitloopen, wijl zij geen rekening houdt met de realiteit van het sociale leven en met de sensorische realiteit der taalsymbolen.
Het is nog een heele stap voor men uit de realiteit der ziel is genaderd tot de realiteit van den geest en wanneer men daarin geslaagd is, dan is het nog de moeilijkheid om de brug die ziel en wereld verbindt, ook te slaan voor den geest en zijne wereldschepping.
Een tweede onvolledigheid van elke leer, die denken en zijn verbindt is de onachtzaamheid die men betoont voor de zinvolle richtkracht van het zieleleven. In de begeerte om voor beide sfeeren de gemeenzame kern der substantialiteit naar voren te brengen, worden de wezensverschillen uit het oog verloren. De substantialiteit der buitenwerkelijkheid is niet anders dan het in ruimte en tijd zich bestendigend „iets".
In den donkeren grond der ziel is meer dan wezenheid. Want hare activiteit is altijd zinvol, van zin en bedoelen gedrenkt. Zin is in de aanvaarding der wereldindrukken; zin en bedoeling in hare uitstortingen in de ruimte. De ziel is niet enkel „nu" en „hier"; zij is een terugzien gepaard met herhaling, of vooruitzien gepaard met nieuw bedoelen. De ziel wacht niet met handelen tot haar zintuigstelsel volledig is opgebouwd; lang voor den aanvang van alle zintuigspecialisatie zit ze als een ruiter te paard om de stofwisseling gaande te houden, te dirigeeren. Wanneer het zielige ooit o n d e r hare physiologische processen had gestaan, dan zou ze er nooit boven uit hebben kunnen klimmen; ze zou dan

hoogstens in fragmentarische tijden en ruimtedeelen een vaag kloppen aan hare poorten hebben ondergaan. Maar hoe zou ooit de trotsche bouw der lichamelijke organisatie tot stand gebracht kunnen zijn zonder de stollingdrift der ziel, die de krachten der omgeving annexeert en vastlegt in ruimtescheppingen?
De bergbeek, die hare energie verspilt aan het verplaatsen van blokken en steenen of aan het uitslijpen van harde rots, kan gevangen worden in een buis die raderen drijft. Geen vermeerdering van energie teekent dien ommekeer; enkel transformatie ten behoeve van een zinvol bedoelen. En de kracht die de buizen legde, bedient zich niet van een te voorschijn getooverde energie maar wederom van die transformatiekracht, die woont in elke spier die zich spant naar het doel.
Alle schepping is transformatie, maar zinvolle transformatie. In het huishoudelijk stelsel is elke krachtsinspanning verantwoord door een gelijke energiespanning die binnenstroomt en vastgelegd wordt. Maar de ziel doet meer dan het huishouden in evenwicht houden. Zij ketent de voorradige energie aan de stroomende energie der buitenwereld, die aldus gevangen en zinvol geleid de werkingssfeer van den eigenbouw vergroot en het lichaam maakt tot een middenpunt van geconcentreerde wereldkracht. De zin van het zielige is concentratie, ophooping van energie binnen het ruimteveld, waar zij heerscht en beveelt. Terwijl aldus de macht van de ziel groeit en telkens haar steunpunt vindt in de motorische lust van het spierstelsel, voedt zij zich met waarneming en met kennis om het terrein dat zij beheerschen wil, volledig te doorgronden.
In dit verband vertoont zich de derde leemte van een metaphysica die berust bij de vaagheid eener in de ruimte uitgespreide albezieling. De ziel is dubbelzinnig: zij is niet enkel scheppend, maar ook ontvankelijk. Ja, hoewel het scheppen driftig vooruit loopt op het onderkennen, is het toch gebonden aan de wetmatigheden die de ziel naar haar ontvankelijke zijde opspoort en proeft. Die ontvankelijkheid is inderdaad van tweeërlei aard: proevend en kennend. Het geproefde is niet altijd kenbron; het kan enkel lokkend of afwerend werken, zonder de lust tot kennisname op te wekken. In de lagere organisatietrappen van het zielige is het kennen ondergeschikt aan het sensueele, dat lokt tot het vertoeven bij den indruk, en tot beantwoording langs de platgetreden wegen van affect of instinct. Juist die sensueele inhoud maakt driften, affecten, instincten tot altijd levendige altijd levende handelingen, al is hunne baan in het huishoudelijk systeem ook uitgeslepen door eeuwigdurende herhaling.

XVIII. GEDACHTE EN ONTROERING

In het gevoelsleven treedt ons een moment der werkelijkheid tegemoet, dat weinig waardeering vindt bij een wijsbegeerte, die het denken tot schering en inslag neemt voor hare wereldbeschouwing. Als de donkere tweelingzuster van de koele, klare Gedachte, vindt het Voelen weinig aandacht bij de denkende inspanning van de menschenziel. Liefst zou men het voelen voor een troebele, nog niet ontwaakte gedachte houden, of voor het donkere stroombed, waaruit de Gedachte oprijst naar den hoogen, onmetelijken wereldbouw. Maar in het beleven is gevoel even echt als beeld en gedachte; het vormt den eigenlijken inhoud van elke waarneming, die het beeld tot „verschijning" heeft. Zonder gevoel zou het huishoudelijk stelsel een machine gelijk zijn; een complex van reflexen, dat willoos als een klok door de wereld in beweging wordt gebracht en zijn eenderen klokslag automatisch uitzendt in de ruimte. En zulk een machinaal organisme — gesteld dat het zich door de gunst van het toeval had kunnen laten ontwikkelen — zou geen enkel belang hebben, waardoor het opgezweept kon worden tot kennisname van een wereld, waarin het eigen raderwerk onafscheidbaar is opgenomen.

Alle kennisname onderstelt een houding die meer zegt dan slag en tegenslag. Het vasthouden van de verschijning, het vertoeven bij de opeenvolging harer deelen, de doorleving van een handeling, van hare voorbereiding, van hare uitwerking, dat alles onderstelt eene innerlijkheid, een dieptezin, een aanvaarding, ophooping of verwerping van indrukken, waarvan de bouw der machine ons geen rekenschap kan geven.

Alle bedoelen is actief, onverschillig of het enkel in gedachten of in de wereld wordt voltrokken. Maar die activiteit heeft op haar beurt twee steunpunten, zonder welke zij onbestaanbaar zou zijn, namelijk een ervaring van ken-bestanddeelen, van gewaarwordingen en een beleving van gelijktijdig naar aanleiding van die gewaarwordingen opkomende gevoelens.

De machine daarentegen is niet actief; zij wordt door activiteit geschapen, en door activiteit bestuurd. Zou ooit een machine haar eigen opbouw kunnen tot stand brengen, dan ware zij bezield en door eigen bedoelingen geleid. Maar dan ook ware zij in staat waarnemingen op te hoopen door de versmelting van wereldindrukken met het eigengevoel.

Activiteit is te allen tijde spontaan; zij leeft ten deele van vooraf-

gegane indrukken en aandoeningen, ten deele van gevoelsdeiningen, die nog geen object hebben. Maar de activiteitsknoop, die bevindingen met verwachtingen verbindt, is onbestaanbaar zonder de voedingsbron die beide, bevinding èn verwachting, tot beleving eener werkelijkheid maakt. Hoe zou de uitdrukking een gevolg kunnen zijn van een indruk, indien beide verbonden waren enkel door een causaalband, een schematische brug tusschen twee in tijdsorde gerangschikte gebeurtenissen? Wat wij in de activiteit beleven,dat is niet een buiten ons om zich voltrekkende bruggenbouw; de activiteit is niet enkel voorstelling, maar gevoelsinnigheid. Met de onderscheiding van bewust of zelfbewust heeft die levensactiviteit niets van doen; immers, in de bewustzijnsvraagstukken treedt enkel de klaarheidsgraad, de beelding en de inprenting der samengestelde gewaarwordingen op den voorgrond; zij raakt niet het kernprobleem der versmelting van wereldindruk met gevoelsdeining, die de activiteit van het leven tot werkelijkheid maakt.

De physiologen zijn geneigd de lichamelijke sfeer, waar de gevoelens in hun verschillende qualiteit tot bewustzijn komen, te beperken tot de hersenschors. Dat zou beteekenen, dat men aan de lagere wezens, die nog niet in het bezit zijn van den uitbouw der groote hersenen, geen gevoelsdeiningen zou kunnen toeschrijven. Het gevoel van lust zou de begeleider zijn van die aanvurende prikkels, die de stofwisseling der hersenschorscellen verhoogen, terwijl onlust beschouwd zou moeten worden als een uitputtingstoestand der schorscellen, ontstaan ten gevolge van het opraken der centrale reserve. Ook hier weer wordt het bewustzijnsprobleem verward met het levensverschijnsel in 't algemeen. In het bewustzijn worden de gevoelens diep en duidelijk beleefd naar hunne qualiteit en intensiteit. Hun gemis aan aanschouwelijkheid wordt in deze faze vergoed door hun onafscheidelijke versmoltenheid met de eigen lichamelijke totaalverschijning, die daardoor als „drager" van zijn gevoelsinhouden wordt opgevat. In het lagere leven kan van een dergelijke klaarheid in de onderscheiding der eigen toestanden geen sprake zijn, evenmin als van de wereldbetrokkenheid der gevoelens. Lust en onlust zijn geen belooning en straf, door den kosmos uitgereikt aan de evenwichtige of onevenwichtige hersenprocessen, ze zijn het zielegebeuren zelve, in zijn verstandhouding met de krachten van het omringende. En in die verstandhouding speelt het gebouw der lichamelijke huishouding wederom de groote onmisbare rol, als bemiddelaar tusschen ziel en wereld, als verzamelbekken van alles, wat tot eigenheid, tot eigen bezit is gestold.

Het huishoudelijk stelsel is een erfenis, die onder bepaalde omstandigheden in een veilig bestek, van de grootere wereld afgesneden, tot volle werkzaamheid is ontplooid en eerst daarna zich openstelt voor zintuigwaarnemingen en wereldindrukken. Dit feit alleen reeds maakt het duidelijk dat het gevoelsleven niet het resultaat kan zijn van de totaliteit der opgehoopte zintuigelijke belevingen. De zintuigindruk vermag alleen het gevoelstotaal te wijzigen, door de verandering die zij in de stofwisseling te voorschijn roept. Maar die zintuiggevoelens in hun wisselend en toevallig verloop zijn niet anders dan het tokkelen van een kind op de toetsen eener piano; er kan geen melodie uit voort komen, tenzij òf de wereld òf de ziel die melodie verkondigt in de enkelheid en de eigenheid van haar zin. De zintuiggevoelens worden geassimileerd, ingeschakeld; ze zijn een beroep op de ziel, die in daden haar antwoord verkondigt. Zoo kan ook de periphere, zintuigelijke gevoelstheorie niet anders dan teleurstelling wekken.

De onvermijdelijkheid van het huishoudelijk systeem bij het tot stand komen van de gevoelsbeleving blijkt ook uit de connecties van het vegetatieve met het centrale zenuwstelsel. De totaliteit der orgaangevoelens, die het verspreide, affectieve zenuwstelsel doorgolft, wordt in verbinding gebracht met bepaalde kernen van het centrale zenuwstelsel der hersenschors en eerst dan treden de gevoelens de sfeer van het bewustzijn binnen. De gevoelsbeleving is dus niet een enkelvoudige reflexboog, die een zintuiggewaarwording, b.v. van het oog met de hersenschors verbindt en zijn uitwerking vindt in een willekeurige spierbeweging, maar zij onderstelt veeleer — in de sfeer van het bewuste leven — de medewerking van de geheele lichamelijke huishouding met haar orgaangevoelens.

Anders wordt de zaak, wanneer die gevoelsbeleving een minimum van intensiteit bezit, zoodat zij nauwelijks wordt bemerkt. Dan inderdaad treedt het intellectueele moment, het bemerken der gewaarwording, op den voorgrond. Die heenwending van de zieleactiviteit van de beleving der gevoelens naar de opmerkelijkheid der gewaarwording is het groote moment, waarin het streven naar wereldkennis zichzelve openbaar wordt.

De versmelting van wereldindrukken met gevoelens die tot huishoudelijke organisatie en huishoudelijke maatregelen leidt, moet somwijlen halt houden, opdat hare beide momenten, kennis en beleving, afzonderlijk in de aandacht vertoeven. Doch die gescheidenheid is onbereikbaar in de lagere levensfazen; zij is alleen mogelijk in de sfeer van het zelfbewustzijn. Hier eerst krijgt het

totaal zenuwstelsel een dubbelen zin : een gnostisch systeem, dat de belanglooze wereldkennis dient en het oude vegetatieve stelsel dat de belangen der huishouding heeft te dienen. Doch door heel dien dubbelen bouw, in de lichamelijke verschijning verbonden, golft de gevoelsdeining der ondeelbare ziel als een getuigenis van het feit dat de wereld niet onafhankelijk is van de ziel, het denken niet onafhankelijk van het leven.

Het gevoelsleven is als een watervlak, dat door hevigen wind in deinende beweging is gekomen. Maar de aandacht wendt zich alleen naar de hoogste golftoppen, niet naar het effener gebied dat tusschen de golven ligt. Die golftoppen zijn merkteekens, met behulp waarvan het geheele gebied wordt ingedeeld. Zelfs wanneer het watervlak onbewogen ligt, dan zijn er toch nog andere kenteekenen, die als boeien of bakens in staat stellen het belevingsgebied te maken tot een gekend gebied. Die ken-teekens zijn de gewaarwordingen en hare complexen, die ons in staat stellen de ruimte in te deelen in vakken en mazen, elk van een eigen kenkleur en eigen oriëntatie.

In het gebied van het vegetatieve leven liggen de kenpunten der gewaarwordingen ver uiteengespreid en de machtige gevoelsgolven der innerlijke bewogenheid laten slechts een onnauwkeurige localisatie toe. De pijn- en lustpunten, de spanningen en prikkelingen van heel het buikgebied zijn vaag en slecht georiënteerd en bekend is het, hoe pijnlijke gewaarwordingen in de hartstreek dikwijls foutief gelocaliseerd worden in den linkerarm of in de borst. Anders daarentegen is het met de zintuiggewaarwordingen en de ondervindingen van het willekeurig spierstelsel ; hier is elk prikkelpunt nauwkeurig in de ruimte vast te stellen.

De gevoelens zijn niet aanschouwelijk, ze kunnen enkel doorleefd worden. Maar met behulp van de aanschouwelijke gewaarwordingen blijft het ziellijke in contact met de wereldruimte. De dagelijksche omgang van de oppervlakkige organen met de prikkels der buitenwereld heeft geleid tot een steeds nauwkeuriger bepaling van de plaats waar de wereldprikkel zich uitstort in het huishoudelijk stelsel en van de punten waar de spier- en gewrichtsactiviteit deel neemt aan het wereldgebeuren. We kunnen het voor zeker houden dat die toenemende nauwkeurigheid van de plaatsbepaling een verworven bezit is, dat de ziel in staat stelt haar werkingssfeer uit te breiden. Want een in dit opzicht slecht toegeruste zieleactiviteit is genoodzaakt dicht bij honk te blijven ; zij bezit derhalve een kleine werkingssfeer.

De belangrijke specialisatie der gewaarwordingen in het randge-

bied, waar huishoudelijkheid en wereld met elkaar in aanraking komen, heeft geleid tot de meening dat het gevoelsleven als niet-aanschouwelijke innerlijkheid vreemd is aan hetgeen uit de wereldruimte als kenbron tot ons komt. We kunnen inderdaad, wanneer we innerlijk bewogen zijn, met zeer neutrale aandacht, ja met onverschilligheid de gebeurtenissen om ons heen gadeslaan. En we zijn er ons van bewust dat die voorvallen, al worden ze bemerkt toch geen gevoelsdeining in ons wakker roepen. Ja, de mystiek, de met de dichteres [6]) uitroept:

Ik heb de wereld afgesneden,
Om te keeren tot een inwendig Land . . . .

de mystiek sluit opzettelijk de poort der zinnen; ze vergenoegt zich met de innerlijke ontroeringen van het huishoudelijk stelsel, die haar te liever zijn, wijl ze concentratie zoekt en schuw zich terug trekt voor de verstrooiing en de aandachtsafleiding die in het gevolg zijn van de heenwending naar den zintuigelijken indruk. De wereld klopt met telkens herhaalde, telkens gevariëerde prikkels aan de poort der zinnen; tegenover dien rijkdom aan indrukken is het huishoudelijk stelsel arm en weinig geprononceerd. Maar die armoede wordt in de sfeer van het bewustzijn opgeheven door den herinneringsschat van gereproduceerde voorstellingen en door den bouw van nieuwe ideëele complexen, die de denkende aandacht ter beschikking stelt van het aandoeningsleven. Het gevoelsleven echter golft door heel den lichamelijken bouw; het doortrilt de innerlijke organen en wordt met bewustzijn aanvaard of verworpen in de sfeer van het centrale zenuwstelsel, waar de prikkels hunne eindbestemming vinden. Maar er is geen ziellijke organisatie zonder stofwisseling en derhalve zonder lust of onlust, spanning of ontspanning, gejaagdheid of rust. De cellengroep van het centrale zenuwstelsel, geboren uit de moedercellen van het uitwendig kiemblad, is in dat opzicht niet bevoorrecht boven andere opbouwelementen. Zij vormen enkel het verzamelbekken waarin de ziel hare indrukken vereenigt en tot „zin" doet rijpen.

XIX. DE KLOP DER WERELD

Al is dan gevoeligheid en gevoelsrhytmiek kenmerk van alle leven, dat immers in stand gehouden wordt met behulp van stofwisselingsprocessen, toch is er alle reden om onderscheid te maken tusschen de aloude vegetatieve bronnen van het gevoelsleven en de ver-

snellingen en vertragingen die de ziel als gewaarwordingen tot zich neemt. De stofwisselingsbehoeften van elke levende cel die deel uitmaakt van een huishoudelijk systeem zullen zich in de onmiddellijke nabijheid doen kennen door een onttrekken van energie of een overstrooming in de naburige weefsels. Vroeg of laat zullen die niveau-verschillen van de stofwisselingsenergie een bepaaldheid krijgen, die hen tot prikkelhoogte verheffen. Dientengevolge zullen hier en daar in het weefsel receptieve cellen ontstaan, die de fijnere stoornissen verder melden en aldus een beroep doen op de reserve-energie. De toestanden van honger, van verzadiging zullen zich nadruk verzekeren door plaatselijke prikkelbanen, die in staat stellen den reservevoorraad te stuwen of te stuiten. De verspreide bouw van het vegetatieve zenuwstelsel is daarvan het gevolg. Maar zooals we reeds zeiden, in het vegetatieve leven komt de prikkelwerking als waarnemingsfactor weinig of niet te voorschijn uit het welbehagen of den onbehagelijken druk van de gevoelssfeer.

Men mag het er voor houden dat deze toestand kenmerkend is voor geheel het lagere zieleleven. Eerst de verwijding van den wereldkring tengevolge van de groeiende macht der wereldprikkels — groeiend wijl zij op fijnere zintuigelijke vangapparaten stuiten — eerst die verruiming van wat buiten het lichaamsgebied het huishoudelijk evenwicht stoort, schept die voorkeur voor het zintuigelijk waarneembare die kenmerkend is voor den hoogeren organisatietrap der ziel. De stooten der buitenwereld worden opgevangen in een streng opgebouwd, geconcentreerd centraal zenuwstelsel dat beginnend met het ruggemerg, zich krachtig voortzet in den ouderen en den nieuweren hersenbouw.

De ziel schept zich twee hulpmiddelen: één voor de huishoudelijke behoeften en nooden en één voor de beïnvloedingen van de buitenwereld. In den grond zijn beide voor dezelfde huishouding bestemd; maar terwijl de eene groep verdoezeld wordt in de orgaangevoelens, wordt met behulp van de andere de gewaarwording geobjectiveerd, teruggeprojecteerd in de ruimte.

De constructieve, zinvervulde aard der zieleactiviteit, zooals die zich verraadt in de lichamelijke organisatie, treedt tegenover de stof der verzamelde gewaarwordingen als een bouwheer op. De ziel doet met de gewaarwordingen der wereld wat zij te voren deed met de materiëele ontplooiing der huishouding; zij maakt van die gewaarwordingen een geordend geheel, een kennisgebied, dat teruggeprojecteerd in zijn wereldbron, die wereld doet kristalliseeren als een harmonisch totaal. De ziel is de bouwmeester van

hare wereld en de zintuiggewaarwordingen zijn de bouwsteenen van de gekende wereld.
Terecht spreekt men dan ook van het zintuigelijk zenuwstelsel als van het gnostisch systeem ter onderscheiding van het vitale systeem der vegetatieve sfeer. Maar tusschen het gnostische, dat kennis brengt en het vitale dat de huishoudelijke gevoelssfeer in stand houdt, bestaan zoowel overbruggingen als conflicten in het historisch verloop van de zieleorganisatie.
Alle organismen, lagere zoowel als hoogere, zijn aan hun oppervlakte blootgesteld aan een bombardement van wereldprikkels. In het lagere leven worden die prikkels alleen bemerkt voorzoover zij ingeschakeld worden in het vitale of vegetatieve stelsel. Naarmate de organisatie zich specialiseert, verkrijgen de wereldindrukken een zelfstandige, gnostische beteekenis, die bij den mensch in felle concurrentie treedt met den inhoud van het gevoelsleven, ja zelfs kan leiden tot het dualisme van verstandelijkheid en gemoedelijkheid.
In het driftleven, in de affecten zien wij nog de overwegende beteekenis van het vegetatieve gevoelssysteem. De drift redeneert niet, zij kent niet het terrein waarop zij inwerkt, maar als een machtige golf slaat zij over de randen der lichamelijke begrensdheid heen om zich uit te storten in de ruimte. De toornige, woedende mensch kent enkel de zucht om te vernietigen, om weerstanden te breken en klein te maken. De geslachtsdrift maakt de vreedzaamste dieren gejaagd en onrustig; de mannetjes worden plotseling prikkelbaar, agressief; ze zoeken, dwalen, zonder te weten waarom en eerst na lange aarzelingen en omdolingen ontmoeten zij het juiste gebaar, den wereldprikkel die op hun gemoedstoestand past als de sleutel in het slot. In dat alles is van kennis nog geen sprake, hoewel zintuigwaarnemingen ingrijpen in het affectverloop.
De instincten vertoonen eenzelfde beeld. Ook hier grijpen telkens de zinsindrukken in het verloop van het affect stuwend of remmend in en verhoogen de prikkelbaarheid of leiden haar in de juiste afvoerbaan naarmate de doelhandeling nadert tot hare bestemming. Verscheiden vogelmoeders leeren haar pasgeboren jongen voedsel pikken door zelven vóór te gaan in het pikken op den grond. Heeft men te doen met jonge eendjes die kunstmatig bebroed zijn, dan kan men dit sleutelgebaar nabootsen door in 't bijzijn van de jonggeborenen met een of ander voorwerp, b.v. een pennemes op den grond te tikken. De zintuigelijke gezichts- en gehoorswaarneming van het pikken is voldoende om in het gevoelsleven

der nieuwelingen het antwoordgebaar wakker te roepen dat noodig is voor hun levensonderhoud. De menschelijke zuigeling, die honger bespeurt, vertolkt die gevoelens door schreiend den mond te openen en de armen uit te strekken. Al tastend en mistastend zoeken de armpjes hun weg, die pas gevonden is als het mondje rust op de voedende moederborst.
De vreesachtige mensch voelt zich bij plotselingen schrik als verlamd en niet in staat om verder te gaan; hij handelt als het dier dat het teeken van den vervolger bespeurt en door onbeweegelijkheid aan zijn aandacht wil ontsnappen. De angst jaagt op de vlucht, slaakt kreten die den vervolger moeten afschrikken, doet de haren te berge rijzen en geeft aan het gelaat een dreigende uitdrukking. In dat alles is geen verstandelijke appreciatie van de werkelijkheid, maar gevoelsreactie op een dikwijls zeer eenvoudigen sleutelprikkel. Het gevaar wordt niet in zijn gevolgen en beteekenis uitgemeten, maar bliksemsnel beantwoord door een paroxysme van heel het huishoudelijk stelsel.

XX. HET INSTINCT

Wanneer wij in het vervolg de onderscheiding tusschen het gnostisch-zintuigelijke en het vegetatieve zieleleven tot de kern maken van onze beschouwingen, dan dienen we ter voorkoming van misverstand telkens er op te wijzen dat de redelijke oriënteering, die de ziel hare plaats aanwijst onder de machten van den kosmos, van den aanvang af innig is opgegroeid op den vegetatieven bodem der gevoelens, die de zelfbepaling der ziel eerst mogelijk maken. We zijn zoo gaarne geneigd de activiteit die uitstraalt van het leven, te beoordeelen van het standpunt eener gerijpte wetenschappelijke wereldvisie. Vanaf dat hooge voetstuk onderscheiden we enkel tusschen willekeurige en automatische activiteit; de eerste schuift, de andere wordt geschoven. Of ook: de willekeur verbeeldt zich naar vrije motieven te handelen; ze is echter als wereldproces aan de wereldwet gebonden en dus even onvrij als de automatische handeling; haar onderscheidt alleen een subjectief vrijheidsgevoel, dat haar ingrijpen in de wereld vergezelt; een gevoel dat aan de automatische handeling ontbreekt. Het probleem der wilsvrijheid zal ons eerst later bezighouden. Hier valt de aandacht eerst op een ander punt, op de alomtegenwoordigheid van handelingen die noch willekeurig, noch automatisch genoemd kunnen worden en die toch het geheele middengebied van de levensorganisatie kenmerken. Dat zijn de instincthandelingen, reeksen van in de wereld

grijpende daden, waarvan elke reeks vergezeld wordt door stofwisselingsphasen en orgaangevoelens, die een nieuwe phase oproepen, welke naar buiten breekt in een opeenvolgende reeks van handelingen.
Het geheele complex van gevoelsphasen en daarmee gaande dadenreeksen verloopt zinvol, zonder begeleid te zijn van gnostische doelvoorstellingen. Het instinctleven is een denken in gevoelens, niet in woorden of begrippen. In het instinctleven is het vegetatieve zenuwstelsel de overbrenger van gedachten, die opvonken in elke handeling die onrust en gejaagdheid in rust verkeert en onlust in lust. Want de beginphase is gejaagdheid en stoornis van de vegetatieve levensbehagelijkheid; de juiste daad die de stoornis opheft en de lust brengt is een schommelbeweging, die aarzelt tusschen links en rechts, maar al tastend toch den juisten weg vindt, geholpen door het lustvol effect dat zij teweegbrengt in het gevoelsleven. De zuigeling, die den weg zoekt naar de moederborst wordt door onlust bewogen, maar de tastbeweging, aarzelend en moeizaam, brengt toch de juiste oplossing.
Het prototype van een instinctthandeling vinden wij in de aarzelende tenuitvoerlegging van een posthypnotische suggestie, vooral wanneer die suggestie wordt tegengewerkt door aangeleerde of aangeboren remmingen. Wanneer de suggestie, die tijdens de hypnose is ingegeven, op een bepaald tijdstip na het ontwaken moet uitgevoerd worden, dan ontstaat in het medium een drang tot handelen, door aarzelingen geremd. Die drang breekt zich tenslotte baan in de geboden richting en het medium heeft daarbij het gevoel naar eigen ingeving en eigen overleg te handelen. Vraagt men nu inlichtingen over de motieven van de dikwijls ongerijmde opdracht, dan gelukt het maar zelden het slachtoffer in verwarring te brengen; in de meeste gevallen zal het de daad trachten te logificeeren en haar willen voorstellen als de misschien wat overijlde, maar toch goed gefundeerde uitkomst van voorafgegane overwegingen.
Als men zich nu rekenschap ervan geeft, in hoe sterke mate suggesties van allerlei aard een rol vervullen in het maatschappelijk en het individueel bestaan, dan moet men leeren inzien, welk een invloed in de bepaling van onze handelingen (ook van onze bewuste handelingen) uitgaat van het donkere, vegetatieve gevoelsleven.
De ziel als gevoelszee is voor haar openbaringen niet aan het abstracte denken gebonden; zij kan doelhandelingen volbrengen zonder de hulp van wereldvoorstellingen en begrippen.
Wij slaan de handen in elkaar van verwondering en bewondering over de reeksen van doelmatige instinctthandelingen van insecten,

reeksen die zich zelfs voortzetten aan gene zijde van het graf, overspringen op het jonge geslacht. De sluipwesp geeft hare jongen die zij nooit in volwassen staat zal leeren kennen een verlamde prooi als voedsel mee en zinkt vervolgens neer in den dood. De zandwesp legt haar buit een oogenblik neer aan den ingang van haar hol en inspecteert het, poetst het schoon, alvorens hare vracht naar binnen te slepen. Maar verplaatst men de vangst naar een andere plek, dan weet ze die weldra te vinden, sleept ze opnieuw naar den ingang van haar hol en begint op nieuw de inspectie. Dat spel kan men eindeloos herhalen, zonder dat de phase der nutteloos geworden inspectie weggelaten wordt; de wesp kan niet anders dan in phasen denken, en elke phase is de uiterlijke vertolking van een gevoelsverloop, dat de abstracte gedachtenvorming buiten sluit.

Alle verhalen over de list, de verstandigheid van sociaal levende insekten berusten op al te oppervlakkige waarneming, waarbij het menschelijk denken en handelen als vergelijkingsmateriaal heeft gediend.

In werkelijkheid spelen de zintuigindrukken een groote rol in heel de insektenwereld; de smaak-, reuk- en gezichtsindrukken vormen hier een teeken, dat niet de symbooldrager is van voorstellingen en gedachten, maar van impulsies die zich omzetten in daden. De mieren hebben een hartstocht voor lekker-riekende uitzweetingsprodukten, zoowel van planten als van andere insekten. Zij belikken niet enkel de koningin en het jonge broed, maar evenzeer die vijandelijke insekten, die beschermd door hun welriekendheid, het nest binnendringen en het broed vernielen of de voorraden opeten.

Bij de hoogere dieren worden de gewaarwordingsteekens tot voorstellingen, die het instinct in beweging brengen. Het zintuigsein, als onderdeel eener naar buiten geplaatste menigvuldigheid van gewaarwordingsbronnen, wordt in den levensloop van het individu gecorrigeerd en toepasselijker gemaakt. Het dier doet ervaringen op; het is in staat om te „leeren" en om zijn instincten aan te passen aan noodzakelijk gebleken correcties. De broedsche vogel bouwt in de volière uit eigen instinctaandrift een nest, dat er echter slecht verzorgd uitziet; eerst in de samenleving met de vrijlevende soortgenooten ontstaat het kunstwerk, dat onze bewondering wekt. Het kuikentje dat pas uit het ei gekropen is pikt met de grootste onpartijdigheid naar alles wat volgens zijn omvang op een korrel lijkt. Het pikt niet enkel naar graankorrels, maar ook naar steentjes, bessen, dauwdrupjes, papiersnippertjes, knoopjes, maden, draadjes garen, ja naar vlekken op de deel, naar de oogjes zijner kameraden, naar de eigen teenen of die van zijn makkers. (Morgan [7]).

Op die wijze ent zich ervaring op den moederbodem van het instinctieve, vegetatieve gevoelsleven. In dat alles is nog geen overleg, maar de dwang eener lotsbepaling die zich schikt in de hardheden eener aanschouwde wereld. Die accomodatie is trouwens in den regel voldoende om het huishoudelijk stelsel intact te houden en om van uit de vegetatieve sfeer den bouw te voltooien van organen, die zich aanpassen aan nieuwe levensbehoeften.

XXI. DE WERELD VAN HET DIER

Wanneer wij vasthouden aan de tegenstelling tusschen den buitenwereld-indruk en de gevoelsgolving van het huishoudelijk stelsel dan komt het ons reeds duidelijker voor, dat ervaringen van de gebeurtenissen der buitenwereld niet onmiddellijk deel behoeven te hebben aan de regelingen en de bewogenheden van het vegetatieve leven. De sleutelgewaarwordingen die somwijlen het instinctverloop in beweging brengen, vormen nog geen eigenlijke kennisbron ; ze zijn zinnelijke ondervindingen, zwaar beladen met ontroeringen, en in zooverre scherp te scheiden van die andere zintuigindrukken, die met gematigde onverschilligheid worden aanvaard. Voor den hongerigen leeuw is de nabijheid van een troep grazende dieren een sleutelindruk, die het jachtinstinct met volle heftigheid in werking doet treden. Maar voor den verzadigden leeuw is diezelfde indruk enkel ervaringsmoment, een bestanddeel zijner beperkte wereldkennis ; bij het aanschouwen der gemakkelijke prooi wendt hij zich afkeerig af, rekt de leden, geeuwt — en slaapt.

De wereld is in het zieleleven van plant en dier, zelfs bij de hoogere dieren, niet die belangrijke kennisbepalende factor die de mensch er in ontdekt. De wereldkennis der dieren is beperkt tot die zintuigindrukken, welke aandoeningen wekken ; hunne wereld is abrupt en toevallig, soms onmetelijk dreigend, dan weer ineengeschrompeld en onbelangrijk en steeds onsamenhangend en onbegrepen. Het dier is ingemetseld in zijn subjectiviteit ; de gevoelsuiting is de belangrijkste tolk zijner zieleactiviteit ; de dierenziel is alleen in staat ervaringen op te hoopen wanneer die ervaringen vastgehecht zijn aan bepaalde gevoelsdeiningen. Dat weten ook de dierentemmers en allen die er op uit zijn het dier schijnbaar menschelijk-verstandige handelingscomplexen bij te brengen ; zij benutten pijn evenzeer als lust, de zweep evengoed als het klontje suiker. In de natuur gaat het niet anders ; de meest voor de hand liggende causale handelingen worden vergeten, overgeslagen, wanneer ze niet onmiddellijk gevolgd worden door lust of smart.

Wanneer nochtans in het levensverloop doelmatige accomodaties aan milieuinvloeden ontstaan, die er bij de geboorte of in een vroege levensperiode nog niet waren, dan moeten die aanpassingen beschouwd worden als de resultante van tal van ervaringen, die schommelen tusschen lust en onlust. Het kuikentje moet leeren zeilen tusschen de goede en de slechte wereldindrukken, om het juiste voedsel op te pikken en het ongeschikte te versmaden. Voedert men zulk een onervaren kuikentje de walgelijk smakende Eucheliarups, dan stort het zich onmiddellijk op zijn prooi, maar deinst met alle teekenen van afschuw terug, zoodra het er iets van geproefd heeft. Een herhaling van de proef toont aan dat het beestje reeds geleerd heeft; het pikt ander voedsel gaarne op, maar laat de Eucheliarupsen liggen. Aan onze kinderen brengen wij gevoelens van afschuw bij als wij ze willen leeren bepaalde handelingen te vermijden.

In het dierenleven ent zich het gevoelsverloop op de herinnering van een wereldindruk, die op het punt staat opnieuw zijn intrede te doen. Die herinnering is voldoende om af te laten of toe te happen en aldus laveert het dier tusschen de klippen der wereld door om zijn levensweg te beveiligen, dat is : op gevoelspeil te houden.

Ook de jonge menschenziel bevolkt hare wereld aanvankelijk met zintuigindrukken. Tastenderwijs, door het bewegen van de oogappels, van de spieren en de ledematen worden die indrukken geprojecteerd en geordend in een ruimtewereld, die aanvankelijk in de nabije dingen der tastvoelingen wordt afgebakend, maar weldra ook oor en oog tot zich trekt en aldus zich verwijdt tot gehoors- en gezichtsruimte.

De gezichtsindrukken zijn trouwens door heel de dierenreeks medebepalend voor het ruimtegevoel. We moeten echter onderscheiden tusschen den lichtindruk als zoodanig en de vormbepaling die eigen is aan de complexen van lichtgewaarwordingen. De enkele lichtindruk is als de aanslag op de toets eener piano : de toon klinkt op, maar ze bezit geen zin, geen schakeering, geen gevormdheid. De complexen van gewaarwordingen daarentegen, onverschillig of ze betrekking hebben op tastingen, of geluiden, of licht- en schaduwgestalten, bezitten door dien samengestelden bouw, die nochtans als eenheid of als opeenvolgingsgroep ondervonden wordt, in zich zelve kenmerken. De Eucheliarups beteekent voor het kuikentje een complex van kleur-, bewegings- en smaakgewaarwordingen die haar afdoende onderscheidt van de andere dingen der omgeving. Want het ding is niet anders dan de ruimtelijk afgescheiden totaliteit van kleur, van geluid, van aanvoeling. Terwijl aanvankelijk nog de wereld op de huid schijnt te rusten, wijl de localisatie van de ge-

waarwording en van het wereldsein dezelfde huidplek aanwijst, neemt de gezichtswaarneming de leiding over van de tasting en schept een leegte, een afstand tusschen het zintuig en den gewaarwordingsverwekker. Den uitbouw van de tasting, het uitreiken buiten de lichaamssfeer zien we uitgebeeld in de vangorganen, in de tastarmen van verschillende zeedieren, wier donker verblijf niet gunstig is voor de ontwikkeling van den lichtzin.

In het tastgebied kunnen echter reeds ruimte-voorstellingen tot stand komen. Zoo tast de regenwurm langs den rand van het beukenblad dat hij spiraalsgewijs opgerold in zijn nest wil trekken ; in den regel zal hij het blad aanvatten bij de spitse punt, wijl het bij den steel dan den breedenkant niet binnengehaald kan worden. De sluipwesp tast naar de borststreek van haar prooi, om den verlammenden steek toe te brengen.

De gewaarwordingscomplexen kunnen onderscheiden worden naar hun opeenvolging, maar evenzeer naar hun versmelting tot een simultaan zich aanbiedende gegevenheid. De successieve gewaarwordingen, verbonden tot een reeks, tot een melodie, hebben in den aanvang van de zielsorganisatie de voorkeur ; zij worden ingeprent als bewegingsvoorstellingen, die zich enten op het rhytmisch gevoelsverloop. De bewegingswaarneming, versmolten tot eenheid van gebeuren, ,,beteekent" de gemoedsbeweging, als drijfhout op een woelige zee.

De gevoelens hebben een langzamer verloop dan de adaequate, aanschouwelijke gewaarwordingsteekens. Daardoor kan een enkel gevoelsverloop talrijke opeenvolgende indrukken ,,dragen" ; die successie in haar geheel is als 't ware de vertegenwoordiger van één enkel deinen der bewogenheid. En wijl die bewogenheid alle uiterlijkheden gelijkmatig omvat, ze hult in dezelfde subjectieve kleur, worden ze tot gezamenlijkheid versmolten.

De tijdzin als contrast tusschen het subjectief beleven en het objectief aanschouwen, verdicht zich in het bewustzijn van ,,nu nog" en ,,reeds niet meer". Het heden is niet een denkbeeldig snijpunt van wat is en wat niet meer is, maar het is een werkelijkheid, die durend is, zóólang ten minste tot een nieuwe gevoelsgolf den weg bereidt voor anders gekleurde gewaarwordingsreeksen. De gewaarwording die objectief gesproken niet meer is, kan subjectief nog levend zijn, wijl hare gevoelsdeining nog niet is afgeloopen ; zij duurt nog voort als de zich verflauwende avondschemering van het heden. Het heden is een wijde hof, die ter weerszijden belicht wordt door het kimlicht van dageraad en avondrood. En in dit glanzend licht van het heden verglijden de gestalten der opvolgende indrukken.

Die gestalte zal in de ontwakende bezieling van het aardsche leven weinig meer zijn dan de streep, die het zintuigorgaan voorbijtrekt en opgevat wordt als beweging. De motorische zin van de zieleorganisatie, voor zoover zij die bewegingsreeks als sleutelcomplex aanvaardt, beantwoordt haar door lichaamsbewegingen, die een toenadering of verwijdering beteekenen. Die orgaanbewegingen grijpen op hun beurt in het gevoelsverloop in en leiden tot de accomodaties van voedseltoeeigening of vlucht.
De opbouw van het centrale zenuwstelsel is aanvankelijk alleen gericht op het waarnemen van reeksen. Ook de lagere hersendieren, de visschen, de amphibiën reageeren met orgaanbewegingen enkel op waargenomen veranderingen, op bewegingen, maar geenszins op de waarneming van omgevingsbestanddeelen als zoodanig. De kikker, de schildpad happen niet naar stil liggende eetwaar, enkel naar bewegingen van insekten of wurmen. Het ding wordt nog niet als zoodanig erkend en de wereld is enkel een flitsen van ontroerende gebeurtenissen.
Het nieuwe hersengedeelte, dat bij de hoogere dieren zich als een kap om het oude hersenorgaan heen wikkelt, wordt daarentegen in den dienst gesteld van de simultane complexen. Hier wordt de dingvoorstelling voorbereid, die de wereld maakt tot een totaliteit van in ruimte en tijd geordende, onderling goed afgebakende verschijningen. Maar bij de meeste hoogere dieren blijft de waarneming van beweging superieur, dus gemakkelijker dan de waarneming van vorm. Bij het vervolgde dier is dientengevolge een oogenblikkelijke stilstand soms een betere redder in den nood dan overhaaste vlucht. Tal van insekten, tal van vogels bezitten het instinct van het zich dood houden ; ook de mensch bezit nog herinneringsresten van den schijndood in het verlammend affect van den schrik.

XXII. DE OPBOUW VAN HET DING

De opbouw van den dingvorm is niet enkel het resultaat van de versmelting der simultane gewaarwordingscomplexen tot één geheel. Wanneer men de ziel beluistert in haar eindelooze moeiten om te geraken tot het beeld der wereld, zooals wij haar kennen, dan bemerken wij dat die ontdekking der wereld niet is een geleidelijk ontwikkelingsproces, dat van binnen uit hare krachten ontvouwt tot in de verste uithoeken van den kosmos, maar een golvende beweging, die wankelt tusschen aanschouwing en doorleving. Het totaal van prikkels, dat wij als milieu kenmerken, wordt opgevangen in de lichamelijke organisatie ; elke prikkel wordt als 't ware verankerd in

organen, in zenuwbanen, die haar een „zin" verleenen in het huishoudelijk systeem. Maar om tot „wereld" te groeien, moet het totaal van prikkels naar buiten gedragen worden, in de tastruimte, later in de gezichtsruimte. De subjectieve belevingen, naar aanleiding van een prikkelaanvaarding of van een prikkelbeantwoording, groeien op tegelijk met de objectieve aanschouwingen. Ieder organisme bezit de „wereld" die past bij zijn huishoudelijke organisatie en beide grootheden vinden hare uitdrukking in de inhouden van het gevoels- en aanschouwingsleven. De wereld van het infusiediertje is de waterdruppel waarin zijn leven besloten ligt van de opkomst tot den ondergang; de wereld van de plant is de vage gegevenheid die zich doet kennen in het wringingsgevoel der wortels in vochtige aarde en in het opwaarts streven der groene deelen naar het lichtvervulde ruim. De regenwurm kent eveneens de wringingen der eigen lichaamsbewegingen, den geur en den vorm van voedsel en den bleeken lichtprikkel van den nacht. De insekten kennen nauwelijks vormen maar des te beter den fijnen geur der omgevingsdingen en de successieve kleurenmelodie der naaste omgeving. Ook visschen en amphibiën voelen zich nog niet thuis in de vormenwereld, die langzaam zich ontsluit voor de hersendieren. Reeds de hongerige slang kent haar prooi, doch ook alleen in de periode van den honger. Het onderscheiden van de prooi op grooteren gezichtsafstand onderstelt een analyse van de omgevingsbestanddeelen, die de meeste roofdieren het best gelukt door de leven-verkondigende beweging van de prooi en nog beter door de sleutelgewaarwordingen van den reuk. De vormenzin der hoogere dieren oefent zich aan het meest nabije; het omgevingsbeeld berust niet op een in-ordening der verschillende omgevingsvoorwerpen naar afstand en beteekenis, maar zij prent zich in de ziel als een photografische afdruk, als een situatieblik, die in één oogopslag een veelheid van onbegrepen dingen omvat. Het panoramisch zien van de dieren hangt samen met den zijdelingschen stand van de oogen, die elk voor zich eene helft van het omgevingsveld overzien en die helften doen samensmelten.

Eerst bij den mensch, waar de oogen in hetzelfde vlak treden en samenwerken om de diepte, het relief der omgevingsdeelen te peilen, eerst bij den mensch verwerft de dingenwereld die gestaltenis, die in staat stelt om elk ding afzonderlijk uit de omgeving naar voren te brengen voor het forum der schouwende aandacht.

De zintuiggewaarwording is aanvankelijk lijdelijk. Maar door den actieven uitbouw van een steeds ontvankelijker en beter toegerust zintuigorgaan wordt dit orgaan tot dienaar der groeiende zieleactiviteit.

De lichtgevoelige bladgroenkorrels die bij de groene planten de zonne-energie binden aan den opbouw der stof, zijn nog niet als zintuig-organen te beschouwen. De bewegingen en de krommingen der planten naar het licht zijn veeleer te danken aan een algemeene licht-gevoeligheid, die vooral bij het jonge groeiende weefsel de groenkleu-ring der bladkorrels inleidt. Ook de infusiediertjes hebben een licht-zintuig dat in vele gevallen gelokaliseerd is in een groen gekleurd orgaan. De lichtzin van den regenworm is reeds centraal georienteerd en gekoppeld aan de gangliencellen van het kopgedeelte. Doch bij slakken en insekten is de lichtzin reeds tot activiteit opgeklommen. Langs verschillende wegen, namelijk als zuiver oppervlaktegroeisel bij de insekten en als versmelting van oppervlakte- en dieptegroei bij de hoogere organismen bouwt hier de zieleactiviteit haar instru-ment, dat dient niet enkel om licht op te vangen, maar om de licht-getinte vormsels der omgeving af te tasten. De lichtstralen worden tangen, met behulp waarvan de omgeving, hoever afgelegen ook, wordt betast en gekend.

Het levend symbool van die zegepraal der activiteit is de ooglens. Wanneer het leven de resultante ware van uitwendige krachten, die elkander rendez-vous gaven binnen de behuizing der lichaamswan-den, dan zou het niet in te zien zijn hoe die natuurlijke levensmachine zich zelf zou vinden en op haar beurt de levensvoorwaarden en de organen kon scheppen, die een doelmatig ingrijpen en verhooging van het levenspeil mogelijk zou maken. De lichtgevoelige vlek moge nog „aangepast" heeten ; de lens echter is vrije vondst, is schepping ; zij wijst op voorkeur, op eigenrichting en op een onweerstaanbare behoefte aan het verkennen van den vorm der wereldgegevens. Wan-neer men antwoordt dat de lens het gevolg moest zijn van de bun-deling der evenwijdige lichtstralen, dan vergeet men dat een vlakke, lichtdoorlatende schijf voldoende licht doorlaat om de lichtprikkels op te nemen. Bovendien, van de verschillende groepen van licht-, warm-te- en chemische stralen wordt slechts een middengroep toegelaten ; de andere groepen vinden geen toegang door de ooglens ; ze worden alleen in verspreiden, diffusen staat door de huid opgenomen en als warmte waargenomen ; gedeeltelijk ook worden zij door pigmenteering van de huid buiten het huishoudelijk stelsel gehouden, afgestooten of in de huidcellen gedoofd.

Maar in de lens is het niet te doen om het licht als zoodanig, maar om den „zin" van het licht, om de lichtbron en om alle voorwerpen die in meerdere of mindere mate licht weerkaatsen. Een passief licht-zintuig zou wel lichtprikkels melden, aangenaam licht of schadelijk licht, maar het zou niets melden omtrent de lichtkaatsende voor-

werpen der tastruimte. De lens is een tastwerktuig ; een passer, die tegen de lichtkaatsende bron wordt gehouden om hare aanwezigheid vast te stellen en hare grenzen te bepalen. Eerst door de lichttasting gaat de nabije tastruimte over in de uiteengespreide vormenruimte der wereld.

Wij menschen die gewend zijn al onze waarnemingen een plaats aan te wijzen in de lichtruimte, wij vergeten al te grif, dat die lichtruimte eerst bestaanbaar werd door den vormenzin van het actievekijken. Ruimte is lichtomspoelde, lichtstralende gevormdheid. Als wij uit de concrete ruimtelijkheid der aanschouwingscomplexen een algemeene, alomvattende ruimte destilleeren is dat een analytische handeling, enkel op overweging, niet op aanschouwing gevestigd. Het netvliesbeeld is een tastgeheel van verschillende licht- en kleurgetemperde indrukken, die heenwijzen naar de verderaf gelegen wereldbron. De vertaling van den nabijen netvliesindruk in den verafgelegen wereldvorm is gelijksoortig aan de verschuiving van het tastbeeld der blindgeborenen in het weten van de verwijdering tusschen lichaam en betast voorwerp, die beide ongerept laat. Maar het veraf weten van waarnemingsbronnen, die te voren aan den rand van het huishoudelijk stelsel vertoefden, onderstelt een vertrouwen op de geldigheid en de onaantastbaarheid der herinneringsdata, die de wereldvormen maken tot gidsen in de ruimte. Dat is geheel anders bij de herinneringen aan aandoenlijke gebeurtenissen, die hetzij in de werkelijke wereld, hetzij in een ideale verbeeldingswereld zich afspelen. Hier toch worden de bakens, waaraan wij de ,,werkelijke" wereld herkennen, uit vrijen drang verschoven geacht of ondergeschikt gemaakt aan een pogen, waarbij de ziel haar eigen lot in een zelfgekozen wereld bepaalt. De vrije ziel heeft niet genoeg aan de afbakening van haar perken ; zij verschuift haar grenzen en het beeld harer wereld ; zij rukt aan de bakens, verplaatst ze, transformeert ze. Aldus doende, wijzigt ze haar milieu en haar eigen huishoudelijke sfeer en tracht nader te komen tot die uiterste randen harer scheppende vermogens, waar huishoudelijkheid en wereldorde ineenvloeien als zee en hemel aan den verren einder.

XXIII. DE GANG DER ZIEL

Als iets ons duidelijk worden kan uit de voorafgaande losse schetsen, dan is het deze overweging, dat de gang van de ziel door de levensorganisatie heen niet enkel bedoeld kan zijn als de volmaking van een of ander huishoudelijk systeem. De biologen wijzen gewoonlijk den mensch de eereplaats aan, als het er op aan komt den voortreffe-

lijkst georganiseerden diervorm te demonstreeren. Maar elke levensvorm is voortreffelijk ingericht voor dat deel der wereld, waarvan hij het middelpunt vormt. De slecht-aangepasten worden telkens uitgeroeid en laten slechts plaats aan de goed-gewapenden. Maar elke organisatie, hoe voortreffelijk ook, is betrekkelijk in dezen zin, dat zij alleen past in het kader van een begrensde omgeving. Wat buiten die omgeving ligt, heeft geen invloed op de lichamelijke organisatie, de wereld is even beperkt als de ziel, die met haar lichamelijk stelsel den invloed dier wereld ondervindt en op haar terugwerkt.

Wat nu de kennis aangaande die wereld betreft, we weten dat zij aanvankelijk alleen berust op de intensiteit der zintuig-waarnemingen, die door het geheugen worden vastgelegd en in nieuwe waarnemingen het situatie-beeld helpen scherper stellen. Maar nu is bij de hoogere levensvormen en in den sterksten graad bij den mensch een nieuw bouw-principe van de ziele-organisatie te bespeuren. De zintuigen toch, hoe scherp ook toegespitst en verfijnd, missen juist door die verfijning een breedere basis, die in staat zou stellen de wereld te verkennen in die donkere uithoeken waar de zintuigen minder gemakkelijk doordringen. Voor het dier wordt elke zintuig-indruk beoordeeld naar haar emotioneele waarde; alleen de sleutelindrukken wekken aandoeningen, begeerten. De neutrale indrukken worden met onverschilligheid bejegend, genegeerd. Toch ontstaat bij de hoogere dieren een systeem van gedragingen, die erop wijzen, dat zij ervaringen, ook neutrale ervaringen ophoopen en onthouden. Ja, het levensgedrag van oudere exemplaren wijst er op dat zij de indrukken hunner wereld weten te rangschikken, te ordenen in een tijdelijk verloop en in een ruimtelijke naast- en achter elkander schikking. Dit feit van de ruimte- en tijdsordening aan de hand van herinneringen is wonderbaarlijk, wijl het onderstelt de samenbundeling van losse gegevens tot eenheidsgroepen. Elke zintuigindruk is een mozaiek van talrijke afzonderlijke gegevens. De verkenning van een bladvorm door successieve tastindrukken, zooals we dat waarnemen bij den regenwurm, onderstelt een tastmelodie, waarvan elke toon blijft naklinken, tot de geheele reeks van indrukken is afgewerkt, maar ze is toch onbegrijpelijk, wanneer die melodie niet reeds uit en door zich zelve tot eenheid wordt in de ziel van dit stumperig wezen. Het facettenoog der insekten ontvangt door elk van zijn venstertjes een afzonderlijken indruk van een wereldfeit; maar die veelvuldige indrukken moeten samensmelten om de herinnering aan een afgelegden weg weer te doen opleven bij den terugkeer naar het nest.

Zoodra het oog der hoogere dieren zich went aan de waarneming

van voorwerpen in rust, is de mozaiekindruk op het netvlies niet meer voldoende om de verschillende dingen te onderscheiden naar vorm, kleur, belichting en afstand. Hier worden hoogere eischen gesteld, de bronnen van lichtindrukken, die wij dingen noemen, moeten worden geindividualiseerd; zij moeten concrete verschijnselen worden, zoo concreet, dat men ze met een naam kan benoemen en ze steeds kan onderscheiden van soortgelijken.

Deze gewichtige opbouw voltrekt zich in de visie der gestalte, in de vormaanschouwing. Zij vindt niet plaats in het netvlies, noch in het lagere verzamelbekken van den gezichtsheuvel, maar in het gestaltebeeldend orgaan der hersenschors.

De buitenwereld levert aan de grens van het huishoudelijk stelsel enkel punt-indrukken af, die wanneer ze veelvuldig zijn in tijdsorde of in ruimteorde worden samengebundeld en in het brandpunt der ziel worden omgezet in melodieën of beelden. Met deze beelden gewapend, treedt de zieleactiviteit in de omringende ruimte en stelt het beeld ter plaatse waar de gewaarwordingsbron van het beeld haar aanwezig dunkt. Zoo bouwt de ziel de wereld, háár wereld, dat wil zeggen de wereld waarvan zij zintuigelijke ervaringen bezit. Eerst later ontdekt zij de andere, de grootere wereld, de wereld die niet direkt door zintuigbenadering kan worden omvat. Doch al het gekende, al het indirect ervarene moet worden vastgelegd in een beeld, en verankerd in de ruimte. Dat is de zin van het wereldweten, dat als een hoogere macht uitgroeit boven den kleinen kring van het louter zintuigelijke. De ziel van plant en dier is op zijwegen verslagen en ten slotte vastgeloopen. Met haar voortreffelijke organisatie past zij al te goed in haar beperkt milieu; zij strekte ontijdig zich uit op het bed der traagheid, waarvan Faust met afgrijzen spreekt [8]). Welbehagelijk toegerust in een voedend milieu, ontstaat door sterken groei de evenwichtstoestand, waarin de veel te velen moeten verdwijnen. Dan komen onverwachte vijanden, of ingrijpende milieuwijzigingen. De organisatie zou op den voet die wijzigingen moeten volgen, maar de sleur, de vaste maatgang der levensgewoonten werd reeds als een noodlotswet voor de gebonden ziel. Voor de meeste levensvormen beteekenden ingrijpende milieuwijzigingen de ondergang. Andere plooiden zich; zij waren nog niet ingeroest en aanvaardden het nieuwe lot. Zoo togen verschillende zoogdieren naar de zee, om waterbewoners te worden. Maar de ombouw in de organisatie die daartoe noodig was, bleek zoo geweldig en zoo eenzijdig, dat aan dien levenstak geen hoogere bloesems konden groeien.

De zintuigbloei der ziel heeft in de klasse der zoogdieren haar hoog-

sten top bereikt. Innig versmolten met de vitale sfeer der lichamelijke organisatie, blijft de zintuigindruk in hoofdzaak sleutelgewaarwording, affektverwekker. Toch heeft men niet uit het oog te verliezen, dat in de hersenschors der hoogere dieren door belangrijke schakelbanen de zintuigindrukken der verschillende gebieden onderling verbonden worden. De tastindruk van een bepaald wereldcomplex wordt versmolten met zijn geur- en smaakindruk en is steeds verbonden ook aan den gezichtsindruk. Uit het weinig op den voorgrond tredend, weinig gevormd complex van ieder specifiek zintuigbeeld, bouwt zich een nieuwe constellatie op, die de gescheiden complexen tot een geheel verbindt. Wij zijn gewend met „voorstellingen" te schermen, zonder er ons rekenschap van te geven, dat de wereld reeds wereld kan zijn, voordat er van een vormgeheel van overwegend visueel karakter sprake is. De zinnen komen elkander te hulp in den opbouw van het wereldbeeld, maar zelfs bij de algemeene en ongestoorde verbinding der verschillende zintuiggebieden, behoudt de verworven algemeene complexe ervaring een vaagheid, die alleen plaats maakt voor heldere belichting als het vitaal belang der huishouding in het gedrang komt. Een hagedis hoort het geringe ritselen van een insekt in zijn nabijheid en maakt een hapbeweging in de gehoorde richting. Maar die zelfde hagedis blijft onbewogen als we in zijn nabijheid fluiten, op een steen slaan, schreeuwen, leven maken, terwijl het dier op de vlucht slaat als we het plotseling beschaduwen (Edinger [9]).
Het vogeloog ziet en onderscheidt den vogelverschrikker op het land, maar wordt alleen afgeschrikt door de fladderende beweging, die in vitalen zin onraad meldt. Van een dieper doorgronden, van de verbinding van vorm met zin ontbreekt elke aanwijzing [10]).
Bij de hoogere zoogdieren, die steeds met den neus naar den grond gericht loopen, heeft het reukorgaan de leiding in den opbouw der wereldcomplexen. Alle naderingen of verwijderingen worden in de reukruimte geplaatst met medewerking van het gehoor en eerst van dichtbij spreekt ook de gezichtszin een woordje mee.

De suprematie van het visueele bij den mensch is niet het gevolg van een alles overtreffende gezichtsscherpte, maar van de vormgestaltenis, de beeldhouwende drang waartoe de menschenziel zich in staat gesteld ziet. De zintuigelijke complexen tot vormen te verbinden, dat is geen zintuigelijke arbeid meer ; dat is het werk waarvoor de ziel geplaatst wordt, als zij zich rekenschap geeft van het materiaal, door de zinnen geleverd.
Zintuigindrukken begrijpen beteekent vormenlezen en het is de triomf der ziel over de stof, als zij in de laatste phase van haar

aardsche ontwikkeling, in de phase die „mensch" heet, er in slaagt aan het licht omhoog te klimmen om hare wereld te ontdekken, die vol is van lichtende, scheemerende, wegduisterende gestalten.
Want alleen het licht is van kosmischen aard; alle andere zintuigmedia zijn aardsch en even vergankelijk als ze nabij zijn. Aan den lichtstraal echter reikt de ziel opwaarts tot aan de verste sterren; door het licht ontdekt zij den kosmos en het raadsel van alle bestaan.

XXIV. DE ZIEL ALS BOUWMEESTER DER GEWAARWORDINGEN

Wanneer we ons nu rekenschap geven van de activiteit der ziel in haar menschelijke phase, dan moeten we erkennen dat haar gerichtzijn op de wereld, haar intentie, de zintuigindrukken plaatst in een lager ressort. De ziel bouwt niet enkel de complexen op tot objecten, die in de wereld geplaatst heeten, maar zij verlevendigt ze door innerlijken opbouw tot aanschouwelijke gestalten, tot voorstellingen. En zoodra eenmaal langs visueelen weg de gegevens der zinnen zijn opgebouwd in de objecten en de voorstellingen, stroomen ook uit de overige zintuiggebieden de complexen te gader, die ingelijfd worden bij de objecten en de voorstellingen der aanschouwing. Uit de gehoorsindrukken ontstaan klankbeelden, die versmelten met de verafgeziene objecten, en die in de herinnering bewaard blijven in verbinding met de gezichtsvoorstellingen. Elk object is een steunpunt in de ruimte, dat in zich verzameld heeft de verschillende zintuigboodschappen, die het uitstraalt. Wanneer de gestaltebepaling moeite oplevert, zooals bevoorbeeld bij de lucht, dan treedt een der andere zintuigindrukken als plaatsvervangende objectsbepaling op. Wij voelen de lucht door haar koelte, door haar strooming of door haar druk; in dien zin is zij ons object, al behoudt zij het zwevende van een objectsbepaling waaraan de waarneming der gestalte ontbreekt.
De ziel echter staat tegenover hare objecten en hare voorstellingen op een hooger plan, als een censor, die het binnengestroomde en buitenwaarts geplaatste materiaal overziet en beoordeelt. Naast de visueele schatten waarmee herinnering en wereld voortdurend verrijkt worden, zijn het vooral ook de gehoorscomplexen, die in belangrijke mate het aangevoerde materiaal helpen vergrooten. De gehoorsvoorstelling is gestalte, hetzij gestalte van een samenklank, hetzij van een opeenvolging die innerlijk verbonden en uiterlijk afgezonderd is van andere klanksuccessies. Het is vooral de opeenvolging, de melodie, die medewerkt tot het ontwaken van het tijdbewustzijn en van het besef van een objectieven tijd.

De reuk- en smaakindrukken vertoonen slechts geringen objectiveeringsdrang en vormen dientengevolge vage, flauwe voorstellingen.
Van meer gewicht zijn de tast-indrukken, die in staat stellen de visueele tasting, de omvatting op een afstand, aan te vullen met de gegevens, die het nabijkomen en betasten oplevert. Het glibberige, het stroeve, het kantige, de welving, de holte, dat alles vormt objectiveeringen van tastindrukken, die de onvolkomenheden van het visueele object aanvullen, ten deele ook corrigeeren.
De beweging van ledematen en spieren levert ten slotte de indrukken, die de onderlinge plaatsverandering der objecten, hunne beweging doet begrijpen en vastleggen in bewegingsvoorstellingen. De beweging is nimmer, zooals bij reuk en smaak en bij de kleurnuances of lichtintensiteit, een qualitatief begeleidingsverschijnsel der objecten, zij is een zelfstandige objectieve factor, zoo zelfstandig dat wij beweging kunnen zien en voelen zonder visueele objectsvoorstelling. Of juister, de successieve samenvatting van complexen in een tijdreeks kan in concurrentie treden met de simultane opvatting dier complexen in een ruimtebeeld. Overtreft de snelheid een zekeren graad dan overweegt de vluchtigheid van het gebeuren en wij zien als in een snel voortjakkerenden sneltrein alle dingen tot horizontale strepen vervaagd. De bewegelijkheid wint het van de dingelijke concretie en het gebeuren wordt vastgelegd als een schietende streep. Omgekeerd kan het gebeuren zoo traag vervlieten, dat we niet eens tot het besef van beweging en plaatsverandering komen. Dan overweegt de simultane samenvatting der complexen tot geordende ruimtedingen, waarvan elk zijn eigen plaats inneemt in den rustigen, pralenden tuin der wereld. Maar tusschen beide polen van uiterste verstarring en uiterste vervloeiing stroomt ons leven in de breede banen van het middengebied, waar de tijd als met de handen grijpbaar meestroomt op den maatgang van onzen harteklop en waar de ruimte genoeg veranderingen biedt om haar beeldachtig karakter te behouden. Want in een verstarde wereld is geen verandering en geen beeldvorming meer mogelijk; heden is er als gisteren en als morgen; de tijd staat stil en de ziel is verankerd in een zijn, dat gelijkbeduidend is met niet-zijn. In het levensgebied der gemiddelde snelheden, waar tijd en ruimte tezamenvloeien, zorgen de zintuigen voor de samenvatting der successieve en der simultane complexen tot objectieve feiten en dingen. In de filmaanschouwingen beleven wij de opeenvolging van vlakke beelden, die door het juist gekozen tempo der snelheid den indruk maken van levendigheid en waarachtigheid. Zóó sterk is die indruk van

objectiviteit, dat wij de diepte, de perspectief der beelden er bij ,,dichten". De verhooging der filmsnelheid brengt reeds teleurstelling en lost de serie op in horizontale reeksen van voorbijschietende strepen.

Zoo is dan heel deze aanschouwingswereld met haar bonte menigvuldigheid de resultante van een zielewerkzaamheid, die de objectieve complexen verbindt en scheidt in het tempo van het gematigde leven. Reeds de laagste organismen ondergaan den invloed van wereldcomplexen en beantwoorden dien invloed door het te voorschijnroepen van nieuwe complexen — door reacties op prikkels. Die lichamelijk opgewekte complexen bepalen opnieuw de houding der zieleorganisatie, die wederom antwoordt door complexreacties. Zoo bouwt het leven zich op als een onophoudelijk handelen en tegenhandelen, stuwen en remmen, herhaaldelijk onderbroken door rustpoozen, als de zieleorganisatie zich vermoeid of bevredigd neerlegt bij het behaalde resultaat.

Leven is een vraag vol streeling of kastijding verstaan en haar beantwoorden. Er klopt iets aan de poort der ziel, een wereldcomplex, dat toegang eischt en zinvolle beantwoording. En als het antwoord gegeven is, dan verruimen de hekken en de ziel treedt buiten hare poorten en bereidt zich voor tot nieuwen uitbouw en nieuwe transformaties. Doch al te vaak ook vlucht de ziel binnen de veilige omheining der eigen lichaamssfeer. Het volwassen individu moet even vaak uittreden in de ruimte als vluchten voor de levensbedreigende machten; er ontstaan evenwichten, door gewapenden lichaamsbouw of door sociale verstandhouding, die de dreigende ruimtemachten in bedwang houden. Het evenwicht schept betrekkelijke veiligheid; de veiligheid der verzadigde rust. Hoe gevaarlijk dus was de poging van den kwetsbaren mensch, om temidden van een ruwe natuur, van een dierenwereld, ruimschoots voorzien van verscheurende orgaanwapens, die gegroeide wapens van zich te werpen om te heerschen door het alverwinnend wapen der rede. Alle levensopbouw is als de poging van een kind om te leeren spellen, en verstaanbaren zin te halen uit een opeenvolging van opzichzelf zinlooze complexteekens. De wereld is een groote les, die aan alle levende bezieling wordt opgedrongen. Sommige lagere organisaties verstaan die les ten deele, juist voldoende om te voorzien in de behoeften van hun levensgebied. Andere zien reeds de samenvoeging der complexen tot bewegingen; de meergevorderden lezen ook reeds vormen en gestalten uit de indrukken hunner omgeving. De vorm verlevendigt zich tot sleutelcomplex, dat een gevoelsverloop en een evenredige handelwijze te voorschijn roept. Eindelijk rijst uit het

vormgeheel de zuivere gestalte op, die de hoogere dieren en den mensch den weg wijst in den oceaan van ruimte- en tijdgebeurtenissen. De wereld zondert zich af als een totaliteit van tot vorm gestolde complexen; het object ontstaat tegelijk met zijn waarnemingsbeeld, dat het geheugen bevracht met herinneringen.
De lagere complexherinneringen zijn weinig gevormd; zij zijn teekens voor belevingen die vitaal gegrondvest zijn in de beroeringen van het gevoelsleven; zij zijn banen in een oerbosch, als het pad dat olifanten graven om niet telkens gehinderd te worden door den tegenstand der wilde boschvegetatie. De prikkel graaft zich een baan, die een blijvende dispositie, een geschiktheid voor herhaling langs dezelfde baan te voorschijn roept. De complexen kloppen aan de poort der ziel, zij graven hun weg in het levend weefsel. En de herhaling van het ééns ondervonden complex zal derhalve een gemakkelijker verloop hebben. Zoo pikt het kuikentje naar Euchelia-rupsen, waarvan het nog geen weet bezit. Maar nauwelijks is de walgelijke smaak van het insekt tot het bewustzijn doorgedrongen, of de les is aanvaard en begrepen [11]). Voortaan wordt niet meer naar Euchalia-rupsen gepikt; ze worden angstvallig vermeden, hoewel graankorrels die aanvankelijk ook onbekend waren, met graagte worden opgepikt. Herhaling schept herinneringen. Maar de complexopbouw tot ruimtebeeld maakt herinnering gemakkelijker, zooals talrijke laden van een bewaarplaats duidelijker worden als ze een opschrift krijgen. Reeds de insecten kunnen vormen lezen; zij vinden den weg naar hun nest en zij kennen hunne voedselbron, hetzij bloem, hetzij dierlijke prooi; zij kweeken voedselvoorraden, enz. Het instinct is expressionistisch, doch nimmer geheel vormenblind.
We zijn zoo gaarne geneigd onze menschelijke gestalten-wereld voor de eenigst juiste te houden. Nadat we geleerd hebben de wereldcomplexen met behulp van de zintuigen te aanvaarden als objectieve gestalte-aanschouwingen, maken we die voorstellingen tot het materiaal der wereld. Maar al is die eidetische wereldvisie, de gestalte-uitbeelding der dingen ons ook nog zoo gemeenzaam, toch is het niet geheel zeker, dat wij in die veelheid der gestalten de wereld om-vatten, be-grijpen. De regenwurm begrijpt op haar wijze de vorm-complexen van blaadjes, sprietjes, licht- en schaduwplekken en wij weten, wijl wij op de regenwurm-organisatie neerzien, dat die primitieve wereldvisie onvolledig en enkel benaderend is. Zoo zou het kunnen blijken, dat de visueele kijk op de dingen, zooals die zich in de menschelijke voorstellingen openbaart, onvolledig is en onvolledig zal blijven, al streeft zij naar hoogste werkelijkheids-erkenning.

We hebben tot dat vermoeden zooveel te meer aanleiding wijl het visueele wereldbeeld aangevuld en gedeeltelijk doorbroken wordt door gestalte-complexen welke aan andere zintuiggebieden dan die van het gezicht ontleend zijn. De logetische verbinding van de verschillende zintuigdomeinen herschept de verschillende gegevens in een totaalbeeld, dat met het visueel aanschouwingsbeeld overeenstemt in de opvatting veraf en nabij, hier en ginds, nu en toen, maar dat vrijelijk zich beweegt, al naar den overheerschenden zintuig-aanleg, in muziekgestalten, in bewegingsgestalten, in véél-eenheidsvoorstellingen. Ja in het allerruimste en in het allerkleinste wereldgebied is het visueele beeld ontoereikend; we zijn daar gedwongen onze feitenkennis uit te drukken in astronomische voorstellingen, in veeleenheidscomplexen.
De kunstenaar is meermalen in den loop der cultuurgeschiedenis doorgedrongen tot het besef van dezen stand van zaken en in de perioden waarin het leven scheen te verstarren in vaste vormen, heeft hij getracht die vormen te doorbreken door nieuwe samenvattende bouwbeginselen. Elk klassicisme veroordeelt mettertijd zich zelven; het beteekent stabiliteit, de harmonie der rust, die strijd en moeite en worsteling verre houdt. Dan komt de hartstochtelijke rusteloosheid van het barock, de doezeligheid van het impressionisme en de vormenschifting van het expressionisme, dat een nieuwe vormsynthese voorbereidt.

XXV. HET DING ALS SYNTHESE

Vóór nog de menschenziel aan de kunstvormen toe is en nog vreemd is aan de gestaltenis van beelden, die buiten de lichaamssfeer in de vrije ruimte zijn geplaatst, voltrekt zich reeds het proces van de mengeling der diverse zintuigindrukken. Het ding komt uit die synthese kant en klaar te voorschijn. Maar het weten van zoo talrijke aanschouwingsdingen en van ding-achtige beelden belaadt het geheugen met een stoet van herinneringen, die onderling weinig samenhang vertoonen, behalve dan de associatieve samenhang in tijd en ruimte, naar gelijkenis en contrast. Een vloed van beelden overweldigt de ziel, die zoekt naar ordening en zin. Het is of de dingenwereld in al haar volheid en rijkdom beslag legt op de aandacht; de ziel verdrinkt in de aanschouwingswereld.

Maar voor de ziele-activiteit is die wereld van den aanvang af een accidentie, een merkwaardigheid waarmee het goed is rekening te houden, om gevrijwaard te blijven voor nood en pijn. De bakens der wereld drijven in den stroom der ziel op de golvingen van het

gevoelsleven. Hoe inniger van oudsher de verbinding is van wereld-complex met lust of pijn, des te meer maakt het gnostisch karakter der complex-ervaring plaats voor het vitale karakter van het gevoelsverloop. Zoo is het huishoudelijk stelsel, hoewel behoorend tot het ervaringscomplex der wereld, bijna uitsluitend vitaal gevestigd in de aanwijzingen van het gevoelsleven. Ook de instinct-ervaringen hebben een ondergeschikte gnostische beteekenis: het instinctleven wordt door gevoelsdrang, meer dan door het weten, naar zijn bestemming heengeleid. Ervaring wordt geënt als een jonge rijs op den oer-ouden stam van het instinctleven, maar de levenshouding van het instinct wordt toch in hoofdzaak vitaal bepaald.

Maar in de menschelijke gestaltenwereld is de gnostische zieledrang niet tot zwijgen te brengen. En dat is den slotte de reden, waarom de ziel, aanvankelijk bedolven onder haar wereld-materiaal, toch weer als een duiker naar boven komt om hare wereld te overzien, te begrijpen en te beheerschen. Als een eerste poging om den eindeloozen vloed van wereldbeelden vast te leggen in het geheugen, hebben wij het taal-gestamel te verstaan. Het taalteeken is een geluidcomplex, dat niet als zoodanig ,,bedoeld " is maar heenwijst naar een beeldachtig wereldcomplex. Het woord is een symbool, een teeken, dat hoewel het zelf tot de buitenwereld behoort, niet als zoodanig ,,gemeend" is, maar als een wijzende hand gericht naar een concreet, ,,bedoeld" object. Zonder objectsvoorstellingen geen taal; de voorwaarde voor het bestaan van elke taal is de vertrouwelijke omgang met de in beeld uitgedrukte wereld-complexen, hun volkomen hechten in de ziel, hun klare afzonderlijkheid, hun diepte, zooals we dat alleen bij den mensch aantreffen. In den opbouw der taal zien we duidelijk de ziel aan den arbeid, hakkend, beitelend, bouwend in de lichamelijke organisatie om het orgaan te scheppen, dat noodig blijkt om de volheid der dingen te vermeesteren, onder de knie te krijgen, tot ziele-aanschouwing der wereld samen te smelten. Deze bouwende werkzaamheid is in elk geval van jonger datum dan de intrede van den mensch in de wereld, want de oudste menschenresten vertoonen slechts een geringe lichamelijke geschiktheid om taalklanken voort te brengen. Die geschiktheid ontstaat eerst door een fijn georganiseerd spierweefsel, dat zijn steunpunt heeft aan kin en tong, en dat in beweging gebracht wordt door een zenuwapparaat, dat in verbinding staat met alle zintuigvelden. In sommige ziekten als de zieledoofheid verraadt zich een scheur tusschen zintuigindrukken en taal; er is een onvermogen ontstaan om het waargenomen beeld met een taalvoorstelling te verbinden.

Zoo ook is de sprakeloosheid een ziekte, die het onmogelijk maakt het taalbeeld in een gesproken woord om te zetten.
Heel deze nieuwbouw rust op een oud fundament: op de onwillekeurige uiting van gemoedsbewegingen door klanken en gebaren. Reeds bij de lagere dieren vinden wij houdingen en uitingen, die heenwijzen naar een innerlijken gemoedstoestand. In het verschieten van kleur, in het schreeuwen, in de gespannen houdingen van den beginnenden hongertoestand, in de lichamelijke veranderingen die het liefdeleven vergezellen, overal nemen we waar een grijpen in de ruimte als gevolg van gemoedsbewegingen. De deiningen en de hooge golvingen van het gevoelsleven verraden zich door de buitengewone spanningen, die het huishoudelijk stelsel maken tot een handelend wezen te midden van de blinde krachten der natuur. De schreeuw echter is het gebaar, dat door zijn plotselingheid en zijn woeste macht de voornaamste begeleider werd van de ziel op hare reis door de organisatie. Maar zoo de kreet onwillekeurige openbaring was, zoo werd haar weergalm, de vangst van haar echo als wereldgeluid een bron van nieuwe indrukken, die naar de aandacht heengeleid en tot een complex opgevat werden. De eigen werkzaamheid wordt tot gnostischen wereldindruk; de ziel leert den schreeuw kennen, die uit de eigen organisatie opklinkt naar de wereld en als wereldschreeuw wederkeert tot de ziel. Het gepijnigde dier windt zich op aan zijn eigen woedegehuil; het troost zich door jammerende, klagende geluiden; bedreigingen weert het door afschrikwekkende klanken; liefdeslokkingen maakt het zoeter door liefelijke vogelwijsjes.

Soms ook vervangt de uiterlijke tooi de dracht van het innerlijk bewogen geluid; de pronk en de opschik der mannetjesdieren spreken een taal, die niet enkel de eigen waarneming streelt, maar bestemd is om als wereldfactor een rol te vervullen in de groepeering der geslachten. Doch hoe ook de ziel der dierlijke sfeer zich verfraait om langs en door het individu op te klimmen naar een eeuwige taak, ze blijft niettemin aan den zoom der zintuigstreeling hangen. Het uitroepteeken wordt hoogstens tot een sleutelteeken, dat om zijn zinnelijke accenten de aandacht der soortgelijken wakker roept. De kreet wordt nimmer ken-teeken maar blijft vitaal-teeken; niet objects-aanduiding, maar gevoelsaanduiding. De best gedresseerde hond kan wellicht door bepaald geblaf, vergezeld door lichaamsbewegingen „eten" of „honger" aanduiden, maar objecten als „stoel" of „tafel" vermag hij niet blaffend te onderscheiden.
De proeven over gewoontevorming bij dieren hebben aangetoond, hoe men alleen langs vitalen weg, door spijsbeloften of door kastijding

de dieren kan dresseeren en zelfs tot op zekere hoogte de gewoonte kan inprenten van het wandelen in een gewenschte richting [12]). Zelfs gnostische objects-onderscheidingen naar vorm, kleur, ligging, grootte, afstand kan men hoogere dieren door dressuurproeven bijbrengen, zooals de experimenten van Köhler met schimpanze's bewijzen [13]). Maar al deze gnostische tastbewegingen worden enkel aangevuurd door de hoop op belooning, door de vrees voor teleurstelling of straf. Ze hebben geen eigen, innerlijke drijfveer; ze ontstaan niet uit gnostische spanning, die haar bekroning vindt in gnostische lust, in het gevoel van opluchting en vreugde, dat door een Duitsch zielkundige geschetst is als ,,aha"-doorleving [14]).

De vreugde aan het object om zich zelfs wil, onafhankelijk van zijn betrekking tot het waarnemend subject, het laten begaan van de opvolgende natuurverschijnselen in een wiegend en streelend veiligheidsgevoel, de speelsche bezigheid met herinneringsbeelden, die geen kwaad meer doen, wijl ze geen bestanddeel meer vormen van de ,,werkelijke" wereld, heel dit deinen en schommelen van verbeelding naar daad, van waarneming naar droom, dat alles is een nieuwe faze der zieleactiviteit, die de hoogere dieren als een glimp ontwaren in de onbezorgde uren hunner speelsche jeugd. De huishoudelijkheid is een strenge meesteres; zij drukt het stempel der nooddruft op de dierlijke organisatie, die slechts leeft tusschen de kampvuren van angst en afweer.

De mensch treedt als een onbezorgde jongeman, bijna als een verkwister, tusschen de harde gestalten zijner wereld en leert ze kneden in den trog van den geest. Hij staat niet meer onder de wereld, als met tallooze draden in haar net gevangen door de eenzijdige boodschap der zintuigen. Niet bronstige drift, niet de foltering van den honger bant zijn blik aan het eenige, het aleenige dat uitkomst belooft. Zelfs in honger en dorst kan hij om zich heen zien en zich laven aan de waarneming der wereld of naar binnen turen en afdalen in de mijnschachten der herinnering. In de wisseling van uiterlijk en innerlijk gebeuren wordt het uiterlijk vaak tot vormdragend teeken van innerlijke werkzaamheid, terwijl even vaak het herinneringsbeeld tot verbeeldingsteeken wordt van uiterlijke activiteit. Ziel en wereld grijpen ineen; ze omstrengelen elkaar en in die omhelzing groeit verbeelding samen met waarneming in een gestaltencomplex, waarin nauwelijks onderscheiden wordt tusschen het object en de idee. Nochtans hervindt de ziel telkenmale haren weg, als zij voorwaarts moet en de behoeften der huishoudelijkheid manen tot ingetogenheid; de droom wijkt, de wolken scheuren en van achter hare gordij-

nen treedt de zon der ziel naar buiten, die hare wereld bestraalt. In de droomverbeelding wordt de wereld der objecten incongruent aan de gestalten die zij vermag te werken in de ziel. De verbeelding neemt de objectsgestalte mee en voert haar met zich in den stroom der herinneringen; het heden verflauwt soms voor den machtigen klop van het verleden of voor de projecties der toekomst. Zoo ontstaat de gestalte, die meer opvatting is dan aanschouwing, meer teeken dan kennisbron, als plaatsvervanger, als aanwijzer van een vast, ,,bedoeld" verschijnsel. En naarmate die samenhang van verschijnsel en teeken standvastig wordt door herhaling en door algemeene erkenning, wordt het teeken tot een vaas, tot een schrijn die alle gelijksoortige verschijnselen, ook al geschieden zij op anderen tijd en plaats als een schat omsloten houdt. Uit de symbool-voorstelling groeit het symbool-begrip; het teeken wordt tot een bijkomstig aanhangsel dat de tallooze denkschema's ,,beteekent". De voorstelling wijkt een wijle voor het begrip, totdat als met een ruk het naakt begrip zich hult in den priestermantel der zintuigvoorstelling en als gedachtebeeld in de wereld treedt. Al het verworven bezit der millioenen jaren van levensworsteling komt te voorschijn, als ziels zegetocht begint. De moeiten en het leed die zoo doelloos lijken, worden verzoend in den gang der ziel door de wereld, als zij in zelfbewuste zekerheid zich spiegelt in haar wereldgrond. Het Woord is een vlammend zwaard, dat in onze handen werd gegeven om de wereld onder ons te krijgen, om deelhebbers te worden in het nieuwe rijk van Beeld en Gedachte. — Des te meer echter verwonderen wij ons, hoe ooit de teekentaal van het woord zich heeft kunnen vestigen op deze planeet.

XXVI. DE VERBINDENDHEID VAN HET TAALTEEKEN

Want al is nu het Teeken geboren, dat een veelheid van gelijksoortigheden als een étui omvat, toch is niet in te zien, hoe zulk een teeken aanspraak kon maken op algemeene geldigheid. Wanneer het kind bij zijn eerste spraakuitingen met zichtbaar welbehagen een reeks van klankvolle lettergrepen uitstoot, dan kan die bezigheid enkel vitaal begrepen worden, voor zoover die bezigheid op expressionisme berust. Het kind laat zich echter ook door die klanken beïnvloeden en ervaart gnostische spanning en gnostische lust. Voor het ontstaan van de woordbedoeling is echter noodig de binding tusschen uitgestooten klank en het aanschouwde object, dat voortaan als drager van dien klank moet gelden. Dat kan niet anders gebeuren dan door een injunctie, door een gebiedende aan-

wijzing, die hoe conventioneel ook, geen plaats biedt voor aarzeling of twijfel. Het kind ontvangt zijn injuncties van het opvoedend ouderenpaar; sommige lallende, kraaiende geluiden worden door de opvoeders nagebootst en gelijktijdig door aanwijzende gebaren op nabijzijnde objecten betrokken. Zoodra het kind de assimilatie heeft voltrokken tusschen een bepaalden uitroep en een bepaald object, is het woord geboren, dat zijn verwekker binnenleidt in den broederkring der gemeenschap. De sprekende zuigeling is de erfgenaam geworden van geestesschatten, die een ongeloofelijke inspanning van ongetelde eeuwen beduiden.
Maar al wordt elke nieuwe mensch op zijn beurt binnengeleid in het vormenrijk der taal, waarvan elk woord de slotsom is van ervaringen en worstelingen der gedachte, toch leeren wij uit het voorbeeld der individueele opvoeding niet, hoe de taal ontstond in den ochtendschemer der tijden, toen de mensch zich losmaakte van den dierlijken schreeuw en met zinlooze geluiden een zinvol bestaan ging aanduiden. De woekering van verbeelding en herinnering, de overgroote rijkdom van waarnemings- en herinneringsgestalten en hunne dooreenvlechting als lianengroei in een oerbosch maakte ongetwijfeld het ontstaan van reservoirs voor gelijksoortige voorstellingen noodzakelijk. Maar van de behoefte tot aan haar bevrediging is er altijd nog een diepe kloof, die slechts overbrugd wordt door het waagstuk van een grooten sprong. Dat die sprong gebeurt, dat de spanning zich ontlaadt in de vreugde van de „aha"-bevinding, we weten het. Maar we doen vergeefsche moeite als we die gebeurtenis zouden willen afleiden uit de continuïteit van gedachte of daad [15]). Zij ontspringt evenals elke uitvinding en ontdekking als een bliksemstraal, als een ingeving in het brein van een bevoorrechten mensch om slaafsch gevolgd te worden in de nabootsende handelingen der kuddedieren.
Elke soort draagt zijn genius met zich mede in de gestalte van enkele meerbegaafde, ondernemender individuen. Zij zijn de hekkespringers der soortgedachte, de zwervers aan de grens der eeuwenoude bepaaldheid; de middelpuntvliedende kracht die probeert uit te stralen tot aan de uiterste randen der activiteit.
De taalklank is een vondst, een ontdekking, maar een ontdekking die alleen behouden blijft als zij ontploft in den schoot der gemeenschap en dáár haar wonderkracht als voorstellingsvat ontplooit. Zooals de techniek van den menschelijken vuurverwekker uit vlechtwerk, met leem omkleed, een vat van aardewerk schept, zoo schept de gnostische techniek het vat van den taalklank, waarin tal van gelijkvormigheden geborgen worden.

Doch het wonder van de taalschepping is toch nog dieper, geheimzinniger. In de techniek van geest en hand worden de objecten gekneed, tot zij zich voegen naar een voorstelling. Het toeval kan te hulp gekomen zijn toen het de geschiktheid van den leemen vorm openbaarde.

Maar de taal wordt in den lichaamsbouw voorbereid nog voor zij zelve aanwezig is. Het spraakcentrum en het motorisch spraakstelsel komen een behoefte te hulp, die meer in wenschen dan in voorstellingen zich kenbaar maakt. We betrappen de ziel als 't ware op het oogenblik, waarop zij op den bodem der vitaliteit een gnostisch apparaat schept, welks werkzaamheid op den duur aan den levensdrang ten goede zal komen. Want op het oogenblik der schepping is nog niets te bespeuren van de toekomstige nuttigheid van het opgebouwd systeem. De entelechie, de voorzienigheid der ziel wordt niet meer geleid door de lustgevoelens van het huishoudelijk stelsel, maar door een vooruitloopen op toekomstige resultaten. In de zintuigelijke sfeer kan de ziel in haar activiteit als gepredestineerd gelden; hare richting is bepaald door den drang naar veiligheid en verruiming te midden van een drukkende omgeving. Maar in de schepping der taal is de ziel previsionnair, speculatief; zij bepaalt haar lot zonder te weten wat dat lot zal zijn. Tevoren, in de sfeer der zintuigelijke bepaaldheid was zij gedwongen binnen de omheining der nabije wereldcomplexen; thans echter, in den taalscheppenden drang, treedt zij het rijk der vrijheid binnen, waar zij hare complexen overziet en verzamelt en ze leert beheerschen door de hulpmiddelen van het denken.

Ongetwijfeld heeft het leven in gemeenschap de ziel opgestuwd en gevoerd tot haar gnostische bestemming. Het leven in gemeenschap schept hoogere instellingen dan waartoe de enkeling in staat blijkt; dat leeren de insektenstaten, de kuddegewoonten, de zeden van in samenleving verbonden zoogdieren. De taal is naast den schreeuw aanvankelijk een sociaal middel van verkeer en van binding; de eenzaam levende dieren zijn groote zwijgers, norsch en schuw en niet aanhankelijk. En de eenzaam levende mensch zou zeker geen spraakbehoefte bespeurd hebben. Waar spraak is, daar is verstandhouding, gezelligheid, gemeenschappelijke gemoedsbeweging. Maar voor de taal is meer noodig dan sociale gevoelens, de taal verlangt de aanwijsbaarheid van een object na een uitgestooten, gemeenschappelijk begrepen teeken. De nadruk valt op het gemeenschappelijk begrip, na de kennisname van het groot geheim der taalopenbaring.

We zijn gewoon ons te verzadigen met continuïteitsvoorstellingen,

als het groote drama der zieleontplooiing zich voor onze oogen ontvouwt. Doch de ervaring leert ons het bestaan van wereldwijde, werelddiepe afgronden, die als door betoovering in een oogwenk worden overschreden. En het lukt ons niet die afgronden te dempen door het aannemen van zeer kleine, geleidelijk voortsluipende veranderingen. De omslag van zintuigelijke verbondenheid naar vrije, scheppende aanschouwing is zulk een sprong over den afgrond, die niet te rijmen valt met de geleidelijkheid der voorwaarts dringende zieleactiviteit.
De spontaneiteit der ingeving beheerscht heel het hoogere geestesleven. Elk vrij-gevonden, zelfstandig oordeel, elke uitvinding van nooit-geziene vormen, waarheden, beginselen is een scheppingsdaad, die uit den schoot van het Zijn te voorschijn springend de normen en de gedragingen vervult met een nieuwen, maar onvergankelijken levensadem. Als een stroom mondt het leven uit in het wijde zeebekken van den Geest, waar alle dingen, alle vormen opnieuw gestempeld worden en aangeblazen door den adem van het Eeuwige Leven.
Leven is vormenlezen, en vormenlezen is stamelen in een aanvankelijk vreemde taal. Maar naarmate die taal beter begrepen wordt en zich met inhouden vult, groeit de ziel op tot haar uiterste bestemming, als een eenzame zwerver, die aan den avond van het leven wederkeert tot den Grooten Zin, waaruit hij zijn oorsprong nam.

XXVII. DE GNOSTIEK VERBINDT HET AANSCHOUWELIJK GESCHEIDENE

Er is geen volkomen eenzaamheid. Zelfs het eenzaamste dier, diep weggedrukt in de woestenijen van het zwijgen, leefde als diepverborgen vrucht onder moeders bescherming. De geslachten breiden alle moeiten trotseerend, hun beschermende macht als een zegening uit over wie na hen komen, om den oogst van het leven binnen te halen en opnieuw te sparen en te derven voor de nakomelingen. Leven is meeloopen met den harteklop van den Tijd in een durend verband. En niemand onder de sterfelijken kan zich aan dat verband onttrekken, om zichzelven uit te roepen als den Eenigste, die werd buiten alle sterfelijkheid om en eeuwig duren zal in en door zichzelven. In de zelfwerkzaamheid van ziel en leven is de al-verbondenheid als een stille wachter achter de deur; hij verbeidt zijn uur, als de groei der ziel de benauwenissen der individuatie overwint en het geconcentreerde zich uitspreidt in de verruiming van het Al.

De vormen spreken luide; de ziel antwoordt nog luider. Maar vormenwereld en ziel liggen besloten in het innige zwijgen van den moederschoot der dingen. Elk ding heeft zijn atmosfeer; alle ziel heeft haar golvende beroering, die om zich grijpt ver buiten de wanden van het huishoudelijk systeem. En zooals alle soortverwante zielen opklinken en verdoffen in denzelfden rhytmus van leven, zoo slaan veel harten te gader als een enkel hart wordt aangeraakt door den toets der wereld. De trillende stemvork doet de kristallen bekers in haar nabijheid zingen; zóó zingt de gemeenschap als de ontbloeseming van een nieuwen levensadem heenstrijkt over één enkele, soortverwante ziel.
Niemand kan zich rukken uit het wereldverband; niemand zich losscheuren uit den schoot der gemeenschap. Wat ge mij en anderen aandoet is meer dan ge hebt bedoeld; de gevolgen der daad trillen na als de waterrimpels na den steenplof in het water. Elk leven grijpt met zijn bedoelingen in het netwerk van bedoelingen die het groote stramien van het aardeleven vormt, dat zich afwikkelt in den Tijd en voortbouwt aan het wereldplan, waarin wij zijn ingeweven. In dit netwerk van voortschrijdende bedoelingen, waarin plant en dier en mensch hunne bescheiden taak vervullen is de menschengemeenschap ingevlochten als een engere werkingssfeer, waarin de ziel wordt opgevoerd naar haar hoogste werkzaamheid.
In den schemerigen aanvang van den aardschen tijd was alle geestesleven een samenhangend geheel, een dek van nergens onderbroken stofwisseling, een egaal weefsel van homoiomerieën, een net van eendere bedoelingen, die zich verstrakten en verijlden aan het oppervlak der jonge planeet. In de algemeenheid der aardsche stofwisseling vertoonde zich de ademhaling van den universeelen aardschen Geest, diep besloten in de sluimeringen van den vegetatieven Droom.
Doch allengs onstaan door klimaatinvloeden, door afkoelingen, door luchtstroomingen ongelijkmatigheden in het stofwisselingsdek van den aardschen Geest. Zooals een rivier, onder een ijsdek beklemd, bij 't luwen van 't getijde aan kracht wint en knaagt aan haar boeien, tot ze ten slotte het ijs doet bersten en breken, zoo scheurt de egale geheel-eenigheid van den geest in de veel-eenigheid van de stuwende individuatie. De trekkracht van den moederschoot des levens vindt haar tegenwicht in den expansieven drang der ziel, die in haar vlaktegebied tracht uit te dijen, en in verticalen zin zich tracht op te stuwen tot de hoogste levensmogelijkheid. In de wisselwerking der tegenstrijdige wereldkrachten

wordt de organisatievorm geschapen, die aan de jonge ziel haar eerste rustpunt geeft. De voortschrijdende discontinuïteit van het levensdek doet echter niet de oorspronkelijke binding te niet, die de ziel kenmerkt als bewegingsmoment van het algemeene aardsche leven. Elk levend wezen draagt met zich om het navelsnoer, dat zijn verbondenheid aan het eigen leven der planeet verzinnebeeldt. En de kosmische drang die de ziel voortjaagt door de wisselvalligheden der organisatie, kan niet het oorspronkelijk kenmerk te niet doen, dat alle leven als oppervlakte-werking der planeet toekomt. De vertikale zieledrang is kosmisch, bovenaardsch; zij tracht de ziel op te stuwen tot de kennis van haar wereld en tot haar beheersching. Doch naast dezen gnostischen drang naar omhoog, die de zintuigelijk gekende wereld helpt ontsluieren en vervolgens de geestelijke waarden openbaart in de orakelteekens der taal, leeft de vegetatieve drang als het streven naar het behagelijk vertoeven in de laagvlakte der gemakkelijke verworvenheden, dicht ineengehurkt tegen den donkeren schoot der moederaarde.
Tusschen den vegetatieven geest der aarde en den gnostischen, logischen geest van den Kosmos, moet elke ziel hare loopbaan volbrengen, geholpen door de haar inwonende vertikale stuwingskracht. In alle creatuur wordt een strijd om den voorrang gestreden tusschen den vervlakkenden invloed der aardegebondenheid en den onweerstaanbaren kosmischen stuwingsdrang die de oorzaak is van alle hoogere levensontplooiing. Die stuwing verraadt zich in het huishoudelijk stelsel als een toenemende specialisatie van prikkelverdeeling, van prikkeldrang en prikkelremming. Maar evenzeer verraadt zij zich in gnostischen zin in het toenemend vermogen om de indrukken der buitenwereld samen te bundelen, ze in vormen te gieten en als gestalten in te prenten in de levenservaring. En nog hooger stijgt de kosmische drang, als de zaakobjecten der ervaring teekenen van verstandhouding en verstaanbaarheid gaan geven; als we in den wijden kosmos dezelfde logische wet ontdekken die de bindingen onzer voorstellings-schema's beheerscht. De ziel genaderd tot het begrip van haar kosmische geaardheid, keert in tot den Geest, aldus optillend het onbewuste aardeleven tot de zelfbewustheid van het Al.
Dier en plant zijn niet van God verlaten; in elke levensontplooiing kunnen wij, menschelijke vormenlezers den stuwdrang van het goddelijk verlangen herkennen. Ja, de moedergeest der aarde, als totaliteit van alles wat worstelt en lijdt en jubelt op deze planeet, is niet een drang die vijandig zich bergt voor Gods aangezicht. Veeleer is zij de moederlijke, beschermende macht, die in haar

schoot vreemde vruchten ziet rijpen, doch met die vruchten opgevoerd wordt door den goddelijken adem der bezieling. Ook de mensch immers is het kind der aarde, dat stevig geworteld staat met de voeten op den grond. Aan de aarde behoort hij echter niet meer geheel, zoodra hij genaderd is tot de kennis van het Al, dat leeft ver buiten de grenzen van het aardeleven. En de aarde behoort in den mensch niet meer zich zelve, gelijk in den aanvang der tijden. Door al de worstelende stadiën der organisatie, tot in de gedachtenwereld van den mensch stijgt de moedergeest onzer planeet tot kosmischen bloei, in de volle beleving van Gods heerlijkheid.
De mensch echter is bij die stijging niet meer dan een hulpmiddel. Wanneer het noodig ware een hooger stelsel van huishoudelijke organisatie op te bouwen dan die het menschelijk lichaam biedt, dan zou ongetwijfeld die opbouw zich voltrekken ten koste van den thans levenden mensch. De ziel is meer dan haar organisatie; ze is een dynamie, die steeds enkele potenties in reserve houdt. De ziel kan hooger klimmen dan den mensch, zoo noodig. Zij zou een oppermensch kunnen scheppen, een wezen dat in nog hooger mate de kunst van het vormenlezen verstaat. We moeten leeren dwars door den mensch heen te kijken om te begrijpen, dat alle vleesch heenwerkt naar een doel, dat hoog en ver boven alle levensorganisatie als een fakkel de wereld verlicht.

XXVIII. DE MENSCH ALS GEMEENSCHAPSMIDDEL

Wanneer we dan de ziel in haar afzonderlijkheid zich zien verheffen op den alomvattenden, algemeenen voedingsbodem der gemeenschap, wanneer we hare wilsrichting, hare doelvoorstellingen, voor zoover ze niet van zuiver persoonlijken, huishoudelijken aard zijn, enkel kunnen toeschrijven aan de drijfveeren van het sociale leven, dan hebben we ons telkens te binnen te brengen dat alle afzondering, alle gescheidenheid slechts vóórpostenwerk is, pioniersarbeid, die aan het deel zelfstandigheid geeft om terwille van het geheel het ruimteveld in alle richtingen in te palmen. Het individu is als de afgezant van een groote mogendheid, die zich met luister omgeeft om de macht die hem zond te verzinnebeelden. Eén oogenblik zou hij zich kunnen verbeelden, dat die luister hem zelven geldt, om zijn buitengewone deugden en voortreffelijkheden naar waarde te eeren. Maar naarmate hij zichzelven opblaast, wordt hij minder geschikt voor zijn ambassadeurstaak; losgescheurd van zijn levenstaak, overgeleverd aan zichzelven en

aan niemand anders dan zichzelven, verschrompelt hij in zijn ledige praal.
De gemeenschap is niet het resultaat van een overeenkomst tusschen de individuen, integendeel, men ziet overal waar gemeenschap heerscht het individueele eerst langzamerhand te voorschijn treden, naarmate de levensruimte een vrije baan gunt aan de afzonderlijke leden der groep.
De eenvoudigste gemeenschap — binnen het soortverband — is die van moeder en kroost, soms ook van ouders en kroost. Hier, waar de aanstaande moeder afstand moet doen van individueele vrijheden die ze te voren bezat, en waar ook de vader in zijn bewegingsvrijheid dikwijls wordt geknot, zou iets te herkennen zijn van een vermeende overeenkomst tot stichting eener gemeenschap. Maar we weten allen, dat de dierenziel in de aandoeningen van bloei en vruchtbaarheid geen rekensom ontwerpt, die door belangzucht is ingegeven. Het luisteren naar de gebiedende motieven van liefdeleven en kroostverzorging is een inkeer tot de aloude oergemeenschap, die al wat op deze planeet ademt en leeft verbonden houdt van den aanvang der tijden af. De levenswet is aardewet, roepstem der allen omvattende moederaarde. Daarbovenuit reikt de liefdewet der kosmische roeping, die zich strengelt in alle motieven van het aardsche liefdeleven. Doch wat ook de metaphysische aard moge zijn van geslachtsliefde en kroostverzorging, dat eene is zeker, dat gemeenschappelijkheid zich dwingend oplegt aan individuen die te voren de roepstem der gemeenschap soms enkel nog maar kennen uit de schemerige herinneringen der kindschheid.
Het gemeenschapsleven is niet altijd zoo opdringend gelijk de verschijningswijze van het individueele leven. Uit het individueele handelen en verschijnen lezen we onmiddellijk den complexvorm van haar bestaanswijze, die binnen de ruimteomheining van lichaam en milieu een in zichzelf besloten wereld lijkt. Het gemeenschapsleven is moeilijker op te vatten als eenheid; zijn complexen liggen uiteengespreid in ruimte en tijd. Niet enkel de individuen verschijnen er als bouwstoffen, maar evenzeer een veelheid van goederen en verkeersmiddelen, wier plaatsverandering, ophooping en verbruik varieert met de wisselende betrekking der individuen.
Deze wisseling van goederen en individuen, deze sociale „stofwisseling" is omsloten door grenzen wier omvang bepaald wordt door den expansiedrang van personen en goederen aan de eene zijde, door weerstanden van de natuur of door tegengesteld gerichte expansie van een concurreerende gemeenschap.

De natuurlijke grenzen worden dikwijls overschreden, als bij den voortgang der techniek de middelen gevonden worden om dien weerstand der natuur te overwinnen. De zee, wel verre van op den duur de expansie te hinderen, noodigt uit tot zeevaart en handel; de bergen toonen toegankelijke passen; moerassen kunnen vermeden of genaakbaar gemaakt worden.

Doch deze opzettelijke verwijding en verwijdering van terreinhindernissen is eerst mogelijk in de menschelijke faze. Lang vóór de intrede der menschengemeenschap in het aardsch bedrijf heerscht de onopzettelijke, instinctieve levensdrang, die de overwinning van groeibezwaren in een hinderlijk milieu zoekt in een doelmatige aanpassing, bij wijze van verdediging. De geest der verdediging is ouder dan de aanvalsgeest, die een vooruitzien onderstelt van mogelijke bezwaren der nog onbekende buitenwereld. Elke gemeenschap draagt haar eigen beperking in zich; de middelpuntvliedende kracht der individueele bewegingsorganen moet den terugkeer naar het nest mogelijk maken. Beide bewegingen zijn afhankelijk van de lichamelijke organisatie der gemeenschap, dat is: van den uitbouw der verkeersmiddelen.

In de beveiliging van het kroost spreekt alleen de conservatieve, verdedigende gemeenschapsdrang, die zich uit in nestbouw en voedselverzorging. De nestbouw is het objectieve teeken van een levensbehoefte en van een sociale bestaanswijze die uit de huishoudelijke organisatie der individuen niet te begrijpen is. Ongetwijfeld heeft ieder dier behoefte aan een beveiliging in de uren zijner weerloosheid, als in den slaap de zintuigen in waakzaamheid verflauwen. Maar deze veiligheidsbehoefte kan in de huishoudelijke organisatie worden opgelost: de nachtgevaren verminderen door het voortduren van waakzaamheid in den slaap; de bezwaren der koude worden opgeheven door een dicht haarkleed, voor boos weer kan het dier zich schuil houden, zooals het zich voor vijanden verschuilt. De weekdieren beschermen zich door geschikte pantsers of schelpen; de regenworm vreet gangen door de aarde, waarin hij als met een pantser omgeven is.

Maar de eigenlijke nestbouw onderstelt een ruimtezin, de opbouw van een afgesloten ruimtegebied, waarin niet enkel beveiliging is te vinden, maar ook plaats voor de leden van het kroost. Het nest is niet meer individueele pantsering, maar gemeenschapsdek, een veilige voederruimte voor de hulpeloozen en de verzorgers te gader. Als een knoop, die de tijdlijn van twee geslachten verbindt, staat het nest in de ruimte uitgebouwd. En het is van hieruit, dat het verzorgingsnest zich gaandeweg uitbreidt tot woonnest voor de

leden van meerdere generaties. Het is kenmerkend voor alle gemeenschapsleven, dat het niet enkel berust op een ontmoeting van individuen der verschillende generaties, maar dat in de gemeenschap zelve de grootste zorg wordt besteed aan de hulpelooze individuen der jongste generatie. De zorg van de moeder voor het kind wordt in den gemeenschapskring aangevuld door de zorg van heel den kring voor het jonge broed, dat de continuïteit van het gemeenschapsleven waarborgt.
Het is alsof een nieuw levend wezen zich opbouwt op de onderlaag der individueele levens, een wezen dat zijn eigen continuïteit en zijn eigen bewustzijn in zich draagt. En de versmelting van de individuen in het gemeenschappelijk kader kan zoo sterk zijn, dat de indruk onstaat, dat de nest-gemeenschap zelfs geen ondergeschikte individualiteit meer toelaat.

XXIX. DE SOCIALE ZIEL

Een dergelijke opperorganisatie, die de individueele levens als organen bezigt, treedt ons tegemoet in de nestgemeenschappen van bijen en mieren [16]). De insektensamenleving is geboren uit de moedergemeenschap, uit het streven van het bevruchte wijfje, om de moeilijkheden en de bezwaren der generatiewisseling te boven te komen door ophooping van reserves, door samenwerking met de opgekweekte jongere individuen binnen het veilig bestek van het nest. In dien primitieven vorm der moederlijke kroostverzorging vinden we gemeenschapsvormen o.a. bij de hommels. Sommige moederdieren gebruiken een deel van de eitjes als voedsel voor het andere deel waaruit de larven worden opgefokt. Bij andere soorten vliegt de moeder na de overwintering uit haar tijdelijk hol, om voedsel te verzamelen en een nest in te richten, waarin zij haar eitjes deponeert, elk voorzien van het opgezamelde reservervoedsel. Uit de geleidelijke inschakeling der jonge generaties in de door het langlevende moederdier beheerschte organisatie ontstaan de mieren- en de bijenstaten met hun uitgebreide functieverdeeling, met hun transformatie van de individueele levensvormen ten behoeve van de gemeenschappelijke taak. De insekten-staat is een groot dier, welks organen als individuen zich vrijelijk ten opzichte van elkaar bewegen. Die bewegingen zouden echter ordeloos verloopen, als er geen accomodatie bestond, die dezelfde beteekenis moet hebben als overleg en inzicht in de hoogere faze. Het is alsof onzichtbare zenuwbanen individu aan individu binden, om de doeleinden van het sociale opperorganisme te dienen. En die functies zijn velerlei ; de verzorging van het moederdier, de

zorg voor eieren en larven, hunne voeding en reiniging, de reiniging en de ventilatie van het nest, het zoeken naar voedsel in den wijden omtrek ; de opbouw van het reservemateriaal ; soms zooals bij sommige mieren de voedering der soldaten, de aanleg van paddestoeltuintjes, of, bij gebrek aan larven, de roof van cocons bij andere mierensoorten, kortom er is een oneindige variatie in de bemoeiingen, die door de levensomstandigheden van elken insectenstaat vereischt worden. Bij de kennis die wij bezitten van het zenuwstelsel der insekten, is het onaannemelijk, dat al die gevarieerde, maar steeds typische, elke groep kenmerkende handelingen het gevolg zouden kunnen zijn van causale voorstellingen. De instincthandeling behoeft niet door voorstellingen begeleid te zijn om haar doel te benaderen. Zij wordt bij het vorderen aangemoedigd door lustgevoelens en daarentegen door onlustgevoelens geremd, zoodra zij afwijkt van het juiste pad. Maar deze tooverformule van het instinct is toch niet geheel bevredigend, zoodra wij het individu, afgedaald tot de rangorde van een type, van een vertegenwoordiger, van een nummer, een systeem van zeer ingewikkelde handelingen zien volbrengen, die door bepaalde gebeurtenissen kunnen omslaan in een ander schema. Het gevoelsmatige handelen moge buitengewoon fijn van verloop zijn als het geldt een complexmelodie van het begin tot het einde te volgen, maar het is niet in te zien hoe complexreeksen die zoo door elkaar gestrengeld zijn als in het sociale leven, kunnen afgewikkeld worden zonder stoornis. Men vergete niet dat elk individu zijn eigen huishoudelijke organisatie bezit, die buiten de sociale werkzaamheid om een eigen stofwisselingscomplex vormt. Weliswaar is de lichamelijke bouw gedeeltelijk omgewerkt ; sommige functies zooals die van de voortplanting en van de eigen voeding zijn rudimentair geworden, om andere functies van socialen aard op den voorgrond te plaatsen. De arbeidslust der arbeidsters is te grooter naarmate haar sexueele taak verschrompelt. De soldaten der mieren zijn vol van aangrijpingslust, om de kaakspieren in beweging te brengen ; ze bezitten tevens genoeg richtingsgevoel om op zwerftochten de uittrekkende mierengroepen te flankeeren, terwijl ze in het nest zelve met hun stevigen kop de ingangen afsluiten. Al die functies worden geleid door zintuigelijke teekens ; de koningin zweet een vloeistof uit die begeerig door de verpleegsters wordt opgelikt. Ook de pas gelegde eitjes worden wegens hun geur zorgvuldig vertroeteld en belikt. Maar ondanks dezen rijkdom van hulpmiddelen, die het individu onderwerpen aan zijn sociale taak, is het onmogelijk het sociale handelen opgebouwd te denken uit het kruisverkeer der individueele begeerten en handelingen. Veeleer is de sociale geest op te vatten als een ondeelbare eenheid, die vóór alle

individueele zintuigervaring de teekenen harer werkzaamheid uitzendt en zich uitspreidt over alle ondergeschikte individuen. De sociale ziel is even oorspronkelijk en actief als de individueele ziel, die hare steunpunten opbouwt uit de aan de wereld onttrokken vormbestanddeelen der organen.
Iedere stijgende organisatie is roof, aan de wereld gepleegd; de wereldbestanddeelen worden ingelijfd in de lichamelijke organisatie. Zoo is eveneens de sociale ziel een zich zelf bouwende macht, die hare kracht ontleent aan de bouwstof der individueele kracht, om met deze kracht gewapend in de wereld uit te trekken.
De impulsies van het sociale leven kunnen in het hoogere individueele bewustzijn gemotiveerd worden als het streven naar levensbevestiging, dat geluk brengt (eudaimonisme) of als de uitkomst van overwegingen, die voortvloeien uit een kategorisch imperatief, of ook als handelingen van constructieven nuttigheidszin — steeds echter volgt de redeneering de vooruitsnellende daad. De activiteit van het zieleleven bevestigt zich in de sociale ziel, die de wereldindrukken opvangt, ze vastlegt in haar organisatie en ze beantwoordt met behulp van de verworven organen.
De sociale ziel komt aan de individueele verlangens halverwege te gemoet om ze vervolgens te prenten, ja om te vormen met den albeheerschenden kuddegeest, dat aanhankelijkheidsgevoel, dat de sociale wezens snel groepeert, als de golfbeweging van een algemeene ontroering in aantocht is. Zoo ontstaan oorlogen, strijd tusschen verschillende staten, en zoo ook op hooger plan de oorlogen der volkerengroepen en de modestroomingen van kunst, literatuur en zeden. De sociale staat leeft van driften en instincten; hij is in de eerste plaats huishoudelijk en eerst daarna expansief, de wereld toegewend met de hulpmiddelen der gedachte.
Om dieper door te dringen in het wezen der sociale ziel, houde men zich voor oogen, dat de tocht van de ziel door de aardsche organisatie onderbroken is op tal van pleisterplaatsen. Iedere pleisterplaats beteekent een nieuwe, en dikwijls hoogere organisatie. Maar zij beteekent tevens, dat de ziel zich laat paaien en lijmen door zintuigelijke belooningen. De lust van de momenteele faze dooft elk verlangen naar verder gaande worsteling. De organisatie is geen blijvend steunpunt, maar doorgangshuis, waardoor de ziel moet verder gaan naar haar laatste bestemming. Die eindbestemming breekt reeds door in de vertikale, kosmische spanning, die drijft tot de kennis der wereldcomplexen. In de breede uitgespreidheid der vegetatieve sfeer is de gnostische zin als een ingeboren verlangen tot waakzaamheid, om te midden van het vluchtig levensgebeuren den zin te grijpen van de wereld als totaliteit.

Ook de sociale ziel heeft den gnostischen zin in zichzelve. En zij bezit dien in sterker mate, althans in machtiger vormen, dan het gemiddelde individueele type. Wel zien we in het gemeenschapsleven heel sterk de zorg voor het huishoudelijke. In het staatkundig leven, in de meeste der zedelijke bemoeiingen, in de zoo gewichtige sociaalphysiologische processen der goederen-voortbrenging, hun verdeeling en hun vertering is enkel de zorg te bespeuren voor instandhouding. Maar elke uitbreiding van dit stelsel, de benutting van technische vondsten, de aanwijzing van nieuwe, behoorlijke gedragingen eischt gnostische spanning, werelddoorgronding. Bovendien, de architektonische streeflijnen, de richtingen, de partijgroepeeringen, de sekten, de scholen, zij allen zijn geenszins naakte gebinten, maar bloeivormen, die hun idealen, hun begeerten, hun gedachten weten uit te drukken in treffende gestalten.
Het begrip cultuur drukt de werkzaamheid uit der sociale ziel, niet enkel in het huishoudelijke, maar ook in de wereld daarbuiten. De enkeling vermag geen cultuur te scheppen; hij is cultuurdrager, cultuuroverdrager, cultuurverwijder. Het sociale streven werkt als onweerstaanbare motorische kracht op de individueele inspanning en roept daden te voorschijn, die in hun geheel een cultuurwaarde vertegenwoordigen.
In de cultuur treffen de gnostische en de vegetatieve krachten der samenleving tegader; hun twee-éénheid wikkelt zich in het gewaad dat karakteristiek is voor elke periode en voor elk milieu.
Maar evenals bij de ontmoeting van gnostische en vegetatieve elementen in den individueelen organisatievorm een tijdperk van rust aanbreekt, wijl de opgejaagde levensvorm is gestold tot soortgedaante, zoo ook beduidt de ontmoeting en het evenwicht van vertikale en horizontale spanning een periode van rust. Het is de cultuurketen, die haar intrede doet, en die somwijlen de stabiliteit bezit van een erfelijk geworden soortorganisatie.

XXX. DE SOORT ALS HUISHOUDELIJKHEID EN TECHNIEK

De soort is een compromis: de wereld vindt er zich terug als „tegenwereld", dat is als een door erfelijkheid vastgelegde vegetatieve vorm, waarin een beperkte mate van wereldkennis is vastgelegd. Deze gestolde kennis openbaart zich in de instinctieve verrichtingen, waarin het oer-oude gevoelsleven der aardegebondenheid zich huwt aan de tot complexen opgebouwde zintuigindrukken.
Het sociale organisme bezit beide kenmerken: de vitale en de gnostische; in haar herkennen we dus de werkzaamheid eener ziele-

activiteit, die zich tracht te bestendigen zoodra zij een bevredigend evenwicht heeft bereikt. Voor de individuen beteekent de omsmelting tot gemeenschapsleden een derving en een winst tevens. Zij derven de vrije plaats aan de tafel des levens, waar ieder individu heeft te worstelen om de beste brokken. Maar zij winnen aan veiligheid, die het leven bestendigt. In het vrije worstelperk der natuur leeft geen insekt zoo lang als de koningin der mieren en der bijen. Maar ook de werkbijen hebben in den regel een langeren levensloop dan haar als individuen in de vijandelijke natuur gewaarborgd zou zijn.

Maar er is nog andere dan stoffelijke winst. De wonderen van schranderheid of wat daarop lijkt, die ons telkens treffen in de levensgewoonten der sociale insekten, zijn een middellijk gevolg van het sociale milieu, waarin hun daden gedrenkt worden. Het sociale insekt durft het aan wereldcomplexen te omvatten, te beheerschen, te begrijpen, die bij de eenzaam levende wezens van dien organisatietrap niet voorkomen.

Het aanleggen van zwamtuintjes met behulp van fijngekauwde bladeren, de opzameling van graszaden, de bewaring van honing in de bijmaag van sommige mierensoorten, het planten van graansoorten en het kweeken van bladluizen en wortelluizen, de reserveering van honing en stuifmeel in raten, dat alles zijn wereldhandelingen, die een gnostische aanvoeling verraden en die inderdaad hetzelfde karakter vertoonen als de cultuurdaden der menschelijke samenleving.

Men zal geneigd zijn hiertegenover het geval te stellen van de sluipwesp die eenzaam levend haar eitjes legt op de geledingen van een levende prooi, die zij tevoren verlamt en in het toebereide nest sleept. Of het voorbeeld van de houtbij, die hare raten bouwt in de schors van een boom, waar elk eitje zijn voedsel gereed vindt. Tegen den tijd dat de larven uitkomen is de moeder reeds gestorven; de generaties blijven elkaar onbekend en toch werkt de oudere in donkeren drang ten behoeve van de jongere. In beide genoemde gevallen, die van hooge vaardigheid in het verrichten van doelhandelingen getuigen, hebben we met nestbouwers te doen, met wezens wier sociale zin in een bepaalde levensperiode zich uit in het scheppen van een veilig onderkomen en van voldoende voedsel. Deze tijdkloof tusschen opvolgende generaties is gnostisch niet te verklaren. Doch wellicht kan die verklaring langs een anderen weg gezocht worden, b.v. aldus dat we hier te doen hebben met fragmentarische instincten van een oorspronkelijke samenleving. Het is immers gebleken dat ook de bijen- en mierenstaten versnipperd kunnen worden, als men ze in een ongunstig milieu plaatst, b.v. in het hooge Noorden.

De sociale zin is geneigdheid tot het oer-leven der aarde; de individueele verspreiding is derivaat en noodbehelp. Want na de periode der hoogste levensspanning, als de golf van het algemeene aardeleven komt aanrollen, als elk individu overstelpt wordt door de bedwelmende macht der liefde, vindt weldra de eenling zich zelven terug in de zorg voor de nieuwelingen die het bereikte zullen verdedigen en zoo mogelijk opvoeren.

De insekten echter zijn niet enkel door de erotiek en de jeugdverzorging tot sociale wezens opgegroeid. Op geheimzinnige wijze zijn zij van oudsher in verbinding getreden met het erotisch verlangen der plant naar bestendiging door voortplanting. Wellicht was die houding van insekt tot plant aanvankelijk vijandig. De roof van stuifmeel en van bloembestanddeelen verwekten afweermaatregelen in den vorm van nektarhoudende klieren. Vanaf dat oogenblik begint de wisselwerking tusschen plant en dier; de windbestuiving maakt plaats voor de kunstmatige bestuiving van het met stuifmeel beladen insekt, dat de nectariën komt opzoeken. Het welbehagen van den nieuwen levensstaat wekt in de plant de vormen, die als bloembladen en bloemgeuren de lokkende kracht helpen verhoogen. Voortaan zijn ze op elkander aangewezen en er ontstaat een interindividueele gebondenheid, die haar wortel heeft in de oergemeenschap van het algemeene aardsche leven. Nu zou men achter de verbintenis van insekt en plant een wel gefundeerde gemeenschap kunnen zoeken, maar deze poging zou niet veel resultaat opleveren. Het zielige is eigen-activiteit, en van die scheppende zelfwerkzaamheid is niets te bespeuren in het tusschenrijk dat bloem en insekt omvat. Er is een naar elkaar toebuigen van plant en insekt en die toenadering vertoont zich in gewijzigde bloemvormen en gewijzigde lichaamsvormen van het insekt. Maar die toenadering is geen versmelting en nimmer komt het tot een hybridisch rijk, welks organen deels planten, deels dieren zijn. — Er zijn wel gevallen van symbiose tusschen plant en dier, waar de versmelting heel innig lijkt, zooals bij de bacteriën, die den lichtkever bewonen en tegelijk van licht voorzien. Maar bij de voortplanting is het steeds een van beide, of beide afzonderlijk, die voor de continuïteit der soort zorg dragen.

De gemeenschapsziel plant hare wortels in de gelijken; waar ongelijkheid heerscht, daar is conflict en versterf van den socialen geest. Het insekt echter is door zijn innigen omgang met het vegetatieve leven als door een leerschool gegaan, die het, te vroeg gerijpt, werpt in den schoot eener vegetatieve gemeenschap. De cultuur dezer gemeenschap is instinctief, zij behandelt niet elk vóórkomend geval met oordeel des onderscheids maar met een spontane instinctbeweging. Alle

impulsies verloopen volgens de opvolgende phasen der stofwisselingsprocessen, die door plotselinge milieuinvloeden verscherpt of geremd worden. Het denken is er richtingvoelen; het is de architectuur van het gericht-zijn, de op de spits gedreven intuitieve aanvoeling. De zorg voor het huishoudelijke beheerscht alle verrichtingen; de ziel is nog niet toe aan hare lyriek, waar het gestaltenrijk zich voor haar opent bij den opgang der denkende Rede.

Niet ook in de zoogdierenwereld is gemeenschap bevrijd van de huishoudelijke zorg. De looden druk der dagelijksche levensnoodzaak kan bewerken dat een gemeenschap in wording teniet gaat, terug gevoerd wordt tot de veelheid der samenstellende individuen. Schneider, de custos van het museum in Tromsö nam waar, dat heele staten van hommels zich oplosten door den druk van het noordelijke klimaat. De hommels echter zijn individuen, wier sociale organisatie nog geen ingrijpende wijzigingen teweeg bracht van het eigen huishoudelijk stelsel; voor bijen en mieren zou de wangunst van het milieu ook een persoonlijke ondergang beteekenen. Bij hen zijn de belangrijkste instincten, die der voeding en der voortplanting overgedragen in het weefsel der gemeenschappelijke bedoelingen. De gevangen werkbij neemt in haar eenzaamheid geen voedsel meer tot zich en gaat te gronde. De bekende onderzoeker v. Buttel-Reepen nam daarom een aantal werkbijen tegelijk met de koningin gevangen en liet ze honger lijden. Hij nam waar dat de werkbijen inplaats van zich zelve te voeden met den reservervoorraad, dien zij bij zich dragen, hun laatste reserve aan de koningin toereikten en zelfs stervend haar snuitje met honing aan de koningin voorhielden. Op dien eens betreden weg der sociale organisatie is geen terugkeer mogelijk als het sociale organisme zich gezet heeft en teert van de kracht zijner leden. Maar het wordende kan verbrijzeld worden en teruggevoerd tot de veelheid der afzonderlijken. Dat is ook het schrikbeeld van den „ondergang der cultuur". Die ondergang tast enkel het sociale wezen aan, de nationaliteit, het wereldrijk, de beschaving. Maar hij vermag niets tegen der oerouden stam van het soortleven waaruit de individuen te voorschijn komen. Het individu kan zijn beschaving vergeten en verwilderen, maar als type zijner soort blijft het in leven door voortplanting en voeding.

De blinde drang der insektengemeenschap brengt ook nadeelen, wijl de kennis van goed en kwaad enkel aangevoeld wordt naar de criteria van aangenaam begunstigend en onaangenaam benadeelend.

Die zintuigelijke criteria zijn uitteraard gebrekkig en zeer vaak onbetrouwbaar. Zoo verleidt de aangename geur van parasitische

insekten de nestbewoners tot vriendschappelijken omgang, die noodlottig wordt voor het jonge broed.
In de zoogdiersfeer is het gnostisch apparaat krachtiger uitgebouwd. De wereld bestaat niet enkel meer uit voedsel en vijanden, maar althans bij sommige sociaal levende dieren ook uit objecten die voor nestbouw in aanmerking komen. De uitbouw der nesten voert vervolgens tot een sociale ontwikkeling, zoodra die nestbouw blijvend is en het levensonderhoud op plantenvoedsel gericht is. De jacht op dierlijk voedsel is zeer wisselvallig en onderstelt een rustelooze bewegelijkheid, die in strijd is met de vestiging in een bepaalde woonstreek. De sociale zoogdieren zijn planteneters, die in uitgestrekte weide- of steppenlandschappen, soms ook zooals de bevers en andere knaagdieren, in de weinig dichte loofbosschen der gematigde luchtstreek in hun onderhoud voorzien. De roofdieren, op grooteren afstand in de ruimte verspreid ontdekken echter ook de verkeersmiddelen, die samenwerking mogelijk maken. De wolven, die 's zomers eenzame jagers zijn, vinden elkander in het wintergetij door hun jachtgehuil, dat mijlen ver hoorbaar is. De jacht is een veldtocht, waarbij de ordelijke ruimteverdeeling even duidelijk uitgebeeld is als in sommige vormen van den vogeltrek. Ook de leeuwen werken in wijden omtrek samen om het wild richting-blind te maken.
De moeiten van het grootbrengen der nieuwe generatie, die het wijfje langen tijd hulpeloos maken, heeft een sterkere binding van het mannetje tengevolge. Niet als in de insektenstaten brengt het wijfje jongen ter wereld, die door verschillenden bouw een verschillende sociale taak op zich nemen. Integendeel, de jonggeborene moet volzijdig ontwikkeld zijn, om aan den nooddruft van het milieu het hoofd te bieden. De moedergemeenschap der insektenwereld maakt plaats voor gezin, familie en horde. In de sociale groepeeringen der kuddedieren is moederliefde dikwijls machtiger dan de kuddegeest, want bij een gemeenschappelijke vlucht blijft de moeder haar hulpeloos jong nabij. De olifantskudden nemen de moeders met jongen beschermend in hun midden. In de vogelwereld overweegt het gezinsleven het sociale leven. Trouwens nergens komt het in deze sfeer van zorg en waakzaamheid tot groepeeringen, die een zuivere functieverdeeling, een systeem van natuurbewerking, een cultuurbezit zich eigen maken.
Eerst als de mensch het strijdperk van het leven betreedt, ongewapend maar aangevuurd door de kracht der gedachte, komt de sociale ordening opnieuw op den voorgrond. De groote bouw der ziel is in de menschengestalte opgeheven tot den top van haar aardsche vermogens ; van nu af begint het weefsel der zielen zich te zetten, als ijskris-

tallen op een vensterruit. En naar mate dat weefsel- waarin het aardsche leven komt tot haar slotsymphonie — steviger wordt, ontspruiten uit de sociale sfeer ranken, melodieën, motieven, die in het individueele leven verwerkt worden, het geweten helpen vestigen en medewerken aan den hoogsten bloei der individueele ziel.

XXXI. INSTINCT EN REDE

De samenleving der insekten is broedgemeenschap; haar bestaansreden wortelt in de zorg voor de komende generatie, die aan de verzorgsters zich aangenaam kenbaar maakt door uitstroomende geuren. Eerst in de tweede plaats profiteeren de gemeenschapsleden van het weerbare, wèlvoorziene nest.
De ruimtespreiding, de expansie van het gemeenschapsgebied is niet allereerst afhankelijk van den dadendrang der leden, maar van het generatieve vermogen der nestmoeder. Naast dezen getallenfactor treedt dan secundair het praestatievermogen der individueele organisaties. De individuen werken ten deele voor de eigen stofwisseling, ten deele voor de ophooping der sociale reserve of voor andere sociale functies.
In de menschengemeenschap, waar de motorische lust en de gnostische zin zooveel sterker spreken dan in de insektenwereld, lijkt het vegetatieve doel, de instandhouding der generaties, haast begraven onder den wilden drang van den actieven ruimtezin. Niet als in de insektenwereld is vrouw het meest op den voorgrond tredend element der gemeenschap; in den heftigen dadenstrijd, in de moeiten voor het dagelijksch levensonderhoud wordt de vegetatieve taak der vrouw weggedrukt, als ware hare voortbrengingstaak een ondergeschikte. Het roovend zoogdier leeft steeds boven zijn stand; en de mensch, die in dezelfde richting van levensroof gedreven werd, heeft zin en verstand geducht te scherpen om te ontkomen aan den telkens dreigenden honger. Hij heeft honderd oogen noodig in stede van twee; zijn kwetsbare ongewapendheid behoeft den steun der verbeelding, die in het gemeenschappelijke verkeer hem wapens aanwijst. Terwijl het sluipend roofdier juist door zijn lichaamswapen gehinderd wordt en veelal eenzame paden moet betreden, is de menschelijke roover genoodzaakt den steun te zoeken der gelijken. En in den omgang met die gelijken wordt de verbeeldingsdaad tot werkelijkheid, die het wapen in de begeerige handen drukt. Maar de steen of knods in de hand moge bij gelegenheid een wapen zijn; h e t wapen wordt eerst geboren als de teekentaal der stamelwoorden zich verdicht in de begripmatige voorstelling. Begrippen echter kunnen eerst

ontstaan uit gemeenschappelijke aan te wijzen voorstellingen ; h e t wapen, dat is het begrip omtrent een object, dat op een bepaalden tijd, een bepaalde plaats en op een bepaalde wijze aangewend doeltreffende werkingen bezit, zulk een begrip kan enkel ontstaan in den schoot eener gemeenschap, die het woord heeft ontdekt. De woedende beer, die in 't wilde weg met een tak om zich heen slaat, is geen wapenhanteerder ; de geplaagde apen, die met steenen gaan werpen evenmin. Het wapen onderstelt een doelvoorstelling, en nog wel van een doel dat niet in 't blinde weg kan worden nagestreefd, maar enkel op een bepaalde wijze, op een bepaald oogenblik.

De enkele mensch in de wildernis moge nog zoo veel objectsvoorstellingen als herinneringen hebben opgestapeld ; van de objectsvoorstelling tot de doelvoorstelling is een geweldige sprong, die enkel kan worden overbrugd als uit het arsenaal der woordteekens die voorstellingen te voorschijn zijn gehaald, die in gemeenschappelijk veeleenheidsgevoel de vonk der verbindende gedachte doen overslaan. Al ware de enkeling geniaal genoeg om zonder woordenschat en zonder gemeenschapsverband een wapen te grijpen en te hanteeren, zijn vondst zou weldra teloor gaan, wijl het geestelijk reservoir ontbreekt, waarin de eerste denkresultaten in woordvorm moeten worden opgestapeld.

De drift is opwelling ; maar zij beteekent vergetelheid na het luwen. In de gemeenschap worden driftuitingen door ooggetuigen ervaren en als belevingen vastgelegd. In plaats van de erupties der individueele levens treedt in de gemeenschap een rustiger sfeer van belevingen, die gunstig is voor de verankeringen van het weten, dat eveneens in woorden wordt vastgelegd. Zoo ontstaan reeds van den aanvan gaf tweeërlei woordgroepen : die welke objecten aanduiden en degene die gemoedsbewegingen vertolken. De koppeling van beide hoofdgroepen geeft antwoord op het waarom? der gemoedsbeweging ; zij verbindt de aandoeningen der ziel met de objecten der buitenwereld. Eerst later ontstaat de engere band tusschen de ziel en haar lichamelijke verschijning ; tusschen de wereldobjecten en hun zielijke inhouden.

De gnostiek van den primitieven mensch ontspruit nimmer als een onafhankelijke loot aan den hoogen levensboom der zieleactiviteit. Het denken wortelt in de levensnoodzaak en doortrekt geleidelijk alle organen van den levensbloei. Denken is hier levenskunst, het vermogen om de krachten van het leven op te voeren naar ruimer gebied. Het is praktisch gericht en kent vele dingen, maar nimmer zich zelve en zijn scheppende werkzaamheid. Gedragen door aandoening-wekkende doelvoorstellingen, geeft het antwoord op het

waar, wanneer en hoe en zet met dit antwoord een streep onder de onbewuste doelwerkzaamheid van het instinct.
Instincten zijn in het vleesch uitgebeitelde, doelmatige levensverrichtingen, wier onvolledigheid in het hoogere dierenleven wordt gecompenseerd door handelingen, waarin de wereldkennis, de aangename of onaangename ervaring den een of anderen uitweg wijst. De hoogere, gehumaniseerde huisdieren vertoonen dikwijls de geboorte van doelvoorstellingen; de hond vermag soms de deurklink op te lichten, om naar buiten te komen. Maar van deze individueele ervaring tot aan den kennisschat, die antwoordt op het waar, wanneer en hoe is een zoo groote afstand, dat de hond die nimmer zou kunnen overschrijden dan door het hulpmiddel der taal. De uitbouw van het spraakcentrum bij den mensch, de aanleg van de hulpspieren die het spreken mogelijk maken, bewijzen hoezeer de gnostiek, de noodzakelijkheid van denken en weten is neergelegd in de wereldorde. Maar even noodzakelijk als de taal is de gemeenschap waarin de denkresultaten worden vastgelegd.
Het is alsof de menschengemeenschap voor het eerst, sedert het aardeleven zich vertoonde, de opdracht krijgt in twee richtingen actief te blijven: vermeerdering van kennis en behoud der jonge generatie. Het gnostische en het vitale onderscheiden zich in uiteenloopende richting. Dicht tegen de aarde geleund bewaart de menschenmoeder haar eerste levenstaak, als de doorgangspoort waardoor het eeuwige aardsche leven voortrolt en verder stuwt naar den onafzienbaren toekomsteinder. Terwijl de mannen in dolle dadendrift met het nieuw ontdekte denkwapen naar buiten stormen om de ruimte te vervullen en al het levende te onderwerpen, blijft zij als het trouwe moederdier over het hulpeloos kroost gebogen, dat door de mannen weinig wordt gewaardeerd. De arbeidsverdeeling op grond van het wezensverschil heeft haar intrede gedaan; de jagende mannen sluiten binnen het algemeene kuddeverband zich aaneen tot een mannengemeenschap, waartoe de vrouw geen toegang krijgt. Zij is de buitengeslotene, de rustende wortelstok der samenleving, die op tijd nieuwe loten schiet; terwijl daarbuiten, in het telkens wisselend ruimtebestek, de expansiedrift der mannen botst op den weerstand der natuur of op de vijandschap van andere mannengroepen. Maar de dienende, weggetrapte moeder blijft getrouw aan haar eeuwige taak en terwijl de mannen groeien in list en in kennis, blaast zij in de ziel van het kind den adem der menschelijkheid, die haar in staat stelt aandoeningen te beleven in den vorm der gedachte, om aldus op te stijgen naar het rijk der Idee.

XXXII. DE AFSLUITING DER SOCIALE ORGANISATIE

Wanneer de zieleactiviteit met behulp van het huishoudelijk stelsel uitgroeit in de levensruimte, dan vindt ze vroeg of laat de beperkende milieuinvloeden, die haar expansiedrang remmen. Het verder voortgaan wordt gestuit, hetzij door ernstige levensgevaren, die dreigen, hetzij door de verzadiging van den drang, door de zatheid der begeerte, die wenscht te vertoeven bij het verworvene. Het dynamische der dierlijke organisatie dat zich openbaart in de voortbewegingsorganen, wordt gestuit binnen het ruimtebestek, waarin die organisatie zich veilig voelt en zich voortplanten kan. Maar aan den rand van het levensgebied loeren de vijanden, loeren de talrijke gevaren die een onbeperkte expansie, ook van nakomelingen, tegenhouden. Het dynamisme wordt gebannen in een evenwichtsgebied, wanneer de zieleactiviteit geen middel weet te ontdekken om de grenzen te verwijden en den tegenstand der omgeving te breken. Daarom is de gnostiek, het herkennen en kennen der naaste omgeving een levenseisch, voor het behoud der soort even noodzakelijk als het verwerven van het dagelijksch voedsel.
De beperktheid der dierlijke organisatie is niet enkel een beperktheid van beweging en verplaatsbaarheid, maar bovenal een onvermogen om de levensbeperkingen zoodanig te begrijpen, dat ze volkomen beheerscht worden. Rondom de activiteit der dierenziel legt zich een onzichtbare ring; binnen dien ring zijn vele bekendheden, maar daarbuiten dreigt het gevaar van ondergang en dood. De gnostiek der dierenziel is juist toereikend om het evenwicht in stand te houden, althans onder „normale" omstandigheden. Treden er buitengewone factoren op, zooals de komst van den mensch binnen het aardsche strijdperk, dan is de dierenziel niet toereikend om dit bovennatuurlijke gevaar te keeren.

Ware de levensruimte van het dier zoo beperkt als die van de plant, miste het dier dus zijn bewegingsorganen, dan ware alle aanleiding tot gnostische verwerking der wereldcomplexen vervallen. Voor zoover nu het huishoudelijk systeem der dierorganisatie als een evenwichtssysteem kan beschouwd worden, waarin consumptie en produktie, behoefte en verwezenlijking elkander dekken, kan men dat systeem vergelijken met de plantenorganisatie, die ook haar huishoudelijk stelsel bezit. De rustelooze drang van het dier, die de denkkracht benut om beperkte complexen uit te beelden, ver start in een organisatie, die halt toeroept aan alle verdere expansiepogingen. We hebben in elken levensvorm rekening te houden met

twee hoofdfactoren van het zieleleven: met de vegetatieve rust die zich opsluit in haar gevoelssfeer en die het leven als rhytmische bewogenheid ondergaat; en daarnaast met den dadendrang die tot beperkte milieukennis leidt maar ten slotte gebannen wordt binnen een bepaalden levenskring. Dit gnostisch element is met het vegetatieve tot eenheid versmolten overal waar het leven stolt tot een systeem van vaste gedragingen. Het instinct is niet anders dan het erfelijk geworden soortbewustzijn, waarin de levensvorm is aangepast aan de levensruimte.

Het is duidelijk dat de mensch met zijn grooter gnostisch bevattingsvermogen niet stil houdt voor begrenzingen, die het dier zouden afschrikken. Midden in zijn grootsten nood en zijn overgrooten dadendrang weet hij de objecten te splitsen in doeleinden en in middelen. De techniek ontwaakt en hij smeedt zich wapenen en werktuigen uit de doode stof. Hier ligt de groote vooruitgang; het instinct wordt doorbroken door het causaal inzicht dat als een verrassing, als Aha-beleving, de ziel plotseling in een nieuw licht zet. En zoo dat licht in de persoonlijke ervaring dreigt uit te dooven, de gemeenschap weet het te behouden en aan te wijzen aan de later komenden. Het is mogelijk dat de oudste vondsten, de knods, de steen, het vuur elkander spoedig zijn gevolgd. Maar eenmaal ontdekt, ziet de mensch zijn levensruimte zoo geweldig verwijd, dat de soort onbeperkt op het verworvene kan teren en de verre nageslachten kan opvoeden en onderhouden op de basis van het geestelijk bezit. Maar juist daardoor ontstaat er stilstand; de eerbied voor het verworvene sluit scheppende gedachten buiten, als de menschenkudde zich opsluit in een veilig en rijk levensgebied. De techniek is een stoutmoedige wegbereider, maar zij vindt haar begrenzing in een relatief veilig levensgebied. Het milieu sluit zich opnieuw, zij het in wijder omtrek, rondom het verworven levensgebied. Het evenwicht der ziel treedt in; de gnostiek keert zich tot het vegetatieve leven, ditmaal echter niet meer in erfelijke instincten, die uitgehouwen zijn in vleesch en zenuwbanen, maar in levensgewoonten, die een technischen grondslag hebben.

De gevoelsgolving der vegetatieve zielegeaardheid bindt zich aan de uitkomsten der techniek en er ontstaat een levenssfeer, die we den cultuurkring kunnen noemen.

De cultuurkring is kenmerkend voor alle thans nog levende primitieve volksstammen. Sinds ongetelde eeuwen nestelend op de plek waar hunne voorvaderen leefden, of als jagers opgesloten binnen een vrij ruim maar armelijk jachtgebied, zijn zij bedreven in de vanouds aangeleerde technische vaardigheden, die toereikend

blijken voor hun aantal binnen het omsloten levensgebied. Maar niet uit die techniek putten zij diepe levensbevrediging en evenmin vinden zij in hun technische vaardigheid een aanloop voor nieuwe vondsten. Hun diepste bestaan vinden zij in de geheimzinnige sfeer, waar de spankracht der gedachte het vegetatieve gevoelsleven innig omstrengeld houdt. De cultuurkring van den primitieven mensch is de betooverde wereld, waarin het groepsbestaan en het eigen bestaan is ingevlochten.

De tooverwereld van den wilde is geen verbeeldingsschepping in den zin dien wij aan dat woord verbeelding toekennen. Wij transformeeren min of meer willekeurig werkelijkheidsvoorstellingen, tot situaties die ook als zij niet meer passen in het ervaarbare, toch door haar aandoenlijkheid den geur dier werkelijkheid met zich voeren. Den primitieven mensch echter is het bittere ernst met de gestalten en gedachten zijner tooverwereld [17]). Zijn verbeelding is vrij van willekeur en opzet ; zij is een gevoelsmatige, intuitieve drang die in nood of in vreugde de „schwankende Gestalten" ziet ontbloesemen met innerlijke noodzakelijkheid, even noodzakelijk als de gestalten der scheppende kunst.

Ook de kunstenaar immers is geen beeldenfabrikant ; hij moge technisch bekwaam genoeg zijn om zijn figuren in koelen bloede in elkaar te draaien ; toch leert de uitkomst dat we steeds kunnen ontdekken waar de kunst ophoudt en de techniek begint. De gestalten der kunst voeren den adem van leven met zich mee, al zijn ze ook logisch gerechtvaardigd en al kunnen we er de streeflijnen der gedachte, de tectoniek van het denken in terugvinden. De cultuurwereld van den primitieven mensch slingert zich om het technisch denken heen als een lianenstam om een boom in het woud ; ja, de woekering van het intuïtieve leven is zoo machtig, dat alle techniek weggedrongen lijkt om slechts plaats te laten voor de vormenweelde der wild dooreengestrengelde droomen-vegetaties. Vandaar het onvermogen om op de eens verkregen technische vondsten voort te bouwen ; de levensbevrediging wiegt de denkspanning van den technischen wil in slaap ; in haar plaats treedt de intuïtieve droomspanning van het lichtbewogen gemoedsleven.

De logetische drang der zelfbewuste ziel is niet afgesneden van den wortel van het leven. Al onze zekerheden zijn van wenschelijkheden omgeven, en al lijkt het soms of de macht der zuivere rede vrijwillig en zelfstandig het aardsch bedrijf ontvlucht om rond te zwieren in de verste ruimten van den kosmos, steeds keert zij terug tot den levensbodem van de aardsche bezieling. Achter alle opzettelijkheid sluimert het stille leven van verbeelding en droom ; zoodra

de dadendrang tot rust komt, sluipt het oerwoud nader en omstrengelt de naakte gedachte, die tot overtuiging wordt gemodelleerd. En uit de tectoniek der innige overtuigingen bloeit opnieuw een stoet van beelden,die als een kunstwerk van het doorwrochte leven zich bedienen van menschehanden en menschenwoorden om plastisch gemodelleerd te worden.

Geest is een levend zielewezen, dat techniek en denken behoeft voor zijn stoffelijken opbouw. In den dienst van dien geest staan alle bewustzijnsvormen dezer aarde zooals ze gestold zijn in plant en dier en mensch.

Geest is in de samenwerking tusschen plant en insekt ten behoeve van de bestuiving; geest is in de insektengemeenschap; geest is ook in de binding der opeenvolgende geslachten, die in de donkere dierenziel het verlangen plant naar verzorging van de komende generatie. Geest is in de menschelijke samenleving, waar de enkeling tot werktuig wordt in het proces der technische wenschvervulling; geest is in het denken, maar evenzeer in den droom, wiens gestalten soms lokken, soms verschrikken. In alle aandoenlijke gebeurtenissen van het leven ziet de ontvankelijke ziel van den primitieven mensch teekens, waarschuwingen, die hij niet mag misverstaan, wil hij het eigen leven veilig als een schat bewaren. De dood is geen gewoon verschijnsel; want gewone verschijnselen zijn die waarop men geen acht slaat. De dood is onstellend door zijn geheimzinnigheid; de doode man kan zich niet meer verroeren, niet meer lachen, schertsen, praten; het lichaam gaat te gronde en wordt een voorwerp van afkeer en afgrijzen. Het probleem van den dood is het geweldigst raadsel waarvoor de ziel van den eenvoudigen mensch zich geplaatst ziet; het wordt moeilijker nog door de levendige herinneringsbeelden van den doode en zijn verschijning in den droom.

De ziel is een verborgen wezen, dat uit het lichaam kan sluipen en heel de omgeving is vol van teekenen, die door soortgelijke onzichtbare wezens worden verwekt. Alle aandoeningen worden in de ruimte geprojecteerd en de levensruimte kaatst die aandoeningen terug en wekt ongerustheid en vrees. Het breken van een tak is onbelangrijk als neutrale waarneming; belangrijk daarentegen wanneer het schrik verwekt, want dan is het een teeken, een waarschuwing van een geheimzinnige macht. Heel de levensgang is een gevaarlijke tocht door een wereld van voorvallen, beheerscht door toovermachten, die telkens het onverwachte te voorschijn roepen.

Tegen die betoovering, die allerlei onheil, onfortuinlijke jacht,

misoogst, ziekte en dood te voorschijn roept, moet de mensch zich teweer stellen door tegenbetoovering.
Het is een lichtelijk overdreven voorstelling van sommige ethnologen, om het geloof van den primitieven mensch in de toovermachten zijner omgeving te willen zien in het licht van het animisme. Een animistische wereldbeschouwing eischt het geloof aan bezielde, menschelijke of meer dan menschelijke wezens, die macht kunnen verkrijgen over het levenslot dergenen, op wie zij hun toorn of hun gunst uitstorten. Een zoo volledig uitgebouwde wereld van zielen kent de primitieve mensch nimmer. Hij kent of meent te kennen de zielen der afgestorvenen. Wat hem in de zielenverschijning der dooden echter treft is niet enkel de realiteit der verschijning in den droom, maar bovenal de werkingen, die de afgestorvenen vermogen uit te oefenen. Het dynamisme der natuurfeiten verschrikt hem meer dan de vermeende zielige achtergrond, en tegen die schrikwekkende feiten tracht hij zich te wapenen. De zintuigelijke indruk van het natuurgebeuren wordt onbeteekenend tegenover den emotioneelen druk, dien het in de ruimte uitstraalt om den waarnemer te treffen. Tegenover dien centripetalen, sensorischen druk stelt hij de centrifugale, motorische afweerbeweging, de magische handeling. De afgeschoten pijl zal het vluchtend wild niet bereiken, wanneer vijandige betoovering ze in een afwijkende richting leidt. Bijgevolg moet de pijlspits voorzien worden van magisch werkende sappen, van vergiftige of niet-vergiftige kruiden, waarover de medicijnman zijn tooverformules heeft uitgesproken. Zoo geloofden de Dajaks van Borneo, tijdens hun eerste kennismaking met de geweren der Europeanen, dat de afgeschoten kogel een tooverkracht bezit, die hem in staat stelt het wild, dat bedoeld werd, te achtervolgen tot hij het ingehaald en getroffen heeft. De causaliteit is onderworpen aan de magische bedoeling. De magie is een macht die zich ent op de krachten der natuur, om bedoelingen te verwezenlijken en onheilen af te wenden. Dat uit deze magische houding ook voorstellingen van geesten ontbloeien is niet verwonderlijk als wij bedenken, dat elke emotioneele druk gestalten en voorstellingen wekt. Alle gevoelsspanningen die niet kritisch gebreideld worden roepen voorstellingen wakker, die met ontstuimigen drang in het centrum der aandacht zich plaatsen en zeer gemakkelijk geobjectiveerd worden. Zoo is het de magische drang die het geloof aan geesten een psychologische basis geeft. De ziele-geest is reëel niet enkel wijl hij in sommige droomvoorstellingen van overledenen zich vertoont, maar bovenal wijl hij zichtbare magische werkingen uitoefent, al blijft hij zelf onzichtbaar.

Maar ondanks het gestaltedrijvend vermogen van het magische expressionisme zijn er steeds leemten in de bezielde wereld van het animisme. Het demonisme is daarvan een bewijs. Want de demon is meer macht dan vorm, meer werking dan gestalte. En die onderscheiding tusschen het dynamische en het eidetische blijft ongeschonden, ook dan wanneer in een hoogere cultuurphase de zielevormen der geesten zich verdichten tot helden- en godengestalten. Het onvoorstelbare-werkzame beginsel handhaaft zich als de demon, die in vage wolkige vormen nochtans weet in te grijpen in het menschenlot. Regen, wind, koude, droogte vertegenwoordigen natuurfeiten, die geen uitbeelding toelaten. Daarom zijn ze werkingen van demonen die enkel door magische hulpmiddelen kunnen worden nabijgeroepen of verdreven.

Het demonische is de aanvang en de moederschoot van alle objectiveeringen, die uit de aandoenlijkheid van het gemoedsleven zich opbeuren om voort te leven in de vrije ruimte van het nergensland. De demon is aanwezig, maar niemand weet te zeggen waar; hij is hier en daar, soms tegelijkertijd. En zooals hij alomtegenwoordig heet, wijl de eigen bewogenheid hem speurt, zoo is ook zijn waarneembaarheid niet te constateeren uit zintuigelijke feiten, maar uit de interpretatie van die waarnemingsfeiten, die met het gemoedsleven of met het huishoudelijk leven in verband staan. De levendigheid, de nadruk van het beeld is waarborg voor zijn echtheid. Het demonische is de wolk, die een kern van levensechtheid omhult; uit dien kern echter verdichten zich in het sociale verkeer de concrete vormen van het sociale zieleleven, dat op de werkelijkheid is geënt. De zuivere gestalten treden op den voorgrond: droomvoorstellingen, doodenvoorstellingen, de idee der voorvaderen, de held, de god. Maar naarmate het demonische in zijn chaotischen, weinig georganiseerden staat de krachtige, geloofsgestalten doet rijzen, die in zich zelf het kenmerk dragen eener onvergankelijke levenskracht, blijven toch aan den uitersten rand der gevormdheid de ongebonden wezenheden van den chaotischen demon voortleven. De demon van het hoogere cultuurleven is randvoorstelling, architectonisch slecht opgebouwd, onvolledig door gebrek aan harmonie, maar woest en wild als de chaos waaruit hij werd geboren. De demon van het hoogste beschavingsleven is uit rafels en flarden van menschelijkheid tezamengesteld; hij is de Booze, die door zijn woeste macht, maar tevens door zijn onvolledigheid tevergeefs optornt tegen de harmonie van het Algoede.

XXXIII. MAGIE ALS BELEVINGS-OBJECTIVATIE.

Wel verre van het geestesleven van het laagste cultuurpeil te beschouwen als een kinderlijke dwaling, die de rijpe mensch van het hoogere beschavingsleven van zich werpt bij de afgedragen plunje van spokerij en heksengeloof, hebben we in de magische wereldbeschouwing van den primitieven mensch een eerste en ernstige poging te zien om de gegevens van zieleleven en wereld te versmelten tot een aansluitend geheel. Het probleem van de wereld en dat van de ziel verraden hun tragische tegenoverstelling in de conflicten der belevingsrealiteit. Beide realiteiten, de verbeeldingen en de herinneringen aan de eene zijde, de waarnemingen der zintuigen ter andere zijde, beroepen zich op dezelfde dringende wijze op de aandoeningen van het gemoedsleven. Tusschen de natuurrealiteit en de realiteit der verbeelding weet het primitieve denken niet altijd de juiste keus te doen, wijl er slechts één kenmerk van werkelijkheid bestaat, namelijk de levendigheid der beleving. Bij het kind zien we dienzelfden subjectieven maatstaf der beleving die alle gegevens keurt en tot objectiviteit verheft. De droomwereld van het kind is even echt, ja dikwijls inniger en waarachtiger dan de waargenomen buitenwereld. De primitieve mensch gaat echter verder dan het kind, wijl hij in zijn objectivaties ook zin vermag te leggen. Het kind luistert naar het sprookje en wordt in de sprookjeswereld als 't ware opgezogen; de wilde daarentegen is actiever; hij bouwt zijn eigen tooverwereld op, en hij kan dat, wijl hij zijn objectivaties met zin weet te vervullen. De handelingen van den wilde zijn niet zinloos; want zij getuigen van overwegingen, die het heil van het individu, zijn onbezorgd voortbestaan, zijn bevrijding van rampen, van hongersnood, ziekte en dood op het oog hebben. Dat deze middelen volgens ons rijper inzicht falen en moeten falen, hij zal het ons geenszins toestemmen, wijl ook hij over ervaringen beschikt, die de juistheid zijner opvattingen schijnen te bevestigen. Zijn toovergeloof is immers geen opwelling van het oogenblik, maar wordt gesteund door de eeuwenoude groepsovertuigingen, die zich gestabilizeerd hebben in sociale instellingen.

In de taal der gemeenschap zijn woorden gekristalliseerd, waarin de gemeenschappelijk beleden overtuiging is vastgelegd. Twee der belangrijkste instellingen zijn zuiver in woorden en emblemen vastgelegd; dat zijn de stelsels van het totemisme en die van het taboe. De sancties echter die het gemeenschappelijk inzicht in daden omzetten en belijden, zijn vertegenwoordigd door den medi-

cijnman-toovenaar, door het groepenhoofd, en door den raad der volwassenen, waaruit somwijlen geheime genootschappen worden gerecruteerd. Die instellingen hebben ten doel, om op de basis van het primitieve magisch leven een sociale stabiliteit te vestigen. De ziel der gemeenschap bevestigt zich in de onderworpenheid van den eenling aan de vastgelegde gemeenschappelijke inzichten. Natuurlijk is dit geestelijk communisme, hoe veeleischend ook, niet in staat de eigenheid van den eenling volledig op te slorpen; in het droomleven, in de waarneming van wereldindrukken handelt elk individu naar eigen karakteraanleg. Maar de grondtoon van aller lied is gemeenschappelijk; hunne inzichten zijn gemeenschappelijk bezit. Het individueele gezag van eigen oordeel buiten alle conventie om is onbestaanbaar in een samenleving wier cohesie van buitenaf sterk bedreigd wordt door tallooze schadelijke invloeden.

Het is opmerkelijk dat het magisch bewustzijn der primitieve volkeren in staat geweest is die volksgemeenschappen intact te bewaren tot op dezen dag. Dat bewijst wel, dat ondanks de talrijke foutieve beoordeelingen van wereld- en zielefeiten de levenskracht dier aloude volksgroepen niet tot het merg is aangetast en verbruikt. Eerst de aanraking met de listige en weinig scrupuleuze cultuur der Westerlingen heeft het tekort der primitieve wereldhouding geopenbaard in den ondergang van die volkeren, wier cultuurniveau den sprong naar hoogere aanpassing niet meer kon volbrengen.

Ook zij weten ten slotte zich aan te passen, mits die aanpassingen de begrensdheid van hun tooverwereld niet te zeer overschrijdt. Want zij houden vast aan de indrukwekkende verschijnselen hunner sfeer. Maar juist wijl die indrukken, vooral bij plotselingen dood of bij het afsterven van een gewichtig personnage zoo heftig zijn, moet de oorzaak een bovennatuurlijke zijn. De krijger die door een pijl doodelijk getroffen neerzinkt, sterft niet door het wapen zelf, maar wijl door een vijandig gezinde tooverkracht de pijl gedwongen wordt hem te dooden. Wanneer op de olifantenjacht een of meer der deelnemers gedood worden, dan is het wederom tooverij, die zich van den gewonden olifant bedient om juist diegenen onder de vervolgers te dooden, die te voren aangewezen zijn. De trage krokodillen, die aan den rivieroever met open muil slapen, schenken geen aandacht aan de omgeving, zelfs niet aan den mensch. Wordt dus plotseling een mensch weggerukt, dan is dat enkel wijl de krokodil de opdracht van een toovenaar kreeg zijn slachtoffer uit te zoeken. De ernstige denkinspanning om het kwaad te beteugelen en zoo mogelijk uit te roeien, leidt de

aandacht naar de gezellen van het slachtoffer die door het monster gespaard werden, of naar den invloed van tooverij op een afstand.

De verdachten hebben zich te zuiveren door een godsoordeel, dat evenzeer grillig gekozen is. De causaliteitsbrug rust niet op de peilers van technisch oordeel en inzicht maar op de flakkerende vuurtongen der in dingen gebannen gemoedsbewegingen. De grilligheid van het geheele stelsel wordt in de perken gebannen der sociale zeden. Totemisme en taboedienst zorgen voor de „baning" der sociale functies, voor de noodige vastheid te midden van zooveel willekeur van de wild uitschietende verbeeldingsranken. Het primitieve sociale leven is niet ordeloos; zijn wetten zijn hard en onverbiddelijk voor het individu, wijl het behoud der groep de eerste levenseisch is en de inbreuk op de heilige wet niet den enkelen overtreder, maar de heele groep bedreigt. De primitieve mensch heeft zijn ziel binnenst buiten gekeerd; de natuurfeiten zijn zieleverschijnselen; het sociale milieu beteekent het veilig verblijf en de hooge toevlucht, waarheen de eenling zich wendt als de plant naar het licht. De centrifugale drang sluit elke expansieneiging uit; innig naar den kring gekeerd, waarin de bestaanswijzen elkaar opvolgen in den eentonigen maatgang van den tijd, is de geschiedenis als een eeuwige herhaling van het lang gewetene en toch zoo zoete, dierbare leven. In dat alles is geen winst, maar stilstand, gelijk in elke planten- en dierorganisatie die haar evenwichtspeil heeft bereikt. De soort die zich bestendigt, heeft geen deel meer aan de geschiedenis; hare eeuwen zijn als dagen, hare individuen als wisselende nummers. Maar buiten de doornenhaag, die de soort besloten houdt in haar veilig bestek, golft de onrustige zieledrang als de gedachte der tijden verder, voort naar haar laatste zekerheid.

Het totemisme is als een vraagteeken aan den aanvang der menschelijke geschiedenis geplaatst. De geheimzinnige causaliteit, die het eigen bestaan en dat van bepaalde groepsleden herleidt tot een gemeenschappelijk stamdier of stamplant, wordt ingewikkelder nog, wijl wij haar in den regel vervlochten vinden met de sociale instelling der exogamie [18]). De exogamie en in 't algemeen de regeling van het sexueel verkeer is zoo geraffineerd technisch, dat we haar bezwaarlijk kunnen plaatsen in het magisch bewustzijn van den primitieven mensch. Het is hiermee als met de vondst van het werktuig en met de sociale fundeering der taalteekens, die eveneens moeilijk ontstaan konden zonder denkenden nadruk en opzettelijke bedoeling. De vondst van een technisch hulpmiddel kan aanleiding

geven tot die vreugdevolle verrassing, die als Aha-beleving is aangeduid; maar die beleving is onvoldoende om het hulpmiddel als werktuig te stabiliseeren. Voor die stabilisatie wordt sociale waardeering van de vondst vereischt. En ook het taalteeken zou verloren gaan, als niet op de een of andere wijze in het sociaal verkeer de nadruk valt op een bepaalde klankcombinatie als objects- of als belevingsaanduiding.

De sexueele regeling op den grondslag der verwantschapsorganisatie verdeelt de horde in lagen, die elk voor zich geplaatst worden voor het verbod van sexueel verkeer tusschen de soortgenooten. De armelijke Australische horden, die dikwijls niet meer dan 30, hoogstens 50 zielen tellen, herbergen niet zelden vier of vijf lagen, die tot een bepaalde verwantschapsgroep behooren en niet mogen trouwen met soortgenooten. De categorie, waaruit de man zijn vrouw heeft te betrekken, is stipt aangewezen; hij heeft meestal slechts de keus uit één of twee groepen. Dit stelsel van verwantschappen, dat in Australië, Polynesië, midden-Afrika, Noord- en Zuid-Amerika algemeen verspreid was, is bij sommige volksstammen bijna onontwarbaar vervlochten met het eigenlijk Totemisme, dat eveneens de groep in ondergroepen of clans verdeelt, die elk voor zich een eigen stamvader hebben. De totemistische clan voelt zich ident in karakteropbouw en wezenstrekken met de plant of het dier waarvan hij den naam draagt. De mensch, die lid is van den Kangeroe-clan, voelt zich aan den kangeroe verwant; hij mag geen vleesch van het totemdier nuttigen, tenzij als magisch symbool, als toovermiddel om de identiteit te verstevigen of om te zorgen voor de vermeerdering van het aantal kangeroe's die door de andere clans zullen worden nagejaagd en opgegeten. Voor datzelfde doel der vruchtbaarheid zal hij het eigen bloed doen spatten op den offersteen, opdat het begeerde wild zich vermenigvuldige. Zoo is de taak om de vruchtbaarheid en den groei van het graan te bevorderen in handen gesteld van het clanhoofd van den „graankorrel"-totem. De chef neemt een handvol graan, blaast die in allerlei richtingen weg en de gewenschte betoovering is volbracht [19]). Het totemisme groeit in hoogere beschaving uit tot een symboliek, die zich bedient van totem-emblemen, van vanen, van beeltenissen met magische bedoeling, van wapens en siervoorwerpen, van tatoeëeringen die alle het totem-teeken dragen. In de cultuur van de Roodhuiden, in de hooge beschaving van Egypte vinden we de oude totem-teekens als symbolen van macht en aanzien.

De totemistische clan is vermoedelijk ouder dan de sexueele groeps-

organisaties, die men phratriën noemt. Uit den groei van de horde tegenover de beperkte bestaanswijze in een armelijk milieu volgde een splitsing naar clans, die zich in het ruimteveld verspreidden en in onderling geslachtelijk verkeer traden. Het verbod van sexueel verkeer tusschen de gelijken kan bezwaarlijk worden toegeschreven aan ervaringen omtrent de nadeelen van intucht. Wanneer we echter bemerken, hoezeer de plantenziel zich uitput in organisaties en inrichtingen, die zelfbestuiving moeten verhoeden, dan zou het niet verwonderlijk zijn te bespeuren, dat ook in het hooger bewuste leven van den mensch buiten alle ervaring om zich fantasievoorstellingen ontwikkelen, die streven naar de voorkoming van intucht. Ervaring is niet het eerste en het laatste principe van den vormendrang des levens, en veel, wat wij uitkomst van denkende opzettelijkheid wanen, is niet anders dan de vormvoltooiing van een drang, die in alle leven zich uitspreidt naar de oppervlakte. De insektenbloem modelleert zich niet naar het insektenlijf als haar causalen wekker, die bevruchting mogelijk wil maken, maar uit het wederzijdsch verkeer van bloem en insekt ontstaat de vormdrang, die de bloem maakt tot een insekten-vangende kelk. Het orgaan groeit hier tegelijk op met de functie; de orgaanbouw is een synthese waarin de activiteit van het aardsche zieleleven zich bevestigt. Uit dit gezichtspunt hebben we ook den oorsprong van de taal, van het werktuig, van de kernzeden te beoordeelen. Zij zijn sociale functies, die niet geduldig de uitkomst van ervaringen afwachten, maar in zekeren zin die ervaringen mogelijk maken, door den uitbouw van systemen, waarin de nieuwe levensnoodzaak gevangen wordt.

Het is zeer wel mogelijk, dat de afkeer van algemeene promiscuiteit en de sterkere neiging tusschen individuen van gelijken leeftijd de geslachtsorganisatie in de hand werkte; toch zou een schuchter begin van een dergelijke organisatie gedoofd zijn door de willekeur, de fantazie en het toovergeloof der enkelingen. De clanorganisatie moest noodzakelijk voorafgaan, wijl alleen het totemistisch bewustzijn genoeg bindingskracht bezit om een laagsgewijze organisatie, en derhalve een verdeeling in ondergroepen, tot stand te brengen. Het totemwezen is een voorstelling zóó krachtig, dat het de leden van den clan levenslang weet te binden. Wie Kangeroe is, kan niet Dingo zijn, nòch buidelrat, nòch slang, nòch eenig ander totemwezen. Eerst later vervaagt de band, als de kinderen niet enkel den totem hunner moeder, maar tevens die van den vader erven. Dan echter is reeds lang de organisatie beklonken, die door het clan-wezen werd ingeleid.

Toch zou men verkeerd doen het totemisme enkel te beschouwen als een voorwendsel om tot sociale en speciaal sexueele groepeeringen te komen. Het totemdier en de totemplant staan in nauwe betrekking tot de sociale en individueele huishouding; ze zijn dierbaar aan de ziel, als voedsel of als verschijning.
Het geheimzinnige van groei of niet-groei, het sluipend, gluipend, kruipend leven van hagedissen, slangen, het fladderen van vleermuizen en vlinders, het wordt alles in de ziel verwerkt en tot hoogere beteekenis opgevoerd. De ziel voelt zich omringd van de velen die kwaad willen en kwaad kunnen, en van de enkelen slechts die goed kunnen en goed willen. De totem is een beschermengel door het onveilige leven.
Volgens Frazer grijpen ook denkbeelden omtrent de conceptie en de zwangerschap in het voorstellingsleven in. Hoewel de beteekenis van de geslachtsdaad aan de primitieve volkeren niet onbekend is, zien zij de geboorte uit het dualisme van ziel en lichaam. Het groeiende kind in den moederschoot wordt door een spiedenden geest veroverd, en die geest kan evengoed een afgestorvene zijn die zich reïncarneert, als een of andere zwervende demon, die gewoonlijk in dieren- of plantengestalte zich hult, doch ook den menschenvorm niet versmaadt. Het demonische kan in allerlei gedaanten leven, en het deelt zijn tooverkracht mee aan ieder die door demonische hulp ter wereld komt. Het is dit demonisch talent, dat uit den toovenaar-medicijnmeester den ingewijden priester maakt.

XXXIV. TABOE

Naast de geslachtelijke organisatie van totemisme en exogamie is er een individueele levenshouding voorgeschreven, die bij overtreding haar eigen sancties met zich voert. Dat is de wet van het taboe. Het taboe wordt beheerscht door de vrees voor het afstootelijke, afstootelijk niet enkel door boven-menschelijke, demonische verhevenheid en heiligheid, maar afstootelijk tevens door al het onreine, het beneden-menschelijke [20]).
De aanraking van het taboe-object is voldoende om zelf besmet te worden met vrees-verwekkende, ziekte- en doodbrengende taboeeigenschappen. De vrees voor de onheilbrengende overtreding van een of ander taboe werkt automatisch als straf op de zonde, wijl de verbeelding het knagen van de vrees tot doodsangst kan doen stijgen. Zoo is het te verstaan, als de inboorlingen om de daadkracht van het geschonden taboe te bewijzen, zich beroepen op de

ervaring, die leert dat personen stierven enkel door de wetenschap van onwillekeurig begane overtredingen. De vorst is in hooge mate taboe; daarom mag een Maori-chef nooit vuur aanmaken door het aan te blazen met eigen adem, want de hooge kracht van dien adem zou overgaan op het vuur en op de spijzen die er gewarmd worden en aldus den dood veroorzaken van de personen die deze spijzen nuttigen. — De vruchtbaarheid van den akkerbodem duldt enkel een bewerking door vrouwen, en wel door vrouwen die moeders zijn. Een onvruchtbare vrouw zou den heelen oogst doen bederven en voor de mannen is de landbouw uitteraard taboe. Ook de dooden zijn taboe; ze worden gevreesd en geëerd. Hij die een doode heeft aangeraakt is onrein; hij moet zijn toevlucht zoeken (bij de Maoris) buitenshuis en mag enkel met zijn mond, niet met de onreine handen, de spijzen verwerken die hem toegestoken worden. Bij sommige bewoners der Philippijnen mag de weduwe na den dood van haar man zich gedurende de eerste week enkel 's nachts buiten de hut begeven, want ieder die haar tegenkomt stelt zich aan doodsgevaar bloot; daarom moet zij haar aanwezigheid kenbaar maken door op de boomen te slaan, opdat ieder tijdig kan vluchten.

Een soortgelijke verplichting is den weduwnaar opgelegd in Australisch Nieuw-Guinea, in het district Mekeo. Hij mag zich niet in 't publiek vertoonen en moet zich onmiddellijk verstoppen, als iemand nadert.

De schending van een taboe treft niet alleen den dader, maar kan ook noodlottige gevolgen hebben voor de heele groep. In het magisch bewustzijn bestaat geen toeval en elke gebeurtenis draagt een zin, die van invloed is op het huishoudelijk stelsel. Een tijd van droogte, van misoogst, van storm of onweer kan zoodoende als bewijs gelden, dat een taboe-overtreding heeft plaats gehad en door de demonen wordt gewroken. Aan de kust van Britsch-Columbia, in het handelsstation Tschilkut [21]), had een zendeling van de Indianen in den herfst van 1881 weten gedaan te krijgen, dat een kinderlijkje begraven werd, in plaats van verbrand, zooals de gewoonte was. Maar in den daaropvolgenden winter, vooral in Februari en Maart, was het onophoudelijk noodweer; hevige winden en sneeuwstormen maakten vischvangst en jacht steeds moeilijker, zoodat er nood begon te heerschen. Allen dachten toen dat het slechte weer veroorzaakt was door de niet-verbranding van het kind en zij haastten zich de begane fout weer goed te maken.

Junod [22]) bericht de volgende overtuiging van den medicijnman Mankhelu, aan het hof van koning Nkuna in Zuid-Afrika. „Wanneer

,,een vrouw een miskraam heeft gehad, wanneer haar bloed gevloeid
,,heeft zonder dat zij er kennis van gaf, en wanneer zij in 't geheim het
,,foetus verbrand heeft, dan is dat voldoende om verzengende win-
,,den te doen blazen, die het heele land doen verdorren. De regen
,,kan niet meer vallen, wijl het land niet meer is wat het moest
,,wezen. De regen is bang voor die plek. De regen moet stilhouden,
,,voordat hij er aan toe is, en hij kan niet doorgaan. Deze vrouw is,
,,zeer schuldig. Ze heeft het land van den koning te gronde gericht
,,omdat zij bloed verheimelijkte dat nog niet deugdelijk was om
,,een menschelijk wezen in 't leven te roepen. Dat bloed is taboe!
,,Al wat zij doet is taboe! En dat veroorzaakt hongersnood!"

Alleen door zuivering kan het taboe worden opgeheven.

Een zoo algemeen optredend beginsel als het taboeïsme, dat de voorbode is van de zedelijke ordeningen en zelfbeperkingen der hoogere cultuur, heeft reeds menige commentaar en theoretische verklaring uitgelokt. Het verschijnsel is te belangwekkender, wijl er zoo weinig logische klaarblijkelijkheid uit spreekt. De gebods- en verbodsbepaling heet de uitkomst van voorafgegane ervaringen; onderzoekt men echter die ervaringen, dan blijken zij den toets van kritiek niet te kunnen doorstaan. En nochtans hebben zij een psychologischen grond, een bestaansreden die opwelt uit de zielsgesteldheid van den primitieven mensch.

De weinig ervaren mensch, die met moeite erin geslaagd is zijn ervaringen te verankeren met behulp van conventioneele taalteekens, bezit een wereldbeeld, dat sterk afwijkt van het wereldbegrip der hoogere cultuur. Zijn gnostische indrukken, zijn wereldervaringen zijn sterk emotioneel gekleurd, in tegenstelling met de wetenschappelijk geordende ervaringen der beschaving. De wereld van den wilde vertoont in dit opzicht nog een sterke verwantschap met de waarnemingen der hoogere dieren, die alleen waarde en beteekenis hebben voor zoover ze aanleunen aan de ontroeringen van het instinctleven.

Nochtans is dit wereldbeeld van den weinig ervaren wilde reeds humaan door de sterke objectiveering van den gemoedsindruk die de dingelijkheid der feitencomplexen met aandrang op den voorgrond plaatst. Bij het dier is het de beweging, het voorval, die instinctieve handelingen uitlokken; de vorm der dingen plaatst zich op het tweede plan. De mensch ziet het voorval, het gebeuren, als uitvloeisel van een objectsverschijning; al wat gebeurt is uitstralende kracht van verschillende objecten, zichtbare of onzichtbare. Zooals de mensch willekeurig zijn ledematen in beweging brengt en handelingen verricht, zoo gaat van de wereld der objecten

de werking uit, die de mensch als het geschieden waarneemt. Object en uitwerking zijn causaal verbonden, maar aangezien alleen die werkingen worden geappercipiëerd, waarin het menschenlot op aandoenlijke wijze is vervlochten, heeft heel de omringende wereld van objecten beteekenis, voorzoover zij werkingen uitstraalt. Het sociaal gezag dat woorden ijkt, heeft ook invloed genoeg om vast te stellen, hoe een bepaalde gebeurtenis moet herleid worden tot haar zichtbaar of onzichtbaar object. Het gebeuren zelf heeft behalve zijn feitelijkheid ook nog zin, wijl immers het menschenlot en de aandoeningen van heel de groep door het totaal van levensgebeurtenissen wordt bepaald. Daarom stelt de primitieve mensch zich nimmer tevreden met het vaststellen der directe oorzaak. Want achter die oorzaak onderstelt hij een dieper bedoelen, dat eerst den waren zin geeft aan het ervaringsfeit, dat den mensch wist te treffen. Wanneer een boom omvalt in het woud en den voorbijtrekkenden jager bij toeval verplettert; wanneer een krokodil een vrouw aanvalt en meesleurt in den diepen stroom, dan weet het primitieve bewustzijn zich wel rekenschap te geven van oorzaak en gevolg. Maar die directe oorzaak geldt niet; er zit meer achter het geval. Want de boom had ook anders kunnen vallen, zoodat de jager ongedeerd ware gebleven. In het oerwoud vallen telkens vermolmde boomen om, soms ook wel als de jagers in de nabijheid zijn, maar dan wordt niemand gedeerd. Er moet een bepaalde reden zijn, waarom de verongelukte door dien ongeluksboom getroffen werd. De verklaring schept een tweede oorzaak, die evenals de mensch met zin en beleid zijn maatregelen weet te treffen. De demon ligt op den loer; hij is het, die dikwijls in opdracht van een kwaadwilligen toovenaar, de natuurkrachten ontketent en in het menschenlot ingrijpt. In dit systeem van secundaire oorzaken is al het omringende gehumaniseerd en voorgesteld als de resultante van dikwijls tegenstrijdige bedoelingen. De wankele positie van den veelgeplaagden mensch mag niet verergerd worden door nog meer vat op zich te geven. De mensch moet trachten te ontdekken op welke wijze hij alles kan vermijden wat de demonen tot nijdige aanvallen zou kunnen prikkelen.

Weliswaar bezit hij eenige macht over hen door zijn toovermiddelen, maar in den regel is hij zelf de aangevallene en heeft hij zich te weer te stellen. Hij vermijde dus alle handelingen, die aanstoot geven.

XXXV. AMBIVALENTIE

De gezichtspunten waarnaar het aanstootelijke beoordeeld wordt, verwijden nog meer de kloof die de menschenziel scheidt van de bewustheid der dierlijke sfeer. Zeer opmerkelijk is b.v. dat alle primitieve culturen de menstrueerende vrouw taboe verklaren en den geslachtsomgang gedurende die periode verbieden, terwijl juist in de dierlijke organisatie bronst en menstruatie te zamen vallen. Het indrukwekkende feit van het bloedverlies spreekt tot de verbeelding in zoo sterke mate, dat de sexueele toenadering erdoor verhinderd wordt. Het feit verdicht zich weldra tot een toestand; er is iets gaande met een vrouw, die zulke indrukwekkende verschijnselen vertoont. Taboe is ook de doode, wiens verblijf in de woning door de intredende ontbinding onduldbaar is. De dood wekt niet enkel droefenis, maar tevens afgrijzen en schrik. In den dood ontmoeten elkaar het bovenmenschelijke van het demonische en het ondermenschelijke der walgelijke rotting. De mengeling van vereering, vrees en afschuw verwekt een gecompliceerden gemoedstoestand, die zich in het samengaan van gebod en verbod manifesteert. Doch al is men in staat in de meeste gevallen van taboeïsme de psychische gronden na te speuren, die aanleiding geven tot een typische levenshouding, toch zijn er andere gevallen, in 't bijzonder die welke betrekking hebben op de onthouding van sommige spijzen, die minder goed uit algemeen menschelijke motieven verklaarbaar zijn. Volgens de theorie van Freud zouden alle taboe-voorschriften wegens hun ambivalent karakter op een lijn geplaatst moeten worden met het taboe, dat sommige zenuwpatienten ontwikkelen op grond van een conflict met ambivalent karakter. Die dubbelwaardigheid openbaart zich bij die patienten door een neiging van individueelen en meestal sexueelen aard, die echter tegengewerkt wordt door motieven, die aan het geweten, d. i. aan sociale overwegingen, ontleend worden. Het conflict tusschen individueele begeerte en sociaal verbod accentueert zich in den ziektetoestand waarin een uitweg gezocht wordt langs slinksche en verborgen wegen. De uitkomst van dien ondergrondschen strijd treedt dan dikwijls te voorschijn in voorstellingsassociaties die tegelijk lokkend, dwingend en vreeswekkend zijn.

Ongetwijfeld leven ook in onze hooge cultuur telkens voorstellingen en zelfs gedachtegangen op, die een taboeïstisch karakter dragen. Maar het lijkt wat ver gezocht, den oorsprong van die

taboe-voorstellingen te zoeken in de gemoeds-conflicten der psychopathen. In het normale zieleleven worden de conflicten verzoend en er ontstaat evenwicht tusschen de verschillende motieven in een hooger opgebouwd complex. Bijna alle aandoeningen van het zieleleven hebben een gecompliceerd karakter; in het hoogere zieleleven worden de driften en instincten gebreideld, vervlochten met ethische, religieuze, aesthetische motieven. Ook bij den primitieven mensch bezitten de aandoeningen niet meer het enkelvoudig karakter der dierlijke drift. En juist de verbods- en gebodsbepalingen van het taboe treden als sociale categorie remmend op; zij breidelen de begeerte, den toorn, den haat, de afgunst. — De leer van Freud blijft in gebreke, aan te toonen, hoe het geweten als sociale factor een zoo sterke individueele beleving kan worden, dat zij zich plaatst tegenover het individueele motief der begeerte. Uit het individueele kan het sociale nimmer begrepen worden en nog minder is het in de individualistische psycho-analyse te begrijpen hoe onoplosbare conflicten kunnen ontstaan tusschen sociale en individueele drijfveeren.

Men behoeft niet zijn toevlucht te nemen tot het zieleleven der psychopathen om gevallen van taboeïsme op het spoor te komen. Ook bij den normalen mensch ontwikkelen zich somwijlen voorstellingen van weerzin, van onthouding en vermijding, die niet tot redelijke motieven zijn terug te voeren. Het is bekend, dat verwende kinderen zich om de meest grillige redenen verklaren tegen het eten van bepaalde spijzen. Zoolang die afkeer berust op een voorkeur voor bepaalde smaken, voor zoet, of zuur, of gekruid, zijn die antipathieën psychologisch verklaarbaar. Maar ze zijn niet meer te verklaren, als ze zich vrij bewegen ten opzichte van de algemeene voorkeurrichting en op de meest grillige wijze zich objectiveeren. Het is opmerkelijk dat de eenmaal gefixeerde tegenzin met de jaren niet verzwakt, maar dikwijls zelfs sterker wordt en overgaat in een lichamelijk doorleefden afkeer, die bij overtreding van het zelfgeschapen taboe onpasselijkheid en braken kan veroorzaken. De voorstelling is in dat geval gefixeerd; zij is een vitale voorstelling geworden, die zich van de verbeeldingsvoorstelling onderscheidt door haar sterke connecties met het sympathisch zenuwstelsel. De mentaliteit nu van den primitieven mensch stemt hierin overeen met den modernen, weinig geremden mensch, dus ook van vele zenuwpatienten, dat zijne verbeeldingsvoorstellingen streven naar vitale realiteit, naar een belevingswerkelijkheid, die voor de objectieve werkelijkheid der buitenwereld niet onderdoet, maar zelfs in sommige opzichten haar over-

treft. We zouden het zoo kunnen uitdrukken, dat die voorstellingen door gebrek aan critische remming een hallucinatorische duidelijkheid verwerven, welke gepaard gaat met een diepe gemoedsbeweging, heftiger en intensiever veelal dan de gemoedsindrukken der wereldobjecten. De gemoedsbeweging versmelt met het beeld, of in het physiologische vertaald, de beeldindruk wordt met behulp van het sympathisch zenuwstelsel tot levensindruk.

Het van de psychologische norm afwijkend taboeïsme kan echter tot socialen leefregel worden door een andere eigenschap der primitieve ziel; door de neiging om het singulaire, het afzonderlijke, mits het indrukwekkend is, te typiseeren, te maken tot een type dat een algemeene geldigheid vagelijk in zich sluit. Het geval wordt genomen als vertegenwoordiger van een vage begripsvoorstelling, op dezelfde wijze, waarop we dat bij kinderen kunnen waarnemen. De werkelijkheid wordt enkel globaal beleefd, als veelheid van objecten en van beelden. Maar dat verhindert niet het afzonderlijke te zien als duidelijk voorbeeld van een gedacht schema, dat de zintuigelijke enkelheden omvat. Het denken stelt zijn eigen eischen; het staat buiten den objectivatiedrang der afzonderlijke beelden, maar het tracht die beelden te grijpen in hunne vlucht naar verwerkelijking, om ze te onderwerpen aan de wet van het begrip.

Het spreekt vanzelf dat die gedachtenarbeid vruchteloos is, wanneer hare uitkomsten niet worden opgelegd aan hen die niet denken, doch enkel zintuigelijk aanschouwen of beleven. Het begrip condenseert zich in het sociale verkeer door den dwang van gezaghebbende denkers. Dat de boom in het bosch die den jager verplettert niet zelf handelt maar op aansporing van een demon, die op zijn beurt opgestookt kan zijn door een toovenaar, is zulk een ingewikkelde en moeilijke redeneering, dat zij een zware gedachteninspanning onderstelt van den gezaghebbenden uitlegger.

Het individueele taboe van de soort die wij ook in onze samenleving aantreffen, kan gemakkelijk gesocialiseerd worden, zoodra eenmaal het denkend gezag in handen is gelegd van specialisten. De individueele tegenzin wordt op sociale wijze gemotiveerd door het tevoorschijn brengen van secundaire argumenten, die de singulaire handeling tot een sociale doelhandeling stempelen.

Met de stuitende, remmende werking van de taboe-voorstellingen is het kristallisatieproces der sociale zeden en handelingen nog niet uitgeput. Er is een ruim gebied waar de vrije neiging, de begeerte tot benadering en bezit zich kan uitleven. De wisselvalligheden van

het bestaan, de nooddruft brengen beperkingen, waarvan de opheffing wenschelijk lijkt. De wensch echter, op vitale wijze beleefd, voert tot magische handelingen, waarin het demonische zich gewonnen geeft voor den aandrang der menschelijke begeerte. De rijkdom aan wild, de groei van voedende planten en cultuurplanten vormt een natuurgebied dat door demonen beheerscht wordt, maar dat juist daardoor aan menschelijke doeleinden ondergeschikt wordt.
De sympathische of homoeopathische magie levert den tooversleutel, die het sociale huishoudelijk stelsel heet te kunnen opvoeren en den nooddruftige van weleer kan doen baden in overvloed. De vruchtbaarheidsbetooveringen zijn legio ; zij zetten zich voort in de phase van het mythologisch denken en haar verbleekte herinnering leeft nog in de agrarische ceremoniën en de feesten der cultuurvolkeren. De ervaring die leert, hoe bijvoorbeeld bij een worsteling de toeschouwers onwillekeurig partij kiezen en niet enkel de worsteling beleven, maar ook lichamelijk zich inspannen als waren zij medestrijders — die ervaring der motorische sympathie wordt benut in het magisch ceremonieel. De demonen als toeschouwers worden tot medespelers gemaakt in het tooneel, dat dikwijls op zeer plastische wijze de vruchtbaarheid of de vruchtbaarmaking verbeeldt. De nabootsing van regen, op magische wijze beleefd, dat is met vollen inzet van heel het gemoedsleven , moet de regendemonen tot „regen"-handelingen opwekken in een periode van groote droogte. Het bovenmenschelijke wordt door de list der tooneelmatige beelding een wijle binnen de menschelijke sfeer getrokken en daar de buitenmenschelijke wereld deel heeft aan alle lotgevallen van individu en gemeenschap wordt zij als een getemd dier voor de kar der menschelijke bedoelingen gespannen.
In deze wildernis van zelfoverschatting bruist het levensoptimisme telkens tegen den starren wand van het taboeisme. De mensch moet leeren, maar hij kan niet leeren, want hij is de slaaf van zijn eigen scheppingen. De gnostische drang, die de grenzen zou moeten verwijden, wordt ingekerkerd in het verleidelijk gewaad eener ingebeelde levensnoodzaak. De akker- en tuinbouw is enkel de zaak van de vruchtdragende vrouw ; voor den man is deze arbeid taboe ; zijn inmenging zou verdorring van den oogst beteekenen. De bereikte zekerheid en de betrekkelijke veiligheid der levenssfeer sluit alle nieuwigheden buiten, wijl zij indruischen tegen de taboe-wetten en ondergang verkondigen. De cultuurkring sluit zich af en de verkregen uitkomsten cirkelen onveranderd voort door den eenderen gang der eeuwen. Ingrijpende veranderingen, die een sociaal dynamisme en den voortgang naar een hoogere cultuurphase beduiden, kunnen alleen

worden toegeschreven aan de gewijzigde verhoudingen van het huishoudelijk stelsel der samenleving. Tusschen elke samenleving en haar milieu bestaan in stoffelijk-economischen zin afhankelijkheidsbetrekkingen die ruwweg hunne uitdrukking vinden in de wet van Malthus. De primitieve samenleving is reeds verheugd als zij aan 's levens nooddruft het hoofd kan bieden ; hare afgeslotenheid is het uiterlijk symbool van het evenwicht, dat zij meent bereikt te hebben. In werkelijkheid echter leeft de primitieve mensch tengevolge van zijn gebrekkige techniek, of door te enge begrenzing van zijn woon- en jachtgebied steeds aan den rand van den honger. Er is een economische druk, die nog in de hand gewerkt wordt door het opgroeien van individuen voor wie geen emplooi is. Deze druk wordt gevoeld en verwerkt in de wijdverspreide zede van den moord der pasgeboren meisjes, dikwijls ook in het dooden van mannelijke kinderen, voor wie de moeder nog geen zog heeft. Want bij de natuurvolkeren, die geen melk van getemd vee nog kennen, en waar de kinderen eerst na het derde jaar, soms eerst na het vijfde, het moederlijk voedsel kunnen ontberen, is elke tusschentijds geborene een overtollige. De druk van de bevolking op de consumptiemiddelen wordt ook verwerkt in de geringe waarde, aan het persoonlijk leven toegekend, in onophoudelijke twisten met naburige stammen. Het gevolg van die drukverschijnselen is, dat de bevolking zich niet uitbreidt. De druk der buitenwereld heft de wet van Malthus niet op, maar geeft haar een andere gedaante, zooals wij dat ook waarnemen in de toeneming van het aantal boomen in een bosch. Elke boom in het bosch zendt tallooze zaden uit, maar alle leege hoeken zijn al gevuld ; er komt enkel nog plaats als er oude boomen vallen. Zoo ook in een primitieve samenleving, wier groei ingetoomd wordt door het beperkte produktieveld, aan welks rand naburige stammen hun levensonderhoud zoeken, of waar moerassen, bergen, oerwouden een verdere expansie stuiten.

XXXVI. SOCIALE STATICA EN DYNAMICA

Wanneer we ons rekenschap geven van de sociale statica, die haar uitdrukking vindt in vastgewortelde zeden en tradities, welke de bevolking op peil houden en elke expansie remmen, dan begrijpen we, dat het niet alleen de milieu-hindernissen zijn die een teveel van de bevolking tegengaan, maar bovendien een innerlijke remming, die haar uitdrukking vindt in den afkeer aan alle nieuwigheden, in de herinneringstrouw aan de oude gebruiken, in de handhaving van geboden en verboden in zede en daad.

De voorstellingen zijn niet enkel hulpmiddelen tot nader begrijpen

van het geheimzinnig omringende, maar in haar gefixeerde gedaante zijn ze realiteiten die het levensgedrag bepalen. De gnostiek is hier een deel van het leven ; buiten het leven om heeft zij geen zin ; zij is een stuk werkelijkheid, even vurig beleefd als de handhaving van het werktuig, dat menschelijke bedoelingen heeft te dienen. Vandaar de onverschilligheid voor het kennen en denken op zich zelve ; elke gedachte, elke daad, elk begrip en elk beeld wordt alleen gesteld, voor zoover ze betrekking hebben op het menschenlot.

Van welken aard zijn dan de veranderingen in het sociale huishoudelijk stelsel, die als een nieuwe mutatie in het leven der soort, de vermogens der ziel opvoeren naar expansie en nieuwen opbloei?

Ongetwijfeld is het geweld dikwijls de hefboom en de drijfveer van nieuwe cultuurkrachten geweest. Een volk dat in gnostischen zin hooger staat dan naburige volkeren, wijl het over verbeterde produktiemiddelen en strijdmiddelen beschikt, is gemakkelijk in staat, de afsluiting te verbreken, die het gebannen hield in een klein bestek. Voor de lagere cultuur is de inbreuk van den vijand een gewelddaad, die alleen gekeerd kan worden door aanpassing, dat is door het aanleeren van de cultuurmiddelen der vijanden. Soms is het verschil in cultuurniveau zoo groot en zijn de strijdmethoden van den vijand zoo wreed, dat de primitieve gemeenschap wordt uitgeroeid als een zwakke plant, die door een sterke wordt verdrongen. De getrouwheid aan de traditie, het onvermogen om „anders" te leeren denken en handelen, hebben tal van volkeren, beschaafde zoowel als onbeschaafde, te gronde gericht op een tijdstip, waarop van hen geeischt werd de denk- en handelwijze van den vijand tot de hunne te maken. De inboorlingen van Australië, de Roodhuiden van Noord- en Zuid-Amerika werden uitgeroeid niet enkel door de weinig zachtzinnige methoden der blanke veroveraars, maar bovenal door hun onbeleerbaarheid, door hun onvermogen om hun geestelijk gewaad als een huid af te stroopen ten einde de doeleinden en de techniek der blanken tot de hunne te maken.

De hoogere cultuur bezit altijd de machtsmiddelen om de lagere te dwingen tot aanpassing of tot ondergang. De koloniale politiek is een welvaartsbron voor de hoogere cultuur, die bij den geringen levensstandaard der inboorlingen meerwaarde schept uit hun goedkoopen arbeid, dat is uit de goedkoope koloniale grondstoffen en produkten. Maar de aanpassing van de koloniale cultuur aan de levensgewoonten der heerschers schept vroeg of laat een milieu met hooger opgevoerde behoeften. Zoo lang de minderbeschaafden leven onder den druk van dwang en geweld, onder politieke ontvoogding of in economische en persoonlijke slavernij, zal dat nivelleeringsproces geruimen tijd vor-

deren, zooals de geschiedenis der Romeinsche koloniën bewijst. Er komt echter een tijd, dat druk beantwoord wordt door tegendruk; er ontstaan ook in de koloniën gelijkwaardige industrieën en een cultuurpeil dat leidt tot bevrijdingsoorlogen, opstanden, die zelfs wanneer ze bedwongen worden, een nieuwen staat van zaken scheppen, waarin de burgers van het koloniaal gebied zich geen tweederangs menschen meer voelen, maar gelijk gerechtigde burgers van hetzelfde rijk, geen provincialen meer, doch cives romani.

Meermalen gebeurde het, dat cultuurvolkeren het onderspit moesten delven in den woesten aandrang van barbaren. In al die gevallen bleek de strijdwijze der hooger staanden minderwaardig; de cultuur schept gevaren door den overvloed van zintuiggenietingen, die de concentratie van den wil en de zucht om tot elken prijs de overwinning te behalen, kunnen dooven. Hoe langer de periode van vrede en behagelijkheid duurt, des te minder is de mensch bereid ontberingen te dragen en het hoogste offer, dat van het eigen leven, te schenken aan de gemeenschap die hij dient. De techniek spreekt trouwens ook haar woord mee; de Inca-rijken, de Mexicaansche beschaving, de Egyptische cultuur berustten op den pijler van koper en brons, die ook in de wapenrusting gebruikt werden. De aanval van Klein-Aziatische barbaren met ijzeren pieken was voldoende om aan het Egyptische rijk het vruchtbaar gebied van Beneden-Egypte te ontrukken, terwijl de Spaansche veroveraars met hun stalen wapens een gemakkelijk spel hadden tegenover de vooze brons-cultuur der Amerikaansche beschavingen. De individuen, die niet sterven willen om de gemeenschap te doen leven, de gemeenschappen, die niet bloeden willen om te grijpen naar de onvergankelijkheid, worden door geweldenaars in een nieuwe levenshouding geplaatst, waarin zij door de phase van vernedering heen worden opgeleid tot de pittigheid van een krachtiger bestaan. Alle levenswinst is door strijd verkregen, waarin de gemakkelijk verworven huishoudelijkheid bloot staat aan alle aanvallen van begeerige vijanden. Alle ziel en alle leven is in het huishoudelijke gevestigd en in de wereld opgericht; het huishoudelijk begrip moge vervagen in een cultuur, die onafgebroken hare individuen verzorgt; het is nochtans op den bodem van elke zielegesteldheid als een element, dat zijn dreigende macht zal vertoonen, zoodra de goederen der cultuur verloren gaan.

Al is nu het geweld een machtige historische factor die door zijn evenwichtsstoornissen menige vegetatieve cultuur losrukte uit haar behaaglijke rust om haar op te stooten, voort te stompen, te verdelgen zelfs, toch verklaart het geweld niet den oorsprong van de cultuur der heerschersvolkeren. Het geweld is een van buiten komen-

de invloed, die een hoogere gnostische verwerking van de wereldgegevens vóóronderstelt. De oude Egyptenaren kenden niet het ijzer, welks voortreffelijkheden zij op dure wijze en ten koste van veel leed leerden kennen. Zij hadden zich eeuwen lang bediend van de kopererts der landengte van Sinai, die hen door doeltreffende bewerking in staat stelden de nomaden der Lybische woestijn en der Sahara onder den duim te houden. De kennismaking met het ijzer leerde hun nieuwe noodzakelijkheden kennen, zooals de strijdwijze der Babylonische oorlogskarren hen dwong om den ezel als huisdier te vervangen door het paard. Zoolang we met dergelijke dwangverschijnselen te doen hebben is het raadsel der cultuurverschuiving gemakkelijk te verklaren. De vraag is alleen hoe de geweldenaar aan zijn technisch superieure vondst is gekomen? En al wordt die vraag opgelost door het toeval van een gunstig milieu, zooals het voorbeeld der Taurische volksstammen, die uit ijzererts het ijzer zich zagen afscheiden op dezelfde wijze als de herdersvolkeren van den Sinaï koperen platen vonden op de plek waar hunne vuren met kopererts in aanraking kwamen — toch lost het toeval niet de vraag op naar de doeltreffende gnostische benutting.

Voor het benutten van een vondst is meer noodig dan de verrassing der Aha-beleving. Immers de levensgewoonten der gefundeerde cultuur zijn van vegetatieven aard geworden; zij bewegen zich binnen een toovercirkel, waarin geen vreemdsoortige gedachten of vondsten worden toegelaten. De uitkomsten van een opgedrongen hoogere techniek worden weliswaar aanvaard, maar ze worden tevens ingelijfd in het kader der eigen, vegetatieve ideeënsfeer. Zoo werd het geweer dankbaar door de Afrikaansche volksstammen aanvaard, maar het raken van het wild blijft toch voor en na beheerscht door de betoovering, die den kogel het wild doet achternaloopen om het te dooden. En de nieuwe oorlogstaktiek van de mythologische Egyptenaren bleef beheerscht door den magischen invloed van priesters en goden.

De eigen vondst van het hoogere kunnen, buiten allen vreemden invloed om, treedt ons tegemoet in al die culturen, die als reuzebloemen van mythologischen geestesbouw reeds voor meer dan zesduizend jaar in verschillende deelen der aarde elk op haar wijze wortel schoten en zich opstuwden naar de hoogste volmaking. Die verbluffend snelle bloei was voorafgegaan door een zeer langzaam rijpingsproces, welks aanvang wortelt in de denkingen en dadingen van den neolithischen mensch, die twintig duizend jaar geleden op aarde leefde.

Uit eigen scheppingskracht puttend, wist de neolithiker schrede

voor schrede binnen zijn geisoleerd gebied zijn beheerschingen te vestigen, de bodemschatten der vruchtbare aarde te benutten en de voorwaarden te scheppen voor een hoogere cultuur.
We komen dus voor een eigenaardige tegenstrijdigheid te staan, namelijk deze, dat de eenmaal gevestigde cultuur zich vast legt in het vegetatieve en onmachtig en onwillig wordt om nieuwigheden te verwerken, terwijl toch de geschiedenis leert dat bij autochtone culturen, zooals de Egyptische of de Peruaansche een gnostische, technische ontwikkeling de voorwaarde was van het hoogere cultuurleven. We zien die tegenstrijdigheid geillustreerd in de houding van de eigenlijke bewoners van de Sinaï-landengte, waar de rotsen zooveel koperertsbevatten. Voor die nomadische herdersvolkeren was het toevallig ontstaan van koperslakken in hun kampvuren, tengevolge van verhitting van koperertshoudende steenen, een feit van curiositeit, maar overigens zonder zin. Voor de Egyptenaren echter beteekende die ontdekking een rijke industrie en een superieure oorlogstechniek. Dat verschil in houding is niet te verklaren uit een verschil in begaafdheid. Ongetwijfeld zijn niet alle menschenvolkeren en menschenrassen even begaafd, maar zelfs de primitieve volkeren bezitten een zeer goed verstand en het feit, dat zelfs de alleroudste mensch zich wist te bedienen van gelegenheidswapens en werktuigen, die niet zoo voor de hand liggen, bewijst wel het ingeboren menschelijk vermogen om gedachtenbruggen te bouwen, die ten behoeve der huishoudelijkheid ver uiteenliggende steunsels weet op te sporen en te verbinden. Wat de alleroudste mensch kon volbrengen, dat zouden ook de verre nakomelingen kunnen uitbouwen en uitbreiden. En nochtans leert de ervaring hoe telkens een geisoleerde groep blijft stilstaan bij het bereikte en door taboe-voorstellingen en magische handelingen zich opsluit binnen den vitalen kring.
In werkelijkheid hebben we hier te doen met een oer-verschijnsel, waarin de tweeheid van gnostiek en vitalen zieledrang wordt versmolten tot den tijdloozen, eeuwigdurenden levenskring. De gnostiek is een dynamisme, een korte, maar heftige golfbeweging, die de levenskracht der ziel in onstuimige beroering brengt. Vroeg of laat, en meestal vroeg, slaagt de ziel er in met de krachten van gevoel en verbeelding de nieuw-verworven gnostische gegevens te omhullen, te omstrengelen, of zooals de biologen het noemen : zich aan te passen. De korte golf van beroering wordt opgenomen in de wijdere deining, in de evenwichtigheid van het soortelijke zieleleven ; de mutatie heeft zich aangepast en de nieuwe soort stroomt uit in den eeuwigen duur.
De krachten der ziel zijn sluipend en teeder ; zij zoeken niet de strak-

gerichte lijnen der kristalliseerende gedachte, maar zij omhullen die lijnen met vorm. Het gnostische is niet gestaltig, maar assig ; de ziel echter klimt aan de as der naakte gedachte omhoog en ontplooit zich in omhullende gestalte.

Maar de gnostiek is niet enkel de van buiten komende, onrustbrengende wereldontdekking. Veeleer is ook zij een innerlijke stroom, die de voorstellingen en de verbeeldingsgestalten groepeert en ook in het vegetatieve leven als stijlfactor te herkennen is. De groei en de functieverdeeling van den levensvorm zijn ondenkbaar zonder lijn, zonder richtinggevende kracht, die de uiteenspreiding der organen harmonisch ordent. In het hooger geestelijk leven zijn de innerlijke richtkrachten der gedachte te bespeuren in den opbouw van het karakter, in de ordening van het gedachtenverloop, in de zoogenaamde ,,autonomie" van denken en handelen en niet het minst in den persoonlijken stijl van het rhytmisch levensverloop.

In de ,,vanzelf" ontluikende gedachten van het mathematisch en wijsgeerig denken herkennen wij een innerlijk staketsel, een vlechtwerk van gebinten en spanten, die zoodra zij hare toepassing vindt in de tallooze zintuigervaringen, tot wereldontdekking kan groeien. De bouw der wereld en de bouw der ziel zijn ident in de gnostische spanning der ziel, en in haar denken beleeft de ziel een vorm van kennen, die slechts toepasselijke ervaringen behoeft om tot wereldkennis te groeien.

Maar als de innerlijke gnostiek der ziel en de uiterlijke bouw der wereld wezensverwant zijn, dan is het zooveel te onverklaarbaarder, hoe de zinnelijke streeling van het vegetatieve leven den innerlijken denkstroom kan weerhouden haar eigenlijke object, de wereld tot in zijn diepste verborgenheden te doorgronden. De reden zal wel zijn, dat denkstroom niet vrij genoeg is, om in de wereld te treden. Elke ontdekking eischt een vrije beweeglijkheid van het denken en handelen, een vrijheidsgraad, die niet gevonden kan worden in het engbehuisd bestek, waar elke gedachte onmiddellijk wordt gestoken in het verbeeldingskleed der ontroering. De hypertrophie der verbeelding kenmerkt elke stabiel geworden cultuur ; nauwelijks kiemt in haar schoot een gedachte naar het licht of zij wordt van haar wereldobject afgewend en gestoken in een magisch of mythologisch gewaad.

De innerlijke spanning van het passieve, intuitieve denken schept nog geen oordeelen ; voor het oordeel is noodig, dat de wil klimt boven op de verbeeldingsgestalten om ze te beheerschen, te leiden en te corrigeeren aan de hand van zintuigervaringen. Eerst de wilsinspanning van het discursieve denken maakt uit de vage algemeenheden van de in-

tuïtieve denkinhouden een krachtige bouw, die de verrassing van de Aha-beleving terzijde laat liggen, om enkel zich te richten tot den zakelijken samenhang, die in het verrassingsmoment wordt onthuld. Tot een dergelijke denkinspanning, die de aandoeningswinst van het oogenblik versmaadt terwille van duurzamer bezit, is de vegetatieve mensch niet in staat. Hij vindt het ingespannen, sportieve denken onbelangrijk en verklaart zich terstond vermoeid, als die inspanning gevergd wordt.
Wanneer we dat beseffen, dan wordt de geboorte van elke vondst nog geheimzinniger. Hoe konden gewichtige ontdekkingen en vindingen: het gebruik van het vuur, het bakken van leemen vormen, de bewapening, beklijven en zich nestelen in de ziel als wereldvondst?

XXVII. DE GNOSTISCHE GOLF

De samenvatting van de talrijke gegevens omtrent de geestesgesteldheid van den primitieven mensch dwingt tot de conclusie, dat wereldbevindingen van ingrijpend, technisch karakter geen geleidelijken voortgang nemen, maar sprongsgewijs verlcopen. Het is alsof een rhytmische, gnostische golf, soms na eeuwen van vegetatieve rust, plotseling opstaat en de zielen verontrust, tot zij opgevoerd worden boven hun vroegere levenssfeer. In die periode van gnostische spanning worden de wereldgedachten geboren, die in het beperkte milieu de middelen helpen ontdekken tot opvoering van het levenspeil. De bestaanswijze van dier en plant kent dezelfde of soortgelijke strevingen gedurende bepaalde geologische perioden. De plasticiteit van den vorm treedt zelfs een wijle op den achtergrond, wanneer het geldt door snelle benutting van een nieuw-geopenbaarde levenstechniek het leven op de minst inspannende wijze te bestendigen. Zoo is er de periode van het roovend zoogdier, die tal van uiteenloopende vormen, ook de minder goed toegeruste, doet aanstormen op de nieuw ontdekte techniek van list en geweld. Het meest opmerkelijk voorbeeld is dat van den buidelwolf, Thylacinus, die in Australië en Nieuw-Zeeland met een zeer slecht roofdiergebit zich een levensonderhoud verschafte, wijl gevaarlijker mededinging ontbrak. Eerst de komst van den dingo, den Australischen steppenhond, met een steviger roofdiergebit, drong den stompzinnigen buidelwolf in de donkere hoeken eener armoedige bestaanswijze en wischte dezen organisatievorm uit.
Ook de vormplastiek, wanneer wij haar leeren zien als de uitdrukking van een techniek, die zich aanpast aan de levensnoodzaak, biedt tallooze bewijzen voor een rhytmische opeenvolging van

hulpmiddelen, die gnostisch verworven en verwerkt moeten zijn. Er is een periode van kiezelpantsering, die plaats maakt voor krijtpantsering. Het krijt wijkt voor de chitine, de chitine voor kraakbeen, been en ivoor. Naarmate het pantseringsbeginsel, dat defensief is, plaats maakt voor het bedekkingsbeginsel, dat in ruimere levensontplooiing bescherming eischt tegen afkoeling en ruwe aanrakingen, ontstaan de schubben, haren, veeren bij de meest uiteenloopende organisatievormen. Al wat mogelijk is, lijkt op zijn uitvoerbaarheid geprobeerd te worden; de uitvoering zelve is echter onmogelijk zonder voorafgaande aandrift, die als een gnostische tastbeweging in de wereld grijpt. Het gestadige ineengrijpen van het sensorische en motorische kan de wijzigingen in levenshouding en levensvorm niet verklaren; er moet een apperceptie zijn van het nieuwe, dat zich vertoont en die apperceptie kan enkel begrepen worden uit de deining van het zieleleven, dat aangegrepen wordt door de gnostische golf. Leven binnen de aloude sensomotorische banen is in evenwicht en in die evenwichtsfaze is de ziel doof en blind voor bijkomstigheden, die buiten haar aandachtsveld voorvallen. Om het nieuwe te heffen binnen dat aandachtsveld, moet het indrukwekkend zijn en de aandacht boeien. De oude aangepaste vormen echter zijn ontoegankelijk voor buitenissigheden; de uitgeslepen zenuwbanen vervoeren alleen die indrukken, die van oudsher met aandoening zijn beladen.

Als wij dus constateeren, dat in bepaalde perioden der aardegeschiedenis gelijksoortige houdingen de meest uiteenloopende organismen transformeeren, dan moeten we aannemen, dat de vervormende factor, de gnostische golf van universeele beteekenis is en zoo machtig, dat al wat nog niet verkalkt is in oude hulsels, wordt opgetild en gevoerd naar een nieuwe levensbestemming. Zulk een universeele drang kan niet uit de levensbeperktheid zelve begrepen worden; hij moet van kosmischen, aldoordringenden oorsprong zijn.

De gnostische bestaanswijze van den mensch begint reeds als hij zich losmaakt van het geslacht der vruchteneters en zich transformeert in een roofdier. Met een tandstelsel, nog onvolkomener dan dat van den buidelwolf, maar met den veelvermogenden hefboom van arm en hand, doet hij den greep naar de hoogere openbaring, om als een vermetele zwemmer in een eindeloozen oceaan telkens te klimmen op elke gnostische, kosmische golf die op hem aanstormt. Soms wiegt hij zich in de luwte, eeuwen en eeuwen lang. Maar dan nadert weer onrust; de drang der openbaring ontwaakt en noodzaakt hem om de wereldfeiten onder de knie te krijgen.

De stemming nu, waaronder het wonder der opvolgende wereld-openbaringen zich voltrekt, is die van vrijheid. De enge behuizing der levensnoodzaak moet voor een wijle plaats maken voor een mildere sfeer, waar de levensvormen zich baden in welbehagelijken overvloed. De grens tusschen mensch en dier wordt dikwijls gezien in de menschelijke voorzienigheid, in het nemen van maatregelen, die eerst na verloop van tijd, in een verwijderde toekomst, geldigheid zullen krijgen. Maar een zoodanige bevoorrechting in gnostischen zin bezit de primitieve mensch niet. Hij vertolkt alle ervaringen in de taal der aandoeningen, en aangezien toekomstige en verleden aandoeningen hun waarde enkel ontleden aan de realiteit der oogenbliksbeleving, dient men zich zoo uit te drukken, dat de primitieve mensch enkel leeft en handelt in het heden, gelijk zijn aandacht meer zich wendt naar het dichtbije, welvertrouwde, dan naar het afgelegene.

De weinig-beschreven tafel der ziel sluit na de eerste gnostische vondsten zich naar buiten af en leeft bij de dierbare oogenblikken van het heden. Een dergelijke geestesgesteldheid is ongeschikt voor het ophoopen van reserves aan goederen; zij produceert niet voor toekomstige, vermoede behoeften, maar voor de reëele behoeften van den nijpenden honger. Maar ondanks die afwijzing eener op de toekomst gerichte inspanning kan het gebeuren, dat de milde natuur voortbrengselen schenkt, die de behoefte van het oogenblik overtreffen. Wanneer de jagers van het steenen tijdperk hun lot gebonden weten aan het al of niet vinden van vuursteenmateriaal, dan kan het gebeuren dat zij plotseling in een landstreek een overvloed van vuursteenen ontdekken. Het rijke materiaal echter lokt tot speelsche behandeling, zooals het schaarsche materiaal dwingt tot de noodzakelijkste bewerking. Zoo gaat het ook met het voedsel. Is er een overvloed van aanwezig, dan verdwijnen de donkerste zorgen; er ontstaat een verkwisting, die een speelsch karakter draagt. De sociale normen echter, in den dwang der noodzakelijkheid geboren, worden in dit stadium van overmoed en brooddronkenheid licht geteld en dikwijls terzijde gesteld. De profeten onder Israël traden op in tijden van nood en verdrukking; zij voelden zich boetpredikers, die de overtredingen der norm, begaan in een periode van overvloed en overmoed, hadden terug te dringen, opdat heel het volk weer terugkeerde in het oude gareel. — De taboe-voorschriften zijn maatregelen, die de sociale wereld in stand moeten houden, wijl door overtreding haar broze bouw ineen zou storten. Doch de overvloed tast alle inzichten, alle bevreesdheid aan; zij schept een verheffing van het persoonlijk-

heidsgevoel, die aanvankelijk anti-sociaal en centrifugaal schijnt te werken, maar ten langen leste de nieuwe sociale evenwichtsverhoudingen oproept, waarin het hoogere levenspeil als een nieuwveroverd wereldinzicht zich bevestigt. Te midden van de oude herinneringen, die als tradities het net van handelingen voor den enkeling in de wereld uitgespreid houden, woekert als een nieuw gewas de jonge plant van het in vrijheid geboren geweten, dat zich schikt naar nieuwe normbepalingen. Maar dit alles, deze nieuwe uitbundigheid, schept nog geen nieuwe inzichten, wèl het gunstig milieu tot den vrijeren blik, die de wereld durft aan te zien zonder bij elke schrede gehinderd te worden door attentieseinen en taboevorschriften.

XXVIII. POTLATCH

Een opmerkelijk symptoom van deze bevrijdingsfaze als gevolg van welvaart, die de nieuwe wereldvondsten voorbereidt, is ons bewaard gebleven in de p o t l a t c h-gebruiken van tal van Noord-Amerikaansche Indianenstammen [23]). Deze gebruiken kunnen beschouwd worden als een uitdaging van rijk met goederen gezegende individuen en groepen, gericht tot op soortgelijke wijze levende naburige volksstammen. Het is als een jacht van de overdadige sociale reserve naar een definitieve bestemming, en ofschoon de reservegoederen den inzet vormen, maakt het veeleer den indruk alsof de mensch een speelbal is, die het proces der goederenverschuiving lijdelijk heeft te ondergaan. De potlatch is een weddenschap, een tournooi en tegelijk een contract. Wie zich vrijwillig aan een potlatch-uitdaging onderwerpt, heeft de gevolgen te ondergaan, op straffe van schande en vernedering bij in-gebreke-blijving. De ethnoloog Boas die de zeden der Roodhuiden onderzocht, bericht in een van zijn rapporten: „Een van de meest gecompli-„ceerde en belangwekkende instellingen van Noord-West Amerika „is de potlatch-zede, dat is de gewoonte om zijn schulden te be-„talen en tegelijk aanzien te verwerven, door een groot feest te „geven, waarbij men aan al zijn gasten geschenken aanbiedt". Het potlatch in zijn eenvoudigsten vorm kan vergeleken worden „bij „onze gewoonte om lieden uit te noodigen en geschenken aan te „bieden, welke door dit feit nieuwe verplichtingen wakker roepen". Meer nog dan de Europeaan is de Indiaan er op uit om den gever van het potlatchfeest te overtroeven; wat voor ons een zede is, geldt den Roodhuid als een wet. Aldus vormt zich een keten van potlatch-zeden aaneengeschakeld in schenkingen en verplichtingen, die

tot nog grootere schenkingen dwingen. Niet alleen schulden kunnen door potlatch gedelgd worden; elke materiëele of zedelijke schade kan worden uitgewischt door een waardig potlatch. Als bijvoorbeeld iemand door een ander er tusschen is genomen, belachelijk is gemaakt, is het voldoende om aan de vrienden een aantal huiden uit te deelen om den smaad weg te wisschen. Zoo ook moet iemand die beleedigd is den smaad delgen door vernietiging van rijkdom. De tegenstander is dan gedwongen hetzelfde te doen, op straffe van disqualificatie.

Een merkwaardige uiting van de potlatchgebruiken bestaat in het geven van feesten, die de hulpmiddelen van den gever overtreffen. Uit deze zede blijkt ook de solidariteit van het vrijgevig individu met zijn clan of zelfs met zijn stam. Als een individu aan aanzien wint, deelt zijn clan in de eer; als hij te kort schiet in het beantwoorden van zijn verplichtingen, wordt zijn onteering door allen gedeeld en gedragen. Daarom neemt heel de clan deel aan het uitdeelen van geschenken, als een zijner voorname leden een potlatch organiseert. De hoofdpersoon begint met van zijn vrienden en clangenooten zooveel huiden te leenen als hij denkt noodig te hebben. In den loop van het feest deelt hij ze aan ieder deelnemer uit naar rang en stand. Ieder, die het geschenk in ontvangst neemt, is verplicht naderhand het dubbele terug te geven. De gastheer verwerft door zijn feest een hooger aanzien en dwingt anderen tot wedijver.

De potlatch-zede heeft bij de oorspronkelijke bewoners van Noordwest Amerika alle instellingen doordrongen. Het geld, dat men de ouders van de bruid geeft, is een potlatch en moet na eenigen tijd terug ontvangen worden. De opvolger van den chef bekleedt zijn waardigheid na het geven van een potlatch; als hij stamhoofd wordt, worden de naburige stammen op een potlatch genoodigd. Zelfs titels, nieuwe namen worden door potlatch verworven.

De ethnoloog Barbeau (cit. bij Davy, p. 163) legt den nadruk op het uitdagend karakter van sommige potlatchfeesten. Het ceremoniëel bestaat uit vier tafereelen. Allereerst worden boodschappers gezonden naar de uitverkoren gasten. Vervolgens worden de namen der deelgenooten die tegelijk contractanten zijn, mondeling aan de omstanders bekend gemaakt, terwijl tevens de „inzet" wordt aangekondigd. Daarna worden de toestemmingen der partijen ingezameld en in het publiek vastgesteld door de tentoonstelling van alle persoonlijke onderscheidingsteekens der gasten. Eindelijk komt het feest met zijn overtollige distributie van roerend goed, dat dikwijls gepaard gaat met doellooze verkwistingen, zooals het werpen van platen koper in zee.

Op den vervaldag der aangegane schulden, die te voren is vastgesteld, komt de heraut of ceremoniemeester voor den dag, vermeldt het bedrag der aangegane schuld en noodigt den schuldenaar uit haar te betalen. Is hij daartoe niet in staat, dan wordt hij door de omstanders bespottelijk gemaakt en uitgejouwd en van nu af is de gekrenkte schuldeischer gerechtigd jegens hem maatregelen te nemen die zijn eer en zijn vrijheid raken. Voortaan is hij van elken potlatch uitgesloten.

Iedere gebeurtenis, die een sociale beteekenis verwerft, wordt door de potlatch-gewoonte gekleurd en als 't ware gesanctioneerd. De chef geeft een potlatch als hij een huis bouwt, als hij een totempaal opricht, als hij de broeders van het geheime genootschap bijeenroept. (Davy, p. 166) ,,Wordt de zoon van een chef ingewijd ,,in zulk een genootschap, dan geeft de vader het potlatch in het ,,huis van den zoon, dat tot een ander grondgebied, tot een andere ,,phratrie behoort, zoolang het moederschapsrecht nog in zwang is. ,,Bij dit feest verspilt hij dikwijls heel het vermogen van zijn clan. ,,Nochtans is de zoon uit hoofde van de aanvaarding van het pot-,,latch de schuldenaar van zijn vader; hij is verplicht ook een feest ,,aan te richten, maar in den regel grooter nog dan het vorige. De ,,aldus aangegane schuld moet tegen woekerrente worden afge-,,lost, wijl anders de schuldenaar al zijn bezittingen verliest; zijn ,,goederen, zijn wapens, zijn totems, zijn eer, zijn burgerrechten."

Een zoo strenge organisatie der verkwisting is bij andere natuurvolkeren niet bekend, doch Polynesiërs en Indonesiërs bezitten instellingen, die nauw verwant zijn met het potlatchbeginsel, namelijk in de verplichting, dat elk geschenk vroeg of laat beantwoord moet worden met geschenken van gelijke of hoogere waarde. Het beginsel is eigenlijk zoo oud als de beschaving; het berust op het beroemde transport van goederen ,,in den tijd". Maar er ligt in het potlatch-systeem ook een ander motief, dat eveneens getrouwelijk tot in onzen tijd wordt gehandhaafd: dat is het motief van de aanmoediging der consumptie.

Het dynamisme der reserveering, dat ons voor 't eerst tegemoet treedt in het potlatch-stelsel, is karakteristiek voor de menschelijke samenleving. De reserveering in dieren- en plantenwereld is enkel een transport in den tijd; de reserve wordt opgelegd om te zijner tijd, als de behoefte nijpend wordt, te worden aangesproken. Bij den mensch daarentegen wordt op dit eenvoudig, hoewel geheimzinnig gebeuren een beginsel geënt, dat er tegen indruischt. Het vernietigen van rijkdom, van sociale reserve lijkt een kwaad middel om de reserveering te bevorderen. Inderdaad zijn er tal van natuur-

volkeren, levend aan den rand der nooddruft, die deze verspilling vermijden en aldus bleven staan op de cultuurhoogte die zij in oerouden tijd reeds bereikten. De vernietiging van reserve in het tijdstip A. eischt nochtans een verdubbelde produktieve inspanning, wanneer de eisch van teruggave gesteld wordt in een verwijderd tijdstip B. De verkwisting is een stimulans voor toekomstige inspanning. Zonder dien zelf geschapen prikkel der verhoogde inspanning zou de mensch zich bepalen tot een arbeidsminimum, dat hoogstens de geleden schade herstelt. Elke cultuurfaze vindt haar bed der luiheid gespreid, wanneer zij in het milieu de behagelijke bestaansmiddelen heeft ontplooid, die juist voldoende zijn om het welvaartspeil te bewaren.

De overgroote consumptie daarentegen, gepaard aan zwaardere toekomstverplichtingen, brengt den mensch benauwenissen, die alleen verlossing bieden, wanneer hoogere produktie en betere technische hulpmiddelen telkens het welvaartspeil stuwen.

Vanaf het naïeve en primitieve potlatch-systeem tot het ingewikkelde mechanisme der kapitalistische beschaving ontmoeten wij de opschroeving van het welvaartspeil als gevolg van den prikkel tot voortbrenging, die uitgaat van de stijgende consumptie. De goederencirculatie is voor het sociale leven van dezelfde beteekenis als de bloedsomloop in het organisme. En de stuwing van de produktie, die het gevolg is van de dikwijls roekelooze verteringen, wordt opnieuw motief van consumptie door de stijgende reserveering. Waar overvloed is, daar is ook weelde en overdreven opvoering van zintuigelijke behagelijkheid. Wordt die behagelijkheid te ver opgevoerd, dan is het bed der luiheid weldra gespreid; de nieuwe inspanning verslapt, althans bij die bevolkingsgroepen, die te veel van den wijn des levens hebben gedronken; hunne taak wordt overgenomen door anderen, die hunkeren en vol dadenlust zijn. De circulatie der goederen gaat gepaard met een circulatie van bevolkingselementen, die beurtelings opstijgen in den loop der geslachten en vervolgens neerzinken door verslapping. De doellooze ophooping van produktiegoederen, zooals die van koper, van huiden, bij de Roodhuiden vindt haar nivelleering in de potlatch-feesten, die hooge eischen stellen aan de vaardigheid in het hanteeren van nieuw-uitgedachte methoden om den rijkdom te vermeerderen. Eigenlijk kan men het potlatchstelsel als een methode tot verrijking noemen, niet van de groep, maar van handige individuen, die uit hoofde van list of andere talenten hun bezit opvoeren ten koste van de onnoozelen en de onvoorzienigen. De stimulatie tot verhooging der voortbrenging geldt alleen voor

hen die hunkeren en die hun welvaartspeil zagen dalen; de gelukkige bezitters daarentegen verheffen zich boven de norm door het toeëigenen van alle sociale kenteekenen van aanzien, door de winst van de totem-emblemen en blazoenen hunner onfortuinlijke groepsgenooten. Bij dit negatieve verheffingsmiddel voegt zich een positief middel tot vermeerdering van bezit: de oorlog als technisch apparaat, dat hoewel min of meer gevaarlijk, rijkdom en aanzien kan opleveren.

XXXIX. DE EXPANSIE DER CULTUUR

De natuurvolkeren kennen niet den georganiseerden strijd; zij overvallen den tegenstander in een hinderlaag of in nachtelijke strooptochten; zij aanvaarden nimmer den openlijken, geordenden strijd in het veld. De oorlog onderstelt een vorm van heerschappij, waarin de produktie van goederen reeds is geklonterd, waarin de heerscher tevens is de rijke, de bezitter van eeretitels en totememblemen. Terwijl in het sociale leven de drang naar waardevolle produktie de vindingskracht scherpt en een verrassend snellen cultuurbloei te voorschijn roept, is de heerscher er op uit om de verbeterde techniek dienstbaar te maken aan het oorlogsapparaat, dat steeds scherper en doeltreffender wordt. De expansiezucht der jonge culturen wordt trouwens aangevuurd door de begeerigheid van de omringende barbaarsche volkeren, die achterbleven in de klontering van rijkdom en in vindingrijkheid en daarom telkens strooptochten ondernemen voor het verwerven van cultuurgoederen. Dientengevolge stooten de jonggevormde cultuurstaten fel van zich af en daar zij bij het verschil in cultuurpeil van de omringende volkeren als in een leege ruimte grijpen, groeien zij met ongeloofelijke snelheid in omvang. De begrensdheid van het rijk ligt niet enkel aan de vijandige omgeving, maar tevens aan de snelheid van het verkeer en de hoedanigheid der verkeersmiddelen. Immers, daar de begeerte der barbaren hen als een steeds dreigend gevaar omringt, gelijken zij op een vesting, welks muren van uit het centrum op elk oogenblik zoo snel mogelijk moeten kunnen worden verdedigd. De expansie bluscht zichzelven door de beperkte hoedanigheid van verkeer en verkeersmiddelen. Sommige cultuurstaten gaven dan ook de voorkeur aan een beperkten omvang van het rijk, gesteund door vestingen, muren, forten, die alle invallen moesten weren.

Dikwijls echter waren de cultuurstaten niet op de hoogte van de vorderingen der techniek bij hun tegenstanders. De „beschaafde"

Egyptenaren die tal van Afrikaansche en Aziatische barbarenvolkeren hadden overwonnen, moesten tijdelijk de heerschappij dulden van barbaren uit Klein-Azië, wier ijzeren wapens en pantseringen en wier strijdwagens voor hen onbekende nieuwigheden waren. Elk wereldrijk klom beurtelings naar den top der macht door een voortreffelijkheid van techniek, vooral van oorlogstechniek, waaraan de tegenstander niet nabij kon komen. Natuurlijk werd die techniek niet als een ledig apparaat aangewend, maar bediend door voortreffelijke menschen, die in hun arbeid en schepping aan de gemeenschappelijke zaak het offer brachten hunner anonyme inspanning. Groote, in de ruimte grijpende gemeenschapshandelingen eischen een persoonlijke toewijding, die de gnostische hulpmiddelen aangrijpt om het bovenpersoonlijke, sociale doel te helpen verwezenlijken.

In zooverre waren alle wereldrijken dubbelzinnige wezens, dat zij ook de hulp moesten aanvaarden van bekwame individuen, die enkel streefden naar persoonlijken roem en persoonlijk voordeel, terwijl zij anderen de deugd predikten van de opoffering voor het algemeen welzijn. De centripetale krachten, die de beste individuen dikwijls vóórtijdig in den dood zonden, werden geremd door de individualistische centrifugale krachten, die elk individu bedacht doen zijn op eigen voordeel. In elk wereldrijk komt onafhankelijk van den gnostischen rijkdom, de faze naar voren, waarin de engel van het sociale behoud moet vechten tegen den demon der sociale ontbinding. Een schrille angst vaart door de geesten: waartoe te strijden, waartoe te ontberen? Er is immers „niets" meer? — Als de groote leegte komt. en de verveling eener zinlooze bestaanswijze, is de bloeitijd van het wereldrijk voorbij, al beschikt het over schatten van wetenschap en kunst en al storten nog eeuwen lang zijne soldaten hun bloed op de slagvelden van het randgebied. Rome was reeds levensmoede, toen zijn senaat zich overleverde aan de grillen en de wreede willekeur der keizers; de jacht naar genot en aanzien had de norm van recht en zede verduisterd en met de toename der Aziatische levenswellust werd het rijk meer en meer gebarbariseerd.

Want barbarisme berust op een overwicht van instinctieve en sensueele wellingen over de richtkrachten der maatbepalende rede. In de volle, hooge menschelijke cultuur zijn alle impulsies doorwerkt van motieven, die op de een of andere wijze voortspruiten uit bovenzinnelijke en bovenpersoonlijke kerngedachten. Als liefdes zinnenlust haar object begeert te zoeken in een medemensch, dan gebiedt hoogere ordening, dien medemensch als subject te

eerbiedigen en in deemoed en vereering te naderen. Als het grijpinstinct zich wil bemachtigen van wat zwakkere handen omklemd houden, dan gebieden zedewet en sociale orde een goedmoedige verstandhouding met wederzijdsche prestaties. Al het onstuimige, driftige, geen weerstand duldende der barbaarsche natuur wordt in het cultuurleven doorweven met reinigende motieven, die de daad op het tweede plan plaatsen, als ware zij het uitvloeisel van langdurige besprekingen en overwegingen. Het is in de cultuur zooals Hamlet het uitdrukt: de natuurlijke blos der kloek in de wereld springende daad moet verbleeken door de inmenging van de hartstocht-remmende gedachte.

Het barbarisme lijdt aan wat de psychologen noemen een gemis aan secundaire functie; het kan niet opschorten, niet systematisch overwegen. Daarom is zijn bestaan hachelijk en zijn al z'n ondernemingen gevaarlijk, meer gestuwd als ze zijn door verbeelding, door begeerte en drift, dan door koel-zakelijk overleg, dat de gevolgen der daad van te voren tracht uit te meten. Elke cultuur, ook de barbaarsche, tracht bovenpersoonlijk te zijn en zichzelve een bestaan te verzekeren van langer levensadem dan dat van den enkeling. Toch moet zulk een cultuur, die zichzelven onvergankelijkheid belooft, geleid worden door individuen met kortzichtigen blik, ternauwernood in staat de volksenergie te stuwen en te verbreiden over den tijd die komen gaat en over de verre ruimte die nog onontgonnen is. Natuurlijk mangelde het den barbaarschen heerschers niet geheel aan het inzicht van hun verantwoordelijke taak; ze moesten wel leeren den tijd te interpoleeren en de verre ruimte te bannen binnen hun gezichtskring. Maar hun ontbrak de gnostische verwerking van de eventueele beteekenis eener daad; het gevaarlijk bestaan van de barbaarsche cultuur kon vernietigd worden door een verloren veldslag òf geweldig gestuwd worden door een schitterende overwinning. Met kaleidoskopische snelheid wisselen de barbaarsche rijken, al naar den afloop van een oorlog, van omvang, van centrum, van heerschende groep. Alleen enkele rijken, zooals China en Egypte wisten vrij standvastig hun eens verworven gebied te handhaven en konden daardoor opklimmen tot de volle, hooge cultuur.

De onstuimigheid van den barbaarschen leefdrang vindt haar tegenwicht in de hachelijkheid van het bestaan, die uitgebeeld wordt in de gedachten omtrent het wisselvallig menschenlot. Den barbaar is alle lot noodlot, een ijl uitgesponnen draad van tevoren vastgestelde tijdlengte; de bestaanswijzen zijn door elkaar heengeweven, maar eindigen elk voor zich op onvoorziene abrupte

wijze, zonder een spoor na te laten. Leven is het opglimmen van een vonk aan de oppervlakte der wereld, grondeloos van oorsprong en nochtans bepaald van duur. Al het streven, al het jachten moet den fakkelbrand verhoogen; het kan dien duur nochtans geen uur verlengen. Niet de ziel bepaalt haar lot, zoo meent hij, want zij is van den aanvang der tijden buiten haar wil in de wereld gestooten om te eindigen in noodlots greep. De wilsbeschikking is lotsvoltooiing; achter de individueele gedachten leeft het wereldlot, dat het individueele benut voor ondoorgrondelijke bedoelingen. Het magisch bewustzijn van den primitieven mensch, dat het lot tracht om te buigen, de demonen tracht te beheerschen door tegentoover, schrompelt in de barbaarsche periode ineen en leert zich vergenoegen met de bereikbaarheden van de eigen levenssfeer. De dood is niet meer de booze plaag, de straf van een vijandigen demon, maar de voleindiger, de groote volbrenger van het onvermijdelijke. De groote angst voor de onmacht en de ontbinding van het eertijds krachtige leven heeft zich gelegd, om plaats te maken voor een geringschatting van levensgevaar, nu de dood niet het einde beteekent maar de overgang in een onzichtbaren nieuwen levensstaat van oneindigen duur. De barbaar is kwistig met levens; de overstroomende weligheid der barbaarsche cultuur verdraagt gaarne het barsche snoeien en kappen van den krachtigen menschenstam; voor elk neergeveld bestaan botten tal van andere uit en de overmoed van onbedwingbaren dadenlust grijpt naar het moordend geweld als naar een kostelijk speeltuig. De hartedeining van de wilde drift jaagt het bloed in de aderen op; ja het is of het buiten zijn wallen springt, om te weten hoe de wereld er uitziet. Bloed en geest mengelen zich in de heftige daden van den barbaar. Zintuigelijk spiedend, geestelijk proevend, somtijds gereed tot explosieve, bovenmatige en weinigdurende activiteit, dan weer verzonken in eindelooze mijmerij, ademt de geest in den geur van het jongbewuste leven.

De demonenwereld van den magischen natuurmensch heeft zich verdicht tot kernen, waarvan handeling uitstraalt. De krachtcentra der buitenwereld zijn uitgebeeld als persoonlijke, menschachtige, hoewel boven de menschelijke maat uitrijzende helden, goden, halfgoden en demonen. Het weinig overzichtelijke denken van den natuurmensch is gecondenseerd in een klein aantal kernvoorstellingen die niet enkel de metaphysische en religieuze inzichten verhelderen, maar tevens de gedragingen van het dagelijksch bestaan in vaste beelden bannen. De mensch kan niet leven bij een veelheid van waarnemingsindrukken; reeds de wilde ordent zijn inzichten en

gedragingen naar vaste gezichtspunten. De barbaar die in gnostischen zin zoo veel verder gevorderd is en zijne kracht in technische vondsten heeft verveelvoudigd, ziet de wereld aan van uit het nieuwgewonnen krachtsbewustzijn. De demonen worden krachtwezens, overvloeiende van hartstocht en durf, elk voor zich vertegenwoordigend een bepaalde groep van menschelijke eigenschappen. De machtspositie van den absoluten heerscher verhaast den gang naar condensatie; het monotheisme beteekent de doorbraak van het absolute in de kernvoorstellingen der religieuze gedachtenwereld. De priester-koning is niet enkel meer de magiër, die de natuurkrachten bant binnen de omheining van den menschenwil, maar de aardsche vertegenwoordiger van de machten van den kosmos, een levend symbool der Godheid [24]).

In de koningsmacht der Egyptische vorsten is de wettelijkheid der taboe-voorschriften verdicht, tot gestalte geworden. De koning is meer dan de absolute heerscher; hij is als opperpriester de lastdrager der goddelijke geboden en verboden; niets is hij in en door zich zelven, maar al wat hij doet en vermag, dankt hij aan zijn sociale functie, als bemiddelaar tusschen menschheid en goden. De eigen verdiensten tellen gering in vergelijking met den luister van zijn ambt. Macht is geen persoonlijk bezit, door roof verkregen, maar een opdracht, die verzwaard wordt door stijgende verantwoordelijkheid. De differentiatie van de koningsfunctie in de beide richtingen van gezagsuitoefening, die het sociale leven verstevigt en in die van levenswijding, welke de innerlijke zekerheden opbouwt, zonder welke geen cultuur kan bestaan, scheurt het priester-koningschap uiteen en maakt het gezag tot speelbal van op voordeel beluste groepen.

XL. DE JACHT NAAR BEZIT

Het spel van de onbeheerde sociale reserve met den individueelen mensch maakt weldra plaats voor een jacht naar geluksgoederen, zoodra het duidelijk wordt, hoezeer deze reserve te pas komt in de toekomstige voortbrengingsperiode. Reeds in het potlatch-spel zijn er ten slotte gedupeerden en bedrogenen, profiteerders en listige winstmakers. De individueele eigenschappen komen in onderlingen wedijver tot botsing en doorwoekeren den socialen zin. Het einde van het lied is de nederlaag der eenvoudigen, de overwinning der gewieksten. Heel de beschaving door duurt het spel der sociale reserves voort; de naieven worden reeds van den aanvang af uitgeschakeld; de greep, de jacht naar het overtollige wordt alleen

gevoerd door de geraffineerden, die eenmaal den voet in den stijgbeugel hebben gezet en begrepen hebben waar het om gaat. Als uit een kolkende stroom die aan de bruisende oppervlakte voedsel opwerpt, zoo schieten uit den socialen produktiesrtoom de nog niet direct bruikbare produkten naar boven, waar beurt om beurt, eeuw in eeuw uit, de roofvisschen ze weggraaien. Soms vallen ze op elkander aan en ontgrissen elkaar de kleinste brokjes. Ze voeden er de eenvoudigen, de onvoorzienigen mee, in de periode die aan elke produktie voorafgaat. Want dus doende, blijven ze in 't ongestoord bezit van wat in de toekomst een rijke oogst belooft te worden.

In de wisselende, kringelende deining die de sociale reserves opwerpt, is de toeeigening van verhoogd bezit een resultaat van karaktereigenschappen, die in den bestaansstrijd een verhoogde levenskans beduiden. Het eenmaal verworvene zou onder normale omstandigheden bij den dood weer terugkeeren in den schoot der gemeenschap, om opnieuw de prooi te worden van begeerigen en vermetelen. Doch hier treedt de zede regelend tusschenbeide, daar zij een band schept tusschen den afgestorvene en zijn kroost. Die band is niet zoo natuurlijk en vanzelfsprekend als hij ons heden toelijkt. De erfelijkheid van het bezit is niet een instelling van het natuurrecht, maar het gevolg van een vinding, die met voorbijgaan van den natuurlijken band tusschen moeder en kind de buit door den man veroverd overdraagt op hen die in socialen zin als zijn erfgenamen gelden. Het moederrecht heeft alleen zin voor de primitieve, nooddruftige samenleving. Zoodra de jacht naar de sociale reserves begint, treedt de strijdbare man op den voorgrond, die door geweld of list zijn bevoorrechte positie verovert en in stand houdt. Van nu af behooren de vrouwelijke eigenschappen tot de vegetatieve, die niet in daden maar in gemoedsbewegingen den innerlijken band der gemeenschap helpen verstevigen. Het mannelijk streven leeft van spanningen, die zoowel in als buiten de gemeenschap in daden van geweld en van wereldbegeerlijkheid voor den dag komen.

De geest, in begeerigheid gespannen, ziet de wereld met andere oogen aan; hij klimt tegen de wereldfeiten aan en bevrijdt zich zelven van de macht der droomen. Al het geziene, al het waargenomene verschijnt in een nieuw licht; de feiten vormen bruggen en bogen voor niet langer bedwingbare verlangens. Wat veraf scheen, komt naderbij; de stijgende macht wekt een stijgend zelfbewustzijn; de onderworpenheid maakt plaats voor een meerderjarigheidsgevoel, dat de oude banden verbreekt en alle tot dan toe geldige sociale

normen aan een individueele keur en willekeur onderwerpt. De individueele centrifugale krachten doorwoekeren het levensgebied der cultuur en de sociale stofwisseling zoekt nieuwe banen en nieuwe ordeningen, die wederom heensturen naar concentratie der verspreide krachten, naar zedewetten en religieuze inzichten.
Zoo wordt de norm van het nieuwe levensbesef geprent. En tot dat levensbesef behoort de eerbiediging van verworven rechten en gestabiliseerde vormen. De sociale reserve, in den arbeid der duizenden nameloozen opgehoopt, wordt geadstrueerd, rechtens toegewezen aan haar beheerders en aan hun erfgenamen, die dikwijls op onoordeelkundige wijze het sociale bezit verkwisten, om dan plaats te maken voor nieuw-opgekomen winstmakers, die op hun beurt zich weinig berekend toonen voor hun funktie. Evenals in de primitieve potlatch-gemeenschappen ontstaat een wedijver tusschen de snelheid van consumptie en die van produktie en in vele gevallen leidt dit tot den ondergang van kleinere bezitters, die voor de economische macht der allerrijksten het veld moeten ruimen. Wie de geschiedenis der cultuur beschrijft, dient in de eerste plaats rekening te houden met het sociale stofwisselingsproces der circuleerende reserves. Want alleen de kennis van dezen ondergrond der sociale dynamica stelt in staat de opkomst en de ondergang der heerschende groepen te begrijpen. Op den bodem van alle geestesprocessen vinden we de ,,zetting" van het sociale organisme, dat aldoor wisselend van samenstelling, een tamelijk stabiele vegetatieve onderlaag bezit van arbeidzamen en berustenden naast een aldoor wisselende, onrustige bovenlaag van groepen en individuen die worstelen om een zoo groot mogelijk aandeel van de sociale reserve te bemachtigen.
Vernuft en geweld aan de eene zijde, berusting en herinneringstrouw aan de andere, treden met elkaar in het strijdperk der zeden en overal waar de vegetatieve drang naar vrede en rust het wint van de gestage onrust der ondernemenden, daar schieten weldra de celwanden uit, die het tot evenwicht gekomen sociaal bewustzijn in den vorm bannen eener cultuurzetting van bepaalde gedaante en bepaalde macht. De stofwisseling is er gevangen in het net eener stabiel geworden organisatie. Totdat, wellicht na eeuwen, nieuwe vindingen, nieuwe ontdekkingen de onrust der economisch machtigen den te nauw geworden wand der cultuur verbrijzelt en de nieuwe jacht naar de ophooping van sociale reserves een nieuwe dynamische cultuurperiode inleidt. Zulk een periode beleven wij heden.

XLI. DE BEELDING DER INDRUKKEN

Tot hiertoe leidde de weg over de feitelijkheid der dingen; wenden we ons thans nader tot de innerlijkheid. Zóó als een zingend orgel, dat in murmelende melodieën ernstige gepeinzen uitstort, om bij vlagen uit te breken in heftige ontboezemingen van dieper leed of hooger vreugde; zóó als een zee naar de kusten van het gekende land zijn golven uitzendt in dans na dans, om nu en dan los te breken in bulderend, donderend, schuimend golfgeweld; zóó als de wijde wateren hun geankerde schepen dragen met schurende kabbeling, denderend, zeurend, met geflapper van zeilen en touwwerk en geknars van kettingen; zóó veel gevarieerd trekt de innerlijke stroom van het beleven door alle organismen, door menschen, dieren, planten, deinend, murmelend, kabbelend, doch steeds in vrome stilte, als een geheim dat ieder kent en niemand durft bekennen.

Al wat ééns tot de wereldindrukken behoorde, wordt in de herinnering bewaard en in de verbeelding in een innerlijke taal omgezet. Voor den stroom der beelding en der verbeelding is alle uiterijkheid, alle wereldbevinding alleen van belang als annexatiemateriaal. De wereldindrukken worden ingelijfd, versmolten, en als nieuwe waarden uitgegeven, opdat de stroom van het innerlijk beleven zich voede in de toenemende verdieping. Het kind hapt begeerig naar de wereldindrukken, die het als zielevoedsel meeneemt op de levensreis; de rijpere man legt zijn droomen een wijle het zwijgen op, als hij een fragment van het wereldgebeuren onder zich wil krijgen, om het in de toekomst te benutten als materiaal der droomen. De ouderdom echter wendt zich van het wereldleven af; zij sluit den kring der droomen en vergenoegt zich met het verworvene, vertoevend bij wat was en wat niet wederkeert.

Uit ervaringen is alle leven opgebouwd. De kiemziel beschikt over een herinneringsschat van groeidriften, die zich verwerkelijken in opeenvolgende plans, als groeilagen die eerst uitgezet en voltooid worden, zoodra de voorgaande laag is afgewerkt. Na den individueelen groei, die de ervaringen van ongetelde eeuwen in den bouw van het organisme verwezenlijkt, komen de levenservaringen, die voor het dagelijksch bestaan en voor de veiligheid noodzakelijk zijn. Terwijl de vormdriften van het groeiend organisme geen sporen nalaten in de herinnering, met uitzondering wellicht van de geslachtsdrift, prenten de individueele en de soortervaringen van het levensgebied zich in de altijdtegenwoordige instinctdroomen, die tot realiteit

zich verlevendigen, zoodra de noodzakelijkheid der bevrediging is aangebroken.

Als het voedingsinstinct of de geslachtsdrift, of welke andere instinctuiting ook, van binnen uit wordt onderdrukt, dan is dat wijl machtiger behoeften en noodzakelijkheden op den voorgrond dringen. Het bronstig dier voelt geen honger en trotseert gevaren, die het tevoren schuwde. Het spelen, grijpen, jagen wordt geremd door naderend gevaar, of door de spanning die de ontknooping moet brengen. In al die activiteit is weinig van den droom te bespeuren, die volledige overgave eischt in zorgbevrijde rust. De droomen komen alleen in die zeldzame oogenblikken als binnen het levensgebied alle dringende verlangens zijn gestild, en als een zingende vogel, die weet dat zijn zang voorloopig geen vijand zal lokken, zoo zingt in de veelverontruste dierenziel de stoet der droomen, vlottende beelden, nevelige gestalten, als symbolen van de langonderdrukte zielsmuziek. De wilde bestaansstrijd in een milieu vol ongemakken maakt het dier bijna geheel van zijn zintuigindrukken afhankelijk en zonder de zintuigelijke genoegens schijnt er voor hem niets te bestaan. Maar wie de dieren heeft waargenomen in hun familieleven, in de weinige oogenblikken van zorgeloosheid, die weet dat achter het groteske masker der dierlijke levenshouding de ontvankelijkheid woont voor aandoeningen, die weinig behoeven onder te doen voor de bewogenheden van het menschenbestaan. De mogelijkheid om sommige dieren te humaniseeren berust dan ook op de vatbaarheid voor aandoeningen, die een rustige, van zorg bevrijde sfeer behoeven om volledig te ontluiken. Want ook de wildste, ontembare dieren, onderworpen aan de tyrannie van de instinctieve drift, zinken weg in hunne droomen in de oogenblikken der verpoozing, zooals wij gemakkelijk kunnen zien wanneer wij roofdieren gadeslaan in hun kooi.

Bij den mensch is het droomleven versterkt door het tanen der zintuigelijke scherpte, die meer en meer de hulp erlangt van de gnostische verwerking der ervaringsindrukken welke de zintuigkennis te hulp moet komen.

Bovendien is het voorstellingsleven hier verrijkt door de levendige stempeling der ervarings-complexen tot klaar-aanschouwde, preciese beelden. Het zijn niet enkel objectsvoorstellingen die op de beeldvlakte van het innerlijk leven verrijzen; soms wordt in een enkel beeld een geheele situatie geschetst, welker onderdeelen wisselen en die vooral in den slaapdroom als caricaturen verwrongen worden. Bijna altijd vloeien uit het situatiebeeld voorstellingen van handelingen voort, die de situatie snel wijzigen en nieuwe impulsies te

voorschijn roepen. Soms ook zijn de visueele beelden ingevlochten in woordvoorstellingen, die vooral in den dagdroom, impulsies of verhoudingen aanduiden, die iets bedoelen.
Er wordt sterk met bedoelingen gewerkt in de dagdroomen van den fantast. In den regel echter kunnen die bedoelingen het daglicht niet verdragen; zij verkondigen de illusies van het ,,alsof" en stellen zich tevreden met den schijn der verwezenlijking.
Wanneer wij als ,,denken" aanduiden elke handeling waarbij iets bedoeld, althans gemeend wordt en waarbij de strakke spanning van het bedoelen de aandacht gericht houdt op de inhouden van het droomleven, dan blijkt het denken even universeel en oorspronkelijk als het leven zelf met zijn rustelooze mijmerij.
Zielkundige proefnemingen hebben aangetoond dat het denken als eenheid van meening en streving, als bedoeling derhalve, zich kan handhaven ook al ontbreken de klaar-bewuste voorstellingen, die als pijlers de brug der verbindende gedachte hebben te dragen. Bij het uitspreken van zin-looze lettergrepen kan men een bedoelen in zich voelen opkomen; ja, de indruk kan zich vestigen, dat de serie der lettertypen iets te verkondigen heeft. Zoo weten wij bij het aanhooren van een vreemde, onbegrepen taal, dat achter de voor ons zin-looze klanken een zinvol bedoelen, een gedachte-werkzaamheid zich openbaart. Zelfs het zoogenaamde tongenspreken (glossolalie) is nimmer zinloos, maar manifesteert zich als het voertuig van extatische spanningen, die in de wereld willen treden, om bepaalde gevoelsuitstortingen tot symbolische verwerkelijking te brengen.

XLII. DE ASSIGHEID DER GEDACHTE

Gedachte is overal, waar richting is en spanning. Door heel het geestesleven, ja door alle leven, dat immers de openbaring is van zielestrevingen, die zich verankeren in de levensgestalte, vaart de stroom van het denken. In de prospektieve tendenties der individueele en der soortelijke ontwikkeling, in het vormschieten van de bevruchte eicel die van phase tot phase voorwaarts schrijdt tot zij haar eindpunt en haar evenwicht heeft gevonden; in de opwellende tijdgedachten, die elkander opvolgen in golf na golf; in de persoonlijke voorkeurhandelingen die het individueel en rasachtig karakter helpen bepalen, overal is de asrichting en de verbindende boog van het denken te bespeuren.
In de overschatting van het zelfbewustzijn die de achter ons liggende rationalistische periode kenmerkt, scheen het denken als een Pro-

metheische vonk te voorschijn te schieten in de troebele warreling der lagere levensprocessen; het zelfbewustzijn was als de homunculus in de retort, als Minerva in het hoofd van Zeus, die kant en klaar te voorschijn traden toen het oogenblik der geboorte was aangebroken.

Edoch — het wonder dier geboorte moest voorbereid zijn door groei-processen, die alle strakheid, alle zelfbepaling, alle autonomie van het zelfbewustzijn reeds in zich droegen. De wereldbouw van he organisme vloeit voort uit dezelfde wet, uit dezelfde assige structuur, die ook den bouw, de richting en den vormzin van het zelfbewuste leven bepalen. Het wonder begint niet bij den denkenden mensch; het begint bij het leven. Ja eigenlijk al voor den aanvang van het leven, want ook in de kristalstructuur herkennen wij het assige, dat vormen schiet, de logische reeks die omslaat in geometrische verschijningsvormen. De verschijning is altijd adaequaat aan het assenstelsel dat haar draagt en wanneer wij diep doorgedrongen waren in de kennis van den kosmos, zouden we elken vorm kunnen afleiden uit de asrichtingen, uit de spanningen en de bogen, die zijnen bouw dragen en bestendigen.

Wanneer wij het ooit zoover zouden brengen, zouden we nochtans niets bereikt hebben voor de kennis van het wezen der vormen, we zouden de physiologie in onze macht hebben, maar geenszins de beleving van der dingen wezen. Want alle vorm heeft het assige slechts van noode voor den opbouw; haar wezen kan slechts begrepen worden uit het zielige zelve, dat zich zelve begrijpt in het beleven. Alles wat ziel en bezieling aanduidt, is een strooming van aandoenlijke belevingen, die rhytmisch golven in tijdachtige progressie. In het voortschrijden der aandoenlijkheid tracht de ziel de ruimte voor zich te winnen. Te voorschijn springend uit haar absolute, transscendente sfeer, verwerkelijkt de ziel de ruimte bij het uitzenden van haar logische richtingsassen. Waar de assen de golftoppen der ontroering ontmoeten, daar wordt materieele vormverwezenlijking bereikt, wijl er de ontroering stolt tot het ruimtevervullende. Het ruimtelijke is tevens het stoffelijke; buiten de ontroeringsgolven, in de dalen die de golven scheiden, is enkel onstoffelijkheid, dat is: „leege ruimte".

Alle leven is tegelijk gericht en gevormd. Het is richting, wijl het heenwijst naar verafliggende bedoelingen, die tot werkelijkheid moeten worden in den verren tijd en in de omringende wereld. Het is gerichtheid, wijl in alle levensdaden een element is van speculatie, van vooruitloopen op komende gebeurtenissen. Het is de prospectieve tendentie van alle leven, om draden uit te zetten in de richting, die

voortloopt in den tijd, opdat de aanhechting aan komende werkelijkheden aldus worde verwezenlijkt. Nog vóór de brug der toekomst er is, worden reeds de pijlers neergezet, groeien de bogen elkander te gemoet. In het embryonale leven worden organen geschapen, waarvoor nog geen functie is, en die eerst in een latere faze dienst zullen gaan doen.

In het instinctleven treft ons dezelfde onwetende, bewustelooze doeldrang. Bij tal van insekten zorgt het moederdier op doeltreffende wijze voor een nageslacht dat zij niet kent, en dikwijls ook niet zal leeren kennen, want zij sterft veelal na de beeindiging van haar geslachtstaak. In alle levensverrichting wordt de boog van het komende verder doorgetrokken, dan in overeenstemming zou zijn met verworven ervaring. De speculatieve zin van het leven is niet interpoleerend, bemiddelend tusschen gegeven ervaringsfeiten, maar extrapoleerend, heenwijzend naar dat, wat nog niet is, maar komen moet, opdat het leven als organisatievorm stand houde in den nevel der toekomst.

Zelfs in het liefdeleven van den zelfbewusten mensch is de leefdrift, die nieuwe organismen bouwt uit het lichaam der moeder, verder schouwend en doeltreffender gericht dan de liefdesdrang der minnenden. Want de minnenden meenen slechts zich zelf te vinden in de overgave en de hoogste spanningen van het leven. Doch in den hoogeren zin van den opbouw der nieuwe geslachten is alle sexualiteit louter voorwendsel, dienstbaar aan een hooger levensmotief. De denkende mensch is verwonderd over dit begoochelend spel, dat hem drijft in de baan van een oneigen bedoelen. Daarom vond hij het stopwoord „Natuur" uit, in verlegen gestamel om een doelmatigheid, die zijn eigen opzettelijkheid ontberen kan. Maar het woord „Natuur" verklaart niets; de Natuur als verzamelnaam voor het gebeuren, dat buiten den menschenwil omgaat, is geen georganiseerde macht. Ware zij het, dan zou zij als handelende persoonlijkheid in de wereld staan; dan ware zij inderdaad een ziel, die uit eigen kracht de organisatievormen schept en de handelingen oproept, die in het onmetelijk veld der wereld een veilig voortbestaan van hare functioneering verzekert. In dien eenig mogelijken zin van een denkende, handelende, scheppende zieleorganisatie wordt de Natuur echter door haar vereerders niet gezien; veeleer beschouwen zij haar als een grillige totaliteit, telkens dooreengeworpen en verscheurd door de onverbiddelijke wet der causaliteit. Wie Natuur zegt, die bedoelt lot; tot de Natuur behooren hoogstens de redelooze wezens, die elkander verscheuren in den strijd om het bestaan. Daarom kan deze chaotische natuuropvatting niet den groei en den doelmatigen bouw van het nageslacht verklaren. Die verklaring eischt een teruggaan op de

persoonlijke organisatie der genereerende ouders, die de soort-impulsies ondergaan als zelfdoorleefde zielekrachten. Groei is herinnering, die zich omzet in vleeschelijke organisatie, zoo is de verklaring van menig bioloog. Maar herinnering is zelve nimmer speculatief; zij reproduceert de opeenvolgende fazen, doch moet halt houden bij het heden. In alle leven en bezieling echter is een drang die over het beperkte heden heenspringt en uitschiet naar het komende. Zeer zeker is die speculatieve sprong gewaagd en brengt dikwijls vroegtijdigen ondergang en snerpend leed, maar de drang is er even krachtig om en zal zich doen gelden zoolang in het leven de bezieling als een fontein omhoogspuit. Al onze plannen, al onze idealen zijn van het toekomstig gebeuren vervuld; zij ademen in de sfeer van het onbekende, waarin wij heden de eerste schreden hebben gezet.

Al onze geestelijke verrichtingen zijn gedrenkt in vermoedens van den komenden tijd; ze zijn wenschen die mikken naar een vooropgesteld bedoelen. Zoodra de verbeelding den afstand van het einddoel heeft gepeild, vult zich die afstand met uitdrukkingen, daden, ontboezemingen die het ledige tijdvak trachten te vullen om aldus het begeerde naderbij te komen. Zóó in de gesprekvoering, zoo in het betoog van den redenaar. De woordenstroom stort zich uit, met zin en bedoeling beladen, en zij leert eerst zwijgen als het doel is ingepalmd en het toekomende is ingelijfd in de levensvulling van het heden. De woordenschakeling is slechts ten deele in onze macht; slechts weinigen wikken en wegen hun woorden, alvorens ze uit te stooten. Toch heeft elke gesprekswending haar eigen baan; wat twee menschen te zamen mompelen, al is het niet diepzinnig of doordacht, is een happen en verslinden van het komende, om het onder zich te krijgen, om het ,,nog niet'' in het ,,nu'' te verdrinken.

Want alle eigenheid, alle innerlijk gebeuren is tegenwoordigheid. Alleen het tegenwoordige wordt beleefd. De vergane werkelijkheid van het verleden prikkelt als herinneringsbeeld van het heden den drang die uitschiet naar het komende. Het zieleleven, in den krachtigen belevingsstroom tot zelfbewustheid opgestuwd, voedt zich met de aandoeningen, die de voorstellingen van het verleden aan de waarnemingen van het heden paren, en aldus gesterkt en op zich zelven aangewezen, zendt het zijn voelhorens uit naar de fantaziebeelden die het toekomstige binnen het bereik van het hedene beleven sleuren. De ziel heeft haar eigen spijs, die aandoening heet en in de schouwingsvormen van ruimte en tijd tot voorstelling en gestalte tracht uit te dijen. Zij is als een in een stroom voortgesleurde boot, die weet heeft van den afgelegden weg en midden in het alombewegende hare eigen bewegelijke plaats kent en haar komende plaats reeds in de voor-

stelling tracht te benaderen. De stuurman van de boot schouwt bij wijlen enkel achterwaarts om zoo snel mogelijk voorwaarts te komen. Alleen de moede zielen blijven achterwaarts turen ; hare loopbaan is den einder harer vermogens genaderd. Al wat krachtig leeft echter tracht het komende op te slorpen ; de ziel grijpt naar de eeuwigheid, wijl zij nimmer kan ophouden te leven en te streven.

XLIII. DE WERELD BLAAST HET BELEVEN AAN

Alleen het tegenwoordige is werkelijkheid, wijl alleen de aandoening der beleving zich als werkelijkheid stempelt. Al het andere, het veraf zijnde in ruimte en tijd is derivaat, afgeleide functie, die alleen langs den omweg van het denken in de organisatie der werkelijkheid wordt ingelijfd.

Doch, zal men zeggen, is dit criterium der belevingswerkelijkheid afdoende om de realiteit der buitenwereld voor zoover ze zich niet, of nog niet in de waarneming vertoont, uit te schakelen, als inhoudlooze mogelijkheid, die eerst dan tot aanzijn wordt opgebeurd, als de waarneming zich ermee bemoeit? Is de zintuigelijke tekortkoming van den blinde voldoende om voor hem de kleur der dingen als irrëeel uit te schakelen? En is het wereldbeeld der anderen, dat onafhankelijk van ons toedoen na onzen dood voortbestaat een fictie, die alleen bestaat, wijl wij haar geldigheid niet betwisten?

De blinde en in 't algemeen de minderzinnige, is nimmer volkomen afgesneden van de aanraking met de buitenwereld. In zijn beleven ondergaat hij werkingen, waarvan hij zich zelven niet de voortbrenger weet ; hij is dus evenzeer als de volzinnige genoodzaakt de gewaarwordingsbron buiten den lichaamsomtrek te zoeken. Kan hij zich door woorden met anderen, rijkerbedeelden in verbinding stellen, dan zal hij geneigd zijn hun rijkere ervaring op de zijne te enten, om aldus zijn wereldbeeld volkomen te maken.

Het groote probleem is derhalve enkel dit, of naast de realiteit van het subjectief beleven een objectieve werkelijkheid wordt aanvaard, die op zich zelve vermag het beleven aan te blazen. Dit vraagstuk zou echter geen vraagstuk zijn, wanneer wij het konden bezien van het standpunt eener ervaring, die nog niet geschokt is door den tweespalt van de onmiddellijke en de middellijke beleving. De eenheid van object en objectsvoorstelling is in de primitieve levenssfeer geen doel dat nagestreefd behoeft te worden, maar een ganschheid, die zelfs niet toestaat een scheiding te brengen tusschen binnen en buiten, tusschen het ding en zijn beeld. In het primitieve bewustzijn is elke indruk tegelijk buiten en binnen, zooals ook thans nog elke wilsui-

ting van het rijpere denken tegelijk binnen en buiten is. In een dergelijke faze van het bewustzijn is echter elke gebeurtenis van incidenteelen aard ; er is geen enkel houvast voor een eventueele denkende werkzaamheid om de wereldfeiten in onderling verband te zien. Het dier met zijn uiterst scherpe zintuigen is nochtans stompzinnig ten opzichte van tal van wereldindrukken, die ons in beroering brengen ; het heeft oogen om te zien, maar het ziet veelal niet. Alleen de sleutelgewaarwordingen, hoe onmerkbaar soms voor ons, brengen het in een koorts van opwinding. Ja, in 't algemeen kan men zeggen dat het dier in motorischen zin krachtiger leeft dan als feitenspeurder, wijl hier de wereld enkel belang inboezemt voor zoover ze de huishoudelijke sfeer in deining brengt.

Maar ook de primitieve mensch leeft bij de contingentie der wereldindrukken. Voor hem is de wereld geen samenhangend geheel ; integendeel elk verschijnsel is de ontroeringwekkende eenheid van object en voorstelling, die als een willekeurhandeling plotseling op hem afkomt en motorische tegenweer uitlokt. Toch is reeds bij dien naieven mensch het proces aan den gang, dat de scheiding tusschen objectieve gegevenheid en subjectieve activiteit volbrengt. Dat schiftingsproces tusschen de objectieve en de subjectieve elementen der ervaring is niet uitsluitend het gevolg van de vergelijkende en betrekkende denkwerkzaamheid, maar veeleer van de verzelfstandiging van den belevingsstroom, voor zoover die zich uitspreekt in droomvoorstellingen en herinneringen. De buitenwereld spreekt een nadrukkelijke taal, maar in rijkdom van schakeeringen moet deze taal onderdoen voor de impulsies, die uit de sfeer van de lichaamshuishouding oprijzen. De belevingsstroom is slechts ten deele verbonden met de buitenlichamelijke wereldrealiteit ; voor een grooter deel vindt zij haar rechtstreeksche objectiveering in het wereldgebeuren dat binnen den lichaamsomtrek zich afspeelt. Voor beide objectiveeringen, lichamelijke en buitenlichamelijke, is alleen het beleven verantwoordelijk, dat niet enkel door voorstellingen gewekt wordt maar ook voorstellingen uitstoot, om ze te plaatsen in het wereldbereik.

Wat wij in den slaapdroom beleven, is zulk een uitstooten van voorstellingen die dringen naar objectiveering. Doch de objecten die in de droomvoorstellingen gemeend en bedoeld worden, hebben niets van doen met de objecten of met de objectieve feiten, die naar de meening der physiologen als oorzaken of als „parallelverschijnselen" van het voorstellingsleven hebben te gelden. Dat is bij de objectsvoorstelling anders ; hier is het voorgestelde object onmiddellijk — in de waarneming — congruent aan het herinneringsbeeld dat ontstaat als we een wijle de zintuigelijke waarneming buitensluiten. Weliswaar

dekken waarneming en herinnering elkaar niet volkomen ; het voorstellingsbeeld heeft geen achterzijde, geen dieptedimensie en het mist de nauwkeurigheid van den fotografischen afdruk, wijl het enkele details naar voren haalt ten koste van andere die verwaarloosd worden. Maar met dat al is er samenstemming tusschen objectswaarneming en de daarop volgende herinnering. Die samenstemming ontbreekt echter in de droomvoorstellingen en in de fantaziebeelden, waarvan immers niet getuigd kan worden, dat zij heenwijzen naar een onmiddellijk voorafgegane objectswaarneming. Niet de waarneming zelve, maar de herinnering aan vroegere waarnemingen, op groteske wijze vervormd, werkt als bouwdrift bij het tot stand komen van het droombeeld. Het droombeeld is herinnering van herinnering en in dit feit schuilt de geweldige vervormende kracht die het droomleven oefent op onze opvatting van de feiten der wereldervaring. Want niet altijd, zooals in den droom, blijven de beelden in het innerlijk beleven rusten. Ze treden als scheppende intenties in het fantazieleven naar buiten, om hun affectbeladenheid uit te razen in de gebeurtenissen van het omringende wereldleven. Die affectieve drang maakt ze tot driften, evenwaardig aan de driften van de huishoudelijke sfeer.

Het magisch bewustzijn leeft enkel bij deze affectstuwingen van het fantazieleven. De schrik, die in staat is den wil tot de vlucht in de daad om te zetten, vermag evenzeer een schrikwekkende voorstelling te objectiveeren in de een of andere neutrale wereldgebeurtenis, die voor het critisch denken niets schrikwekkends in zich heeft. En evenzoo zal de affectbeladen wenschvoorstelling, die den vijand of een stuk wild hoopt te verdelgen zich omzetten in een magische handeling, waarvan een objectieve werkzaamheid in de gewenschte richting verwacht wordt. De wereld wordt doorweven met „opvattingen", die door hun belevingswaarde soortgelijke objectieve geldigheid verkrijgen als de objecten der directe waarneming. Alleen de belevingsrealiteit der aandoening is criterium der objectiviteit ; den primitieven mensch is datgene werkelijk wat aandoening wekt of in aandoeningen zich uitspreekt. De droomvoorstelling is dus even reëel als elk voorwerp der naaste omgeving, al tracht men die realiteit ook nader te bevestigen door het droombeeld te verzinnelijken in een ceremonieele handeling of in een voorwerp der omgeving.

Maar in het hoogere geestesleven is deze uitstraling van het affectleven in wereldopvattingen, in emblemen en objectieve symbolen niet minder krachtig, al heeft hare duiding een anderen zin gekregen. In het werk van den kunstenaar treedt ons de uitstrooming van het gemoedsleven in een geobjectiveerde droomvoorstelling even krach-

tig tegemoet als in het magisch ceremonieel van den animistischen mensch. Het kunstwerk „bedoelt" weliswaar den vorm, doch enkel als hulpmiddel om ontroeringen kenbaar te maken. De animist daarentegen ziet in de ontroering het bijkomstige. Ook de voorstelling zelve is hem secundair. Wat hij verlangt is de heerschappij over de ontroeringwekkende macht, die hem tevens macht verleent over de voorstellingen, die hij moest ondergaan.

Wanneer men deze affectieve uitbundigheid van het droomleven gadeslaat, dan wordt men genoopt te erkennen, dat het hoogere geestesleven naast en boven de drift der huishoudelijke, biologische sfeer een nieuwe drift ontwikkelt, die geen andere bedoeling heeft dan de wereld te bevolken met de gestalten der menschelijke aandoening. De „binnenstroom" der beleving haakt naar veruiterlijking, op soortgelijke wijze als honger en liefdedrift, die op hunne wijze naar verwerkelijking streven.

De levensdrang heeft drieeërlei faze: de eerste faze is die der plasticiteit waarin de levensbedoeling en de levensnoodzaak, aan de beperkingen van het milieu gebonden, uitstroomt in de lichaamsgestalte en in den bouw der organen. De tweede faze is het geheel van accomodaties, van aanpassingen aan milieuervaringen, die de levensgewoonten ijken en binnen bepaalde grenzen bannen. De derde vitale faze echter is die waarin de geestelijke ervaringen, uitstroomend in de wereld, die wereld bevolken met de gestalten, waarin de opvattingen der affectieve bedoelingen uitgedrukt worden; deze faze vinden wij, voor zoover onze ervaring reikt, enkel bij den mensch.

Al het vormgevende is levensdrang; in het denken echter spreekt een ander bedoelen. Want denken is structuurverleening en als zoodanig noodzakelijk als drager en steunsel van den vorm. Van den gedachteloozen vorm — gesteld dat hij kon bestaan — zou het Kantiaansche woord gelden, dat aanschouwingen zonder begrip ledig zijn, terwijl omgekeerd gedachten zonder vorm blind genoemd mogen worden. Inderdaad zijn de „opvattingen" van het magisch en religieus bewustzijn, van het zedelijk leven en die van de kunst nimmer arm aan gedachten; integendeel hun overtuigingskracht, hun geserreerde bouw, hun innerlijke harmonie danken die stelsels aan de hulp van het doelnastrevend denken, dat den vorm wenscht op te beuren tot een gedachtenmonument, waarin de tijdgeest zich uitspreekt, tot een structuurgestalte, die ondanks dit geboren-zijn in den tijd de eeuwigheid voor zich opeischt.

XLIV. DENKEN EN HANDELEN

In het denken openbaart de wil een andere zijde van zijn activiteit dan in het handelen. Het handelen immers onderstelt een hanteeren van objecten met behulp van willekeurige spieren en ledematen. In het denken daarentegen wordt dit handelen met objecten, deze realistische subject-objectsverbinding vervangen door een éénduidige, algemeen aantoonbare betrekking tusschen waargenomen feiten en gegevens. Het denken in zijn primitieve, aanschouwelijke aanvangsperiode ,,bedoelt" weliswaar de objecten, die het handelen tot in werkingtreden prikkelen, maar het hanteert niet die objecten in al hun zwaarte en dikte, wijl het zich tevreden stelt met hunne ,,voorstelling", dat is met de onmiddellijk op de waarneming volgende objectsherinnering. Het sluit onmiddellijk zich aan bij de klare beeldvorming, die de objectswaarneming wakker roept. In het primitieve denken wordt eigenlijk niet eens het onderscheid beseft tusschen de objectsvoorstelling en de daarop volgende herinneringsvoorstelling. Beide, het ,,objectieve" en het ,,subjectieve" beeld vloeien ineen tot een volledig complex. Die synthese is wellicht mogelijk gemaakt door het langzaam verloop der gevoelsdeining, die met de objectieve waarneming gepaard gaat en die gemakkelijk in staat is de intensieve objectieve voorstelling en de bleekere herinneringsvoorstelling gelijkelijk te dragen.

Het denken opereert niet met de dingen; het opereert met voorstellingen, d.i. met de onmiddellijke herinnering van waargenomen werkelijkheden.

Alle objectieve verandering wordt eerst waarneembaar, dat is object van een afzonderlijke apperceptieve handeling, door den vertrouwelijken omgang met de tweeheid ,,objectsvoorstelling" en ,,herinneringsvoorstelling", in haar afwijking en overeenstemming. Want de versmelting van die twee in de objectswaarneming wordt geremd door de snelle verandering die optreedt, wanneer de herinnering botst op een hernieuwde waarneming, die andere momenten en een gewijzigd beeld aan die waarneming opdringt. Het handelen heeft het denken niet van noode om veranderingen met tegenhandelingen te beantwoorden. Maar de schakeling der gedachte wordt eerst mogelijk in den vertrouwelijken omgang met de wijzigingen, die het klare herinneringsbeeld onderscheiden van de opvolgende objectswaarneming. Het denken wordt groot, niet door het hanteeren van objecten, maar door het telkens herhaalde conflict tusschen objectsherinnering en opvolgende objectswaarneming. Niet het object,

maar zijn gewijzigde toestand is de grond der denkende verwondering. De reeks der opvolgende objectsveranderingen wordt uitgemeten aan het oorspronkelijk objectsbeeld.

Behalve in deze lijdelijk opgedrongen herinneringswijzigingen treedt de denkende wil ook op actieve wijze de wereld der objecten tegemoet. De blik glijdt langs de waargenomen details en blijft dikwijls toeven bij een onderdeel der waarneming, ten koste van de overige objectsbestanddeelen, die in de halfschaduw der aandacht blijven, ja soms niet eens bemerkt worden. Zoo bijvoorbeeld ontgaat het verschil in lichtintensiteit tusschen de voorwerpen in diffuus daglicht en in volle zonnebelichting veelal aan de aandacht. Een huis blijft zich zelf gelijk, onverschillig of het bij avond of in het volle zonlicht wordt gezien. Ook de voorkeur der apperceptieve handeling, die in verband met aangeboren neigingen en talenten sommige details opzettelijk naar voren brengt en andere verwaarloost, heeft tot resultaat dat bij het nateekenen van een verkregen objectief beeld verschillende waarnemers zeer uiteenloopende reproducties aanbieden. De subjectieve opvatting slingert zich als beheerschend motief door de objectieve gegevenheid heen en maakt ieders waarneming tot een eigene. In het streven naar verstand-houding wordt de subjectieve bevoorrechting en de benadeeling zooveel mogelijk geëlimineerd en het resultaat is een algemeene opinie, die reeds het schematische der toekomstige begrips-definitie in zich draagt. Die verstand-houding is taal, onverschillig van welke schematische beelden ze zich bedient. Dat het woordteeken ten slotte als drager van het begrip bevoorrecht wordt is wellicht toe te schrijven aan de geringe beeldende eischen die het stelt, en in 't algemeen misschien aan de bevoorrechting van het accustisch sein boven de visueele teekening of het plastisch gebaar.

De schifting van de objectsvoorstelling in een gedeelte dat relatief standvastig is in vergelijking met een ander, vluchtig gedeelte, schept de voorstelling van dingen, die als onafhankelijk veranderlijke gegevens de afhankelijke veranderingen van bepaalde qualiteiten en toestanden met zich mee voeren. Er ontstaat een afhankelijkheidsbetrekking tusschen deze beide complexen der dingvoorstelling, die in elke nieuwe aanschouwing weer tot eenheid worden opgeheven. Naast deze denkende onderscheiding tusschen het ding en zijn veranderlijke eigenschappen, die psychologisch gemotiveerd wordt door het telkens herhaalde conflict tusschen onmiddellijk herinneringsbeeld en hernieuwde waarneming, schept de denkende wil ook ordebetrekkingen tusschen de objecten onderling. De scheiding tusschen objectsbeeld en herinneringsbeeld vergemakkelijkt het hanteeren

der voorstellingen, die niet zelve dingen zijn, maar complexen van „verschijningen", van eigenschappen die in haar totaliteit het ding weer tot objectieve realiteit maken, zoodra de wil de oogen „naar buiten" richt of de ledematen in beweging stelt om het innerlijk aanschouwde te objectiveeren. Het overstappen van herinnering naar objectieve realiteit is een willekeurige handeling, waartoe wij onophoudelijk overgaan, ook al geven we ons geen rekenschap van dien stap. In het dualisme van herinneringsbeeld en objectieve waarneming is echter meer dan een conflict; immers de praktijk van alle handelen leert ons de verzoening en daarmee de opheffing van het conflict. In het feit, dat beide momenten waarneembaar zijn en vrijwel gelijktijdig, althans door een affectverloop verbonden, in het bewustzijn vertoeven, ligt tevens de verklaring van hun onderlinge vergelijking en hun betrekking op één enkele objectieve gegevenheid. Het denken is uitteraard als wilswerkzaamheid betrekkend en vergelijkend; ware het anders, dan zou uit de herinnering nimmer eenig verband met een vroegere waarneming kunnen worden afgeleid en een objectsherkenning zou dan onmogelijk zijn.

De betrekking die in het stroomende gebeuren gesteld wordt tusschen het ding en zijn wisselende eigenschappen behoeft niet bij het enkele waarnemingscomplex stil te staan, wijl het veld der bewustheid, ondanks zijn engte, de gelijktijdige aanwezigheid van meerdere objectsvoorstellingen toelaat. De objectsvoorstelling A kan zoowel met haar herinneringsbeeld als met de objectsvoorstelling B en haar herinnering als gegevenheid worden waargenomen. Er ontstaat een kruisverkeer, een coincidentie, die niet altijd tot een onderlinge vergelijking en betrekking behoeft aanleiding te geven, zooals in het geval der associaties, maar die zeer zeker tot het besef van een samenhang zal leiden, als de denkende wil zich ermee bemoeit. In het geval der successieve associaties worden de beide opvolgende voorstellingen in den aanschouwingsvorm van den tijd vereenigd; bij de simultane voorstellingen is het de gemeenschappelijke ruimte, die beide objectsvoorstellingen omsluit. In die aanschouwelijke schakeling kan een motief liggen voor denkende behandeling, zoodra de geschakelde waarnemingen zich tot complexen vereenigen of in herhaalde opeenvolging zich vertoonen, of op andere wijze de aandacht wakker roepen. De schifting tusschen de vluchtige en de minder vluchtige objectsbestanddeelen, die in de denkende vergelijking tusschen herinneringsbeeld en objectswaarneming voltrokken wordt, vergemakkelijkt op haar beurt de vergelijking tusschen de objecten onderling, die gezamenlijk in de aanschouwing zich vertoonen. De schematische aard van een object, dat van een deel

zijner attributen beroofd, in de voorstelling wordt vastgehouden als de constante drager zijner eigenschappen, vergemakkelijkt de vergelijking met andere geschematiseerde voorstellingen. De vergelijking tusschen A en B, in hun gereduceerde voorstellingsgedaante, schept een betrekking, die als een gedachteboog den afgrond tusschen A en B als objecten der waarneming overbrugt. Het begrip als inhoud en als samenvatting van een denkende inspanning, die twee voorstellingen aaneenrijgt, heeft steeds het karakter van een boog voor zoover het die inspanning bevestigt — en van een afgebroken brug voor zoover het die inspanning te niet doet. In het begrip ligt niet enkel een denkend oordeel besloten, dat het subject bindt aan zijn uitspraak, maar tevens de houding van het subject ten opzichte van twee of meer objectieve gegevens.

Het subject, om het in een onvolledig beeld uit te drukken is de top van een driehoek waarvan de basispunten A en B door den begripsboog AB vereenigd worden. Nu zijn A en B althans in het naieve denken bestanddeelen der objectieve ervaring. De samenvatting van hun verband in den begripsboog AB kan echter niet zelve een bestanddeel der objectenwereld zijn. Het begrip wordt niet zintuigelijk waargenomen; het is een niet-aanschouwelijk schema, dat in de werkelijkheid der beleving, of in de werkelijkheid der wereldfeiten kan worden ingevoerd, zoodra de denkinspanning zich „verdicht" in willekeurige aanschouwing. Het begrip is een buiten de aanschouwing van ruimte en tijd gestelde mogelijkheid, die vreemd is aan alle werkelijkheid, en nochtans in de menschelijke denkbehoefte alle werkelijkheid doordringt.

Het begrip als relatie, als uitkomst van vergelijking, kan met andere relaties in verbinding treden of, na gedane vergelijking, sommige van die relaties van zich afstooten. Er ontstaat door voortgezette denkinspanning een veelheid, een stelsel van begripsrelaties, die tal van andere in zich houden. Het begripssysteem kan opgebouwd of verbroken worden, gerangschikt of ontwikkeld en daarbij blijft het steeds plastisch als deeg, bereid om zich te schikken naar elke nieuwe denkuitkomst. Elk normaal denkend mensch zal er naar streven zijn begripssysteem zoodanig uit te bouwen, dat het een organisch karakter krijgt, dat is te zeggen dat het geheel van hare mogelijke relaties, die in de ervaring hare bevestiging kunnen vinden, geen leemten en tegenstrijdigheden bevat, terwijl bovendien de ordening dier begrippen zoodanig is, dat ze zich elk naar hun plaats voegen in de algemeene harmonische bouworde.

Het individueele begripssysteem streeft naar de eenheid welke haar menigvuldige bestanddeelen even harmonisch omsluit als de licha-

melijke organisatie, die eveneens ondanks hare wisselende samenstelling zich als enkelheid aanbiedt.
Een voorwaarde voor het tot stand brengen van een dergelijk ongeschonden begripssysteem is het beklijven van elken bouwsteen, dat is de verharding, de stolling der begripsrelatie in een woordbeeld. Ofschoon aldus woorden den denkenden wil te hulp komen, zou de opgetrokken bouw niettemin broos en vergankelijk blijken, wanneer het denkend subject verstoken bleef van de overtuiging, dat zijn denkarbeid blijvende waarde heeft en meer is dan een spel. Die overtuiging van de geldigheid der denkuitkomsten en van de mogelijkheid om onvergankelijke waarheden te scheppen, die zekerheid kan alleen in het sociaal verkeer, in de gemeenschap van taal verkregen worden.
Ongetwijfeld bestaat er een subjectief bevredigingsgevoel, dat elke denkinspanning en dus ook de begripsrelatie begeleidt en dit gevoel kan als een soort zelfverzekerdheid de gevonden relatie tot waarheid stempelen. Die subjectieve verzekerdheid is echter niet voldoende voor de geldigheid van het begrip. Wanneer de begripsformuleering bij anderen op tegenstand stuit, wijl het onverknoopbare gegevens tracht te verbinden zooals „de groene roodheid" of het „koperen ijzer" of de „vierkante cirkel" dan verwerpt de algemeene opinie deze denkuitkomst als ongeldig. Maar al is nu een dergelijke uitspraak ongeldig bevonden, het feit zelve van die uitspraak lokt uit tot denkende overweging. Deze overweging heeft tot inhoud, dat elke uitspraak in woorden, hoe ongerijmd ook, toch de uitkomst is van een zinvol bedoelen. De denkende waarneming stelt zich niet tevreden met het feit van een ongeldige uitspraak, maar zij tracht die uitspraak tot beweegredenen terug te voeren, die wel degelijk zin hebben en die op hun beurt aan een geldigheidsbeoordeeling onderworpen kunnen worden. Zoo is dan het denken geneigd, om alle feitelijkheid en alle uitingen, ook die welke de geldigheid in het aangezicht slaan, zoodanig in begrippen te betrekkent dat zij allengs algemeene geldigheid moeten gaan bezitten. Met andere woorden: ofschoon de geldigheid in het taalverkeer aan het denken van anderen wordt getoetst, is zij toch een postulaat, dat in ieders denkarbeid als de richting, waar het denken heendoelt, wordt beseft.
De mogelijkheid der geldigheidserkenning verlicht den arbeid van het denken en geeft aan elke beoordeeling hoewel ze niet anders is dan een betrekkende wilsdaad het karakter eener ingeboren, immanente noodzakelijkheid. Men kan geen oordeel aan anderen ter goedkeuring onderwerpen, zonder reeds de overtuiging te bezitten

het bij het rechte eind te hebben; men is er zeker van in het gelijk gesteld te worden. Blijkt het oordeel onjuist, blijkt de kritiek der anderen „vernietigend", dan is dat alleen mogelijk, wijl dit afwijkende oordeel, waarbij andere gezichtspunten als maatstaf dienen, niet is kunnen worden geweerd of kon worden ontzenuwd. De denkuitkomsten van anderen worden als eigen resultaten aanvaard of verworpen, en deze doorgaande verbinding, dit vertrouwelijk verkeer der subjecten onderling bouwt een superindividueel stelsel van zekerheden, een algemeen wetenschappelijk inzicht, dat alle neigingen tot afbraak, tot het oefenen van critiek van zich afwijst en als monument van het tijdbewustzijn in elke cultuurphase omhoog schiet.

Wat wij daarbij critiek en zelfcritiek plegen te noemen, is niet anders dan de denkwijze der anderen, dat wij als rechter en beoordeelaar stellen van de eigen uitkomsten. De denker, in een bepaalde gedachtenontwikkeling bevangen, maakt zich een wijle los uit de eigen sfeer, en als een schilder die zijn eigen werk van verre bekijkt, om het met de oogen van een ander, van een onbevangene te zien, zoo plaatst de denkende bewustheid zich een wijle in de gedachtensfeer van andere subjecten, om vandaar uit critisch het eigen werk te bezien en te herzien.

Dit doorloopend zich rekenschap geven van de noodzakelijkheid eener algemeene erkenning zou onbestaanbaar zijn, zonder het bewustzijn der mogelijkheid eener universeele geldigheid. Men is geneigd die mogelijkheid als iets, dat vanzelf spreekt, zonder verwondering te aanvaarden. En toch is dit universalisme der denkuitkomsten iets wonderbaarlijks. Immers, wanneer het denken niet anders is dan de vrije willekeur, die in plaats van zich uit te storten in handelingen zich bezig houdt met het vergelijken en betrekken van voorstellingen, dan is het niet in te zien hoe zulk een denkrelatie, door willekeur geschapen, niet door willekeur wederom te niet gedaan zou kunnen worden.

Inderdaad mogen begrips- en oordeelsvorming wilshandelingen zijn, die psychologisch beoordeeld kunnen worden, in den inhoud van begrip en oordeel is iets anders gemeend, en het is juist dit „andere", deze inhoud, die gesteld wordt buiten het bereik van de psychologische waarneming. Wat in de logische betrekking gemeend, bedoeld wordt, is een schema, dat op de werkelijkheid past, zonder zelve werkelijkheid te zijn, in den zin van ervaarbaarheid. Een oordeel kan fout zijn, niet wijl de denkhandeling die het formuleerde, door tegenstrevende machten wordt te niet gedaan, maar enkel wijl de inhoud van dat oordeel niet te rijmen is met andere,

geldig verklaarde denkuitkomsten. Soms kan uit die tegenstrijdigheid voortvloeien de dwang naar nieuwe formuleeringen, die de tegenspraak tot een schijnbare maakt en in waarheid het oude en het nieuwe oordeel weet te synthetiseeren. Soms ook is de foutieve formuleering klaarblijkelijk, zoodat het nieuwe oordeel moet worden opgegeven. Maar aan al die formuleeringen ligt de overtuiging ten grondslag, dat alle denkinhouden zoodanig gecombineerd kunnen worden, dat geen enkele term tegenstrijdigheden bevat. Deze eisch van universeele geldigheid zou nimmer gesteld kunnen worden ten opzichte van de resultaten der wilshandelingen, die telkens en overal teruggedrongen en geëlimineerd worden door tegenstrevingen. De vlucht in de alles doordringende, universeele geldigheid berust op het geloof in een gedachtenwereld, die als mogelijkheid alle ervaringen der werkelijke aanschouwingswereld in zich besloten houdt. De denkinhouden zijn potentieel, doch zij hebben de pretentie niet enkel te passen op de verhouding van elk subject tot elk object maar bovendien op de verhouding der subjecten onderling. De geldigheid der denkwet raakt niet mij alleen, maar ieder die als denkend subject geacht kan worden een bijdrage te kunnen leveren voor de logische doordringing der werkelijkheid. In de denkwet is de wereld niet meer mijne wereld, maar een betrekkingssysteem van objectieve gegevens, die in schijn bevrijd van de subjectieve aanschouwing, elkanders aanwezigheid bepalen door den dwang der noodzakelijkheid. Vandaar dat wij deze objectieve wetmatigheid niet meer betitelen als denkwet, doch als natuurwet. In de relatie van het begrip heerscht nog de Ik-betrokkenheid; de begripsinhoud is praedicaat van het denkend subject. Maar in de relatie der begrippen onderling is de band met het Ik in schijn verbroken; de begrippen als rededeelen verhouden zich als subject en predicaat van een objectief oordeel. En wanneer nu de stap van het begrip naar de objectsaanschouwing voltrokken wordt, dan „verschijnt" plotseling de denk-relatie als zijns-relatie in de objectiviteit der natuurwet, die zich doet gelden in ruimte en tijd beide. De overgang van denken naar zijn, van denkorde naar zijnsorde is niet zoo moeilijk of onredelijk als men pleegt aan te nemen. De empirische begrippen bewaren te allen tijde het contact met de aanschouwingen, waaruit ze geboren werden. Zoolang die band met het voorstellen bestaan blijft, zijn ze psychsiche feiten, die psychologisch onderzoek toelaten. Eerst door het verbleeken der voorstelling, die verdrongen wordt door het woordbeeld, verkrijgt het begrip die schematische beteekenis, die het buiten de realiteit der subjectieve beleving plaatst. Maar het blijkt in de praktijk steeds gemakke-

lijk het abstracte begripsschema te toetsen aan een voorbeeld uit de aanschouwing; men vermag steeds het woordbeeld op zijde te schuiven om het relatieschema te plaatsen in de ruimte en in het verkeer der dingen onderling.

XLV. HET RELATIVISME DER GEDACHTE

Alle vergelijkende en betrekkende werkzaamheid van het denken berust op de onderstelling dat de objectsvoorstellingen, evenzeer als de versche herinneringsvoorstellingen die in het blikveld der aandacht verschijnen, een onderlinge vergelijking en betrekking toelaten. Het relativisme der gedachte wordt niet gehinderd door de schuivende stoeten der objectsaanschouwingen. Integendeel, nadat eenmaal de motieven voor de speelsgewijze isoleering van de dingelijke complexen zijn geboren, is de aanschouwing de drager van veelsoortige qualiteiten. Op het aangeboden en waargenomen associatief voorstellingsverloop ent zich nu de gedachte, die in de variaties van het complex A de voorwaarde ziet voor het optreden van bepaalde variaties van het complex B. In dit beurtelings isoleeren en betrekken hanteert de denkende bewustheid niet de objecten in al hun zwaarte, maar het contrast tusschen objects- en herinneringsvoorstelling. Dit contrastbewustzijn van verandering temidden van eenderheid dwingt tot een nadertreden, dat in den begripsboog, in de vergelijkende of betrekkende relatie wordt volbracht. In de dooreenmengeling van waarnemings- en herinneringsmomenten stapt de denkende bewustheid van het physisch terrein over naar het psychische, terwijl telkenmale in de handeling de omgekeerde verbinding, die van voorstelling naar werkelijkheid wordt nagestreefd. Het groote gemak waarmee het physische en het psychische, de waarneming in de ruimte en de herinnering aan die waarneming van plaats verwisselen, heeft voor de denkrelatie eigenaardige gevolgen. Immers het voorstellen is niet anders dan het tegenover stellen van een Ikbewustzijn en datgene wat aan dat Ik-bewustzijn verschijnt. In de voorstelling wordt het Ik betrokken op de verschijning; beide gegevens vertoonen in het voorstellen een wijle zelfstandigheidsaard, met dien verstande, dat het Ik steeds als rechter optreedt tegenover het aangeboden voorstellingsmateriaal. Elk voorstellen sluit derhalve in zich de tweeheid van subject en predicaat.
Evenzeer als bij de waarneming der buitenwereld kan de Ik-betrokkenheid der voorstelling, ook al is zij fantazie- of herinneringsbeeld, op den achtergrond raken. Dat zal steeds het geval zijn, wanneer de voorstelling zoo dringend en dwingend is, dat het subject in de aanschouwing „zich verliest". De gereproduceerde voorstelling stelt

zich tegenover het subject en het ,,praedicaat-zijn" verscherpt zich tot ,,object-zijn". De voorstelling verdicht zich tot innerlijk object, tot datgene wat uit gereproduceerde momenten zich als zelfstandigheid, als ,,Gegenstand" plaatst tegenover den rechterstoel van het voorstellend subject.

Dezelfde motieven: de relatieve standvastigheid en de dringende aard, die ons dwingen tot de voorstelling van ruimteobjecten, diezelfde motieven kunnen in het gereproduceerde voorstellingsleven aan sommige voorstellingen het karakter der ,,voorwerpelijkheid" geven. ,,Voorwerp" zijn beteekent zich aan het subject als gegevenheid opdringen. Het is nu niet moeilijk dit karakter der ,,Gegenständlichkeit", der voorwerpelijkheid dat reeds een resulaat van denkende beschouwing is, uit te breiden over alle gereproduceerde voorstellingen. We behoeven daartoe slechts die voorstellingen, die momenten zijn, lang genoeg vast te houden om de geheele beschikbare aandacht op te slorpen. Ze verschijnen dan als vlakke spookachtige wezenheden, die haar Ik-betrokkenheid hebben afgeworpen, om te verschijnen in het aandachtsveld der innerlijke beleving. Maar daarmee is het fantaziebeeld nog niet tot wereldobject geworden, al meen ik het even duidelijk en standvastig te zien als de objecten der buitenwereld. Daartegen verzet zich de innerlijke ervaring, die het verschil kent tusschen den peripheren zintuigindruk die centraal opgebouwd wordt en de uitsluitend centraal geinnerveerde reproductievoorstelling. Verbeelding en herinnering mogen nog zoo levendig zijn, zij bereiken nochtans eerst den hoogsten top der levendigheid door de herschepping harer beelden in wereldobjecten, in ruimte- en tijdwerkelijkheden, die uitstralen in de receptiviteit van het bewustzijn. Maar al worde dit toegegeven, dan blijft toch feit dat de voorstelling als zelfstandige factor, als gegevenheid kan verschijnen in het blikveld der aandacht en deze gegevenheid is het denken voldoende om zijn objectstheorie uit te bouwen. Het begrip zelve immers heet object ten opzichte van het begrijpend subject. De relatie, hoewel zij zelf geen tastbaar voorwerp is, doch enkel de boog die twee objectieve gegevens verbindt, kan even dringend zijn, als de voorstelling van het wereldobject, die ook tegen onzen zin aanvaard moet worden. In dezen dwang, in deze denknoodzakelijkheid bezit het begrip dezelfde realiteitsmacht tegenover het subject als elke voorstelling, die in haar verschijning wordt vastgehouden en ,,bemerkt". Het weten is even boeiend als de verschijning en de denkarbeid die de voorstellingsmomenten vergelijkt en op elkander betrekt, houdt telkens stil als het denkprodukt zich aan de aandacht opdringt. Ondanks zijn gebrek aan aanschouwelijkheid zetelt de

begripsrelatie als gedachteding in de objecten die vergeleken of onderling betrokken worden; ja, in het woordsymbool kan het begrip zich verdichten tot rechtstreeksche woordaanschouwing. Ook in het soortbegrip is de aanschouwing nog de omlijsting, waarin het begrip is opgeborgen. Want in de waarneming van het met het woord ,,boom" aangeduide voorwerp is een reeks van begripsrelaties stilzwijgend verondersteld, zooals de groene boom, de gewortelde boom, de houten boom, de hooge boom, de boom als vertegenwoordiger eener soort, de boom als plant, kortom wat in een aanschouwing zich uitdrukt met behulp van woorden, kan reeds verdichtsel zijn van talrijke soortbegrippen, in éénen vorm gebannen. Het woord is functiedrager van het betrekkende denken, doch zoodra de begrippen benoemd zijn, is de naam een teeken dat heenwijst naar de aanschouwingen. Het denken kan als werkzaamheid, als ,,akt" niet bestaan zonder voorstellingen, zonder gesteldheden, al zijn die gesteldheden ook niet anders dan namen. De scholastische strijd over de realiteit der namen, als teekens die de begripsschema's vervangen, is in de nieuwere philosophie in dezen zin geleid, dat de naambegrippen niet behooren tot het ervaringsgebied der psychische en der physische realiteit. Doch deze uitspraak is strikt genomen waardeloos, wijl sedert de dagen van Kant de objecten der wereld en der ervaring de dragers zijn van subjectieve qualiteiten, en behoudens een kleine rest van ,,het ding op zich zelve" opgaan in de ,,verschijning", dat is in de voorstelling. De strijd om het ,,ding an sich" heeft zich gedurende heel de negentiende eeuw tot in onze dagen voortgezet. Hij heeft tot resultaat gehad dat het begrip zelve in stede van een werktuig in den dienst van het denken te blijven tot object is gepromoveerd, dat in de ruimte geprojecteerd zich zelven hervindt in het wereldobject. Op die wijze is het scholastisch realisme tot nieuw leven gewekt door de redeneeringen van absolute idealisten en transcendentale realisten. Hunne wereld is verschijning van het Heilige Wezen des Begrips.

Begrip en waarnemingsobject zoo betoogen zij, komen hierin overeen, dat beide objecten zijn, namelijk objecten van het kennende, wetende Ik.

De Cartesiaansche stelling: Ik denk, kan volgens hen worden omgezet in de meer positieve uitspraak: Ik weet .... iets. En niet alleen het ,,denkobject" i e t s, dat aldus benaderd wordt, is gekend, maar ook de verhouding van i e t s tot Ik; m.a.w. het weten zelf van de subject-objectsrelatie. Zonder deze zekerheid, zonder dit weten van eigen weten zou volgens hen geen oordeel geveld kunnen worden. Telkens kan de relatie subject-object opnieuw tot object van

een weten gemaakt worden, en zoo kan de reeks van het weten des wetens eindeloos worden uitgebreid [25]).

Nu is weliswaar in de psychologische sfeer elke werkzaamheid, derhalve ook die van begrijpen en oordeelen betrokken op het zelfbewuste Ik. Maar in elk oordeel, in elk begrip dat momenten van het gebeuren en van het verschijnen tracht te verbinden, is die toeziende werkzaamheid van het Ik vergeten; er wordt van de Ik-betrekking geabstraheerd, zoodra twee verschijningsmomenten in onderlinge relatie gebracht worden. Alleen in de opvattingsbegrippen, waar het Ik rekenschap geeft van zijn gemoedsgesteldheid ten aanzien van een verschijningsmoment en evenzoo in het constateeren van de handeling, die van het Ik uitgaat, kan uit begrip en oordeel de Ikgesteldheid niet gebannen worden. Tusschen het oordeel: deze boom is groen en het andere: Ik zie een groenen boom, of wel: Ik weet dezen boom groen is een diepgaand verschil. In elk begrip, in elk oordeel dat de pretentie heeft op de werkelijkheid te passen, wordt niet gerept van den toezienden voogd, die het oordeel in woorden brengt.

Alle objectiviteit is een ideaal, dat als een banier wordt uitgespreid in de onvergankelijke ruimtetijdwereld, met volkomen miskenning van zijn subjectieve drijfveeren. Vandaar het raadsel van alle objectieve wetenschap; vandaar ook de zielkunde zonder ziel. In het begripssysteem der wetenschappen wordt de geldigheid niet subjectief gemeten, maar objectief uitgesponnen op het netwerk der ruimte-tijd-aanschouwing. Geldigheid wordt wettelijkheid, 't zij natuurnoodzakelijkheid, 't zij psychische bepaaldheid. Alle gegrondheid van het oordeel, alle bevestiging van syllogistische termen wordt vastgehecht aan de aanschouwing van het geschieden, dat buiten de Ik-bepaaldheid òm zich lijkt te voltrekken; als een stroom waarin de ziel willoos is ondergedompeld. Maar in de subjectief gekleurde wereldopvatting wreekt zich die overgave aan het algebeuren; hier wordt het feitelijk op zijn beurt de dienaar van subjectieve behoeften; de ziel herneemt hare rechten, wijl zij alle geordendheden in zich en ònder zich wenscht.

De objectieve wetenschap vermag geen waarden te scheppen; zij is zijnswetenschap, waarin alle feiten dezelfde kleur, dezelfde qualiteit, dezelfde beteekenis bezitten, die heenwijst naar de alomvattende geslotenheid van het Alléène. Eerst de subjectieve opvatting der wetenschappelijk gerangschikte feiten maakt het stelsel tot een zinvol geheel, dat heenwijst naar een vast bedoelen, wankelend wellicht in den tijd onder het wicht der tegenstrijdige ervaringen, maar vast en ontembaar in dezen zin, dat de ziel deel moet hebben

aan het verworven bezit. Ja, reeds bij voorbaat, nog vóór de rijke oogst is binnengehaald, meent de ziel haar aandeel aan de wereld reeds in zich te speuren. Alle wetenschapsstroomen klotsen en botsen tegen de eeuwige kusten van zieleland en in de steigering van het objectief gebodene tegen de subjectieve zelfverzekerdheid wordt alle wetenschap omgebogen, tot hare uitkomsten doordrongen worden van die zinrijke strevingen, die de activiteit der ziel een door het denken gewaarborgden inhoud verleenen.

Als de wetenschap haar laatste woord heeft gesproken en de keten der causaliteit is gesloten, totdat zijn aanvang is weergekeerd in het einde, heeft de ziel zich ingeschakeld als de bewogen beweger, die alle noodzakelijk gebeuren tooit met den rijkdom van zin en dieper beduiden. De praktische rede loopt echter niet de zuivere rede achterna; zij anticipeert alle denkuitkomsten, wijl zij meer wenscht, meer is dan denken alleen. De eeuwige worsteling tusschen leven en gedachte eindigt telkens met de assimilatie van denkuitkomsten in het levensgebeuren, tot een nieuw evenwicht is bereikt, waarin de ziel zich rijker weet in gedachte en daad en scheppende vermogens. Wereld en ziel zijn de antipoden in dezen eeuwigen strijd en in deze telkens herhaalde verzoening. De zintuigen zijn de grijporganen met behulp waarvan de wereldkennis wordt vastgelegd in handelingen die de wereld tot doel hebben. Het handelen is de brug die door de lichaamsorganisatie heen ziel en wereld verbindt. Ook het denken is handeling, al treedt het aanvankelijk niet in de wereld uit. In het denken wordt alle concrete gescheidenheid, alle afzonderlijkheid en eigenheid van het ding overwonnen door de relatiebrug, die in het verafliggende het gemeenschappelijke naar voren brengt en door heel de wereld de verschijningen koppelt met behulp van symbolische verbindingsteekens. Aan de objectiviteit der wetenschappelijke formuleeringen ligt ten grondslag het vertrouwen dat al het gewetene, al het ervarene kenbaar is en dat geen enkele uitzondering op dezen regel geduld mag worden.

Ware het anders, lag er te midden der ervaringswereld een eiland van feiten, dat voor het kennen onbereikbaar zou zijn, dan inderdaad zou er een onduldbaar dualisme ontstaan; de onkenbare kern der wereld zou twijfel brengen aan de geldigheid van alle objectief oordeelen. En omgekeerd, de onbedwingbare speurzin van het denken zou niet aflaten de omheiningen van het afgesloten gebied te verkennen, om zich rekenschap te geven op welke gronden het onkenbare onbereikbaar zou kunnen zijn. In gedachten zou deze scheidsmuur niet kunnen worden opgetrokken, wijl het dialektisch denken ook van de meest uiteenloopende begrippen de

overeenkomstigheden en de tegenstellingen steeds vermag na te sporen. Iets anders ware het onvermogen om met experimenteele hulpmiddelen het afgesloten gebied te benaderen. Dat onze kennis voorshands ontoereikend is om alle levens- en wereldfeiten te relativeeren, te brengen in een geordend begripssysteem, dat is ten deele te wijten aan de onvolledigheid van de contrôle- en kenmiddelen. Het is mogelijk, dat deze tekortkoming nimmer op geheel bevredigende wijze te niet gedaan kan worden. De uitkomst zou dan zijn, dat alle menschelijke kennis, hoe veelomvattend ook, fragmentarisch moet blijven, wijl b.v. de structuur van het zintuigsysteem, of de waarneembaarheid van de verste werelduithoeken de feitelijke gegevens binnen een beperkte sfeer opsluit. Maar ook dan nog zou het denken niet aflaten deze leemten door hypothetische gedachtenbruggen aan te vullen, opdat een volkomen harmonisch wereldinzicht kan ontstaan. Die onweerstaanbare metaphysische drang om het weten desnoods aan te vullen met een meenen, dat op logische constructies berust, die alle tegenstrijdigheid buitensluiten, vindt haar analogie in de zuivere wiskunde, wier formuleeringen slechts ten deele toegepast kunnen worden op het stelsel onzer ervaringen, zonder nochtans in haar imaginaire en irrationeele functies aan geldigheid in te boeten. De metaphysica heeft in de dialektische denkwijze een hulpmiddel, dat denknoodzakelijke betrekkingen aanwijst, ook daar waar het experiment geen toegang meer heeft. De functioneering der begripsinhouden in een sluitend logisch geheel wordt weliswaar telkens gestoord, wijl nieuwe ervaringen, nieuwe inducties, nieuwe experimenteermethoden den pas voltrokken bouw storen en ondermijnen, maar de menschelijke behoefte, die naar samenvattende einduitkomsten zoekt, zet zich telkens opnieuw aan het werk, om op grond van de nieuw-verworven inzichten den koepelbouw van het objectief gemeende te voltooien.

Die objectiviteitsdrang, dit zuivere, belanglooze meenen openbaart zich reeds bij het kind, als het een met zaagsel gevulden vorm, die min of meer op een hondje lijkt, met „waf-waf" aanduidt. De blijdschap, die in dit meenen zich uitdrukt, moge subjectieve tooi zijn; nochtans is het gemeende reeds vrij van de Ik-betrokkenheid; hier reeds is de triomf van het objectieve tegenover de wisselende deiningen van het gemoedsleven.

Het gaat dan ook niet op den objectiveeringsdrang te beschouwen als een behagelijk spel met begrippen, die zich laten ordenen in een systeem, als een soort schaakspel met begripspionnen, dat geen andere bedoeling kan hebben dan bevrediging te schenken

door fraaie ordening. Neen, neen; wij staan hier voor de majesteit van een gebeuren, zóó gebiedend en zoo eenduidig, dat alle menschelijke werkzaamheid er door geadeld wordt. In het noodzakelijk proces van de objectiveering der ervaringsrelaties wordt al het menschelijke tot een hulpmiddel, tot een instrument en de individueele mensch een functioneerend orgaan. Naar kosmische maat en kosmische wet voltrekt zich in hem en door hem het alomvattend uitspansel van het weten, tot welks geldigheid alle rassen en alle volkeren in het geschiedverloop der beschaving hunne bijdrage hebben te leveren.

XLVI. OBJECTVITEIT DOOR LOGIFICEERING

Maar de wijsbegeerte heeft een andere en ruimere taak dan alleen te zijn de samenvatting van al het gewetene. Zij is meer en anders dan wetenschapswetenschap. Want de inhoud van het bewustzijn, die alle ervaringen zeker maakt, onverschillig of ze al dan niet „gelden" heeft in zich nog andere feitelijkheid dan het voorgeworpene en heengeworpene der objecten of hun verbinding in begrip en oordeel. De subjectiviteit die in het objectieve oordeel, in natuurwet en psychische causaliteit is uitgebannen, keert onverhoeds in de wereld terug zoodra de praktische rede naar de gronden vraagt van de menschelijke drijfveeren. Ja, wanneer wij in de objectieve oordeelvellingen aannemen, dat niets geschiedt zonder grond en dat grond en gevolg op bevredigende en noodzakelijke wijze uit elkaar moeten begrepen kunnen worden, dan maken wij gebruik van een bevredigingsgrond die opwelt uit wilshandelingen, welke door zinvolle, bevredigende motieven gedragen worden. Uit de subjectief geleide activiteit die ingrijpt in de wereld, ontwikkelt zich de aanschouwing en vervolgens het begrip van krachten, die buiten den wil om, ja tegen dien wil in, luisteren naar eigen wettelijkheid. De wereld buiten de ziel, een zuivere fictie van het objectiveerend denken, wordt nu op zijn beurt een subject dat zijn energie doet uitstroomen en den tegenstrevenden eenling verbrijzelt.
Alle objectiviteit is als een mathematische formule, die pas inhoud krijgt door haar beteekenis, dat is door haar betrekking tot een denkend subject, dat in staat is de begripsreeks te doorloopen en te begrijpen. Maar begripmatig is het objectief gebeuren toch niet geheel; want zij berust niet enkel op den begripsboog van het denkend oordeel, doch tevens op de pijlers der feiten die in ruimte en tijd aanschouwd worden en aan de waarneming zich opdringen, ook daar waar de gedachte wijkt voor de beleving. Feitelijkheid is

onbestaanbaar zonder waarneming, zonder beleving; de „beteekenis" van het objectieve kan derhalve alleen begrepen worden uit haar betrokkenheid tot een of ander subject. De wereldorde is inderdaad meer dan een mathematische formule; maar deze op feiten steunende objectiviteit krijgt eerst beteekenis, wijl een denkend subject, in dit geval de menschenziel, haar als noodzakelijk feitenverband heeft begrepen. Zij is geen grootheid die men kan uitmeten, of op een weegschaal wegen, of tasten met de handen; zij is de uitdrukking van een vertrouwen op het universeele, doorgaande verband tusschen alle concreties. En in zooverre is zij de bevestiging van de alomspannende activiteit van den geest, die in het lijdelijk ondergaan der feiten de impulsies put voor het overwinnen van den werelddwang in gedachte en daad. Geest is bevrijding; gedachte is het geduldig doorvijlen van sterke boeien, de overwinning van hinderlijke remming, de vlucht naar een ruimer bestek.

Ofschoon dus alle objectiviteit boven zichzelve uitwijst naar den onmisbaren subjectieven partner tracht zij het weten te dringen binnen het netwerk van ruimte- en tijdsaanschouwingen. Maar niet voor alle wetenschap is plaats in het tijdruimtelijk wereldgebeuren; tal van uitkomsten van het wiskundig denken en weten missen de toepasbaarheid op het feitelijk gebeuren. Maar deze potentiëele objectiviteit, die te vergelijken is met het bereid liggen van een werktuig, waarvoor nog geen toepassing werd gevonden, staat niet als een heimelijk, ontoegankelijk gebied tegenover het feitelijk gebeuren. Integendeel, de gang der wetenschap leert, hoe herhaaldelijk de analytische uitkomsten der wiskunde waarvoor geen emplooi aanwezig bleek, in een later stadium onmisbare diensten bewees bij de voortgaande ontginning der werkelijkheid.

Ook de metaphysica, als wetenschap der laatste gronden, is genoodzaakt om te komen tot formuleeringen, die aanvankelijk een potentiëel karakter dragen en niet aansluiten bij de werkelijkheid; terwijl die formuleeringen nochtans een poging verbeelden om het onbereikbare in gedachten althans naderbij te komen. Wanneer het geoorloofd is alle dingen naar hun „grond" te vragen, dan moet men noodzakelijk komen tot de opvatting van het grondelooze, substantiëele Eéne. Wanneer Kant achter de dingverschijning het substantiëele wezen had gezocht, als de grond der dingen die zelve grondeloos is, hij zou niet in metaphysischen, maar in psychologischen zin een grensbegrip gesteld hebben, dat geen objectiveering toelaat, maar toch noodzakelijk is om onze objec-

tivaties tot wereldwetenschap te maken. Kant echter zag de substantie geconcretiseerd, verdicht in elk afzonderlijk ding, elk ding leek hem een onaantastbaar individu dat het Ding an sich, als zijn dingziel, als zijn drijfveer, als zijn ratio in zich draagt. Psychologisch is deze verbijzondering van de ,,objectieve" substantie zeer wel te begrijpen; immers elk ding vertoont zich in de voorstelling, in het beleven als een afzonderlijkheid, die meer is dan de veelheid zijner deelen. In de verbluffende visueele afgerondheid der aanschouwingsobjecten is een irrationeele factor, die zich verzet tegen de wetenschappelijke objectivatie in termen van oordeel en begrip. Al weten wij ook, hoezeer de dinggestalte afhankelijk is van zintuigelementen en lichamelijken opbouw, die in den loop van het aardsche leven gaandeweg tot stand zijn gebracht, toch blijft het resultaat dat aanschouwd wordt, van die wetenschap onberoerd. Gestalte is veeleenheid, zij bestaat niet uit een som van deelen, maar uit groepeeringen van zinvol gerangschikte termen, als een mathematische reeks die een gang en een totalen zin verbeeldt [26]). Uit de onherleidbaarheid der dinggestalte, uit de onmogelijkheid om haar zin te differentiëeren en te integreeren, achtte Kant zich gerechtigd de gestalte als het ware aanzijn mee te sleepen naar den ondergrond der verschijningen, waar het Ding an sich als duistere schaduw aan de nivelleerende substantie ontsnapt.

Objectiveeren is dus het opbeuren van de ervaringsfeiten tot zij passen in de mazen van het groote wereldnet, gelijk zij als begripstermen passen in de mazen van het wetenschapsnet. Het afstandnemen van de beleving, die in de wereldwet tot een wereldbeeld tracht te komen, is als een beeldhouwwerk, waaraan alleen de levensadem ontbreekt, die hare schijnbare bezieling binnenleidt in het rijk des levens. De tors der ,,objectieve" wereld kan niet zichzelven dragen, zichzelven onderhouden; zij is een excretie van het hooger bezielde leven, maar in zichzelve ademloos en stil, een nietsbeduidend weefsel van causaliteitsdraden, die zinlooze feiten verbinden. Wil de wereld iets ,,beduiden", dan moet de ziel als een ruiter te paard hare elementen grijpen en begrijpen; dan moet ze die begrepenheid jagen door de enge poort der subjectieve beleving, opdat in de wederzijdsche binding en vinding van de ziel en haar object de zin van het Al in beweging kome en door de levensgebeurtenissen heenstroomt. Deze noodzakelijkheid, die het geziene aan de ziening koppelt, wordt in het objectiveerend denken wel beseft; niemand is in werkelijkheid in staat zich buiten het leven te plaatsen, om te verdwijnen in het gekende.

Maar wanneer men toegeeft aan deze noodzaak, zoo redeneert men, dan zal men zich eensklaps eenzaam bevinden in de wijde hal der wereld, eenzaam met zijn ziel onder de blauwe oneindigheid. Een dergelijke zielestaat, uitsluitend gekeerd naar de verhouding van eigen beleving en aanschouwing, moet de Cartesiaansche stelling verwijden tot de uitspraak: Ik denk, gevoel en aanschouw, derhalve besta Ik alleen. Al het omringende moet verschijning zijn, wijl het voor het gezag van mijn Wezen als voorstellings- en belevingsinhoud wordt erkend. De wezensplaatsing, de subjectiveering in verschijningscomplexen, die ik medemenschen noem is een concessie, die ik alleen maar doe, om niet door deze mijne verschijningen gehinderd te worden in de vrije beschouwing mijner wereld; het is een „contrat social", een afgedwongen maatregel, die nochtans mijn solipsisme, mijn alleenheerschappij over mijn waarnemingen niet te niet kan doen.

De leer van het solipsisme sleept zich moeizaam, maar onbedwingbaar door alle denksystemen heen. Het is een spook, dat den objectiveeringsdrang achtervolgt als de wraakgodinnen den bedrijver der booze daad. Tevergeefs tracht de objectiviteit dezen hinderlijken kwelgeest van zich af te schudden. De redeneerder, die de objectiviteit der denkuitspraken door getuigenissen van anderen tracht te vestigen, is niettemin genoodzaakt aan die anderen subjectieve waarheidsfundeering toe te kennen. Die subjectiviteitsbevestiging van de anderen is echter in de terminologie van het objectiveerend denken enkel te verkrijgen door een analogie-oordeel, waarbij op grond van den subject-objects-samenhang van het eigen Ik een soortgelijke samenhang wordt toegedicht aan wezens, wier uiterlijke verschijning met de onze overeenstemt. Ik ben tegelijk menschenlichaam en subject van dat lichaam; bijgevolg mag ik elk gelijksoortig lichaam een wezensgelijkheid met mijn subjectief bestaan toeschrijven. Eerst op grond van deze analogie kunnen uitspraken door anderen gedaan, verwisseld en vermengd worden met de eigen ervaringen en denkuitkomsten. Maar deze ingewikkelde introjectie van eigen subjectiviteit in den lichamelijken verschijningsvorm der anderen is in strijd met de ervaring, die leert dat de band der individuen onderling reeds bestaat voor er van een abstraheerend, logificeerend denken sprake kan zijn. Het sociaal-biologisch instinct is gelijk alle instincten aprioristisch in dien zin, dat het alle redelijkheid voorafgaat en eerst daardoor het optreden dier redelijkheid mogelijk maakt. Het verkeer der individuen is praelogisch; er is geen sociaal contract van noode om individu met individu te zamen te brengen; ze zijn in

den schoot der gemeenschap aanwezig, vóór zij zichzelven als individuen erkennen. Als het solipsisme de consequentie is van het objectiveerend denken, dat in het subject zijn stuwing en zijn kenbron vindt, dan toont dat denken de tekortkoming aan van een streven dat buiten het leven en de beleving om de wereld tracht te herscheppen in een logisch betrekkingsnet. Juist in het sociale feit van de coïncidentie der vele subjecten ligt de beperking van de aldoordringende macht van het denken; zij toont dat de begripsvorming en de logische normeering der betrekkingen moet halt houden voor sommige feiten die niet meer tot den Logos behooren, wijl beleving, aandoening iets anders is dan kennis.

Nu is weliswaar die Logos geen vreemde gast, die buiten de poorten van het zelfbepalende leven geworpen is; hij past op het leven; hij gaat een verbond aan met de subjectiviteit, in elk stadium van levensontplooiing. Maar niettemin is die Logos wezensvreemd, kosmisch van aard en geneigd om alle betrekking in ruimte en tijd uit te dragen. De subjectiviteit van het Leven daarentegen weigert de vervluchtiging in een betrekkingsnet; zij wil heimelijkheid en aanzijn, presentie en in-wezen, als een waarachtig Ding-an-sich, van tijd noch eeuwigheid gemeten.

Leven en Gedachte, de beide kernfeiten van het Al, omstrengelen elkaar in de ziel, tot dat in de levensorganisatie de nieuwe vormenbloei die het gevolg is van de intrede des geestes, tot volle doorbraak is gekomen. Dan is uit de mengeling der beide wereldkrachten een nieuwe organisatie en een nieuwe wil te voorschijn getreden, die niet enkel gnostisch gericht maar levensbevestigend is. Alle vernieuwing wordt door kennisdrang voorafgegaan en met de verworven kennis treedt de ziel in het ruime perk harer nieuwe vrijheden.

Het in-zijn der levens-subjectiviteit plaatst zich onwillekeurig in de objecten der begeerte; die objecten vormen een deel der subjectieve sfeer, wijl ze in het primitieve denken geen objecten zijn, maar eigenheden der aanschouwing. Eerst de verwijderingsdrang die sommige dezer objecten vermogen uit te oefenen, stempelt ze tot aanschouwbare subjecten, tot objecten met een belevingsinhoud. Het ding is het residu, de laatste rest van deze objectssubjectivatie. Het zou onmogelijk zijn van dingen te spreken, als er niet iets mee bedoeld werd, dat als een kern in de dingverschijning schuilt; een blijvende rest, die zin verleent ook aan de dinggestalte. In werkelijkheid kunnen we ons geen object denken, zonder den zin van het object mee te denken, en wanneer we een definitie moeten geven van dien zin dan kunnen we enkel ver-

klaren niet de verschijning te bedoelen, maar een in-zijn, dat aan de dingverschijning gestalte en objectieve beteekenis geeft.
De kennistheoretische richting die bekend is als Gegenstandsphilosophie tracht den nadruk te leggen op het substantivisch karakter dat elk begrip kan aannemen; zij vergeet dat de zin van het ding niet verward of geïdentificeerd mag worden met het begrip van het ding. Het begrip is formuleering en spanning, maar nimmer de substantiëele drager van ruimte-tijdverschijnselen. De zin daarentegen is beleving, is subjectieve realiteit die in de verschijning wordt gesteld als haar bewogen beweger. Het begrip is „Gegenstand" enkel voor het denken; het is de formule waarin het oordeel beklonken wordt. En ofschoon deze formule op de wereld past, vermag zij toch geen wereld uit zichzelve te voorschijn te roepen; daartoe heeft zij de hulp noodig van den begeerigen wil.
Denken en zijn, hoezeer op elkaar passend, kunnen nimmer uit elkander geboren worden; zijn is beleven, of beleefd-worden; denken is de verbinding der belevingsfeiten; waar beide oerkrachten samenkomen, daar is de werveling van het wereldgebeuren, die wij kennen als de levensorganisatie der ziel.
Het Kantiaansche Ding-an-sich, hoe ongelukkig ook geformuleerd, is de kreet naar den zin der werkelijkheid, een zin die meer is dan gestalte of begrip. En deze werkelijkheidszin mag ons nimmer in den steek laten, zoolang wij den stroom van gedachte en leven door ons heen voelen gaan.
In het dingwezen (Ding-an-sich) wordt meer gesteld dan een Zijn zonder meer; het is het hier of daar-zijn en het dan-zijn, de concrete feitelijkheid, die aan dat dingwezen een zin verleent, die verwant is aan de feitelijkheid van de subjectiviteit. Schijnbaar onttrokken aan de lotgevallen der denkende bewustheid „beleeft" het ding zijn eigen lotgevallen, zijn geboorte en ondergang, zijn zoo-zijn en zijn anders-worden. De dingwezenheid voor zoover wij haar stellen, is niet in de eerste plaats logisch, maar psychologisch van oorsprong. In het primitieve bewustzijn der lagere dieren is elk zintuigelijk complex een onderdeel der subjectiviteit, elke waarneming is een beleven, dat affect-ontploffingen te voorschijn roept en omgekeerd wordt alleen datgene waargenomen, wat affectwekkende werkzaamheid bezit. Bij de hoogere dieren en bij den magischen mensch is het gewaarwordingscomplex tot een beeld verdicht, dat door zijn sterke affectieve kleur nu eens de aandacht op het beeld, dan weer op het beleven richt. In het voorstellingsobject beleeft de ziel de eenheid van subjectiviteit

en objectiviteit, met dien verstande, dat de objectiviteit meer als feitelijkheid dan als dingachtigheid wordt beleefd. Eerst het denken en de begripsvorming scheppen de geïsoleerde objectiviteit die wij wereld, en de subjectiviteit die wij bewustzijn noemen [27]).

De magische mensch beleeft zijn gemoedstoestanden „objectief", d. w. z. hij gelooft dat zijn affecten objecten zijn of een object hebben, dat in de aanschouwing gelijktijdig met het affect zich aanbiedt. Ziet hij in den droom een pas gestorvene of een afwezige, dan meent hij inderdaad, in feite met de uitgebeelde personen in den droom verkeerd te hebben. De kracht, de intensiteit der affectieve beleving is hem een maat en een waarborg der realiteit. Het magisch denken opereert met gemoedstoestanden; wat niet affectief werkzaam is, wordt wel „bemerkt" maar niet verwerkt; het blijft zonder gevolg aan den buitenrand der bewustheid. Maar vroeg of laat komt de schifting; de ervaring dat gemoedstoestanden dikwijls bedriegelijk zijn en dat omgekeerd waarnemingen die nog niet ingeleefd zijn, hoogst waardevol kunnen blijken, scheurt de beide helften der werkelijkheid uiteen. Het herinneringsbeeld krijgt een anderen inhoud dan de werkelijkheid waaraan het werd ontleend en het denken vergelijkt den verschijningsvorm van het direkte beleven met de aanschouwing der herinneringen. Niet altijd wordt dit verschil tusschen realiteitsbeleving en herinneringsbeleving voor den geest gebracht; in het dagelijksch leven is dit verschil veelal uitgewischt, bijvoorbeeld wanneer over een afwezige gesproken wordt als ware hij nog in de waarneming present. De moeder die aan belangstellenden de eigenaardigheden en de deugden harer afwezige kinderen sprekend voor oogen stelt, is zich geen oogenblik ervan bewust, dat haar verhaal niet meer tot de werkelijkheid van het heden behoort; de objecten immers, die zij „bedoelt", zijn immers nog, zij het ook op een afstand, aanwezig; de proef op de som kan elk oogenblik geleverd worden.

Ons continuïteitsbegrip dat werkelijkheidsinhouden van het heden koppelt aan waarnemingsherinneringen van vroeger doorleefde werkelijkheden, is noodzakelijke voorwaarde van de complexopvatting der dingen. Alleen het tegenwoordige is werkelijk; al het andere is herinnering of verbeelding. Maar de zielestaat is zelve een kringelend voorwaarts schuiven op de smalle baan van den tijd. In die kringeling is het afgestompte, dat dreigt te verglijden naar de herinnering nog juist levend genoeg om de brug te vormen tusschen heden en verleden. Het gevoelsverloop immers is trager dan het voorstellingsverloop; het komende en het reeds bijna ontwekene vertoeven gezamenlijk op het bed van een enkel gevoels-

verloop. De werkelijkheidsovertuiging geeft niets prijs van haar zekerheden, als het tanen der herinnering verlevendigd wordt in de adaequatie van nieuwe waarnemingen; het vergane is gewaarborgd door het heden. En zoolang de waarneming herhaald en vernieuwd kan worden, is het verleden niet dood, maar componente van de werkelijkheid. Het vergaan, dat is: de afsnijding van alle mogelijkheid tot waarnemingshernieuwing, laat bijna altijd sporen, resten, brokstukken na, die een reconstructie en een herkenning van het voormalige mogelijk maken. In alle ondergangen blijven stille getuigenissen vertoeven, die de vergetelheid te boven komen en verkondigen wat eertijds was. Absolute verdwijning is zeldzaam en nimmer is het heden een spoorloos beleven. Wat wij geschiedenis noemen is het saamgedrongen relaas van menigvuldige verschijningen en ondergangen. De ziel hunkert naar meer dan de belevingen van het heden; zij wil het verleden in de aanschouwing doen herleven en zij palmt een zoo groot mogelijk brok der naaste toekomst voor zich in. In dezen expansieven greep naar links en naar rechts, naar verleden en toekomst is de betrekkelijke bestendigheid van het ding als een vastigheid, waarop men steunen kan zooals de gedachte steunt op de taal. De dingenwereld in haar historisch verloop, in wisselende opkomst en verval, is een taal van zichtbare wereldteekens, die een weg wijzen en een zin verkondigen. De wereld is meer dan een bloot tegenwoordige totaliteit van dingelijke enkelheden; zij is een ruischende stroom, een immer wisselende menigvuldigheidszee. Het ding is niet een doorsnede, geprojecteerd op een plat vlak; integendeel, elk ding is een laan van feiten, waardoorheen het tijdgebeuren stroomt. Wanneer wij gemeenlijk over het ding spreken, dan bedoelen wij het begripsding, het schema waarop het ding is vastgenageld wijl wij het onveranderlijk wenschen in onze zucht naar vaste herkenningsteekens te midden der peillooze wereldzee.

Nu zou men kunnen tegenwerpen, dat wij zeer wel in staat zijn gebeurtenissen waar te nemen en vast te houden, die geen dingen zijn. Tal van natuurfeiten: warmte, licht, electriciteit vertoonen zich op wetmatige wijze, zonder nochtans de dinggestalte te behoeven om vastgelegd te worden. Zij werden en worden in dat geval echter gezien als eigenschappen of werkingen van dingen, die elkander met behulp van deze werkingen beïnvloeden. Zoo werd het licht beschouwd als werkzaamheidsuiting van zon en sterren. Hoe meer echter het onderzoek de lichtwerkingen benadert, des te meer wordt een eigen stoffelijke drager van het lichtfeit noodzakelijk. De verklaring van straling schept geen straling, zooals

de zuivere bewegingsleer geen beweging schept. De daad moet in de ruimte uitspringen, en zoodra ze dat doet, moet ze ook een stoffelijke basis hebben. Maar als we ons wederom afvragen, in welk opzicht het ruimtegebeuren afwijkt van hare theoretische begripsformuleering, dan rest ons enkel weer een beroep op de werkelijkheid, die in het beleven is gefundeerd.
Doch deze verklaring is onbevredigend. De subjectieve opname van feitelijkheid in een belevingsrealiteit is ook eigen aan de verbeeldingen, aan de droomen en de herinneringen, zonder dat ze dwingen tot de aanname van wereldfeiten, die in het ding als in een blokhuis zijn verschanst. Weliswaar worden bij genoegzame intensiteit dier belevingen tal van hulpmiddelen, gestalten, woordbeelden, woordklanken, melodieën, plastische uitbeeldingen te hulp geroepen om aan de werkelijkheid der beleving nadruk te verleenen, maar die nadruk treedt in wisselwerking met de subjectieve qualiteit. Want in tal van kunstscheppingen wordt de gestalte niet enkel subjectief gefundeerd, maar objectief gemeend. Voor den plastischen kunstenaar is de gestalte geen hulpmiddel, maar tevens bedoeling. Zoolang wij de wereldindrukken, de dingfeiten ondergaan worden wij in subjectieven zin aangedaan; wij moeten onze belevingen als indrukken aanvaarden. In het droomleven, in den groeidrang der kunst verhouden wij ons echter actief ten opzichte van de voort te brengen gestalten; de kunst is geen impressionistische photografie der wereldfeiten, maar een expressionistische drang, die tracht zich uit te storten in gestalte. En die gestalte is niet bedoeld als herinneringsbeeld of als schoonen schijn, neen.
Want naarmate de intensiteit van het beleven groeit in den verwerkelijkingsdrang, wordt steeds zekerder en duidelijker het objectieve, ja het onvergankelijke gemeend. De kunst schept ruimtetijdgestalten, die meer nog dan de waarnemingsdingen aanspraak maken op onvergankelijkheid.

XLVII ALLE SUBJECT OBJECTIVEERT ZICH

In de subjectiviteit van het beleven heeft men derhalve twee momenten te onderscheiden: de lijdelijke, impressionistische aanvaarding van de realiteit der dingen en daarnaast de actieve, expressionistische beeldingsdrang die dingen te voorschijn roept, welke te voren nimmer waren en nochtans als waarlijk onvergankelijke feitelijkheden bedoeld zijn. Nu kan men tegenwerpen, dat de schepping van dingen enkel gestalteverleening is aan voorwerpen, die

tevoren reeds met dingelijken nadruk hun realiteit verkondigden. Het standbeeld is reeds marmerblok voor het ideëele gestalte werd. De expressie brengt dus geen ware dingschepping, doch enkel de wijziging in den bouw die nieuwe en hoogere gestaltenis verkondigt. Maar het is duidelijk, dat er geen objectieve dingelijkheid kan be staan die niet in andere objectieve gesteldheden of in zichzelve subjectieve indrukken wekt, of anderzijds uit subjectieve uitdrukking geboren is. Een beleven zonder inhouden, zonder herinnering, zonder verbeeldingen, zonder waarnemingen is een abstractie, die alleen waarde kan hebben als begrip. De ziel kan zonder inhouden niet bestaan en zelfs de strenge askese van sommige mystieke sekten, die de wereld afsnijdt, kan het huishoudelijk systeem niet tot zwijgen brengen en nog minder de vage inhouden der gedachten en verbeeldingen uit hare sfeer verbannen. Waar belevingen zijn daar is ook altijd dat wat beleefd wordt en soms ook dat wat bedoeld, dat wat voorgesteld, dat wat begeerd wordt. De schrompeling van den wil kan het motorisch apparaat buiten werking te stellen en den greep naar de wereld doen verflauwen; maar zij kan niet ophouden met voedsel tot zich te nemen, stofwisselingsprocessen aan den gang te houden, gedachtenstoeten voort te stuwen als windbewogen wolken aan den hemel. Het object zou niet eens object zijn, wanneer het niet ,,voorgeworpen" wordt voor den rechterstoel van het aanschouwend subject. Ook het object kan niet op zichzelf bestaan; het moet òf aanschouwing zijn, òf uitdrukking. Maar in het laatste geval is het tevens weder aanschouwing; de activiteit der uitdrukking, in wereldgebeuren gestold, wordt opnieuw een objectief feit, dat in de waarneming zich prent. Onze eigen lichamelijke verschijning is zulk een uitdrukkingsding, dat deel heeft aan de wereldfeiten en als zoodanig object is der eigen aanschouwing.

Waar objecten zijn, en in 't algemeen waar wereld is, daar moet ook minstens één subject zijn, dat die objecten hetzij als verschijning aanvaardt, hetzij als uitdrukkingsmiddel te voorschijn riep, dat is: deed verschijnen. Dat ,,doen verschijnen" als expressiemiddel der subjectsobjectiviteit is geen schepping uit het niet; zij is enkel de vertolking van het feit, dat de primitieve realiteitseenheid van subject-object in hooger bewustzijnssfeer haar aandacht beurtelings verplaatst van de subjectieve naar de objectieve zijde der werkelijkheid en aldus in haar activiteit hoogere waarden vermag tesc heppen. De expressionistische objectiveeringsdrang kan geen voorrecht zijn van het georganiseerde leven alleen; zij moet inherent zijn aan elles, wat zich als dingelijke werkelijkheid presenteert.

Het subjectieve beleven kan niet plotseling in de dingen gevaren zijn. Wat wij wèl waarnemen is de vrij plotselinge bewustwording van de aandachtsschommeling tusschen beleving en aanschouwing. Maar wanneer subject en object in wezen één en ononderscheiden zijn, dan moet aan de dingverschijning meer ten gronde liggen dan de aanschouwing alleen. Wanneer objecten elkaar verschijnen, dat is, wanneer zij ten volle objecten zijn, dan moet in het wezen van het ding die voorbestemdheid tot aanschouwelijkheid gegeven zijn.
In de taal der objectiviteit omgezet beteekent die voorwaarde, dat ieder ding, dat als object verschijnt, zich zelven als object draagt, zich poneert als aanschouwingsinhoud. Wanneer we ons goed rekenschap geven van dien eisch, dan wordt het duidelijk, dat de activiteit van het dingwezen de grond moet zijn van de dingverschijning.
In die taal der objectiviteit kan dat ook aldus uitgedrukt worden, dat elke subjectieve belevingsgrond zijne verschijning als dingelijke, tijdruimtelijke uitdrukking draagt, of met andere woorden: het subject is in staat dimensie te schieten, dat is zich te objectiveeren als ding.
Deze stelling ziet er paradoxaal uit; toch is zij niet geheel nieuw, wijl ze herinnert aan de monadenleer en aan de opvattingen van het psychisch monisme. In de monadenleer is het geestelijk gebeuren nochtans scherp gescheiden van den objectieven verschijningsvorm der dingen; tusschen beide kategorieën schommelt als een middelaar de gepraestabileerde harmonie.
In het psychisch monisme is wel onderscheidenheid, doch geen gescheidenheid tusschen subjects- en objectswerkelijkheid. Voor het „andere" subject vertoont zich het eigen subject als lichamelijkheid, als waarnemingsobject. Maar die waarneembaarheid der subjecten als objectieve dingverschijningen, als aanzijnsvormen wordt beperkt tot de levende organismen, ja liefst tot het centrale zenuwstelsel; al het andere, al het anorganische wordt alleen in de groote complexen, in de planeten, zonnen en sterren als de verschijningsvorm eener bezieling aangenomen. Dit stellen van bezieling en bewustheid geschiedt in het psychisch monisme van het denkend, aanschouwend individu uit en is objectivistisch gefundeerd.
In die objectivistische voorkeurrichting van het psychisch monisme is het algemeen-verbindend wereldbeginsel niet de psychologische richtingszin, maar de ijzeren natuurwet, die in het wereldorganisme hoogstens als physiologische functioneering en harmoniseering werkzaam is.
De natuurwet van het anorganisch gebeuren heeft op dezelfde wijze haar geestelijk parallelisme, als de physiologische wet van het orga-

nisch gebeuren binnen den levenskring haar geestelijk aequivalent vindt in de processen van het centrale zenuwstelsel. De beleving van het anorganisch wereldgebeuren is eerder een metaphoor, een verruiming van de levensfeer tot het alomvattende kosmisch-anorganisch proces, dan een strenge denkinhoud, waarbij de gronden der bezieling vervolgd worden tot buiten de grenzen van het zichzelfstellende, harmonische leven. Zoo wordt de subjectsfundeering in de leer van Fechner meer een dichterlijke overtuiging, dan een in de denknoodzakelijkheid gegrondveste leer. Fechner was te zeer onder den indruk van de triomfen van het natuurwetenschappelijk onderzoek, waartoe hijzelf als onderzoeker belangrijke bijdragen leverde. Onder dien druk werd het subjectief gebeuren tot een parallelreeks, die eerst bewijsbaar en geldig wordt door de objectief aantoonbare physiologische processen. Het psychisch monisme is in wezen parallelistisch gebleven en heft het dualisme van subject en ding enkel op door analogieën, wier bewijskracht niet overtuigend is.

Het sterkste voorbeeld en de sterkste stut van de geheele leer is de onloochenbare realiteit van het eigen menschelijk zieleleven, dat met zijn lichaam als met zijn objectieven verschijningsvorm rondwandelt door de wereld. Maar wanneer men sterker aandringt en naar de bewijsbaarheid vraagt van het psycho-physisch parallelisme, dan is de monist al te vaak bereid te vluchten binnen de naar zijn meening veiliger verschansing van het physiologisch-psychologisch parallelisme. Ter wille van dit laatste is hij zelfs bereid zijn lichamelijkheid te doen inschrompelen, tot ten slotte niets meer overblijft dan het ,,systeem C'' [28]), het centrale zenuwstelsel, dat het ware substraat en de objectieve parallel-vertegenwoordiger heet van de menschelijke gedachten, gevoelens, voorstellingen. Is dit parallel-systeem eenmaal toegegeven, dan staat weldra het analogie-oordeel gereed, dat de verworven inzichten uitbreidt over alle stoffelijkheid en alle dingelijkheid, als vertegenwoordiging van gelijksoortige geestelijke innerlijkheid. Weliswaar moet men bij die toekenning van subjects-eigenschappen niet al te gul te werk gaan, maar globaal zal men toch niet mistasten, meenen zij, als men de grootere complexen, de astronomische eenheden, met subjectsqualiteiten bedeelt.

Het ding echter is alleen hierom object, wijl zijn indruk op de waarneming beantwoord wordt door een uitdrukking van beleving, die met den oorspronkelijken indruk versmelt en de brug vormt tusschen waarnemend subject en waarnemingsding.

Het ding is de neerslag, de wijkplaats, het toevluchtsoord eener uitdrukkingsbeleving, die door een indruk is wakker geroepen.

Niet de verschijning, maar haar grond, dat is : haar actieve subjec-

tieve inhoud wekt met behulp van gewaarwording en waarneming nieuwe indruks- en uitdrukkingsinhouden. Het subject der menschelijke lichamelijkheid antwoordt niet enkel op logische dingbetrekkingen, maar tevens op den subjectieven inhoud van alle feitelijkheid. In de logische betrekking worden de feiten in een nieuw feitenverband, in een nieuw complex, in een harmonisch geordende figuur gesynthetiseerd. Maar met dat al blijft die nieuwe figuur toch een feitencomplex, doorstroomd van den adem der werkelijkheid. De logiciteit is bouwmiddel, niet echter een onmiddellijke werkelijkheidsuitdrukking gelijk dingen en complexe feiten. De aandacht echter kan vertoeven zoowel bij de bouwsteenen als bij het totale gebouw ; in beide gevallen zal de werkelijkheidsindruk verschillend uitvallen. Maar die aandacht kan ook vertoeven bij de aesthetische verschijning van den gewekten feitelijken indruk ; zij verleent gestalte en ruimtelijke ordening aan het gebodene en aanvaarde. Of zij kan zich vergenoegen met het proeven van den innerlijken zin, met de ontroering, die door het buitenobject is opgeroepen. Tasten en proeven zijn echter niet uit verschillende bron ; zij zijn houdingen, uit de één en ondeelbare zieleactiviteit geboren, wanneer zij zich naar aanleiding van een buitenobject, gereedmaakt tot beleving en aanschouwing. De objectsbeleving zou inderdaad leeg van inhoud zijn, wanneer het object enkel ware de schijn eener werkelijkheid, een leege vorm zonder eigen zin, een waanbeeld uit subjectieve behoeften geschapen, maar zonder werkelijkheidskern.

XLVIII DROOM EN UITBEELDING

Men zal tegenwerpen, dat men zich zeer wel met behulp van gereproduceerde voorstellingsresten allerlei beelden kan scheppen en den invloed dier beelden kan ondergaan, ook al bezitten zij geen werkelijkheidswaarde. Waant men niet in den droom van angst te bezwijken voor het schrikbeeld van den achtervolgenden leeuw? Is de fantazievoorstelling van den kunstenaar waardeloos, wijl zij geen, of nog geen werkelijkheidswaarde bezit? Moeten wij steeds der dingen indruk afwachten en vermogen wij niet zelven dingen te scheppen? — Het antwoord moet aldus luiden, dat zoolang wij in verbeeldingsland vertoeven, de dingen der wereld ons niets mee te deelen hebben, dan voor zoover ze als herinneringen in die verbeelding voortleven. Wij zijn in dat geval in de wereld van het eigenbeleven opgesloten. Zoodra wij echter onze beeldingen „waar" willen maken, hebben wij uit te treden in de wereld om ons de medewerking der dingen te verzekeren. Die medewerking zou onmogelijk zijn, wanneer niet in het ding

de bereidheid geworteld is, om zich naar bepaalde vormgevingen te voegen. Die inschikkelijkheid is geen zuivere passiviteit, maar de activiteit van het lager bezielde, dat zich moet voegen in de complexe vormen, die door het hoogere zieleleven bedoeld worden; ja zij sluit weerbarstigheid, de worsteling met de stof niet uit.

De kunstenaar leeft niet van verbeeldingen alleen; zijn gestalten moeten in de werkelijkheid gedompeld worden, geobjectiveerd worden, om boven de gril van het oogenblik uit te rijzen. En zoo al fantaziebeleving zich opsluit binnen de eigen subjectieve sfeer, kan zij geen werkelijkheidswaarde verwerven, voor zij naar buiten getreden is, om in de meening en in het oordeel van anderen getoetst te worden. En om getoetst te worden moet ze een of andere objectieve gedaante hebben aangenomen, als woord-getuigenis, als beeldende woor- of klankreeks, als objectief symbool. In het hoogere geestesleven is de werkelijkheid niet uitsluitend aan het concrete dingbestaan gebonden; de diepe zin der wereldwerkelijkheid blijft niet meer stilstaan bij de afzonderlijkheid der dingelijke concretie, maar zoekt het alverbindende, aldoortrillende uit te beelden.

Doch in het enkelvoudige geval, waar wij het ding tegemoet treden, gelijk het ding ons, is de binding van het een aan het andere niet die van verschijning tot subject, maar van een in verschijning gehuld subject, dat een ander subject nabij tracht te komen. In het proeven der dingen is wezensversmelting, opbouw van zielecomplexen, vereeniging of omgekeerd afstooting, verwijdering, schifting.

In de objectiveeringen van het aandoenlijk bewogen instinctleven, evenzeer als in de scheppende daden van den zelfbewusten menschengeest openbaart zich het dimensieschieten der belevingen; zoo ook in het te voorschijn brengen van nieuwe dingcomplexen, nieuwe wereldfeiten, waarin het enkelvoudige ding als bouwstof is ondergedoken. Maar die dienstbaarheid van het ding aan de samenvoegende activiteit der hoogere bezieling houdt geenszins halt bij de huishoudelijke sfeer der lichamelijkheid. Ook het organisme is een samengevoegd, dingelijk totaal te midden van alle andere aan den wil onderworpen dingcomplexen. Het ding is een medebewoner der wereld, met eigen ingeboren wezen, dat wij niet zouden kunnen aanvoelen en begrijpen, als het niet wezensverwant ware met onze eigen subjectiviteit. Het is absoluut niet in te zien, ja volkomen onbegrijpelijk, hoe de dimensioneele prikkel die uitgaat van een wereldfeit, zou kunnen „omslaan" in het beleven van een gewaarwording. Maar het is wel te begrijpen, dat subjectieve gevoelstoestanden in de objecten gedimensioneerd, elkaar beinvloeden zoodra zij elkander raken. Die realiteit beleven wij onophoudelijk, als wij in gesprekken en gebaren der medemenschen

niet enkel den van buiten komenden prikkel opvangen, maar ook den zin van die prikkels weten te vinden. Elke handeling is een beleving, waarin het dimensie-schieten van subjectstoestanden geïllustreerd wordt.
Doch men kan niet zonder meer den medemensch of een ander levend wezen vergelijken met een natuurding. De levende wezens onderscheiden zich immers door de steeds wisselende houdingen, den rijken en veelvuldigen zin die uitstraalt van hun handelingen. De doode dingen daarentegen hebben enkelduidigen zin; hun wezen is doodarm en in zich zelf besloten.
Intusschen die armoede is alleen een kenmerk van het „ding op zich zelve". Een stuk rots, van een berg losgerukt; een keisteen, door water of ijs geslepen, een gebruiksvoorwerp naar menschelijke doeleinden toebereid hebben weinig „eigens" mee te deelen aan den beschouwer, die zijn vluchtigen blik over de dingen heen laat glijden. Maar de dingen zijn niet enkel „op zich zelven" aanwezig; steeds weer opnieuw worden zij vervlochten in een betrekkingsnet, waarin hun aanwezigheid door de denkende bewustheid zinvol begrepen wordt. Het ding is meer dan een knoop van causale betrekkingen; zijn aanwezigheid lokt toelichtingen uit; zijn verschijning is boeiend en elk oogenblik wisselend van samenstelling. Wij geven er ons weinig rekenschap van, dat de standvastigheid der dingen slechts schijnbaar is en dat een volkomen beschrijving van den oogenbliksaard van ieder ding een boekdeel zou kunnen vullen. Het ding moge van zijn omgeving onderscheiden worden; niettemin heeft het die omgeving noodig om de volheid zijner verschijning te manifesteeren. Elk voorwerp wisselt met de zonbelichting van oogenblik tot oogenblik; hier wijken schaduwen en verrijzen lichtplekken; dáár komt beweging in den achtergrond en verschijnen de kleurschakeeringen, die ding en omgeving maken tot een immer gevarieerd stilleven. En wanneer wij het probleem van den vorm benaderen, dan is beschrijving van het feitelijke genoodzaakt terug te gaan tot de wordingsgeschiedenis van dien vorm. De vorm van het rotsblok is een heele geschiedenis die zich uitstrekt over eeuwen; zij eischt het verhaal van langzaam sluipende of plotseling losbrekende atmosferische invloeden, van verweering en splijting door vrieswater of door plantenwortels, van verplaatsing door gletschers, van aanvreting door levende wezens. Kortom elk ding, 't zij steen, 't zij zandkorrel, 't zij rivier of gebergte, al wat tot vorm gestold is in ruimte en in tijd, 't heeft elk een baan van lotgevallen doorloopen en zijn momenteele verschijning is een faze slechts in een historisch proces, dat zich uitstrekt van het stollingsmoment tot aan het verdwijnen. In dat geschiedverloop is het de omringende dingenwereld,

die het enkelding bestookt en fatsoeneert en kleurt, opdat het verschijnen kan in de denkende bewustheid.
Maar — zoo zal men tegenwerpen — wij verlangen niet te weten hoe belangwekkend de dingenwereld verschijnt voor het waarnemend bewustzijn. Immers deze betrekking van dingobject en menschelijk subject is reeds zoo vaak bezongen en in werken der kunst uitgebeeld, dat onze weetgierigheid op dit punt voldoende verzadiging vindt. Wat wij willen weten, is dit, wat het ding op zich zelve en voor andere dingen waard is in een wereld, waarin het menschelijk leven en derhalve het menschelijk bewustzijn uitgeschakeld ware. Bestaat er een dingenwereld „ an und für sich", waarin de dingen hun eigen zin behouden, ook al zijn ze geen verschijningen meer voor een menschelijk bewustzijn? Zouden de dingen, die wij sterren noemen, in hun in-zijn blijven vertoeven, ook al zouden zij niet meer in eenige waarneming verschijnen? Dit is een der diepzinnigste vragen van alle wijsbegeerte, een vraag die van het standpunt der ervaring zin-loos is, wijl alle wereldbestanddeelen, ja ook de naam wereld niet gesteld kan worden buiten de waarneming òm. Wie ding of wereld zegt, die bedoelt een belevingscomplex dat in de vormen van ruimte en tijd zich aan de waarneming opdringt. Wanneer wij nochtans in abstracto een onderscheiding maken tusschen dingvorm en belevingsinhoud, dan berust dat op feiten der innerlijke ervaring, die uitwijzen, dat voorstellingen sneller wisselen dan belevingen. Evenmin echter als in die innerlijke ervaringen de aandoeningen kunnen afgescheiden worden van de voorstellingsbeelden, die zij opwerpen, of waardoor zij opgewekt worden, evenmin kan het ding worden gesplitst in den blijvenden, concreten zijnsinhoud en de vluchtige wisselende manifestaties. Alleen het begrip laat dergelijke abstracte splitsingen toe; zoodra wij van het begrip overstappen in de werkelijkheid is de eenheid van zijn en verschijnen wederom onverbrekelijk gegeven.
Voor den solipsist echter biedt het vraagstuk geen enkele moeilijkheid. Immers wanneer de wereld mijn verschijning, mijn voorstelling is, dan is met mijn verdwijnen ook de wereld opgeheven. Weliswaar kan die wereld dan opnieuw opduiken in het bewustzijn van een anderen waarnemer, die haar opnieuw als „mijn" voorstellingstotaal aanvaardt, maar onherroepelijk moet bij ieder zelfbewust sterven en bij ieder ontwaken de wereld telkens òndergaan en tevoorschijn komen. Wat wij de wereld van den gemiddelden mensch noemen, zou dan de uitkomst zijn van een stilzwijgende overeenstemming, een sociaal contract, waarbij ieder de mogelijkheid erkent, dat zijn wereld identisch of gelijksoortig zou kunnen zijn met de wereld van den medemensch. Die gemiddelde wereld zou dan eerder een wetenschappe-

lijke conventie genoemd dienen te worden dan een zijnsrealiteit, die boven de lotgevallen van den enkeling uitreikt.

XLIX MYSTIEK EN YOGA

Maar wij behoeven de wereld niet met onze zintuigen te peilen om de zekerheid te bezitten van althans één object, één ding, dat zijne belevingen in ruimtetijd-gestalte kleedt. Dit ding is het eigen lichaam, dat afgezien van alle zintuiggewaarwordingen, die het contact met de wereld gaande houden, gewaarwordingen „omsloten" houdt, die tot dingelijke objectiveering dwingen. De verrichtingen van het huishoudelijk stelsel volgen een eigen wet en een eigen baan; de vegetatieve belevingen der huishoudelijke sfeer vormen de kern en den dieperen grond van de wereldbelevingen, die uit de wereld ons toestroomen of die wij in de dingen planten. In dit opzicht zouden zielkunde en wijsbegeerte in de school kunnen gaan bij sommige ervaringen der mystieken, die er op wijzen hoezeer sommige belevingen bevrijd kunnen worden van alle intellectueele aanschouwingsmomenten, die iets ruimtelijks bedoelen.

In werkelijkheid beleeft de mysticus, ook wanneer het zoogenaamde derde Yoga-stadium is binnengetreden, de gewaarwording van de physiologische stofwisselingsactiviteit. Het is zeer wel mogelijk, dat hij door willekeurige aandachtsbeperking zelfs de orgaangewaarwordingen van den harteklop, van de maag- en ingewandsbewegingen, de bewegingen der ledematen tot zwijgen kan brengen, gelijk hij de zintuigwaarneming heeft uitgeschakeld. Maar onmogelijk is het dat hij de biologische activiteit der cellen, hun ademhaling en hun stofwisseling zou kunnen uitschakelen. En die activiteit is het objectief beeld van analytisch onnaspeurbare belevingen, al vormen zij de basis van temperament en karakter.

Ofschoon dus alle beleving haar eigen objectivatie „bezit", vermag toch de ziel door sterk ingespannen wilsoefening af te dalen tot de diepte van een beleven, waarin alle aanschouwing in ononderscheidbaarheid is verloren gegaan. Het eenig kenmerk van het derde Yoga-stadium is volgens hare adepten een rhytmisch pulseeren van lustvolle spanningen, beschreven als de sensatie van „het denkt in mij". Die „onpersoonlijke" denkspanning en denkarbeid kan niet in begrippen of beelden worden uitgedrukt, wijl de denkende wil is ondergedoken in de passiviteit van een beleven, dat niet meer uitschiet in dimensies gelijk de gewone wilshandelingen. Vermoedelijk echter is het beeld van dit deinend lustgebeuren, dat zich voortspoedt door den tijd, toch weder opnieuw een objectivatie, die als ruimtegebeuren ver-

werkelijkt wordt in het proces der cel-assimilatie en in het stofwisselingsverkeer der cellen onderling. Volgens de leer van den biotonus moet de assimilatieve opbouw de objectivatie zijn van een lustvol beleven, gelijk de dissimilatie, wanneer zij machtiger wordt dan de assimilatie, zich in het beleven als onlust manifesteert [29]).

De mystiek is niet enkel hierom belangrijk, wijl zij leermeeningen met een zeker pathos verkondigt, maar bovenal wijl zij een discipline van den wil eischt, die dienstbaar gemaakt wordt aan een streven, dat dien wil te niet doet. In die worsteling, waarin de individueele wil wordt opgeleid tot willoosheid, opdat de verborgen en gebonden krachten van het vegetatieve leven te voorschijn springen, toont de mystiek metterdaad, hoezeer de enkelwil een resultante is van tallooze lagere levenswillingen, zóó lijdelijk en zoo wereldvreemd, dat het den droomer is of niet hij, maar iets anders in zijn belevingen zich manifesteert. Doch dit „andere", dit onpersoonlijke is niet enkel een lustvol vertoeven in de feitelijkheid van het beleven; het is tevens spanning, deining, speelsche en stoeiende werveling van „gedachten", die als zeepbellen uiteenspatten aan het einde van hun korte baan. De extase der meditatie is niet vruchtbaar van scheppende gedachten; zoodra de sensitieve stroom zich wil objectiveeren met intellectueele hulpmiddelen, is de overgave van den wil reeds in haar tegendeel verkeerd. De leer der mystiek kan niet anders dan in woorden worden uitgedrukt en wat de praktijk meent te winnen door af te dalen in de schachten van het vegetatieve leven, dat wordt in de theorie prijsgegeven, zoodra de gewonnen ervaring in denksystemen wordt vastgelegd. Vandaar de groote beteekenis van het zwijgen; het beleven kan niet in begrippen en bewijzen worden uitgegoten. Wie tot den levenskern wil naderen, ontdoe zich van de strakke bepaaldheid van den woordzin om zich uit te strekken in de overgave aan het Wezen. In het fakirisme is deze zucht naar willooze beleving opgevoerd met een grondigheid, die haar doet vastloopen in een slop. Hier zijn het niet meer de normale physiologische verrichtingen, die als objectivaties van het mystieke beleven mogen gelden, maar een algemeene tijdelijke verzwakking der levensfuncties, een automatisme der ziel, een verstervingstendentie, die haar objectivatie vindt in de katalepsie der lichamelijke verschijnselen.

De mysticus is wel degelijk in zijn oefeningen aan beperkingen onderworpen; overschrijdt hij de grens van het zielvolle, spannende beleven, dan wacht hem de automatie en de verstarring der geestelijke functies, ook die van het gevoelsleven. Het was deze overweging, die den asceet Gautama na zeven jaren van oefening in wereldversterving deed terugkeeren van zijn dwaling. De scheppende genius werd als

een geweten in hem wakker; voortaan was de verworven discipline van den wil een werktuig in handen van den godsdienststichter Boeddha. De stroom van het affect kan niet ontroerend blijven, wanneer hij zich verre houdt van de vormen der aanschouwing en der gedachte. De psychologische ervaring van elken dag leert dat het affect zich uitstort in beelden of gedachten. Die uitstorting kan beklijven, geobjectiveerd worden in een woordzin, doch ook in andere ruimtescheppingen: in melodieën, melodische gedachten, in werken der plastische kunst, in wiskundige en logetische voorstellingen. Het affect zelve, in de doorsnede gezien, onafhankelijk van de uitingsvormen is een oppervlak vol woelingen, een gebergteprofiel of een uitgekarteld relief, dat door de harmonie zijner deelen, in telkens verglijdend contrast of in samenwerking zich als eenheid verkondigt. Het affect is de „Satz", uit samenhangende gevoelsmomenten opgebouwd en daarna overgeleverd aan de spannende, wiegende, ontledende mijmerij. De gedachtenstroom der mystici is het neuriën der affectmelodie, die schijnbaar zonder inspanning zich zelve opbouwt en weer afbreekt, zonder iets anders te bedoelen dan het beleven der rhytmisch opeenvolgende ontroeringen. Deze diepe innerlijkheid, deze durende ontroering wordt met de Godsbeleving geidentificeerd. Het individu, dat zich zelven bijwijlen kent als een objectief anders-zijn, zoekt de vreemdheid der eigen verschijning, de lichamelijkheid met haar greep in de ruimte, weg te cijferen om in den zelfinkeer te naderen tot God, ja om God zelve te zijn. — Het diepe raadsel van ons aller bestaan: het te voorschijn treden der subjectiviteit als objectieve dingelijkheid, heeft voor de mystiek geen belang; integendeel, zij tracht als iets leelijks, als iets intellectueels, als iets opdringerigs de objectiviteit uit te bannen uit de sfeer der meditatieve aandachtsspanning. Wie den God der mystiek wil kennen, moet een vreemdeling worden in de wijde wereld; wie zijn oogen naar buiten slaat en den liefdevollen blik laat weiden langs het groote veld der gestalten, kan geen aandacht behouden voor het zingen der ziel; hij zal zich weldra verliezen in belangenkwesties, in uiterlijk vertoon en in praal van woorden. Alleen wie de oogen kan sluiten, wie zich vrijwillig gevangen geeft binnen vier naakte wanden, binnen het gevoelig hulsel van de eigen huid, kan het beleven beleven, dat is als een zingende stem uit de eeuwige, donkere werelddiepte. Zóó spreekt de mysticus. Maar al zouden wij een wijle ons opgebeurd voelen door zijn aandoenlijke verzekerdheid wijl wij ze zelf kunnen ervaren, dan zou toch weldra de denkende wil, die het contact onderhoudt tusschen wereld en ziel, in verzet komen. Het affectleven roept krachtens den eigen aard een stoet van „schwankende Gestalten" op; ja het is alsof uit de aan-

doening zich voorstellingsnevels tot gestalten verdichten, gelijk de geheimzinnige nevels die te avond opstijgen uit stilstaande poelen. En die gevoelsverdichtingen, die gestalten schreien naar objectivatie, naar heen-stelling, naar tegenover-stelling in een onverganke-lijk rijk, waar alle dingen opgetild worden tot een zinvervuldheid die niet meer sterven kan.

L DE IMPULSIE

Het affectleven wordt door het instinct gegrepen om dienstbaar te zijn bij wereldhandelingen, die voor den huishoudelijken opbouw van het leven noodzakelijk zijn. De sleutelgewaarwording, die tot zoo heftige beroeringen aanleiding geeft, is in intellectueelen zin niet meer, niet intensiever dan elke andere gnostische prikkel, die als gewaarwording zich aandient. Toch wordt de ééne zichtbaarheid nauwelijks waargenomen en met onverschilligheid bejegend, terwijl een andere, in verband met den physiologischen toestand van het oogenblik, plotseling een sleutelgewaarwording blijkt en tot een heftige reactie aanleiding geeft.
Waarneming en beleving kunnen elkander vreemd blijven; maar zij kunnen ook een verbond aangaan, wanneer dat voor de levensnoodzaak onvermijdelijk blijkt. Maar het beleven stort niet al zijn rijkdom uit in instinctieve wellingen en driften; integendeel, de remmende en stuwende invloed van het hooger zieleleven knabbelt en knaagt aan de macht der instincten, opdat de vrije emotioneele reserve der ziel zoo groot mogelijk worde.
Die vrije emotioneele drang nu is het, die zich uit eigen aandrift opgooit, omhoog werpt in de lijdelijkheid der beleving, zooals een hooge vlam soms oplaait uit een gelijkmatig vuur. Die aandrift, die vlam is de impulsie, die wanneer zij niet door den remmenden wil gestoord wordt, haar eigen gang gaat zonder zich te bekommeren om de zelfbewustheid en den praal der persoonlijkheid. Die impuls is een uit het beleven opborrelende melodie, die in het moment van haar ontstaan gestalte vat en zich hult in de elementen van kenbaarheid en aanschouwelijkheid. Deze autochtone verbinding van belevingsmoment en gestalte, van het vitale en het gnostische, is de knoop en de kern van alle bestaan. Die synthese van beide in den grond verschillende elementen kan niet worden bewezen, noch afgeleid; zij kan enkel beleefd worden. En zij is inderdaad de grondslag van onze activiteit, van onzen arbeids- en scheppingsdrang, van onze zelfbepaling als levende ziel, van de omringende wereld als totaliteit van in gestalte gehulde ervaarbaarheden.

In de wereldervaring is het de gestalte van den indruk, die ons belevingen lijdelijk doet ondergaan ; wij hebben de wereld te aanvaarden, ook dan, wanneer wij ze naar onze bedoelingen hebben gewijzigd. In het eigen beleven daarentegen,in het beleven dat wij met uitsluiting van de wereldprikkels binnen den lichaamsomtrek localiseeren, wordt de gestalte, de rhytmus, de melodie door het beleven te voorschijn geroepen ; de gestalte verschijnt ten gevolge der beleving. Nu hebben wij niet allen in gelijke mate de concretiseering der belevingsgestalte in onze macht. De opzettelijke wil heeft met de scheppingsgestalte niets van doen ; ware het zoo, dan zouden de sterk-willenden de grootste kunstenaars zijn.

De synthese tusschen beleving en gestalte — of zooals Plato het noemde : tusschen Eros en Eidos — is in niemands macht. Soms schiet zij plotseling als een vlam omhoog, die de eeuwen verlicht, soms is zij een klein gloeiend vonkje ; soms ook stapelt de eene vlam zich op de andere, in wisselend spel en in wisselvalligen strijd, maar nooit heeft iemand ,,schuld" aan wat de scheppende ziel in koortsgloed of in deemoed moest voortbrengen.

De eerste inmenging van den wil en het punt waar de vraag naar schuld gerechtvaardigd is, bestaat in het remmen of stuwen van den onwillekeurigen beeldingsroes. De wil is de criticus, de censor, die al het onwillekeurig ontstane voorbij zich ziet heenglijden en halt roept of dammen opwerpt waar het noodig blijkt. De tweede inmenging van den wil bestaat in het toegeven aan den objectivatiedrang van sommige impulsies. Dat toegeven zal, wanneer de wil op rede gegrond is, de vraag hebben te beantwoorden, of die impulsies inderdaad wereldrijp zijn.

De toelaatbaarheid der beelding in het innerlijk blikveld kan niet op één lijn gesteld worden met hare objectivatie als wereldvoorwerp. Immers in het laatste geval wordt de beeldende lust verbonden met de motorische lust, die de reservekracht van het organisme in den dienst stelt van den objectivatiedrang. De spanningslust der willekeurige spieren is bij de verschillende individuen op zeer uiteenloopende wijze ontwikkeld ; er zijn groote beelders, onvermoeide dagdroomers, wien het aan kracht en lust ontbreekt hunne beeldingen met behulp van het spierstelsel te objectiveeren. Zij blijven in den cirkel der innerlijkheid opgesloten en uit het tumult der bewogenheden komt niets te voorschijn, dat een duurzame plaats voor zich opeischt. Toch zou men deze droomers onrecht doen, als men hun elken drang naar objectivatie ontzegde ; zij worden echter blijvend gehinderd door remmingen, door kleinheidsgevoelens, door het bewustzijn eener overmacht der vijandige buitenwereld, door de vrees

voor mislukking of van lachwekkendheid. Zij gaan door het leven als menschen die zich verongelijkt voelen, als miskende helden en martelaren. Hunne dadelijkheid is verschrompeld tot een alsof-pose ; de feitelijkheid van het ingrijpen in de ruimte-tijdverhoudingen wordt „gesublimeerd " tot den brozen schijn van heldhaftige innerlijkheid. Slechts enkele gedachten, blikken, gebaren dringen uit dien afgesloten tuin tot de buitenwereld door ; in haar hevigste, ziekelijke wereldvervreemding verdort het gevoelsleven en daarmee tevens het beeldend vermogen. Dat besefte Gautama, toen hij met een ruk zich los maakte uit de wereldversterving. De menschenziel kan niet leven zonder zich te doen gelden, dat is : zich kenbaar te maken aan en in het omringende.

Ook in het droomleven van den slaap zijn de motorische impulsies die den wakenden mensch tot handelingen drijven, tot voorstellingen verstard, die enkel beeldingen blijven. De droomer dwaalt en wijkt en vlucht ; hij komt in allerlei moeilijke of zonderlinge situaties, maar het contact tusschen de beelding en den spierwil blijft achterwege. De onmacht van den ruimte-wil bant de objectivatie binnen de omheining eener verbeeldingswerkelijkheid, waarin enkel het gevoelsverloop van het beleven echt en wezenlijk is. Maar juist ook die slaapdroom toont wederom, hoezeer het beeldende secundair moment is van de belevingswerkelijkheid. De motorische remming die de tot gestalte uitgegroeide gevoelens den weg naar de buitenwereld verspert, wordt ondervonden als een storende, soms ook als een stuwende gevoelsstroom, die de aanvankelijk gevormde beelding aantast. Het is alsof het normale beeld gewrongen wordt tot een niet bedoelde, niet gewenschte gestalte. De droomsituaties krijgen door die motorische remming een grillig, grotesk karakter ; de gevoelsstroom wijzigt zich en tracht toch zich baan te breken op een ander punt in gewijzigde gestalte. Zoo ontstaan de dol-fantastische droombeeldingen, de angstgestalten, de druk-, hinder-, kwellingsfiguren, soms op wonderlijke wijze opgenomen in den begeertestroom van een ontbonden instinct.

In dat alles zijn buitenwereldsche motieven als herinneringsresiduen opgenomen en veelal zelfs in de gestalten van den droom objectief bedoeld ; maar de eigenlijke drijfveer is niet zooals in het waakleven de schakeling van het lichamelijk stelsel als middelaar tusschen ziel en wereld. Als de droom iets beteekent, dan is die beteekenis niet gelegen in de tooi zijner beeldingen, maar in den donkeren ondergrond van het gevoelsleven. Met behulp van die beeldingen kan de kenner zekere latente spanningen, conflicten, geheime drijfveeren van het gevoelsleven ontdekken, die al mogen zij uit wereldfeiten geboren

zijn, toch alleen werkzaam zijn, wijl zij in wijzigingen der stofwisseling zijn „neergeslagen". Elke aandoening, elke zielsbewogenheid wijst altijd weer heen naar de totaliteit van het lichamelijk gebeuren als haar objectivatie, ook al wordt niet het lichamelijke, niet de middelaar, doch een of ander wereldfeit „bedoeld".

De bedoelingen nu zijn tweeërlei, wanneer wij letten op de voortbrenging der objecten. Die voortbrenging kan bestaan in het uitdrukken van gemoedsbewegingen; zij kan echter ook gericht zijn op het verwekken van objecten en handelingen, die de wereldfeiten onderwerpen aan de heerschappij der ziel. In de expressionistische handelingen wordt aanvankelijk enkel een zelfgetuigenis gegeven, maar een getuigenis, dat noodzakelijk is voor den zin der ziel te midden van haar wereld. In de technische handelingen daarentegen wordt het beleven ondergeschikt gemaakt aan den ijzeren wil, die weten wil om te meerderen. De uitkomst van beide stroomingen, de vitaaleidetische en de technisch-logetische is ten slotte een tezamenkomen in hetzelfde brandpunt: de belevende, denkende ziel. Maar beide stroomen, uitgaande in de wereld en terugkeerende tot hun oorsprong, brengen den rijkdom van een grooter bezit en van een hoogere evenwichtspositie. Soms gaan beide ver uiteen; dan is in het zieleleven òf de technische en gnostische scheppingswil overheerschend, òf de gemoedsbewogenheid verdringt alle lust tot nadenken en inspanning. Doch gemoed en verstand, beleving en gedachte vinden in 't eind elkander terug in de periode der eb, als alle nieuwsgierigheden en alle bewogenheden zijn verstild en met vermoeienis beladen. Dan sluit zich in een nieuwe evenwichtsfase de cultuurkring, die het verworvene van droom en denkende inspanning bant binnen de omheining der algemeen-geldende, algemeen-beleden vormen. In die periode verkeert onze moderne cultuur nog geenszins; integendeel de honger naar technische vondsten en wetenschappelijke inzichten is onverzadigbaar; hij drijft onze beschaving in éénzijdige richting, de richting van het Amerikanisme. Tegenover dien geweldigen en majestueuzen gnostischen honger lijkt het gemoedsleven met zijn durende eischen verschraald. Doch bij vlagen breekt de machtige vlam van het beleven naar buiten; dan hooren wij in de romantiek van oproerige bewegingen iets als een onderdrukte snik, de kreet der ziel naar de volheid der dingen en naar die levensvervulling, die ons in de nabijheid brengt van het Groote. Maar dit conflict, deze dubbeltongigheid van de handelende ziel is nog niet ten top gevoerd en zoo moet dus de verzoening nog verre zijn.

De menschen die vóór ons leefden waren in dit opzicht gelukkiger, immers harmonischer dan wij. In de perioden van rust, die zij door-

maakten, naderde de technische wil tot den uitdrukkingswil en samengaande brachten zij objecten voort die zoowel nuttig als schoon waren. Het eenvoudigste handwerktuig droeg de sporen van een bezonkenheid, die hare objecten tooide met een sier, die als een golf van geur uitging van de ziel. De techniek en de naakte gedachte werden tot stutten en draagbalken, tot kristallisatieassen van dat schoone gebouw der algemeene cultuur, dat als bedolven raakte onder de welige ranken der ongestoorde beelding.

Doch keeren wij terug tot de realiteit van het ding. De vraag die aan de orde was betrof de mogelijkheid, niet enkel van onderscheiding, maar ook van scheiding tusschen beleving en aanschouwing. Wat voor den innerlijken zin beleving en aanschouwing heet, wordt door den waarnemer innerlijkheid en verschijning, of ook wel wezen en verschijning genoemd. Als het ding van binnen uit gezien een belevingsmonade is, of een complex van belevingsmonaden, dan moet de vorm waarin het ding verschijnt, de objectivatie zijn van dat belevingsgebeuren, zooals ons lichaam met al zijn orgaanverrichtingen de objectivatie is van de zieleactiviteit. Een vraag van anderen aard en omvang is deze of het dingwezen evenals de ziel in staat zou zijn voorstellingen van wereldfeiten te meenen, te begeeren en te verwerkelijken. In de monadenleer van Leibniz wordt de monade in staat geacht andere voorstellingen dan de zelfaanschouwing te meenen. Ja, de monade draagt in zich het totaal der kosmische objecten, zij het ook slechts als nevelige percepties. In elke monade is de kosmos zij het ook in latenten vorm vertegenwoordigd; de mikrokosmos der monade is de eicel, waarin het heelal in sluimering als een spiegelbeeld, als een bleeke schemering verborgen ligt. Alleen in de centrale monade die menschenziel heet, ontwaken de verborgen krachten; in haar wordt het gekende tot universum. Tusschen de ziel als niet-dimensioneel, „metaphysisch" punt, en het lichaam is volgens Leibniz geen directe verbinding mogelijk; het lichaam is volgens hem als een gewaad, waarmee de ziel is omhangen. En die lichamelijkheid is opgebouwd uit myriaden kleinere manteltjes van elementaire monaden. Wanneer nochtans verband geconstateerd wordt tusschen psychische en physiologische gebeurtenissen, dan berust deze onlogische, onverklaarbare samenhang op een harmonie, die voor den aanvang van alle gebeuren gevestigd is zoowel tusschen de monaden onderling als tusschen de stoffelijke vormen waarin zij gehuld zijn.

Men ziet, hoezeer deze concessie aan de leer van het occassionalisme en aan het dualisme der Cartesiaansche leer aan de monadologie van

Leibniz een gewrongen aanzien geeft. Wat in de gedachte onderscheiden wordt, dat moet in de werkelijkheid gescheiden zijn. De uitgebreidheid der stoffelijke wereld vloekt tegen de immanente, ruimtelooze gelocaliseerdheid der ziel; beider verband kan slechts occasionalistisch gedacht worden, als de grondelooze scheppingsdaad van een deus ex machina. Hoe geheel anders is het standpunt van een Hume, die het ervaringsfeit in zijn voltooiden aanschouwingsvorm aanvaardt en over contradicties heenstapt, wijl de ervaring zelve ze overbrugt! Inderdaad, de Cartesiaansche tegenstelling is in strijd met elk wilsbesluit, dat in de wereld stapt zonder zich te bekommeren over een gepraestabileerde harmonie; in strijd ook met elke zintuigelijke ontroering, die uit de ruimtewereld motieven opvangt, die de zielegolven doet rijzen en dalen.
De transscendente ruimtelijkheid kan niet gescheiden worden van de immanente belevingen der ziel; in het bijeenzijn van lichamelijkheid en zieledrang beleven wij de eenheid van verschijning en wezen. Iets anders dan het verschijnen is het meenen der ziel. De voorstellingen, die gemeend worden en objectief gesteld worden, mogen naar hun belevingsrealiteit nog in den lichamelijke stofwisseling gegrond zijn, naar haar gedaante worden zij reeds in de buitenwereld gesteld, als dingen tusschen dingen. Alleen de wilshandeling ontbreekt, die haren zin uitdraagt in de verschijning van ruimte en tijd. Het is zeer wel mogelijk, ja waarschijnlijk, dat deze wereldobjectivatie eerst plaats heeft door de vernietiging van andere dingverschijningen. Alle schepping in dezen zin is herschepping, transformatie; niets wordt uit niets geboren. De herschepping van ruimteobjecten in bedoelde, gemeende objecten draagt in de stof der dingen krachten over, die behooren aan de ziel, maar die als ruimtescheppingen tegenover de ziel gesteld worden. In het geschapen object worden opvattingen en ontroeringen overgeplant en die ontroeringen en opvattingen verschijnen als gestalte. Over het „doode" marmerblok glijdt de adem eener bezieling, als het zich lijdelijk leent en voegt naar den koortsig werkenden beitel des beeldhouwers. Uit het oude verschijnen van een stuk marmer is een nieuwe verschijning opgerezen, menschachtig en vol van de bezieling zijns scheppers. We zouden deze verschijningswijze inadaequaat kunnen noemen, wijl de transscendente verschijning niet door een gelijkwaardige innerlijkheid is voortgebracht.

LI HET EIGENE DER DINGEN

Maar bij de doode dingen der omgeving is bijna elke verschijningsvorm geprent door de krachten van klimaat en atmosfeer; het eigene

komt enkel te voorschijn in den zuiveren vorm van het kristal. Dit immers is de strenge scheiding van dood en leven, dat alleen het laatste zich zinvol kan ontplooien, zelfs dan als de totaliteit van ongeordende krachten, die wij de „natuur" noemen, de volledige bevrijding in den weg staan. In de wereld der doode dingen gaat de eigenheid der gestaltenis schuil onder den dwang van blinde krachten, die een ontleenden vorm opdringen aan elke dingverschijning. Doch die ontleende, opgedrongen verschijning is niettemin objectief; zij is objectsvorm en verklaart veel meer dan wat het object eigen is. De eigenheid van den zwerfsteen is zijne steenstructuur; zijn verschijning echter vereischt tallooze toelichtingen over gebeurtenissen, die zijn vorm hielpen bepalen. Weliswaar wordt ook de levensvorm mede bepaald door het omringend milieu, maar hier verschijnt elke uiting als een passend antwoord en als een afweer van de blinde krachten der natuur. In het doode ding is de eigendrang te gering, die het innerlijk zoo-zijn doet te voorschijn treden in de wetmatigheid van het verschijnen. Het ding is derhalve niet zoo enkelvoudig als het zich in de waarneming aanbiedt; het wijst op vormgevende gebeurtenissen, die hoezeer zij objectief geacht moeten worden, nochtans niet zelve als dingen verschijnen, maar als realiteiten die de dingen helpen kneden. Atmosferische en klimatische invloeden als storm, regen, stroomend water zijn te dynamisch om als dingelijke verschijning geobjectiveerd te worden. Het ding onderstelt een standvastige ruimtevulling, die in den blik wordt vastgehouden en niet als bliksem of donder weldra aan de waarneming ontsnapt. De realiteit van het beleven, die over de realiteit van het ruimtegebeuren beslist, vereischt voor de dingvoorstelling een tempo van waarnemingen, dat langzaam voortglijdt door den tijd. Het filmbeeld der beweging lost zich op in een serie van dingvoorstellingen, als die beweging wordt vertraagd.

En bij uiterste vertraging als elk beeld der serie op het voorgaande volgt na lange stiltepauzen gaat ook de binding der serie verloren; elk beeld vormt een situatie op zichzelve, die zonder overgang, abrupt en discontinu plaats maakt voor een andere situatie. Zoo wordt ook de melodie zinloos door te groote versnelling of vertraging; de volheid der verschijning is alleen mogelijk in het middengebied dat wij aardebewoners met zin bevolken en als zinvervuld begrijpen. De versnelling van het filmbeeld maakt van de serie een band van strepen, die bij grootere snelheid als grauwe strooming verschijnt. Het waarnemen eener strooming vervangt de aanschouwing van werkelijke dingen die wij omvatten kunnen. Weliswaar is die dynamische feitelijkheid gebonden aan gefixeerde standvastige dingwaarnemingen, die wij als vergelijkingspunt bezigen. De rivier stroomt ten opzichte van ons

lichaam, of ten opzichte van hare dingelijk aanschouwbare oevers. Strooming en beweging is onwaarneembaar en dus onwerkelijk zonder de localisatie, de fixatie in de ruimte van een „denkend netvlies" waarlangs de verschijning heenvliegt.
Het punt is de ruimte, dat als knooppunt der coördinaten heeft te gelden en dat onbewegelijk „gesteld" wordt te midden van al het wisselvallige, is identisch met het metaphysisch punt van Leibniz, dat met zijn verschijning als een mantel is behangen.
De oplossing van het dingelijke in het stroomen doet geen afbreuk aan de feitelijkheid der subjectieve beleving, noch aan de feitelijkheid der waarneming; het is enkel de aandrang der latente dingverschijning, de zintuigelijke bloei, die een wijle teruggedrongen wordt, om te wijken voor de simpele aanvaarding van een tijd- en ruimtegebeuren, welks totaliteit anders is dan de som harer bestanddeelen. De aesthetiek van het afzonderlijke in zijn opeenvolgende verschijningen moet plaats maken voor de aanschouwing van een stroomen, dat zijne belevingsfeiten als opgeheven momenten in zich draagt; de glanzende omtrek der vele eenheden wordt snelheidspunt in het nieuwe waarnemingsobject van den stroom; de tijdsorde der verschijningen verdicht zich in den totaalduur van het nieuwe verschijnsel.
In omgekeerden zin leidt de stolling der dingvormen bij afnemende (relatieve) snelheid de aandacht af van den tijdstreep van het dynamisch gebeuren. De „kop" der beweging, het stoffelijk punt, wint geleidelijk aan zintuigelijke volheid. Wat in dit stollen plaats grijpt is in werkelijkheid een structuur-ontplooiing, die het assige, den bouw der verschijning openbaart in de totaliteit van haar vormentaal. Het is mogelijk, dat voor de aanschouwing dit axiologisch moment minder gemakkelijk ontdekt wordt, zoodat eerst de speurzin van het denken er in slaagt den assigen bouw, het constructieve skelet te onderkennen. Maar wat in de aanschouwing ten volle beleefd wordt, dat is de weelde van den vorm, waarin de zintuigindrukken van tasting, geur, geluid en kleur ten volle mede klinken. In deze aesthetische waardeering treft vooral de beteekenis van elk vormelement ten opzichte van het geheel. De samenwerking der vormbestanddeelen is van zoo volkomen aard, dat het vormgeheel iets eigens, iets individueels krijgt en als zoodanig „herkend" kan worden. Het individueele ding bezit geledingen en een bouw, die ons in staat stellen het na langen tijd terug te vinden. Natuurlijk zijn vergissingen niet buitengesloten.
De valsche herkenning, de fausse reconnaissance kan zoowel een gevolg zijn van situatieherinnering als van vormherinnering. In

beide gevallen echter is die herkenning, die als bekendheidsqualiteit beleefd wordt en daarna uitschiet tot identiteitsbeleving te danken aan de inmenging van gnostische bestanddeelen, die te allen tijde de aanschouwing te hulp komen. Vreemdheidsindrukken worden geassimileerd en ingelijfd in de reserve der geweten en der begrepen feiten. Het nieuwe wordt derhalve axiologisch doorgroefd, gnostisch doorploegd en vereffend, tot het volledig is ingedeeld in departementen of in uitloopers der structuurgeordendheid. In het gewetene, dat tot het begrepene wordt, is voor het wonder geen plaats. In die samenwerking van weten en leven wordt de verschijning dikwijls van haar eigenheid beroofd; het individueele verschijnt als functie eener structuur, die aan tallooze gelijk-verschijnenden eigen is. Als het kindje „waf-waf" roept tegen een speelgoedhondje, dan is er ongetwijfeld valsche herkenning. Maar in die onvolledige waarneming ligt reeds de assige structuur van het waarnemingsding hond besloten. In het individueele wordt het soortelijke, het algemeene erkend. En naarmate het denken de vorm- en structuurelementen der verschijning leert onderscheiden, groeit tevens de kennis van het algemeene vormprobleem dat de individualiteit beheerscht, dat door de individualiteit heenschijnt als de zon door den nevel.

De individuatie — de wording van dat enkele dat alleen zich zelf gelijk is — moet begrepen worden uit het streven naar volledige zinvervulling, naar uitersten vormenbloei van het aleenige dat de dingen richt en spant. Niet overal in het wijde universum bloeien de dingen en dragen hun vormentooi als de plant haar vrucht. In het spectrum der wereldrealiteit is de dingenwereld weinig meer dan een smalle band, ter weerszijden begrensd door middellijk kenbare, dynamische werkelijkheden, die gemakshalve ding-achtig worden voorgesteld. Wie van „dingenwereld" spreekt die bedoelt een fragment van het alomspannend universum. Alleen dat fragment kan hem nabij en geeigend zijn, wijl hij, de kenner, midden tusschen die dingen met zijn eigen lichamelijke verschijning is geplant. Van het overige echter, van die andere wereld wier snelheden de zijne verre te boven gaan, wier dichtheden vervluchtigen tot uiterst fijne nevels, kan hij zich slechts gelijkenissen scheppen, die gebaseerd zijn op der dingen aanschouwing en op de kennis van hunne structuur. De mikrokosmos der elektronen en de makrokosmos der sterren verzetten zich tegen de voldragenheid van het beeld, dat in onze aardsche verhoudingen de dingen aanblaast tot schoonheid en bezieling.

In het phenomenalisme der Kantiaansche wijsbegeerte is de dingenwereld enkel verschijning, die als gewaarwording geproefd wordt en als zoodanig gelocaliseerd is aan den lichaamsomtrek, en in 't bijzonder

in de zintuigorganen van den denkenden mensch. De wereld als verschijning is denkende opvatting van gewaarwordingsqualiteiten. Op de vraag echter naar de bijzondere redenen, die ons dwingen een gewaarwordingscomplex dat ding heet, buiten den lichaamsomtrek, derhalve in de wereldruimte te zoeken, antwoordt Kant met de verwijzing naar het „Ding an sich". De realistische zin komt in opstand tegen de wereldopvatting, die de werkelijkheid beschouwt als de logische verwerking van subjectieve qualiteiten en zij bedenkt een „grond" der verschijning die als onkenbaar gebied ontoegankelijk is voor nieuwe logische interpretaties en verknoopingen. Na al het voorafgaande moeten wij echter Leibniz gelijk geven tegenover Kant en het ding niet enkel beschouwen als opvattingsobject voor een superieure bewustheid, maar tevens kenmerken als de uitstraling van een inherente belevingsrealiteit, als een belevingsmonade. De belevingsmonade heeft in onze beperkte dingenwereld een eigen beeldingsdrang; doch naast die „natuurlijke" beelding, die objectivatie der inwonende subjectiviteit, is het ding onderworpen aan het spel der natuurkrachten, die er een stempel op drukken, dat de eigenheid vermag terug te dringen. De immanentie van het ding verraadt zich in geordendheden, die toegeschreven worden aan zijne structuur. Behalve dat structuurbeeld draagt het ding de tallooze litteekenen van een ruwe behandeling in de botsingen van het milieu, en zoodoende is elk afzonderlijk object opgebouwd uit wetmatigheid en toeval. In de levensorganisatie wordt het toevallige mede opgenomen in het bouwplan en van zijn macht beroofd; wat in het leven naar buiten treedt dat is de samenwerking van beide factoren, van structuur en milieu, van gestalte en lot.

LII OBJECTIEF REALISME

Doch de verwerping van het radicale phenomenalisme mag niet beteekenen een terugkeer tot het naieve realisme. Het groene grasland dat zich voor mijn oogen uitstrekt is niet groen in zich zelve; maar het bevat structuurelementen, die het in staat stellen het witte zonlicht te ontleden, zóó dat alleen het groen-wekkende deel der zonnestraling wordt teruggekaatst. Het groen is zonlicht-netvlies-gebeuren; maar dit gebeuren is mogelijk gemaakt door de opslorping van lichtgolvingen tengevolge van de structuur van het gras. Al berooven wij het ding van al zijn „subjectieve", secundaire qualiteiten, dan blijft altijd nog het gebeuren, dat in een bepaald ruimtebestek onafhankelijk van onzen wil zich manifesteert. Ja, al werd aan het ding enkel zijn bewegingsintensiteit gelaten, als de ondergrond van alle ver-

schijnen, dan nog zou de lijdelijkheid onzer gewaarwordingsbeleving ons dwingen tot de onafhankelijkheidsverklaring van der dingen grond. Het mechanische, het extensieve dat van buiten tot ons komt, moge onze lichamelijkheid in trilling brengen, maar die trilling is de extensieve, ruimtelijke openbaring van wat wij als aandoening beleven. Achter alle ruimtelijke concretie, achter alle dingelijkheid is de zijnsgrond van het beleven verborgen, krachtens welke het ding als lichaam, als object verschijnt. De zin der dingen, hun belevingsrealiteit verschijnt in hunne mechanische objectiviteit.

Het dingwezen in zijn drie-dimensioneele gestalte is zelfheid, individuatie. Zoodra zij zich zelf kunnen zijn, onder de gunst van het milieu, zetten de asrichtingen zich uit, die den richtingszin van hare structuurelementen stuwen tot verzadigings toe. Dan worden de wanden afgesloten en de innerlijke huishouding, de harmonie der deelen wordt bevestigd in het verworven evenwicht. Alle overgroote strekkingen worden geremd door spanningen en de structuur van het geheel manifesteert zich als gestalte. De dwang der nog niet in dingvorm verzoende natuurmachten kan storend inwerken ; de verhooging van temperatuur kan strekkingstendenties stuwen, spanningen verhoogen, zóó zelfs dat het geheele systeem ineenzinkt of uiteenspat. Doch binnen den spectralen band, waarin de mensch en zijn aanschouwingswereld gebannen zijn, streeft alle feitelijkheid naar dingelijke concretie, dat is naar zinvervulde gestalte. Alle eigengestalte is spanningsstructuur ; zij beeldt den innerlijken zin in de harmonie der deelen. Het ding als het luistert naar eigen ontplooiingswet en nog niet geprent is door de gril van een toevallig natuurgebeuren, is uit die innerlijke harmonie geboren. Het kan ook niet begrepen worden, nòch als gestalte nòch als wezen, zonder die structuurevenwichtigheid, die de gestalte zoo zinvol maakt. De mathematische eenvoud van den kristalbouw is in de gestalte van het kristal uitgedrukt.

In de levensorganisatie is deze samenhang van structuur en gestalte minder gemakkelijk te volgen en te begrijpen. De prenting door de natuurkrachten, die de levenlooze dingen lijdelijk hebben te ondergaan, wordt in de levensvormen opgevangen in de seintoestellen der zintuigen, die een zinvol samenstel van ontvliedingen, weerstanden en overwinningen mogelijk maken. Ook dan, wanneer een specialiseering van de zintuigen ontbreekt, zooals bij de planten, wordt toch het wereldsein voldoende duidelijk ontvangen, om afweer- of toenaderingsbewegingen wakker te roepen. De prikkelgewaarwording is niet meer de mechanische schok waarmee de eene biljartbal door een andere wordt voortgedreven ; zij is veeleer het antwoord op een

sein, waarbij van vele mogelijkheden de voordeeligste wordt uitgekozen. Voordeeligst in den zin van de best bereikbaarste met de voorhanden hulpmiddelen. In dat alles is geen spoor van ,,overleg", maar zinvolle drang, die het eigen kunnen op tastende wijze proeft in de lust der ontkoming aan onlust.

De prenting heeft dientengevolge andere gevolgen in de levenssfeer dan in die van het anorganisch bestaan. Zij wordt als 't ware op den voet gevolgd door tegenmaatregelen die haar effect afstompen en wijzigen in een voordeeliger organisatie. De butsen en builen die de harde rots heeft te verduren, worden in de levens-vormen omgezet in zinvolle structuurvormen, die den weerstand organiseeren en in vormen manifesteeren. Elk lichaamsdeel spreekt boekdeelen: het verhaalt van tallooze pogingen van innerlijken opbouw, die verband hielden met de wisselende macht der omgevingsfactoren. Aan de organische vormen lezen wij de macht van het milieu en tevens de wijze waarop met de beschikbare hulpmiddelen de dreigendste gevaren werden gekeerd.

Wanneer het kristal plastisch en actief ware in denzelfden zin als de levende cel, dan zou elke van buiten komende schok moeten worden opgevangen en in een gewijzigden bouw te voorschijn moeten treden. Ook de innerlijke spanningen zouden in sterker mate den vorm beheerschen. Het kristal zelf zou dan maar een faze zijn in een serie van gedaanteverwisselingen, waarin de vlakken nu eens inzinken en versterkte hoekpunten en kantlijsten vertoonen, dan weer naar buiten puilen, zoodat het geheel tot den bolvorm nadert. Het doode ding heeft niets eigens dan het schematisme zijner structuur ; wanneer het nochtans als afzonderlijkheid, als complex van bijzondere verschijningsmomenten kan worden herkend, dan is dat tevens te danken aan de prenting der natuurkrachten, die lotgevallen uitdrukken in blijvende kenteekenen.

Het beleven der kristalmonade verliest zich in den strekkingszin en de ruimtespreiding ; zij stapelt laag op laag, tot het opbouwvermogen is uitgeput. In deze zelfgenoegzaamheid is geen plaats voor wisselwerking met het milieu, geen wisselende vormgeving zooals bij de levende cel. De colloidnatuur der levende wezens, hoe nietig ze zelfs onder het microscoop mogen verschijnen, is van een zoo samengestelden aard, dat elke kristalbouw daarbij in 't niet lijkt te verzinken. Tusschen de geordendheid van het kristal en de organisatie-ordening der colloidale levensvormen gaapt voorshands een wijde klove. Geen tusschenvormen zijn bekend, die dat verschil in peil zouden kunnen opheffen. De levensorganisatie kiest haar eigen weg, wanneer zij de kristalstructuur in den steek laat en zich opbouwt aan en met de

ingewikkelde complexen, die in het weefsel der cel elk hun eigen taak vervullen. Doch deze zelfopbouw der leefkracht is onverklaarbaar, wanneer we niet in de structuur van het levend weefsel de macht herkennen, die het leven doen ingrijpen in de bepaaldheid van het natuurlot. Dat een wolk van atomen en elektronen zich zelven mensch waagt te noemen en zich in uiterlijke verschijning en handeling zinvolle bedoelingen toeschrijft, dat kan toch geen illusie genoemd worden. Want verschijning is innerlijkheidsbedoeling, die in de ruimte grijpt. En de zelfverzekerdheid van het beleven is de waarborg voor alle kennis die de verschijningen toetst en ontleedt in haar opbouwbestanddeelen. Al moge dan een afgrond van ongeweten feiten de scheiding tusschen krisalorganisatie en levensorganisatie in stand houden, de metaphysica mag zich daardoor niet laten weerhouden om te grijpen naar de laatste gronden van de werkelijkheid der bezieling.

Het medium van de levensactiviteit is niet de harde verstijfde vorm van het kristalindividu, maar de vloeibare phase, die wisselwerkingen van scheikundigen aard mogelijk maakt, welke stuwing en vastlegging van energie beoogen. De vervloeiing, de diffusie der energie wordt tegengegaan in colloidwanden ; de gereserveerde energie wordt in voedselkorrels vastgelegd en meegevoerd. Binnen een zeer eng bestek van luttele temperatuurgraden speelt het proces der ectropie [30]) zich af, als een begunstigde faze in het bestaan der zonbestraalde aarde. Deze ophooping van energie, die de nivelleerende warmtespreiding tegengaat is kenmerkend voor alle levensvormen. Als een reservoir wordt het verworven energiebezit te gelegener tijd aangetapt, opdat de doeleinden van het leven, voortbestaan en vermeerdering voortgang kunnen hebben. Het beleven wordt heenwending, intentie, die uitgegoten wordt in den stollenden levensvorm. Het ondergáán wordt gepotentieerd, opgevoerd naar een belevingsfaze van rijker inhoud.

Het zijn hapt naar het worden als naar de verwerkelijking van mogelijkheden. Midden in die opstapeling van krachten vormt het nieuwe bezit het uitgangspunt van wederom nieuwe handelingen. De consumptie volgt de productie op den voet ; maar in die eeuwige wenteling van honger die naar verzadiging drijft en van verzadiging, die uitgeschonken wordt totdat weer de honger gromt, wordt de beleving gekluisterd aan de produktiemiddelen, die zij zich schiep. Het kristal kan somwijlen in een anderen kristalvorm omslaan, de levensvorm daarentegen wisselt elke seconde van structuur en van houding. Die houdingen zelve verstarren gemakkelijk tot een cliché, tot een vast rhytmus van gedragingen, wanneer in het afgesloten levensgebied

een relatieve standvastigheid van milieuinvloeden optreedt. Dan is de levensmelodie tot een canon geworden, die telkenmale terugkeert tot haar begin en zich in eindelooze herhalingen stabiliseert. Elke vitale melodie, elke belevingsdeining heeft haar vaste maten, die zij tenslotte niet meer kan overschrijden. De planetenbaan der levensorganisatie is een resultante van velerlei belevingseenheden, doch in haar eenheid van kennen en beleven evenzeer gesloten als de cultuurkring der hoogere levensfaze.

LIII BELEVEN EN WETEN

Wat ons in de lagere levensorganisatie treft, dat is de innige vervlechting van belevingen met gewaarwordingen. De plantencel, de amoebe onderscheiden lichtprikkels van een bepaalde soort van andere lichtqualiteiten. Die onderscheiding is geen bewuste onderscheiding, maar een lustvolle heenwending in het eene, en een van onlust vervulde afwending in het andere geval. Nu is de beleving van lustvolle of onlustvolle qualiteiten nog geenszins kennismoment te achten; zij wordt eerst tot kennis door herinnering van voorafgegane, door verbeelding van komende toestanden of door vergelijking met een gelijktijdig zich aanbiedende beleving. Het sensualisme meent uit de qualiteit der beleving het feit der kennis te kunnen afleiden; in waarheid echter is die qualiteit eerst „verschijning" en daardoor element van kennis, wanneer zij gerelativeerd wordt in vergelijking en betrekking. In het eenerlei eener zich aldoor gelijkblijvende qualiteit is geen enkel vergelijkings- of betrekkingsmotief gegeven. De mogelijkheid van kennen onderstelt de activiteit van vergelijking en betrekking die denken heet en het denken is enkel bestaanbaar wijl de qualiteitsverschijningen door haar snellere bewegelijkheid onderscheiden kunnen worden van het belevingsbed waarop zij gezamenlijk rusten.

Nu zal men kunnen tegenwerpen dat op die wijze weliswaar associatieve bindingen tot stand komen, die in de levensgewoonten hun uitdrukking vinden, maar dat men aldus geenszins geraken kan tot dat noodzakelijkheidsbewustzijn, die dwingende, klemmende macht van wat in het logisch denken onvermijdelijk bijeen behoort of als onverdragelijk wordt afgestooten.

Wanneer de aan het strand levende platworm Convoluta zich bij eb uit het zand naar boven werkt en bij vloed zich dieper in het zand begraaft en die levensgewoonte ook voortzet in het vochtige zand van een aquarium, ondanks het uitblijven van eb en vloed, in hetzelfde tempo als in het natuurlijk milieu, dan bewijst die levensgewoonte, dat een

telkens zich aanbiedende enkelvoudige prikkelreeks tot een totaal gecombineerd kan worden. Het heeft weinig zin dit verschijnsel als tropisme te willen plaatsen buiten de rubriek der bewuste of zelfbewuste associaties. Het behoeft geen betoog dat een beleven van zoo eenvoudigen aard nog niet „bewust" kan zijn, wanneer wij onder bewustzijn verstaan het in zich hebben en in zich weten van menigvuldige vormverscheidenheden, die elk voor zich iets beteekenen. In de laagste levensfeer kan er geen sprake zijn van ophooping van intellectueele inhouden; dat immers is ook de fout van de intellectualistische monadenleer van Leibniz. De opvolging, de gelijktijdigheid van qualitatieve feiten, die bindend worden voor het beleven is in het lagere leven een „vleeschelijke" associatie; zij wordt gebeiteld in het vleesch; voortaan wordt zij een der momenten van de totaliteit der gedragingen, die levensgewoonte heeten. Alle heenwending, elk tropisme is binding; maar een binding die anders dan de causaliteit enkel uit het beleven begrepen kan worden. De objectivatie van dat beleven is in de stofwisseling te zoeken, wier spanningen ten slotte een maximum bereiken, van waaruit de nieuwe levenshouding als een ontlading ontspringt. Het schuilgaan van den draaiwurm Convoluta bij opkomenden vloed is een prikkelreactie die de vertering van verworven voedsel inleidt. De Convoluta is namelijk een dubbelwezen, daar de lichaamsholte is opgevuld met groene algen die in het zonlicht voedsel ophoopen, dat gedeeltelijk aan den gastheer wordt afgegeven in de phase der digestie. De honger echter, dat is de toenemende stofwisselingsspanning, verloopt in gelijk tempo als het uiterlijk natuurgebeuren; met het wegvloeien van het getij ontwaakt ook de hongerspanning, die het organisme opwaarts drijft naar nieuwe voedselbronnen. In de levensorganisatie is de prenting van het milieu afgedrukt als een spiegelbeeld, maar een beeld dat een eigen zin en eigen bedoeling verkondigt. Niet de natuurfeiten in rhytmische opeenvolging moeten in de lichaamsorganisatie worden nagebootst, maar wijl in die opeenvolging voor het beleven gunstige levensvoorwaarden gelegen zijn, daarom wordt het tempo dier feiten in de lichamelijke functies nagebootst. Het zonlicht is gunstig voor de activiteit van de meeste planten en dieren; zoodra de duisternis aanbreekt, treedt ook in het levenstempo de rhytmus van den slaap naar voren. Maar er zijn tal van levensvormen, belevende individuen, die het tempo van dag en nacht voor hunne activiteit omkeeren; de dag brengt hun rust en slaap, de nacht daarentegen de stage activiteit van het begeeren naar levensbestendiging. Het levensrythme heeft zijn eigen wet; alle prenting van het bijzonder milieu is er niet in ontdoken, maar opgeheven en beantwoord door zinvolle maatregelen.

De uitbouw van geassocieerde prikkels tot organen en orgaanverrichtingen is nimmer een bloote echo van waargenomen gebeuren, maar een eigen-zinnig antwoord op onvermijdelijkheden, die hetzij ingesponnen, hetzij geremd moeten worden. Dat het organisme ook in den orgaanbouw geen slachtoffer van het milieu is, geen automaat, die zich zin-verloren laat brandmerken, dat ligt ook daaraan dat die uitbouw aangepast moet worden aan een reeds bestaand levensrythme. Het organisme is nimmer een onbeschreven blad; de eenvoudigste wezens die wij kennen, hebben een geschiedenis die wellicht millioenen jaren oud is. Nieuwe levenseischen, nieuwe organen kunnen op dien ouden bouw moeilijk geprent worden zonder het geheel te schikken en het rhytme te verbreken.

Alle beleven, hoe enkelvoudig ook, is individuatie op grond van haar streven naar ruimte-zetting en gestaltenis. Maar de gunst van het lot, de aard van de strijdige milieufactoren beslist over het standhouden van de eenmaal verwerkelijkte bestaansmelodie.

De dingstolling in het anorganisch rijk moet wijken voor de vervloeiing, en de vloeibaarheid voor vergassing als de temperatuur van het omringende stijgt en zich overplant in het dingstelsel. De melodie spat uiteen in hare componenten. En ook die componenten, wanneer zij nog ruimteobjecten zijn, moleculen of atomen, kunnen in het stijgend geweld der omgeving uiteengerukt worden tot in de laatste componenten der stoffelijke realiteit. Is dan beleven in die uiterste schuilhoeken van het bestaan nog geworteld? En is dat wat hier het milieugeweld heet, als zuivere energetische krachtsontvouwing bevrijd van alle in-zijn, dat tot aan-zijn drijft? Is de lichtgolf in den aether nog stoffelijk, wanneer zij door de leege ruimte trilt en voor zich zelve ruimte bezit? Is energie onstoffelijk en materie enkel stoffelijk?

We kunnen op deze vragen niet anders dan op de vroeger gegeven wijze antwoorden, dat alle dynamisme, alle krachtsontplooiing, alle beweging een verschijnen is, dat een substantieelen ondergrond als materieelen drager van noode heeft. Wanneer het dynamisme zoo klein van afmetingen is, gelijk de lichttrilling, dat het zich aan de directe waarneming onttrekt en enkel uit gevolgtrekkingen geobjectiveerd kan worden, dan wordt nochtans deze werkelijkheid in hypothetische beeldingen nader gebracht tot het menschelijk denken, dat alle verschijnen als het beeld van een in-wezen moet en wil begrijpen. De uitkomsten der theoretische, mathematische mechanica hebben met de ruimtewerkelijkheid niets van doen; eerst zoodra de begripsschema's met materie bevracht worden, kunnen zij aanvaard worden als de symbolen eener werkelijkheid, die door de denk-

werkzaamheid „bekend" wordt. Een trillingsgolf zonder heen en weer bewegende trillende deeltjes, die elkander in bedwang houden is een formule, die nimmer wereldwerkelijkheid kan bezitten. Wat wij in de werkelijkheid zoeken, is niet uitsluitend de mathematische formuleering, die immers enkel hulpmiddel is om nader te komen tot den zin van datgene wat ons in de buitenwereld zoo geheimzinnig lijkt. Verklaren beteekent niet enkel het „klaar" maken door een aanschouwingsbeeld, maar het terugwijken der vreemdheid, om plaats te maken voor de bekendheid.
Bij dit psychologisch, zinvol gebeuren, dat zoowel bevrediging en triomf als belooning in zich draagt, bewijst het strenge denken met zijn telkens getoetste uitkomsten zijn groote diensten. Maar niet de logische relativeering van de werkelijkheid, noch ook de overeenstemming van denkwet en natuurwet is thans aan de orde. Hier wordt enkel aandacht gevraagd voor de aanschouwing, die wanneer het wereldgebeuren tengevolge van den gebrekkigen menschelijken zintuigbouw niet in een eigen gestalte te voorschijn treedt, een gestalte vervaardigt, wijl een gebeuren zonder gestalte zin-loos, onbegrijpelijk zou zijn. Energie nu in den natuurwetenschappelijke beteekenis is of zelve stoffelijk en in dat geval concreet in ruimte en tijd geordend òf zij is verschijning van een stoffelijken drager, een in-wezen, dat energie spreidt als het kristal zijn vlakken. Het is een misverstand van vele natuuronderzoekers dat de laatste elementen der werkelijkheid geen dimensiewezens meer zouden zijn, doch enkel nog begrippen. Het begrip immers is derivaat in tegenstelling met de beleving die de grondzuil is van alle zekerheden en van alle werkelijkheid.

LIV DE RELATIVEERING DER WERKELIJKHEID

Wanneer wij aan de verschijning energie toeschrijven, dan achten wij haar verlost uit haar afzonderlijkheid en in betrekking getreden tot andere afzonderlijkheden. Deze betrekking is een onwaarneembaarheid en een logische verrichting. De beweging van een punt ten opzichte van zijn omgeving moge waarneming zijn ; zij wordt echter eerst tot bewegingswet als die waarneming plaats maakt voor de logische verklaring van de situatie van het punt in de opeenvolgende tijdstippen. Alle structuur onderstelt een wederzijdsche afhankelijkheidsbetrekking der samenstellende deeltjes. En die betrekking wordt gelogificeerd door de bepaling der plaatsverschuivingen in ieder opvolgend tijdstip.
Nu zijn er weliswaar waarnemingen van betrekkingen, die het lo-

gisch fundeeren niet van noode hebben, wijl zij de gedachte voorafgaan en haar eerst naderhand gelegenheid geven tot bewijsvoering en motivatie. Zulk een betrekkingsbrug treffen wij aan in de verhouding van het subject tot zijn wereld, of juister: tusschen het subject en zijn willekeurig spierstelsel ter eene zijde en buitenwereld ter andere zijde. De driftdaad springt als een ontploffing naar buiten; zij vult de waargenomen betrekking aan door de wilsbetrekking, die daad genoemd wordt. Beide betrekkingen, de passieve en de actieve worden vervolgens in het schema der logische wettelijkheid opgenomen. Maar dat kan niet verhinderen dat bij beide een gebeuren, een binding plaats heeft, die in het betrekkingsschema onvoldoende is verwerkt. Deze irrationeele factor, die aan de logificatie ontsnapt, is de gemoedsbeweging, die waarneming en daad vergezelt en draagt. De daad heeft voor het belevend subject een inhoud, die door een anderen waarnemer weliswaar kan worden meegeleefd, wanneer hij een medevoeler is, maar die toch als wereldverschijnsel, als objectief gebeuren enkel als causaliteitsverloop zich manifesteert. Voor het belevend subject is de eigenbeweging in de richting der begeerde wereldobjecten een zinvol betrekken; voor den „koelen" waarnemer daarentegen, die enkel kenner en onderzoeker wil zijn, is alleen het objectief gebeuren waarneembaar; de toenadering tot het object is een wereldproces, een natuurkundig verschijnsel, dat met behulp van bekende natuurwetten moet worden verklaard.

De denker, de onderzoeker bespeurt wel een objectief gebeuren, maar den innerlijken zin van dat gebeuren, de drijvende, jagende gemoedsbeweging kan hij op geen enkele weegschaal wegen en dus ziet hij af van een interpretatie, die hem op zijwegen zou voeren. Ofschoon hij zelf ook wel eens oogenblikken doormaakt, waarin hij als belever tegenover de buitenwereld komt te staan, en waarin andere waarnemers zijn handelingen als objectieve verschijnselen zien, is hij niet geneigd de logische opbouw der wereldbetrekkingen te vermengen met „subjectieve" gemoedstoestanden, die de eenheid van het wereldbeeld zouden storen en in de natuurwettelijkheid de inmenging van imponderabele factoren zouden met zich brengen. Alleen daar, waar die inmenging al te klaarblijkelijk is, gelijk in het zelfbewust handelen, daar redt hij zich uit de moeilijkheid door het parallelisme, dat de reeks der subjectieve factoren congruent verklaart aan de reeks der objectieve gebeurtenissen in het centrale zenuwstelsel. De Laplacegeest, die alle hersenprocessen van buitenaf kon waarnemen, zou niettemin vreemd staan kijken tegenover al die mechanische, atomistische of als men wil astronomische processen. Hij zou wel beweging en verandering zien, misschien zelfs „structuur", maar

tot den ,,zin" van die processen zou hij niet kunnen doordringen. Het mechanisme zoekt en stelt wel betrekkingen, maar het kan zich niet inlaten met den zin dier betrekkingen. Het beleven is iets primairs, dat zich niet laat ontleden en versnipperen in denkbetrekkingen. Ongetwijfeld kan elke zin opgaan in een hooger verband of door afstooting en uitstooting afdalen tot een lagere zinvervuldheid ; maar in die handelingen is het denken secundair moment, dat van het gebeuren een beeld geeft zooals de buitenstaande waarnemer het zou zien.

Van de primaire beleving, de belevingsmonade kunnen wij intusschen niet dien graad van zelfbewustzijn verwachten, die met den inhoud tegelijk zijne verschijning beleeft. Het verschijnen van onze eigen lichamelijkheid is even objectief als het verschijnen van welk ander object ook. De waarnemer ziet niet onzen subjectieven toestand ; hij ervaart enkel onze verschijning en uit die objectieve verschijningsbeleving moet hij den zin raden, die de verschijning beweegt en draagt. De lichamelijkheid van den medemensch, zijne verschijning, dragen wij over op de waarneming onzer eigen lichaamsbewegingen. Het kind ontdekt zijn lichaam eerst nadat het van belevingen reeds geruimen tijd is vervuld. Verschijning moge uitvloeisel zijn ; zij treedt nochtans als gekende macht eerst op nadat zij in de waarneming ontdekt wordt. Al onze waarnemingsobjecten hebben de zintuigen van noode om op de wijze waarop wij ze ondervinden te worden waargenomen. Het groene grasveld verschijnt ,,groen" wijl een wisselwerking tusschen den objectsdrager van het gras, het ,,X" van het gras en het ,,Y" onzer zintuigelijkheid tot het netvliesbeeld aanleiding geeft, dat wij in de ruimte projecteeren. Dat ,,Y" onzer zintuigelijkheid is echter geen onbekende gelijk het .,X" van het gras ; wij weten dat ,,Y" de plaats inneemt van onze eigen werkelijkheidsbeleving. Van het ,,X" onderstellen wij echter dat het eveneens uit belevingsmomenten is samengevat die in de ruimte zich verstoffelijken. Kon het gras als een verzameling van grasplanten ons waarnemen, gelijk wij het gras waarnemen, dan zouden die plantjes op de een of andere wijze onze lichamelijkheid in de ruimte tasten. Maar zij zouden niet in staat zijn uit dien tastindruk onze totaalverschijning op te bouwen, want daartoe behoort een hoogere potentieering van het beleven en denken. En gelijk het gras slechts vervaagde wereldindrukken ontvangt, die alle dingelijkheid der verschijning buitensluiten, is het nog minder in staat de eigen verschijning in een gestalte te appercipieeren. Immers, uit het ,,ander-verschijnen" is het ,,zelfverschijnen" geboren. De belevingsmonade heeft theoretisch gesproken twee belevingsmogelijkheden : de toestandsbeleving en de

verschijningsbeleving. De toestandsbeleving is een gevoel van in-zijn, dat geen enkele qualificatie toelaat. Het is echter de vraag of zulk een Nirwana de eigenheid der belevingsmonade geheel zou kunnen vullen. Immers, het absoluut-eenzame, het volstrekt-geisoleerde is voor ons onwaarneembaar. Al onze gedachten, al onze handelingen betrekken telkens ten minste twee gegevens. De wereldeenzaamheid is een grensbegrip, dat thuis behoort in de metaphysische sfeer van het Absolute. Tot dien gedachtenkring behoort de idee van de alomvattende centraalmonade, die in de zelfverschijning besloten geen buitenwaartsche verschijningen meer kent of voedt.

De belevingsmonaden, wier totaliteit het geheel onzer ervaarbare werkelijkheid draagt, kunnen nog niet bestaan van het zelfbeleven. Zij worden gevoed door de onophoudelijke wisselwerking met andere monaden, wier indrukken, wier werkingen als verschijningen beleefd worden. Waarneming, dat is actie en reactie, is de aanvuurder van de beleving en haar opvoedster tevens. Niet waarneming in onzen zin van herkenning van ondervindingen, maar de bloote aanvaarding van ,,verschijningen", die niet de eigen-verschijning zijn.

Het is moeilijk den eenvoud van dit ,,ander-verschijnen" (ter onderscheiding van eigen-verschijning) in een beeld te schetsen. Wij zouden kunnen zeggen dat dit primair beleven slechts een taal van twee woorden kent, waarvan het ééne luidt ,,ja", het andere ,,neen". Elke ervaring van toenadering is een ,,ja", elke verwijdering een ,,neen". Maar in het veelvuldig betrekkingsnet, dat een structuur opsluit binnen haar spanning, die zich afrondt tot gestalte is een veelvuldigheid, een mozaiek van tallooze ja's en neen's begrepen. We zouden het zoo kunnen uitdrukken, dat de zin van elke structuur niet zoo enkelvoudig is als zij in de gestalte zich voordoet, en dat haar ja of neen de resultante is van tallooze samenwerkende en elkaar tegenstrevende ja-en neen-tendenties. De gestalte als omlijsting der structuur is een evenwichts- resultante, die ondanks hare schijnbare enkelvoudigheid tal van uiteenloopende ruimte- en tijdsontplooiingen gevangen houdt. De ,,inwerking" van een stoffelijk punt, hoe enkelvoudig ook, op een ander soortgelijk punt is niet anders te duiden dan als een toenadering tot structuur of afwijzing van structuur. A en B werken op elkander in, als zij hunne actiesfeer wederzijds wijzigen, zoodat voortaan A zich niet meer kan verplaatsen zonder B tegelijk tot plaatsverandering te nopen. In 't algemeen zullen twee van elkaar afhankelijke punten nog geen structuur vormen, wijl hun onvolledige ruimtevulling bloot staat aan betrekkings-activiteit uit diverse richtingen. Maar het beeld van ons zonnestelsel geeft toch reeds te kennen met hoe sobere ruimteverdeeling een structuurbouw kan worden verkregen. Veel moei-

lijker is het, om uit de kennis van die structuur op te klimmen tot haar zin en wij moeten ons dus beperken tot de opvatting, dat in die structuur een ja- en neen-complex is belichaamd. Remmingen en stuwingen houden elkaar bij elk stelsel in bedwang en de wijze waarop dit dwingend evenwicht zich openbaart is de afgeslotenheid der gestalte.

Maar wanneer de vrije individueele krachten, die het stelsel opbouwden, een zekere bewegingsvrijheid, een zekere reikwijdte behouden, dan kan het evenwicht van zeer labielen aard zijn, zoodanig dat de telkens dreigende ineenstorting wordt tegengehouden door telkens hernieuwden aanbouw en opbouw. Die tegenwerking van de dissociatie door associatie moge mechanisch volkomen verklaarbaar zijn, in metaphysischen zin is ze dat niet. Wanneer een kristal in droge lucht verweert en in vochtige lucht zich weer „herstelt", wanneer een levend organisme zijn energieverlies te niet doet door opname van nieuwe energiereserves, dan moge dat thermodynamisch in orde zijn, doch het onthult niet den zin van een gebeuren dat streeft naar het behoud van structuur en gestalte. Het valt niet te ontkennen, dat de aanschouwde gestalte en de gekende structuur spectraalbandverschijnselen zijn, gebonden aan zeer beperkte milieuvoorwaarden van temperatuur, luchtdruk, enz. Maar ook in absoluten zin, geheel afgezien van de aardsche gedaante der dingen en van de menschelijke opvatting der netvliesgewaarwordingen, heeft men het recht te vragen, hoe elke structuur te midden van storende invloeden de neiging heeft, die stoornissen te keeren om zich te handhaven. Men zou geneigd zijn hier eerder te gelooven aan een opvattingswillekeur die in isoleerende abstractie het gezichtsveld splitst, tot het opgelost lijkt in geparcelleerde als door hekjes afgesloten gebieden, niet ongelijk aan die stadstuintjes, die door de willekeur en de bezitsaccentuatie van hun eigenaar grillig en onregelmatig naast elkaar geworpen liggen.

De zintuigelijke afgerondheid der complexen is echter reeds voltooid, vóór dat het denken zich bemoeit met de analyse der dingelijke gegevens. Zoodra het zich tot die taak wendt, heeft het rekening te houden met de belevingsrealiteit van al wat zich in de aanschouwing als afzonderlijkheid vóórdoet. De analyse moge dan al aantoonen, dat vele van die afzonderlijkheden onderling te zamen hangen, terwijl andere berusten op schijnbare gestaltenis, dat alles doet niet af aan het feit, dat het kennen het beleven als een uitgemaakte zaak heeft te aanvaarden.

Die voldongenheid van het aanschouwingscomplex treedt te voorschijn in de eigenaardige structuur der gestalte, die zoowel kenbaar

is en als zoodanig hare complex-momenten bezit en nochtans als niet-ontleedbare, individueele verschijning zich aanbiedt. De melodie is meer dan een gelijktijdigheid of een opeenvolging van verschillende tonen en de aanschouwingsgestalte, 't zij lijn of oppervlak is meer dan de som van hare puntenreeksen. De ontleding in gewaarwordingen en prikkels moge het puntachtige van de opbouweenheden der gestalte voor den dag brengen ; toch is die bouw, die afronding iets anders dan een veelheid van eenheidspunten. En al moge de waarneming leeren dat puntenreeksen, wier onderlinge afstanden zich verkleinen, tot lijnen en vlakken vervloeien, de binding van het puntencomplex tot gestalte is iets anders dan de opsomming van de talrijke elementen van het verkregen geheel. Dat zelfde geldt trouwens van elken zin, die uit zinlooze bestanddeelen is opgebouwd. Het woord bijvoorbeeld met zijn duidelijken, geijkten zin is ontstaan uit lettergrepen en letterteekens die op zich zelve geen zin bezitten. Dezelfde letterteekens van een woord, in een gewijzigde volgorde geschreven, verwekken een nieuwen zin of stuiten op zinloosheid. En ook in de zinsnede, in den volzin, in het betoog worden eenvoudige zinmomenten gebruikt om een nieuwen gedachtegang op te bouwen, die vreemd is aan den eigen zin van elk bestanddeel.

Elke zin is tegelijk kenmoment en belevingsmoment en nochtans éénduidig en éénzelvig. Zij duldt niet een zins-versnippering, maar wel vereenvoudigingen, transposities, uitweidingen en schakeeringen die hare enkelheid in een rijker beeld ontvouwen. De melodie krimpt en zwelt, bindt verwante gedachten, springt uit in klaterende fonteinen of keert in gewijzigde gedaante tot haar uitgangspunt terug. In het wonderlijk spel van den eensgegeven zin, die aan zich zelven overgelaten haren tocht begint in geestesland, is leven en gedachte één. De vlammetongen, de zeegolven, de ruischende accoorden rollen af en aan, en hun zin wordt gegrepen in woordelooze taal. Want de zin zelve is onvertaalbaar, zelfs daar waar zij deint op den rhytmus van opeenvolgende woordsymbolen.

Wat wij ondervinden wanneer de zin van een gebaar, van een gedachte, van een volzin tot ons komt, dat kan enkel worden weergegeven door een gelijksoortigen zin, die inherent is aan verwante gebaren, gedachten, volzinnen. De verwijzing naar de structuur is niet voldoende om den zin der structuur te doorgronden. Structuur kan begrepen worden op zoodanige wijze, dat de opbouwelementen, de weerstrevende en samenwerkende krachten worden aangewezen, die het geheele bouwstuk bijeenhouden. Maar al konden wij de mechanica van elk onderdeel begrijpen ; ja al konden wij doordringen tot de visie van het structuurgeheel, voor het beleven van den zin zou

daarmee niets gewonnen zijn. Wat zou een melodie voor ons zijn, wanneer wij enkel, als op een grammofoonplaat, de uitwerking harer structuur konden gegrift zien in eboniet? Wat is een gedachte voor ons, wier onbegrepen woordenstoet als geluidstrillingen tot ons komt? De mathematische gestalte houdt niet gelijk de physische gestalte een structuur als inhoud omsloten. De natuurgestalte wordt elk oogenblik bedreigd door van binnen en van buiten komende krachten ; zij is het evenwichtsvlak, waar het binnen en het buiten elkander ontmoeten en hunne krachten uitwisselen. De mathematische gestalte daarentegen, 't zij lijn of vlak, wordt enkel bepaald door eigen beloop ; zij is geen aanschouwelijke geslotenheid, maar een puntenstelsel, een complex, waarvan elk bestanddeel in verhouding tot een gefixeerd punt beantwoordt aan de wet die voor het stelsel geldig is. In zooverre is de mathematische gestalte zelve structuur. Maar bij den overgang naar de objectieve gestalte, voor zoover zij de uitdrukking is van in dingvorm gestolde wezenheid, wijkt de structuur der omlijsting voor de aanschouwelijkheid van het indrukverwekkende ding. Dat kan geen illusie zijn als wij zien, hoe lager georganiseerde wezens objecten mijden en zoeken, die ook wij kennen en aanschouwen. Ongetwijfeld is er apperceptieve voorkeur bij het waarnemen van gegevens ; zoo zijn wij geneigd een relief soms als inkerving, soms ook als verheffing boven het plan te beschouwen. Maar deze opvattingswillekeur bij het waarnemen van complexen is een onbeteekenende factor tegenover de dwingende macht van de dingelijk geordende werkelijkheid, die ons noodzaakt rekening te houden met gestalten, welke wij liever niet zouden waarnemen. Toch zijn wij niet in staat vast te stellen wat gestalte „an sich" zou zijn. Het complex-net der punt-gewaarwordingen ligt in het netvlies en in de vingertoppen als op een vlakte uitgespreid, die de wereld van het ding met de wereld van het Ik verbindt. Dat dit punten-net in de aanschouwing een alzijdige geslotenheid krijgt, dat is een gebeuren waaraan noch het gewaarworden, nòch het denken iets af kan doen. Wij staan hier voor de verbinding van denken en gewaarworden, van kenbron en kendrang, die aan den verborgen zin der dingen gedaante schenkt en de objectivatie in ruimte en tijd eerst mogelijk maakt.

LV DE WERELD ALS GROEIENDE STRUCTUURGESTALTE

Aanschouwing, dat is gestaltewaarneming is niet zoo iets enkelvoudigs, als wij op grond van gangbare wijsgeerige overtuigingen geneigd zijn te gelooven. Veeleer is zij een langzame groei der dingen, geboren uit de tegenstrijdigheid en de verbinding van velerlei zin, opge-

bouwd tot machtige complexen. De structuur dier complexen treedt eerst als gestalte te voorschijn, als zij samenwerkt met nog hooger complexen, waarin de zin aan zijn inhouden wisselende beteekenis toekent. Ondanks de niet-ontleedbaarheid der gestalteaanschouwing zijn wij genoodzaakt op grond van de verschillende graden van bewustheid der aardsche levensvormen de eenvoudigste manifestatie van gestalte te zoeken daar, waar een anders-zijn doordringt tot den zin. In het ,,ja en neen" complex, dat het anders-zijn ontwijkt of zoekt, is met den drang van het andere ook diens ,,gestalte" gegeven. Voor het complex, hoe eenvoudig ook, is het niet onverschillig op welke wijze de samenstellende eenheden in het ruimte-rooster te gader treden en handelen. Ware het anders, dan zou de wereld veeleenheid en niet veelvormigheid zijn. De afstootende en remmende invloeden van het complex openbaren in structuur en gestalte zijn bijzonderen zin. De plaats, die elke monade in het complex inneemt is van invloed op den zin der structuur en bijgevolg is iedere plaats van bijzondere waarde voor den aard van het geheel. Het complex-geheel is zelfdoel; doch de plaats van elk bestanddeel is middel tot dat doel en bijgevolg functie. Die functioneering wordt van meer beteekenis nog in de dynamische complexen, die in hun wisselende samenstelling, bij het komen en gaan der opbouwelementen hun zelfdoel hebben te handhaven. In het complex der levende cel bijvoorbeeld moet te midden van afbraak en opbouw de zin van het geheel worden beschermd tegen tal van stoornissen. De functioneering is hier meer dan plaatselijke zin; zij is plaatselijke arbeidszin, want verschillende organen belasten zich met een gedeeltelijke functie, die voor de handhaving van den totaalzin noodzakelijk is. Zoo houden organisatie en arbeidsverdeeling hun intrede als een bewijs dat de zin uitstijgt boven het in-zijn der primaire beleving; als een teeken dat die zin reeds een greep deed naar het betrekkingsnet, dat in het lagere leven groei, in het hoogere kennis heet.

Het geweldig uitgebreide complex-karakter der levende cel, de veruitgestrekte organisatie verleent bijzondere beteekenis aan het randgebied, waar de structuurelementen bloot staan aan de kabbelingen en de hindernissen van het omringende. Gestalte kan zijn de uitdrukking eener werkelijkheidsopvatting die zich genoopt ziet een waargenomen discontinuiteit aanschouwelijk te verantwoorden. Twee kleurvlekken naast elkaar gezet bieden de waarneming discontinuiteitsranden, die scherp het omsloten kleurenveld doen uitkomen. Maar behalve deze waarnemingsgestalte heeft elke structuur een gestalte ,,an sich". Zonder dit randgebied, die het eigene afsluit van het oneigene, zou structuur geenerlei zin hebben en zich verliezen in het

chaotische doorelkander van dwarrelende monaden. De innerlijke structuurbinding is meer dan het onontwarbare, veelzinnige gerichtzijn van menigten, wier zin enkel globaal omschreven worden kan als statische massawerking, niet ongelijk aan die gassen, wier molekulen in alle denkbare richtingen uiteenwijken of tegen elkaar botsen. De rand der structuur is meer dan de kern blootgesteld aan de inwerking van een structuurloos milieu, althans van een milieu welks bestanddeelen een lageren structuurzin hebben. Wanneer de rand wijkt, wijl hij de tallooze botsingen van het chaotische omringende niet vermag te weerstaan, dan wijzigt zich gaandeweg ook de kern en de structuur gaat verloren wijl zij zich oplost in een atomisme der primaire monaden. Wordt de rand gedragen door de impulsies en den strekkingszin, die door de structuur heen golft, dan vermag hij zich uit te zetten in het omringende; hij werkt als assimilator die de chaotische krachten van het milieu tot zich trekt en aldus den groei van het complex vergroot. De rand schommelt tusschen de pluswaarde van den groei en de minuswaarde van krimping en verval. In de zeer veranderlijke dynamische levenscomplexen is de rand in voortdurenden strijd met het omringende; krimping en uitzetting van den rand zijn de onmiddellijke teekenen van benadeeling en begunstiging [31]). De resultaten van die deiningen worden in de structuur voortgeleid en in den structuurzin vastgelegd. Zoo wordt dan het „in-zijn", het naakte beleven van een monaden-complex verrijkt door den „randzin", die den druk van het chaotisch milieu naar binnen geleidt. Op de grens van twee werelden waarvan de ééne een chaotische warreling, de andere eigenheid is, wordt de rand bevolkt met aanrakingsindrukken van een anders-zijn. De monaden van het milieu vervullen het randgebied met afwijzingen en beamingen en deze aanrakingsmenigvuldigheid werkt gestaltebepalend, wanneer zij op betrekkelijk standvastige wijze aanwezig blijft. De kern-zin van het in-zijn assimileert zich met den rand-zin der aanrakingsbeleving van velerlei anders-zijn en het versmeltingsproduct is de zin van de in gestalte zich hullende structuur. Zoo is dan geheel afgezien van de opvattingsgestalte de op zich zelf zijnde structuurgestalte de verkondiging van een aan-zijn, welks beleving uit gewaarwordingen van anders-zijn mede is opgebouwd.

Geen toestand van beleving zonder extensiteit van ruimtespreiding, die de gewaarwording van een anders-zijn in een enkelvoudige ja- of neen-handeling zoekt of ontwijkt. Doch eerst in de hoogere complexen, waar de veelverknoopte structuur-zin de randgewaarwordingen vermijdt of assimileert, ontstaat het bouwwerk van den zin, waarin de randindrukken localisatiebewustheid wekken. Dat proces wordt

mogelijk gemaakt door specialisatie van den randzin op enkele voor het leven belangrijke aanrakingsindrukken, die in bijzonder aangelegde zintuigen aan die indrukken een bevoorrechte beteekenis geven. De zintuigbouw van het dier is heel wat ingewikkelder en fijner dan die van de plant ; van den aanvang af heeft het dier behoefte aan een localisatiezin die prompter werkt dan die van de plant. Immers de plant vindt overal in zonlicht en bodem haar levensonderhoud ; het dier daarentegen moet rusteloos zwerven om passend voedsel op het spoor te komen.

In het gewaarworden is de voorwaarde gegeven voor de openspreiding der wereld in geordende ding-gestalten. Doch gewaarworden alleen moge plaatsbepalend werken ; die plaatsbepaling komt niet buiten den rand van het complex. De huidzin, de zintuigteekens zijn randverschijnselen, locale teekens, die een projectie in de ruimte buiten het complex niet veroorloven. Volgens de versmeltingstheorie van Wundt zouden voor die projectie ook innerlijke complexgewaarwordingen moeten medewerken, in 't bijzonder de spannings- en bewegingsgewaarwordingen van het handelend organisme. Wanneer men den ,,randzin'' bepaalde aanrakingsgewaarwordingen toeschrijft, dan moeten in het kerngebied tusschen de samenwerkende monaden en monadencomplexen aanrakingen geboren worden. Het complex is resultante, geen som van afzonderlijke eenheden, maar dat neemt niet weg, dat het geheel begrepen moet worden uit de activiteit der deelen. Het eenvoudigste ja- en-neen complex moet reeds als resultante een richtingszin hebben, die de samenwerking met soortgelijke complexen als gewaarwording moet vertolken. In het complexgebied versmelten die partieele, enkelvoudige gewaarwordingen tot een algemeene eigengewaarwording. De eigengewaarwording die in het innerlijk complexveld zeer zwak moet geacht worden, wijl spanningen en stuwingen worden opgeheven in de harmonie van het geheel, ontvangt nochtans heftige beroeringen uit het randgebied van waar telkens nieuwe stoornis dreigt. De innerlijke zin, door de eigen harmonie gedragen, levert weinig gewaarwordingsvoedsel en hoe sterker het randgebied is afgesloten van buitenwaartsche invloeden des te zwakker is de deining van het innerlijk beleven. Daarom zijn de bewegelijke, kwetsbare en toch zoo veerkrachtige complexen der levende organismen zooveel rijker aan gewaarwordingsstof, wijl hun randgebied onophoudelijk seinen geeft, die in de structuur verwerkt moeten worden. Men zou kunnen zeggen dat de rand sterker leeft, wijl hij op voortdurenden voet van oorlog leeft met het omringende. Maar de rijke randindrukken blijven niet geisoleerd ; de innerlijke zin stroomt in structuurstolsels het randgebied tegemoet, gelijk omgekeerd de

randgewaarwordingen voortdurend nieuwe functioneeringen en organisaties in het innerlijk complexgebied ten gevolge moeten hebben. Als dus de lokaalteekens aan den rand zich manifesteeren, in plaats van een localisatie te vinden in de innerlijke structuur, dan is daarvoor een objectieve grond aanwezig. De innerlijke zin, hoewel niet geheel gewaarwordingsvrij, blijft gevangen in de aandoenlijkheid van het beleven, terwijl de uiterlijke zin, de tastzin het lokalisatiegebied vormt van de kennisstof der wereldgewaarwordingen.

LVI KENNISNAME EN AANDOENING

Die differentieering tusschen de zintuigorganen der kennisname en het structuurstelsel dat de innerlijke ontroeringen draagt, kan niet te streng worden doorgevoerd. Het zintuigstelsel heeft zelve deel aan den opbouw eener verfijnde structuur, die niet enkel oppervlakte- of randverschijnsel is. De noodzakelijkheid van prikkelstuwing, van reserveering der prikkelenergie roept in de structuur bijzondere reservoirs, de gangliencellen te voorschijn, die zoowel onderling als met de zintuigen en spieren der peripherie in verbinding staan. Het aldus opgebouwde stelsel dient niet enkel voor de kennisname der wereldfeiten, maar evenzeer voor het onderhoud van de samengestelde structuurbetrekkingen, die de „houding", het optreden in het milieu bepalen. Alleen de zuiver huishoudelijke functies volgen hun eigen zin en baan ; zij zijn arm aan gewaarwordingen en aan kennisstof, maar des te inniger verbonden aan den aandoeningsrijkdom van den innerlijken zin. De strijd tusschen kennisname en aandoening, of zooals men zegt tusschen hoofd en hart, die de ontwikkeling van het aardsch bewustzijn kenmerkt, wordt tot een maximum opgevoerd, zoodra de gestadig voortkruipende ruggemergsmassa overstroomt om te stollen in het centraalorgaan der hersenen. In dit mikrokosmisch melkwegstelsel, waarin alle zintuigindrukken samenvloeien, openbaart de oneindige Kosmos in een beperkt gebied van prikkelteekens de realiteit van zijn Aanzijn. Doch eerst het zelfbewuste denken vermag deze teekens met structuurzin te vullen om naar objectieven trant den aard der complexen te bepalen. In het praelogische stadium van leven is de wereldprikkel voor zoover hij drempelwaarde bezit, innig vervlochten met de innerlijke structuurverhoudingen ; daardoor is hij sleutelgewaarwording, die een vloed van ontroeringen, een bepaald affectverloop te voorschijn roept. Levensstijding beteekent niet verkoeling van aandoeningsleven door bevoorrechting van kennis boven ontroering ; veeleer beteekent zij de doordringing van drift en instinct met ideëele inhouden. Niet ieder die zintuigin-

drukken waarneemt is ook in staat ze te verstaan. Hij kan zich vergenoegen met ze te beleven, dat is: ze te ondergaan als streelingen of als kastijdingen, zonder te vragen naar hun verbindenden zin. Wie aldus handelt is als sensueele mensch enkel uit op de jacht naar sleutelgewaarwordingen, zonder andere bedoeling dan het leven in afgebeten tempo's door te jagen. Alleen de denkende mensch grijpt naar den zin en merkt in al het zintuigelijk aangebodene een materiaal, dat hunkert naar uitbeelding als het marmerblok van den beeldhouwer.

De gewaarwordingen in al haar menigvuldigheid bouwen niet den zin der wereld op; zij kloppen aan de poort der ziel en van het antwoord hangt het af, hoe al het omringende moet worden verstaan.

Maar al is de bouwende activiteit der ziel voorwaarde voor het tot stand komen harer wereld, toch is die onbewerkte wereldmenigvuldigheid geenszins in zich zelve zin-loos. Er is immers een levensperiode, waarin de rede nog niet haar invloed uitoefent voor het vaststellen van verbindingen en betrekkingen en waarin nochtans de vangorganen der zintuigen en het daarmee verbonden spierstelsel een doelbewuste richting inslaan. Ongetwijfeld is de innerlijke zin werkzaam, om de wisselwerking van buiten en binnen te vereffenen in een constructieve harmonie. Maar wat zich hier den beschouwer aanbiedt, is meer dan een zuivere verevening van prikkelwerkingen. De opbouw van het gezichtswerktuig ten behoeve van het perspectivisch zien is een volmakingsproces, dat niet te voorzien is van af het oogenblik waarop de eerste oogvlek der infusoriën is geschapen. Deze ontwikkeling, die leidt tot de visueele verscherping van het complex der licht- en kleurgewaarwordingen in een perspectivisch beeld, dat ook in de herinnering een eigen, individueel stempel draagt, is een bestreving, die door alle levensvormen heen wordt nagejaagd en ten slotte in het menschelijk zieleleven zijn volle beteekenis krijgt. Het is alsof alle levensvormen, in gnostischen drang strevend naar de beteekenis-volle verbinding hunner gewaarwordingsindrukken, tegelijkertijd nog iets anders najagen, namelijk een hoogere potentie van het complexbeeld, een krachtiger prenting, die in staat zal stellen van elk ding een zuiver herinneringsbeeld te bewaren. In de levensvormen worstelen twee oerkrachten om de suprematie: de leefdrang en de kendrang. In de meeste gestabiliseerde, erfelijk geworden vormen is de leefdrang het machtigst; hij behelpt zich met de onvermijdelijkste, noodzakelijke kenniselementen, om het verworven levenspeil gaande te houden en bijgevolg blijven de motieven tot meerdere milieuverkenning besloten binnen de eenmaal aanvaarde planetenbaan van het leven. Alleen in de prille jeugd is er wankeling

en variatieneiging; zij komt uit in de functielust die de jeugd drijft tot spel en vóóroefening der latere levenshouding [32]). De harde, onverbiddelijke zin van het beperkte milieu dwingt dan weldra tot het zorgvol bestaan, dat zich het veiligst weet in de aloude gekende vormen.

De levende organismen zijn herinneringswezens. Niet milieuherinneringen zijn het, die als geweten ervaringen de jeugdperiode van elken nieuwgeboren levensvorm vullen, maar constitutieve bereidheden, die van binnen uit het slot samenstellen, waarin de bijzondere sleutel der wereldgewaarwording past. Deze samengestelde bouw, uit herinneringen opgetrokken, blijft niettemin onverklaarbaar, wanneer we ons bedienen van het enkelvoudige beeld der verbindende brug, die twee gescheiden pijlers in één verband vereenigt. Want al kunnen we ons voorstellen hoezeer het discreet en concreet gescheidene bij voldoende spanning tot elkaar overbuigt en zich tot gezamenlijkheid vereenigt, toch is het niet in te zien, hoe de grootere complexen die een eigen zin verkondigen uit dergelijke tweebindingen zouden zijn ontstaan. Een huis wordt gemetseld van steen naast steen, en steen op steen, maar het is uitgesloten, dat uit verbindingen van telkens twee steenen „vanzelve" een huis geboren zou worden. Nu is weliswaar de innerlijke zin de centrale bouwmeester, die zich verrijkt met telkens nieuwe steenverbindingen, maar de planmatige voortgang, de stroomende tendentie, die de levensvormen tot een steeds hooger plan opvoert, verkondigt een zin die uit het beleven alleen niet kan worden verklaard. Wanneer wij den levensstroom zien als een langzame film die voortrolt door den tijd, dan bemerken wij tevens de voortgaande prenting van de wereldobjecten ten behoeve van een rijker en vrijer gedachtenleven. Het beleven is tevreden met oogenbliksresultaten, die vastgelegd worden in de structuurvormen eener gestabiliseerde organisatie. Maar onafhankelijk van deze perioden van rust en berusting gaat de stijging der levenslijn verder; zij dwingt tot onrust, tot nieuwe verevening en ten slotte tot wereldkennis, waarin het denkend individu is opgenomen als een instrument.

Deze dwang der rede is het geheim van onze moeiten en de sleutel van ons bestaan. De wereld wordt in schoonheid aanschouwd en in gedachten begrepen, ondanks ons zelven met behulp van een zintuigontwikkeling, die het beeld der wereldobjecten ons scherp voor oogen stelt.

Wanneer wij voor deze redelijke, kosmische impulsie het beeld gebruikten van de gnostische golf, dan bedoelden we enkel daarmee uit te drukken, dat die logetische ontwikkelingsdrang, die het beleven in nieuwe banen stuurt en nieuwe organisaties te voorschijn helpt roe-

pen, op periodieke wijze, met kortere of langere onderbrekingen optreedt. Het zelf der ingeboren activiteit, eeuwen lang meegevoerd op den maatgang der aloude levensverrichtingen en ervaringen, beleeft vrij plotseling spanningen, die op een bepaalde, dikwijls eenduidige wijze een oplossing vereischen door nieuwe levenshoudingen, nieuwe functies en nieuwe organen. Het is mogelijk en zelfs waarschijnlijk, dat die spanning, die verscheurdheid zich aankondigt ook door stoornissen in den bouw en in de disharmonie der stofwisseling. Maar de bepaalde richting, de overwelving van die spanning moet in dieperen zin samenhangen met de totaliteit, die het evenwicht der diverse levensvormen in zich draagt.

De zoogenaamde convergentie in de dierenwereld is de aanduiding van het feit, dat een bijzondere levenstechniek op ongeveer denzelfden tijd optreedt in de meest uiteenloopende families en soorten. Ook de opbouw en de voortgang van het centrale zenuwstelsel is geordend in een tijdreeks, waarin elke volgende faze een hoogere milieubeheersching brengt.

Het is moeilijk om in alle opzichten den zin van dergelijke gnostische impulsies te verstaan ; het motief der wereldbeheersching is ongetwijfeld een van hare bestanddeelen. Maar evenzeer begrijpen wij, dat de gemakkelijkste, de goedkoopste beheersching alleen verworven wordt door die levensvormen, die de aangeboden kans op de schranderste wijze weten te benutten. De onophoudelijke wedijver tusschen aanval en afweer drijft de bezieling voort op den weg naar de geestelijke bevrijding, dat is naar de meest uitvoerige benutting van het materiaal der kennis.

LVII EPIGENESIS EN EVOLUTIE

In dit verband moeten wij de oude twistvraag, of epigenesis dan wel evolutie de drijfkracht der ontwikkeling is, in oogenschouw nemen. Wanneer alle fazen van het leven in den gang naar het zelfbewustzijn reeds in het oer-oude zelf der monade besloten liggen, om in de immanente uiteenspreiding der functies den weerstand van het omringende te overwinnen, dan moet die gradueele, stijgende zinsontplooiing reeds in de kiem van het enkelvoudige Zijn besloten liggen. De homunculus is dan een aggregaat van louter elementaire, monadische homunculi-kiemen, die elk voor zich de mogelijkheid bevatten om tot homunculi uit te groeien. Maar de zinsbouw gaat steeds gepaard met complex-vorming, waarbij geannexeerde en geassimileerde milieubestanddeelen in de functionneering worden opgenomen. Elke ontwikkelingsfaze draagt in de wisselwerking van wereld en ziel zijn

eigen structuurzin. Wereld beteekent niet enkel aanschouwingsobject, maar tegenactiviteit, die het levende gebeuren mede helpt plooien en kneden. De gunst van het lot, de dwang van het milieu, de concurrentie en de bittere strijd met medeorganismen oefenen hun plastische werking in de gestaltenis van het organisme, dat streeft naar de vrije levensruimte, waar het antwoord op binnen en buiten op passende wijze kan worden gegeven. Om het organisme te verstaan moeten wij de wereld kennen, waarbinnen zijn netwerk gesponnen wordt. Dat de ziel den bouw van dit net voortzet, dat komt wijl remmingen worden opgeheven, en begunstigingen een wijle op den voorgrond treden. De voornaamste begunstiging is echter deze, dat de uitbouw eener nieuwe levenstechniek wordt mogelijk gemaakt. Die techniek moet niet te zware eischen stellen; zij moet bereikbaar zijn, Maar zij is toch enkel bereikbaar, als de gnostische impulsie te juister tijd en plaats in den wereldhoek doorbreekt, waar de nieuwe vormzetting zal plaats hebben.

Het is duidelijk dat uit toeval, al is het nog zoo gecompliceerd, nimmer „zin" geboren kan worden. Wat wij toeval noemen behoeft in zijn bestanddeelen niet volkomen zinloos te zijn; immers het leven zelf werpt afvalprodukten naar buiten, wier samenstelling verraadt, dat zij behoord hebben tot een voormalig zingeheel. Maar in het toeval liggen al die fragmenten, die zin-resten warrig dooreen; het toeval is een hoop puin, door de bouwers achteloos neergeworpen aan een kant van den weg. In het levensmilieu worden ongetwijfeld dergelijke puinhoopen aangetroffen, maar daarnevens treft men de krachten aan van een zin, die dikwijls de mindere, en in sommige opzichten de meerdere is van den levenszin. Want al is een levensvorm de meerdere van de omringende levensvormen, de meerdere ook van van het omringend bestel van minerale krachten en geordendheden, zij moet toch geworteld zijn in de kosmische macht, die het in-zijn van alle leven opbeurt aan de ladder der Rede. Het „vleesch" heeft geen bijzondere waarde in deze telkens herhaalde vereeniging van beleving met de kosmische, aldoordringende gedachte; het vleesch zou ook ijzer kunnen zijn, of de een of andere samengestelde stof; wanneer het substraat plooibaar genoeg is, dan kan het dienen voor elken geestelijken opbouw, die in de levensscheppingen zich openbaart.

Zoo is dan reeds de eerste schrede op den weg naar leven en bewustheid afhankelijk van de kosmische activiteit der verbindende en betrekkende Rede, die onafhankelijk van individueele willekeur als een Logos panspermaticus den innerlijken zin opheft naar aanvaarden en begrijpen.

Wanneer de epigenesis, de leer der milieuwerking, betoogt dat de organisatie niet enkel het werk kan zijn van een binnenkracht, die uit een éénsgeschapen oervorm achtereenvolgens de vormwendingen naar buiten brengt, totdat de eindfaze is bereikt; maar dat veeleer de motieven van de buitenwereld den rhytmus en de vormzetting van het leven helpen bepalen, dan aanvaarden wij in die opvatting een terechtzetting van evolutionistische eenzijdigheden. Maar de milieu-invloed is een doode, blinde kracht, zoolang ze niet als 't ware metterdaad wordt aangetoond door maatregelen en organisatievormen, die de milieuinvloeden beheerschen. De eigenzin van het monadisch gebeuren wordt niet door de aanstormende milieuprikkels gekneusd en gebroken; het Andere wordt in het Eigene opgenomen en zinvol verwerkt.

De leer der epigenesis richt zich met volle aandacht op de bestaande krachten van het milieu; de evolutieleer daarentegen ziet naar het verleden, waaruit 's levens hedendaagsche vormenschat zonder aanraking met het milieu, enkel door successieve herinnering, te voorschijn is gekomen. Het zoogdierembryo in den moederschoot heeft geen enkele aanraking met de buitenwereld; nochtans brengt het uit eigen herinneringsschat de vormen voort, die in de kiem gepredisponeerd zijn. In het leven der ziel is het verleden niet opgeheven, zijn voornaamste feiten zijn bewaard en in een structuur gevangen, waarin de ziel ook de krachten van het hedene tracht op te slorpen. Deze huishoudelijke, monadische groei, die telkens grootere en wijdere milieucomplexen in de sfeer van het eigene betrekt, doorbreekt weldra de wanden der lichamelijke organisatie. De betrekkelijke waarde van het ,,vleesch'' als bouwmateriaal blijkt ten duidelijkste, zoodra de ziel hare bedoelingen uithakt in steen en in ijzer. De individueele wezens-sfeer is wijder dan de lichaamsomtrek, al blijven de belevingen binnen den vleeschwand gevangen. Het veldwinnen der individueele zieleactiviteit maakt die belevingen tot gebeurtenissen binnen den wijderen omtrek, binnen den wereldhoek van monadische complexen, waarin de ziel haar wezen openspreidde.

LVIII DE STUWING VAN DEN ZIN EN HET KOSMISCH SUBJECT

Reeds te voren, vóór de verwijding van het lichamelijk web, heeft zich een nieuwe activiteit, een bovenpersoonlijke wil in de wereldcomplexen genesteld. De sociale activiteit voedt zich van de individueele inspanningen en werkt op haar beurt stuwend en bevruchtend op de individueele aandriften. Het individu wordt cijnsplichtig aan den gemeenschapswil, die zijn individueele leden functionneert op

dezelfde wijze waarop eertijds de lichaamscellen in den dienst gesteld werden van de activiteit der individueele ziel. En zooals die ziel de wereldcomplexen der omgeving annexeert om ze dienstbaar te maken aan zijn bedoelingen, zoo wordt ook het wijdere natuurmilieu ingeschakeld in het planmatig geheel der sociale doeleinden. Er is alleen verschil in de stoffelijke verschijning; het individu is een bewegelijk ding tusschen de omgevingsbestanddeelen; de samenleving is een tweedimensioneel wezen, dat aan de oppervlakte der aarde zich uitspreidt. Maar dat verschil tusschen de drie-dimensioneele en de tweedimensioneele ziel is niet zoo belangrijk; het komt niet aan op de dikte, noch op het ,,vleesch'', noch op de bewegelijkheid, maar enkel op den zin der rangschikkingen en functionneeringen, die in een bepaald bestek tot stand komen. Wanneer spoorwegen, kanalen, steden, landerijen konden opgenomen worden om een grootere bewegingsvrijheid mogelijk te maken, dan zou ook de gemeenschap als een reusachtig dier zich wentelen en zich haasten aan de oppervlakte dezer planeet om te juister tijd den oogst harer doeleinden binnen te halen. Het eenige waarin de gemeenschap bij het individu achter staat, dat is haar graad van bewustheid, haar gemis aan volledige functionneering van de sociaal-vitale groepen en het gebrek aan evenwicht en harmonie tusschen die groepen, haar gewestelijke bekrompenheid en de bijna angstige zorg voor den herinneringsschat van het verleden, die den greep naar het komende verlamt.

Die veelheid van gewestelijke zielen is trouwens slechts de voorbode van de uiteindelijke, alomvattende totaalziel der aarde, die thans nog uiteengespreid ligt in de veelheid der elkaar wederstrevende monadencomplexen. Fechner de groote denker heeft met profetische intuitie die aardeziel, die totale opgestuwde aardewil vóórgevoeld, al zag hij ook haar groei van monadologische veelheid naar ziele-eenheid reeds als een voldongen feit. Ziel is subjects-zetting, ongedeelde en ondeelbare activiteit. Maar die eenheid van handelen kan samengesteld zijn uit onderscheiden zin-momenten, die door annexatie vanwege een bestaande eenheid, of ook door agglomeratie onder den invloed van het milieu tot stand komen. Zoo is bij mensch en dier het waarnemings- en denkapparaat samengesteld uit een volk van cellen, die bij het tot stand komen van voorstellingen en gedachten de teekenen van het buitengebeuren paren aan den eigen zin, opdat de wereldgestalte tevoorschijn trede.

Maar al weten wij niets van deze aarde, dat wijzen zou op een ware activiteit, op subjectsuitingen, die het leven der volkeren, de rhytmische golven der cultuurstroomingen omvat, toch kunnen wij niet mistasten, als wij onderstellen dat binnen den wijden Kosmos het feit

der zins-stuwing bestaat en aldus zoowel op een tendentie, op een strooming wijst, als op een beginsel waaruit die strooming haar oorsprong neemt. In het Zijn der Eleaten, in de Platonische Idee, in Spinoza's Substantie is de enkelvoudige aard van het Wereldwezen uitgedrukt; in de Eerste Oorzaak van Aristoteles en van de scholastiek, in de dialektische zelfbeweging der Rede van Hegel is het dynamische wereldbeginsel geformuleerd. En al deze termen zijn stamelwoorden, die buiten het openbaringsgeloof der godsdiensten om, de redelijke gronden trachten op te sporen van wat in zoo bonte menigvuldigheid de werkelijkheid van ziel en wereld bevolkt.

Wanneer de wijsgeerige aandacht zich wendt naar den zin van het diepe, centrale Wezen, dat de wereld draagt als haar verschijning, dan kan die aandacht geen afstand doen van het weten der eigen subjectieve realiteit. En al erkent die realiteit zich zelve als geworteld in den Tijd, in telkens stijgende spanning omhoog gestuwd, toch moet zij aan het Wezen, dat Tijd en Ruimte gelijkelijk draagt, diezelfde activiteit van beleving en aanschouwing toeschrijven. De reflectie van het wijsgeerig denken moet ten slotte uitmonden in diezelfde subjectsverzekerdheid, die ook de intuitieve opvatting van den godsdienstigen mensch geleid moet hebben door de historische baan van het aardeleven. Indien de Kosmos geen getuigenis ware eener Subjects-activiteit, indien zij enkel geworteld ware in het naakte Zijn, in de volstrekte Idee, dan ware een bleekbloedig begrip in de plaats getreden van die werkelijkheidsmenigvuldigheid die in ons lijden en streven onze liefdevolle aandacht heeft. De Idee is geen handelend In-wezen; zij is evenals het Begrip een naakt symbool, dat de vordering onzer inzichten op een bepaalde wijze vastnagelt in een schema. Nu kan men wel tegenwerpen, dat de Idee niet het symbool, niet den taalklank bedoelt, maar het realiteitswezen, dat door het symbool is aangeduid. Inderdaad, wanneer niet de Idee van het Zijn, maar het Zijn zelve bedoeld is, dat door het redelijk denken wordt aangeduid en begrepen, dan zou het inderdaad mogelijk zijn een brug te slaan tusschen idealistische en realistische philosophie. In vele begripsconstructies van idealistische philosophen gaat de realiteitsaanduiding echter te loor in de magie van het begrip. Men gelooft door een begripssysteem den Kosmos in zijn jaszak te hebben, en zoo al niet in dien jaszak, dan toch in zijn denkend, menschelijk bewustzijn. Het denken brengt ons de werkelijkheid nader door begrip, maar wij kunnen haar nimmer geheel verzwelgen, wijl wij zelven in die werkelijkheid zijn opgenomen en verzwolgen.

Met dit voorbehoud alleen is het mogelijk te naderen tot de wezens-

gronden van die gescheidenheid, die wij als ziel en wereld leerden kennen.

De stuwing van den zin, de opwaartsche gang van de ziel te midden van de gebondenheden van het huishoudelijk stelsel, kan niet anders begrepen worden dan als een poging om bepaalde wereldfactoren onder zich te krijgen, door assimilatie van omgevingsbestanddeelen en inlijving bij het groeiend huishoudelijk systeem. Daarmede moet gepaard gaan een groeiend begrip van aangeboden ervaringen, een verwijding van het wereldbeeld, een diepere, nadrukkelijke en blijvende prenting van milieuervaringen. Wanneer wij spreken van stofwisselingsstoornissen die de ziel dwingen tot herbouw, dan zijn die stoornissen toch enkel een uiterlijk teeken voor de verbrijzeling van de melodie der ziel, die haar dwingt tot een nieuwe levensfaze op te stijgen.

Niet altijd zijn die nieuwe ervaringen bevruchtend voor de stuwing van den zin. De dwang van het huishoudelijk evenwicht is in de dierenreeks overheerschend; zij noodzaakt somwijlen tot aanpassingen die de verruiming van zieleleven en kensfeer in den weg staan. Zoo werden sommige zoogdieren ter wille van het levensonderhoud gedwongen zich in zeedieren te metamorphoseeren. Maar de groote stuwingslijn is te volgen dwars door de zoogdiervormen heen, en wij zien haar uitmonden in den denkenden mensch.

Het zielestreven der monadencomplexen heeft geen reden, uit het eenmaal bereikte evenwicht over te stappen naar ruimer sfeer. De verworven zekerheden hebben een eentonigen maatgang, die zich verbergt achter traditie en wetsgetrouwheid. Deze visch is dezelfde als die welke duizenden jaren geleden rondzwom; zijn leeftijd is schijn, want hij is in waarheid stokoud en wars van nieuwigheden. Het evenwichtige brengt en verwacht geen nieuwe deining; het zet zich vast in den conservatieven sleur en zou liever sterven dan een nieuwen weg bewandelen. Maar als alle hoeken van het levensgebied gevuld zijn, zoodat er geen ruimte is voor nieuwe bestaansvormen, dan wordt de horizontaal gelegerde massa opeengeperst en boven op de oude, zatte vormen verrijst een nieuwe gedaante. Het is alsof een machtige hand, heenpersend door een plastische, weerstrevende massa, een gang boort die leidt naar het eindresultaat van vrijheid en van licht. De uitwijkende massa's hebben den scheppenden drang gevoeld en hebben zich met zin bevrucht. Maar alleen aan het eindpunt, in de sfeer van den geest, verrijst de mensch, in wien de zin van het Al is opengegaan.

LIX DE UNIVERSEELE RICHTINGSZIN

Alle bestaanswijzen der werelddingen, alle levensvormen zijn uitingen van den monadischen drang naar huishoudelijk evenwicht en naar milieubeheersching. Eerst bij den mensch, die doordringt binnen de mijlpalen van het geestelijk leven, is de zin voor het huishoudelijke niet de eenige richtsnoer voor het handelen. Met zijn blik tracht hij in de sterren te lezen, waar zijn belang niets te zoeken heeft; en in het denken verovert de menschenziel waarheden, die haar niet van praktisch nut kunnen zijn. Het belanglooze grijpt op allerlei wijzen in het menschenlot in; het ontrooft hem voorheen dierbare levensuitingen, instincthandelingen, natuurdriften; het dwingt hem tot daden van opoffering, tot onthouding, tot zelfkwelling, zonder hem anderen troost te laten dan het bewustzijn, dat hij het werktuig is van hoogere bedoelingen.

De natuurlijke levensvreugde van het kind is hem niet meer vergund; zelfs wanneer hij ontheven is van zorgen voor het huishoudelijke, moet hij in de donkere diepten van het beleven dalen en zijne gedachten verheffen tot de bron van alle bestaan.

Wel wendt hij zijne aandacht en zijn verworven inzicht ook naar de huishoudelijke zijde van het bestaan; de wereld die in de lagere fazen van het zieleleven als een hoeveelheid van zinvolle fragmenten verschijnt, is bij hem geworden tot een ruimtelijk betrekkingsnet van volledig samenhangende feiten, waarbinnen zijn eigen behoeften tot dienende gestalten uitschieten. Maar het groeiend gemak, de groeiende milieubeheersching stillen het verlangen niet, dat uitgaat naar den diepen grond der dingen; de ziel wordt overschaduwd door een groot gebeuren, dat het menschelijk denken en dichten hanteert als een instrument, Dat nieuwe gebeuren is niet meer het denken aan of over de wereld, noch het beleven van de wereldindrukken, maar het is dat centrale, dat universeele wezen dat de wereld zelve in zich heeft, in zich weet, in zich beleeft, en dat in de verschijning van den mensch naar buiten breekt om haar rijk des geestes te stichten. Niet de idee Gods wordt gesteld, maar het goddelijke, alomvattend wereldleven manifesteert zich als idee, als denknoodzakelijkheid in het gedachtenleven der menschenziel.

De geest die God genoemd wordt, en die zijne impulsies door de worstelende monadencomplexen henen zendt, rust op de onderlaag, op het fundament der monadologische autonomie. Elke monade is de wetgever van de eigen bestaanswijze; zij reguleert het lichaamsevenwicht, den lichamelijken uitbouw in overeenstemming met de milieucomplexen, die zij door gnostische assimilatie vermag te verstaan.

Maar de gnostische stuwing zelve, die als een aldoordringende macht alle gebeuren ordent en in stijgende volkomenheid de structuur der ziel stelt tegenover haar wereld, is niet in die individueele concreties opgesloten als in eilanden van den zin. De archipel van het dingelijke zijn, de hooge klippen van 's levens in-zijn moeten op onderzeesche wijze met het alomvattend Alzijn verbonden zijn, in aanschouwing, in gedachte, in beleving.

Al het afzonderlijke is graad en ordening, maar het is tevens krachtens de eigenbeleving een wezenheid, die zich in stand houdt te midden van het omringende. De veelheid dier afzonderlijke bestaanswijzen, hoezeer ook oneindig in aantal gedacht, kan nimmer vervloeien tot absolute oneindigheid, tot een continuum dat alle concreties omsluit. Uit het onderscheidlooze Aléène kan nimmer een monadenwereld ontstaan, hoe enkelvoudig van bouw die monaden mogen zijn, dan door een wilsuiting, door een scheppingsdrang, die plaatselijke aangrijpingspunten heeft. Doch zelfs die schepping van primaire monaden in het ééne Albeleven, in het statische ééndere Zijn onderstelt een activiteit die nimmer uitgewischt kan zijn, wil zij zich als Kosmos openbaren. Het universeele Zijn is niet wereldvreemd evenmin als het universeele Handelen, dat worden en vergaan te voorschijn roept; het is geen transscendente Macht, die van tijd tot tijd in de Wereld treedt, maar zijn Wezen is met het wereldgebeuren verbonden, gelijk de menschenziel met hare huishoudelijke organisatie. Maar zooals de menschenziel de schematismen van haar redelijk denken leert kennen en in de stambegrippen denkvormen vasthoudt, die de ervaringsinhouden helpen registreeren, om ze samen te stellen tot zinvolle complexen, aldus heeft ook de Alziel haar eigen assige structuur, die de uitdrukking is van den economischen bouw van het Geheel. Men kan nu wel aan die kategoriale schematismen een eigen transscendente of transscendentale „realiteit" toeschrijven, men kan ze gebannen denken of voorstellen in een apart bestek, dat aan gene zijde der ervaringswereld „huist" en nochtans in natuurwet en denkwet, in aanschouwing en gedachte zich manifesteert, mits men erkenne dat dit bestek geen bestek is, en de transscendentale wereld geen wereld. Zij „zijn" en „vertoeven" nergens; zij zijn alleen de uitdrukking van een betrekkingsactiviteit, die de wereld en zich zelve begrijpt, wanneer zij bezig is in stuwing en opbouw. De God, die als universeele Geest en als Kosmos zich verkondigt, is niet een leege rommelkamer van dorre stambegrippen, maar een dynamische, rhytmische, levende Subjects-macht, die Tijd en Ruimte en Monadenwereld onder zich heeft.

Die monadenwereld is niet buiten God, maar zij is de uitdrukking

van den huishoudelijken, economischen zin der kosmische structuur. De betrekkelijke autonomie der deelen is voorwaarde voor het functioneeren van den geheelen bouw. De eigenzin van het monadische, die als een middelpuntvliedende uitstrooming van den centralen wereldzin lijkt te verzanden in egoisme, in eigengerechtigheid, in milieubeheersching, is bestemd om te worden vergaderd tot die geweldige zuilenrij, tot dien kosmischen tempel, in wien de middelpuntzoekende Alliefde te gader vloeit, om te leven en te bloeien in en door zich zelve. Of in Platonischen trant: het alomvattend in-zijn van Eros, den Albelever, wendt in en door de wereld zich tot de Zelfaanschouwing, tot de gestaltenissen van den Eidos, gedragen en gestuwd door de activiteit van den Logos. Deze trilogie van Wezen en Vorm en Rede moet door de autonomie der monadencomplexen worden opgebeurd tot de heerlijkheid van het universeele, centrale leven van den Geest.

Van dien universeelen Geest mag ook de arme menschenziel, gekneusd en bekneld in zorgen om het huishoudelijk bestaan en voortbestaan, een drager zijn, ja meer dan drager reeds: een deelgenoot van het onvergankelijk Leven en een huisgenoot God's. Met al haar hulpeloosheid, met haar besef van kleinheid en van zonde heeft de ziel nochtans deel aan de heerlijkheid Gods. Gelijk het Universeele ten deele rust in elke ziel, die aan de beperktheid der individuatie, aan de zorg voor het huishoudelijke is ontgroeid, zoo rust die ziel ten deele in de universeele bron, die de verschijningswereld draagt. Twee krachten, de middelpuntvliedende monadische zin en de middelpuntzoekende religieuze zin stroomen door de menschengestalte heen; zij verwekken conflicten, wanneer die ziel zich nu eens eenzijdig naar de eene, dan weer ter andere zijde wendt. Die conflicten zijn nog geenszins vereffend; zij openbaren zich als zonde en berouw, als drang naar heiliging evenzeer als in een zedelijk tekort; als sexueele liefde en in haar streven om op te gaan in de liefde God's; als hartstocht en wijsheid; als zinnelijke begeerte en als drang naar askese. En al die tegenstrijdige motieven spelen zich af binnen de beperkte sfeer van het individueele zieleleven, dat „mensch" zich heeft genoemd.

De tragiek van het menschenlot is de eeuwige, onoplosbare worsteling van de individuatie, die haar eigen masker heeft doorzien en voorwaarts streeft naar de diepe gronden van het Universeele Leven en die nochtans gevangen blijft in milieubeperkingen en huishoudelijke bemoeiingen. Aan den rand van Universum en milieu, in het grensgebied waar de autonomie van het Eigene moet wijken voor de automie van het Aléène, voelt de arme mensch zich in de macht van wis-

selende drijfveeren, die hij niet doorgronden kan. Hij strekt de handen naar de sterren uit, terwijl de aardezorg zijnen tred bezwaart; hij offert zijn dierbaarste wenschen en blijft nochtans een kind der aarde; hij wil het leven verloochenen en het leven straft hem met geestelijke afstomping; hij jaagt de geestelijke bevrijding na om volledig zichzelf te zijn en hij moet bespeuren dat hij niet anders is dan de slaaf, ja de automaat van den Universeelen Geest. Al het hunkeren, al het smachten naar God; de worsteling tegen de tirannie van het „vleesch" kan hem niet bevrijden van die andere tirannie, die zich in zijn zinnen heeft gebrand; de tirannie God's, die de zielen beteugelt in het gareel des Geestes.
Wie alleen Cartesiaansch heeft leeren denken, die is nog verre verwijderd van den zin van alle bestaan. Want wie enkel zich op zich zelven verlaat, wie niet buiten zich zelven kan varen en in de individuatie het laatste en hoogste woord der schepping meent te hebben vernomen, die vermag niet door te dringen tot den zin van het Universeele, waarin al het dingelijke, al het individueele is opgenomen als verworpen motief.
Voor den Cartesiaan is God de onbekende, de Andere, die zoo mogelijk door gevolgtrekkingen en door logische constructies moet worden ontdekt. God is het Anders-zijn, het niet-Ik, dat de veilige en welvertrouwde wereld van het eigen Ik omspoelt; tot God treden wij in betrekking, wijl hij anders is dan wij. Niet in hem ademen wij; hij is het tegenovergestelde, het object, dat als subject optreedt, zooals wij onze medemenschen als object-subjecten beschouwen.

LX DE ENKELING EN ZIJN GOD

In de zelfvoldaanheid van het eigenbeleven is de Ik-verzekerdheid de grondzuil van wetenschap en wijsbegeerte en godsdienst. Het levenselixer der Cartesiaansche leer, ja van heel het renaissancistisch cultuurleven, kan alleen genoten worden binnen het particulier domein, dat geheel eenig en éénmalig plotseling in de wereld verscheen, toen Ik mijn intrede hield. Van dit particulier terrein worden de peilingen en loodingen gedaan in de zee van het omringende, opdat de uitkomsten verkregen mogen worden, die de behoeften der ziel aan een Godsbestuur rechtvaardigen. Niet Ik wordt bij God ingelijfd, maar het Godsbegrip moet zich voegen naar de denk- en leefbehoeften der ziel.
De God die uit deze gedachtenwereld oprijst is een constructie, een uitbouw in de wereld van eigen wenschen en in waarheid: Mijn God, Mijn Beschermer in nood, Mijn Redder uit gevaren. Het naieve egois-

me dat in deze voorstellingen naar buiten treedt, tracht den Wereldgrond als een grilligen dictator, wiens wilsbesluiten elk oogenblik gewijzigd kunnen worden, te betrekken, ja op te sluiten binnen de beperkte huishoudelijke sfeer der menschelijke belangen. Deze God moet aan de menschelijke plannen en bedoelingen dienstbaar wezen, op grond van zijn liefde voor ieder die hem vereert en op grond ook van zijne macht over een dwarse wereld, waarover de mensch niet voldoende den baas kan spelen.

Maar deze Godsvoorstelling is ook objectief beschouwd, op zich zelve voos en illusionistisch. Uit de behoefte naar menschelijke, dat is: huishoudelijke verzadiging en bevrediging voortgekomen, in de wereld geprojecteerd als wenschbeeld, kan zij zich slechts objectiveeren door de hulpmiddelen van denken en ervaring. Het ervaarbare echter is werkelijkheidsdruk; het kan niet bestaan aan gene zijde van wereld en ziel, en wie God wil begrijpen, moet den zin van wereld en ziel begrepen hebben. Het denken bovendien is krachteloos en zuiver formalistisch, wanneer het den toets der ervaring moet ontberen. Nu is de Godservaring, het besef van het Andere, weliswaar een onuitroeibaar, aprioristisch bezit der ziel, maar zij verlangt een verklanking in redelijke symbolen, die tegenover elke kritiek stand kunnen houden. De ervaringsinhouden worden eerst door het redelijk denken tot complexen wier objectiviteit bestand blijkt tegen den toets van afwijkende oordeelen.

God mag niet een constructie zijn, die terwille van bepaalde behoeften is samengesteld; hij moet zijn een wereld- en zielerealiteit, die alleen „ontdekt" kan worden in de taal van het denken.

In het Protestantisme wordt aanvankelijk de nadruk gelegd op de individueele Godservaring, die hare objectieve bevestiging vindt in den Bijbel als het geopenbaarde getuigenis God's. De rationalistische philosophie heeft zoowel deze objectieve als de subjectieve gronden van de Godsvoorstelling ondermijnd. Ze erkende niet meer het gezag van den Bijbel; zij achtte elk objectief bewijs van het Godsbestaan ongerijmd; zij verklaarde de subjectieve Godservaring tot particulier bezit of niet-bezit, zonder algemeen geldende waarde. En tenslotte erkende zij die waarde enkel nog als levenspraktijk, als praktische redelijkheid, die in staat is objectieve waarde te scheppen.

Over woorden worde niet getwist. Het woord God is leelijk van klank, en verwarrend van velerlei tegenstrijdigen zin. Er zou geen bezwaar zijn dit woord door een ander te vervangen, bijvoorbeeld door „Vrije Gedachte" wanneer daardoor de winst verkregen kon worden van een scherpere Wezensaanduiding. Wanneer we het woord Geest gebruiken in stede van God, dan is er opnieuw kans op verwarring,

wijl geest de substantiveering heet van psychische qualiteiten en waarden, zooals Deugd de verzelfstandiging heet van deugdzame qualiteiten. Dat de Deugd als psychophysisch wezen zou bestaan, dat is een opvatting, die alleen in de dichterlijke beeldspraak wordt verkondigd; er schuilt geen werkelijkheidspretentie achter. Maar het Wezen, dat met God of Geest wordt aangeduid, moet de zin van den kosmos zelve zijn, het zieleleven dat de wereld draagt als een kleed. Maar Wereld is in de aanschouwing en in het denken enkel een totaliteit van objecten en daardoor zelve object; zij kan eerst subject zijn door de dwingende daad der subjectsstelling, zooals wij doen met onze medemenschen, die ons als objecten verschijnen en die wij nochtans als subjecten stellen.

Die subjectsstelling van den medemensch is een praelogische handeling; zij gaat het bewuste denken vooraf. De zuigeling reeds leert zijn gelaatsmimiek aanpassen aan gelijksoortige gebaren der opvoeders; aan alle spraak gaat vooraf een intentioneele zin, die het contact brengt tusschen zuigeling en ouders, tusschen ziel en ziel. Op analoge wijze zoekt de geisoleerde ziel een contact met den wijden kring van het omringende. Dat contact wordt bemoeilijkt, wijl de uitdrukkingsgebaren van den kant der wereld ontbreken of niet begrepen kunnen worden. Bovendien is de enkeling zelve in die wereld opgenomen; zij staat niet tegenover hem, als individu tegenover individu, maar zij omvat hem; zijn eigen zin, zijn eigen beleven moet in het groote bezielde totaal begrepen zijn. Onder die omstandigheden zou de subjectsstelling van den Kosmos onmogelijk zijn, ware het niet dat de enkeling in zich zelve teekenen bespeurde, die het eigene te bovengaan. Er is een diepe verzonkenheid, die gedachtenstroomen en droomen wekt; er is een belangstelling in wereldgebeurtenissen, die niets met het levensbelang van doen hebben; er is een dringen en fluisteren van „schwankende Gestalten", beeldachtige mijmerijen, die vragen naar aanschouwing in de aanschouwingsgestalten der kunst; er is een impulsie naar grootscher, edeler levenshouding, die geen weet wil hebben van huishoudelijke bemoeiingen; er is een aandrang om buiten de eigen huid te varen, om in de gemeenschap de visie van schoonheid en heiligheid in telkens nieuwe vormen te voorschijn te roepen; er is een drang naar verheffing, die zich gestuwd weet door fluisterstille krachten, die de ziel bevrachten met droomen; kortom er is een algemeen streven naar geestesbloei en naar de volheid der dingen. Deze ervaringen zijn het die den kunstenaar dwingen een veilig burgermansbestaan vaarwel te zeggen om armoede en miskenning te dragen in een niet-begrijpende, onwelwillende omgeving; deze ervaringen ook dwingen menigen begaaf-

den mensch tot kloosterlijke eenzaamheid en tot wereldverzaking ; zij zijn het, die den godsdienststichter, den leeraar der menschheid noodzaken om hooger heil te prediken, met achterstelling van elk persoonlijk belang. Ja geleerden, wijsgeeren, uitvinders en ontdekkers hebben aan dezen aandrang alles te danken, wat zij in de wereld tot stand brengen, ook al spreken zij er niet openlijk over.

Die aandrang nu, die droomenstoet, die gedachtenstroom is „geest" en de religieuze mensch noemt haar „god". Maar God of Geest, deze centrale bewogenheid, die in scheppingsdaden of in stille overgave zich manifesteert, dit vreemd gebeuren kan alleen begrepen worden als het roeren en kolken eener bovenpersoonlijke macht te midden van de harmonie der huishoudelijke sfeer. Het individu is een geopende bloemkelk, die in begeerte zich uitstrekt naar de stralende zon ; een vaas die in trilling geraakt als de adem des Geestes er doorheen siddert ; een ontvangapparaat, ingesteld op de centrale, kosmische resonnantie ; een instrument des Geestes, kostelijk opgebouwd om te dienen en te dichten.

Maar het woord Geest is veelzinnig en daarom even moeilijk aan te wenden als het woord God. Het dient meestal ter aanduiding van een veelheid van psychische qualiteiten, soms ook bedoelt het een stelsel van waarden, die subjectsbelevingen in een logisch betrekkingsnet objectiveeren. De voornaamste eisch echter die aan het begrip Geest gesteld wordt, is deze, dat hij Subject moet zijn, dat hij een zieleactiviteit in volle bedrijvigheid moet aanduiden. Alleen op die voorwaarde kan het woord God door Geest vervangen worden. Het is niet voldoende, dat Geest objectief gesteld en gemeend wordt ; hij moet individuatie zijn en niet gelijk Deugd, Schoonheid, Rede enkel maar objectieve waarde. In de schouwende philosophie van Spinoza is een poging ondernomen om het subjectswezen God's naar voren te brengen. Doch in de gelijkstelling van God en natuur overwint de objectiviteitsdrang ; God is enkel maar actief in zijn liefde die het Al doordringt.

Bij Hegel is de Geest eveneens actief, doch enkel als Idee. De Idee „verwerkelijkt" zich in de wereld in het proces van den dialektischen „omslag". Het logische betrekkingsmoment wint het hier van het psychisch in-zijns-moment ; de denkende gedachte slorpt het beleven in zich op ; de Idee heeft het subject onder zich. Eerst bij Schelling en ook bij Fechner treft ons de overweging, dat de Geest een Wezen moet zijn, dat alle wezenheid omsluit. Dat Wezen is een organisme, dat de fazen natuur en geest successievelijk te voorschijn roept. Dat organisme kan echter nimmer een blinde machine zijn, noch ook een wisselspel van her en der verspreide werkingen. Het moet reeds

in wezen geest zijn, om natuur en geest te voorschijn te kunnen roepen. En dus blijft nog steeds het probleem onopgelost, hoe het Absolute er in slaagt natuur en vervolgens geest te worden. Bij Fechner is het parallelisme van natuur en geest ééns gegeven en wel met de preponderantie van het psychische. Maar het is duidelijk dat alleen een alles doordringende, alles transformeerende scheppingswil de centrale voorstelling kan schenken, die de wijsbegeerte zoekt. En dan blijft nog als nevenprobleem de taak om de stugheid der conservatieve vormen in overeenstemming te brengen met de almacht van dien centralen wil. Alleen de monadologie kan de traagheid der beveiligde vormen verklaren ; doch zij heeft op haar beurt behoefte aan het centrale beginsel, dat de veeleenheid van den Kosmos draagt.

LXI STRUCTUURBEELDING

Want wanneer wij in objectieven zin de menigvuldigheid der wereldfeiten bijeenbinden tot het beeld van den alomvattenden Kosmos, dan gehoorzamen wij aan een drang, die op elk terrein der werkzame gedachte het uiteengespreide, het disparate, het contingente opbouwt tot een samenvattende gestalte. De aanschouwing moet het materiaal leveren voor die beelding, die meer bedoelt te zijn dan een schema en ook meer dan een analogie. Zelfs daar waar aanschouwing en verbeelding ontoereikend zijn om de feitencomplexen uit te beelden, zooals in sommige terreinen van de wiskunde, daar worden hulpsymbolen geconstrueerd om die samengevatte werkelijkheid, die bedoeld wordt, in een hulsel te dwingen. Ten gevolge van den overwegenden invloed, dien het denken heeft gehad bij het tot stand komen dier aanschouwing, bedient men zich wel van den term der ,,intellectueele gestalte". Tal van denkuitkomsten hebben een constructieven zin, een geleden bouw, een functioneering van de termen onderling, ook al is in het totale resultaat geen aanschouwingsbeeld verkregen. Zelfs in het gebied der ervaringswetenschap ontstaan aanduidingen van feitencomplexen die niet direct aanschouwelijk genoemd kunnen worden [33]).

De verwoestende baan van een windhoos die over het land gestreken is, kan gemakkelijk waargenomen worden, maar voor de juiste opvatting van het verschijnsel is noodig een analyse van bijeenbehoorende feiten, die ten slotte gesynthetiseerd worden in een omschrijving, die alleen in haar onderdeelen aanschouwelijk is. Maar dat verhindert niet één deskundige om over den windhoos te spreken als over een ding, dat men in de hand kan vatten. Ook grootere psychophysische complexen zooals ,,Duitschland", de ,,samenleving", de

„cultuurstrooming" worden als intellectueele gestalten opgebouwd en begrepen. De drang naar complex-samenvatting is inherent aan alle geestesactiviteit en het zou wel ongerijmd zijn wanneer alleen de totaliteit der wereldfeiten aan dien drang ontsnapte. De Kosmos is voor ons gestalte, zij het ook „intellectueele" gestalte, en al begrijpen wij die gestalte niet in al hare geledingen. Zoo als wij nu ons genoodzaakt gevoelen die wereldmenigvuldigheid als verschijningswijze van een totaliteit, als totaalobject op te vatten, evenzoo dwingt ons het geestelijk leven waarvan wij een concentratie kennen in het Ik-beleven, om een centrum van alle centra te stellen, dat den Kosmos als lichamelijke verschijning heeft.

Tot het Al-in-zijn van het kosmisch Wezen zou het denken nimmer kunnen doordringen ; het denken als activiteit kan het Zijn als nulpuntsgebied der activiteit niet begrijpen. Het luchtledige Niet der activiteit kan niet omvat, niet doorkruist, niet geordend worden. En Zijn is inderdaad gelijkbeduidend met Niet-zijn, wijl in de sfeer van het Zijnde alle monadologische onderscheidenheid en bepaaldheid wegvalt. In monadologischen zin zou men dat Zijn dan ook kunnen aanduiden als naakte beleving van het Niet ; als het Nirvana, de woestenije God's, zooals de mystici het uitdrukken.

De God echter, die enkel i s, is geen God. De levende ziel kan alleen verkeeren met den levenden God. Het is de fout van pantheisten als Schelling en Fechner, dat zij hun God zoo weinig actief, zoo weinig geconcentreerd en allerminst levend zien. De God van Fechner is een magazijn van voorstellingen, een reusachtig geheugen, maar wars van spanning en van scheppingsdrang.

De Geest, die uiteengespreid ligt in zijn tallooze monaden, zooals de menschelijke organisatie ligt uitgespreid over tallooze cellen en nog talloozer atomen — die Geest zendt zijn gnostische impulsies door dien vlakken oceaan en zweept hem op in den wedstrijd der bezielde complexen tot het veroveren van een vrij en ruim omgevingsbestek en van een huishoudelijke organisatie, die in toenemende mate de faze der geestesvrijheid tegemoet treedt. Is die faze bereikt in de klare sfeer van het denkend zelfbewustzijn, dan treedt de eigenlijke zin van het kosmisch bedoelen naar voren ; de bloesem des Geestes breekt open en stort zich uit in oneindig gevarieerde vormen. Doch de Geest, die God is, vertoeft niet naast of achter hare monadenwereld ; die Geest is de zin van het geheel, dat gedragen wordt door de bouwstoffen en de steunende zuilen der monadencomplexen. Geen afzonderlijke openbaringen, geen seinen en teekens zijn van noode om de almacht des geestes te doen heerschen over de autonome kortzichtigheid der huishoudelijke bezieling. Ware Geest een buitenwereld-

sche macht, die de hoogste zincomplexen van buiten af binnendringt, dan zouden ook de hefboomen van die macht weder monadisch geordend moeten zijn en wij zouden gerechtigd zijn ze onder de wereldcomplexen te stellen, zoodat tusschen Geest en Wereld wederom een afgrond bleef.

De immanentie, de ingeborenheid des Geestes in al zijn openbaringen, 't zij dingenwereld, 't zij denkgestalten, maakt het tot een ondergeschikte zaak of men al dan niet, zooals men het noemt, in God gelooft. De hoofdzaak is niet de belijdenis in woord, in begrip of in beeld, maar de heenwending, de centrale richtingszin, die persoonlijk voordeel versmaadt ter wille van den dienst aan het Eeuwige. Trouwens, de mensch is in het rijk des Geestes niet zoo vrij als hij zich waant; hij wordt heengezogen naar een levensvervulling, waaraan hij op zijn wijze een naam tracht te geven, als dienst der Rede, dienst der Schoonheid, dienst der Menschheid. De namen zijn bijzaak, zij wisschen zijne taak niet uit; noch ook geven zij aan zijn arbeid een tegengestelde richting. Het Centrale heerscht en laat den eenling de illusie der vrijheid, zooals de hypnotiseur den gehypnotiseerde in den waan laat, dat hij uit vrije aandrift handelt.

Voor den eenling echter, die nog te sterk in het monadische verankerd is, heeft de dwang des Geestes ook listen gereed, waarmee hij gemakkelijk te vangen is. Roem, eer, lof hagelen op hem neer of prikkelen in verbeeldingsgestalten de ijdelheid zijner monadische zelfverheffing. Het is de pyramide des levens, wier top hij wil bereiken, opdat iedereen zeggen moge: hij was een machtige mensch.

Maar het is duidelijk, dat ook buiten de sfeer van het instinctieve de dwang des geestes niets van zijn invloed verliest. De jeugd wordt in haar streven en wenschen sterk gestuwd door het pyramide-beeld; eerst op rijperen leeftijd zinkt de instinctieve drang en rijst daarentegen de zakelijke, objectief gerichte begeerte naar de verhooging van de macht des Geestes. De naam van den scheppende, die aanvankelijk als een fanfare klinkt, verbleekt tot een etiquet, een begeleidend opschrift, waarmee de naamlooze ziel het werk dat zij wrocht binnenleidt in de sfeer van het universeele leven. Wie God ten volle in het aangezicht wil zien, die moet volledig afgerekend hebben met den instinctieven dwang der individuatie; hij moet als een ware Uebermensch het monadische, het huishoudelijke met zijn starren eigenzin, het naturalistisch-menschelijke afgeworpen en onder zich gelaten hebben. Maar deze strenge eisch is alleen te voltrekken door hen die den stap wagen naar het Heilige. Wij moeten „humaan" blijven ten opzichte van den gemiddelden mensch, dat mengsel van

universalisme en particularisme, dat toch het liefst vertoeft in de huishoudelijke sfeer van den geërfden, monadischen levenszin.

LXII ACTIVITEIT EN EEUWIGE VREDE

In de rustelooze activiteit van een scheppend gebeuren, dat zinsinhouden verwerkelijkt ten koste van andere, lijkt de bezonkenheid der bevredigde faze als een verstarring, die geen deel meer wil hebben aan wat er verder gebeurt. Maar in zich zelve bezien is alle rust, is alle vrede de voltooiing van alle worsteling en alle hunkering. In het gemeenschapsleven worstelen de beide motieven van het dynamische en het statische om den voorrang; in de opgaande periode van groei en spanning overheerscht de koorts der daden om bij het zinken der cultureele ontginningskracht plaats te maken voor de zucht naar welbehagen en naar vrede. Ook in het individueele leven strijden dynamische en statische impulsies om den voorrang; de jeugd is onstuimig en verbrijzelt gaarne de verzekerdheden van het voorgeslacht; de bezadigde mensch van rijper leeftijd vergenoegt zich met het verworven bezit om te vertoeven binnen den hof der rust.
Alle activiteit moet uitmonden in een evenwichtsfaze, die den wilden dans der scheppende krachten beteugelt en samenbindt tot een zinvol geheel. Die faze van evenwicht is voorloopig slechts; zij wordt telkens gestoord door nieuwe impulsies, die op hun beurt worden ingelijfd tot een hoogere faze. Doch alle onrust en alle drang is buiten staat de harmonie der deelen tegen te houden, die in het wisselspel der krachten het aardsch levensgedruisch maakt tot een symphonie. Welke wijzigingen ook mogen plaats hebben in het bonte patroon; het einde beteekent de harmonie der bevredigde wenschen.
Wanneer na de stolling der aardschors alle bewegelijkheid op deze planeet tot stilte ware beklijfd, dan zou elk motief ontbroken hebben tot opvoering van den monadischen zin. En ook wanneer we ons een doorsnede denken door een bepaald tijdsgewricht van het aardsch gebeuren en die tijdsnede bestendigd denken als onveranderlijke gegevenheid, dan zou elke aanleiding tot verandering der zincomplexen ontbreken; het verworvene ware vereeuwigd. Het eeuwige echter is de donkere achtergrond van alle gebeuren; want alle gebeuren onderstelt den eindpaal, het slotakkoord waar de melodie wegzinkt in herinnering en in vergetelheid. Het Zijn is de doorsnede, het projectievlak van alle wording en elken ondergang. Het relatieve zijn der evenwichtsfaze echter is de stille hof, de herberg voor den moeden reiziger, die rust zoekt na den langen tocht door werkelijkheidsland. En die stille hof biedt niet enkel rust, maar ook uitzicht naar allen

kant ; de ondergaande zon overgiet er de wereld met haar vrede. Alle dingen, alle monadencomplexen, die vermoeid neerzonken bij den weg, alle beladenen, die hunkeren naar den vrede God's, zij zijn niet verworpen, niet als waardeloozen weggesmeten, al moeten zij den dwang van hoogere bedoelingen dulden. Al het gewordene, dat in rust verzonk is als een groote familie verzameld, vereenigd in de broederschap van wat duldt en lijdt.

Maar wat duldt en lijdt is niet arm, noch ook van den zin verlaten. De groote kameraadschap van lijden bindt te zamen al wat zich in Liefde vereenigd weet. Die lijdzaamheid en die liefde sluiten de activiteit niet uit ; doch ze zijn het bevoorrechte erfdeel eener tot evenwicht gekomen activiteitsfaze. De activiteit zelve sleept lijden met zich mee ; ze doet lijden en moet zelve lijden dulden. Doch dat zelftoegevoegde leed is een prikkel die aanmoedigt tot grooter inspanning ter ontkoming. De bevredigde ziel daarentegen mijdt het lijden niet ; de beproeving is haar lief, wijl zij beproefd wordt in haar liefde.

Liefde echter is de groote verbondenheid van alle wezens, die in de faze der rust gericht zijn naar het centrale, alverbindende Zijn. In der dingen schoot sluimert de liefde ; aan den eindpaal van alle streving blijkt alle zin door liefde gedragen.

De kennende, handelende ziel heeft aan de Liefde alleen deel, voor zoover zij hare objectieve gerichtheid een wijle vaarwel zegt om zich te verdiepen in de ontroeringen van het eigenbeleven. Hoe hooger de zinsstuwing en mèt haar de klaarheidsgraad der belevingen stijgt, des te dieper voelt de ziel zich verzinken in die verbondenheid, die op andere wijze dan kennis en daad al het omringende omvademt en tot eenheid versmelt.

Liefde is de band, die het in-zijn der monaden vereenigt tot het in-zijn der complexen ; liefde is de eendere belevingszin der wereld als totaalcomplex ; liefde is in het atoom, liefde in de ster, liefde in het bewustzijn dat toeft bij den eigen zin ; het totale Zijn is niet anders en kan niet anders zijn dan Liefde.

Doch juist die algemeenheid der Liefde schenkt haar te weinig inhoud ; zij verschraalt in belevingen, die het aanschouwen vermijden als een vervreemding. Uit het bewustzijn der menschenziel stroomt zij naar buiten als een bron, die uit den diepen bodem welt. De belevingsstroom stort zich uit in wisselende gestalten, maar die gestalten worden niet gemeend als objectieve gegevens, die in de wereld gevestigd of ingeschakeld worden ; integendeel het beleven meent alleen zich zelve ; de gestalte is enkel uitdrukkingsmiddel, voertuig en instrument. De greep in de wereld, die in de activiteitsfaze tot logisch gefundeerde verbindingsbruggen leidt, moet in het moment

der beleving plaats maken voor den binnenstroom, die alle in-zijn verbindt en die zich uitstort in gepeins of murmelende melodie. Die melodie des geestes breekt in alle gestolde dingelijkheid naar buiten; innerlijk bindt zij de complexgeledingen als de melodie hare componenten; uiterlijk is zij gestalte, verschijning, die eerst in de bewustheid zich zelve leert begrijpen. Alle verschijning is openbaring van den melodischen zin der eigenbeleving; maar niet altijd is de waarnemer aanwezig die dezen zin opvoert in de sfeer van het geestelijk leven.

De waarnemer kan te zeer vervuld zijn van de zelfbeleving om aandacht te schenken aan het zingen en jubelen der omgeving. Maar als hij een wijle zich zelven vergeet en den binnenstroom terugdringt om de aandoenlijke gebeurtenissen der omgeving in zich op te nemen, dan versmelt de melodie van het omringende met de melodie van het eigene; de individuatie wordt een wijle doorbroken door de totaliteit, waarvan de denkende bewustheid het middelpunt is. In die totaalaandoening wordt wereld en ziel versmolten; de lichamelijke verschijning is niet meer de begrenzing van zieleland, wanneer al het omringende meezingt in den richting gevenden toonaard der ziel.

LXIII DE KUNST

In de ontroeringen der kunst wordt de wereld niet in monadischen zin gemeend; de concrete zin der werkelijkheid, hare subjectsbetrokkenheid, hare nuttigheid is enkel voorwendsel om den diepen belevingszin der dingen, die met den zin des waarnemers versmelt, naar voren te brengen. Ongetwijfeld heeft de kunst van oudsher zich ingespannen om de werkelijkheidswaarneming na te bootsen, en in die nabootsing zijn sommige kunstenaars ongeloofelijk bekwaam geweest. Maar die technische vaardigheid, dat vermogen om gestalten uit te beelden is alleen waardevol op zichzelve bij den handwerksman. De kunstenaar begrijpt, dat zijn kunnen en zijn kunde ondergeschikt moet zijn aan het streven om de melodie der werkelijkheid naar voren te brengen. De werkelijkheid is voorwendsel; daarom kan een nagebootste schijn der werkelijkheid even melodieus zijn als die werkelijkheid zelve. Ja, wanneer de knappe handwerksman tevens een kunstenaar is, dan zal hij reeds in de keus van zijn objecten, in de rangschikking der deelen, in de geheele compositie een rhytmus en een interval van contrasten leggen, die de opvatting van het zingeheel vergemakkelijkt. De kunstenaar, die zijne techniek slecht verstaat, kan falen zoowel in het presenteeren als in het rangschikken der plastische of tonalistische melodie. De diepste

bewogenheid komt niet tot haar recht in een gewaad, dat den rhytmus der gestaltenis moet ontberen. De treurnis eener gewonde ziel kan inniger en droever zijn dan het droefste lot van den tragischen held, dat op de planken wordt uitgebeeld. Maar door het feit der zelfbeleving ontstaat nog geen kunst ; de beleving heeft behoefte aan uitdrukkingsmiddelen, die het gebeurde tot een groot gebeuren maken.
De schoone schijn der dingen is een valsch beeld, wanneer men ermee bedoelt een sluier van illusies die om de dingen heengeweven worden. Het ding is niet enkel waarnemingsobject ; het is een levend wezen, dat naast de milieu-prenting zijn eigen karakteristieke verschijning draagt. Al worden ook zijn qualiteiten van licht en klank en kleur in de gewaarwordingen van den waarnemer geplant ; toch moeten die wisselvallige qualiteiten op structuurverhoudingen berusten. Kleur en geur en klank is geen subjectieve vondst, maar een dringend aanbod van wereldinhouden, dat heenwijst naar een constitutieven ondergrond dier inhouden. En wie constitutie moet aanvaarden, die zal wederom genoodzaakt zijn de dingeigenschappen in monadischen zin te verklaren. Maar met de eigenschappen is de zinvolle aard der verschijning, de melodie der dingen nog niet gegeven. Wie het ding ten volle wil begrijpen, moet het niet enkel waarnemen als object ; hij moet het tevens aanvoelen als iets, dat spreken wil tot het eigen Wezen. Dat is ook de zin van het modewoord intuitie, waarmee men de niet-waarneembare inleving van der dingen wezen een intellectueele formuleering wil geven.
Het ding dat is, heeft geen schoonen schijn van noode waarin wij het moeten hullen ; het spreekt zijn eigen taal, die eerst groot en ontroerend wordt als wij die taal verbinden met den eigen innerlijken zin. In het ruischen en kolken der zee, in hare eindelooze bewogenheden herkennen wij onmiddellijk een wezen, dat toegang heeft tot ons wezen, dat ons verwant is, niet omdat wij zijne phasen en zijn rhytmus symboliseeren alsof zij zielsbewogenheden waren, maar enkel wijl zijn rhytmus past in onzen eigen rhytmus ; wijl zijn geluiden versmelten met de stemmen die wij innerlijk hooren. De doode stof is niet dood, alle monadencomplexen hebben deel aan het eeuwige, onvergankelijke zelfbeleven der kosmische ziel ; en als een getuigenis van dat deelhebberschap verrijst uit de dingen een geur, een bloesem, die zij in hunne verschijning openbaren. De menschenziel is niet zoo eenzaam, als zij zich zelve dunkt ; zij is alleen, door haar verheffing in de klaarheidssfeer van het bewustzijn, tot een nieuwe functie geroepen en van haar bron vervreemd. In de schoonheidsbeleving wordt die kloof tusschen lagere en hoogere zinsontplooiïng ten deele uitgewischt. Ten deele, want in het versmeltingsprodukt der monadische melodieën behoudt de Geest den boventoon. Zeker, er is naast

de ideatieve of ideoplastische kunst ook een sensualistische, naturalistische kunst, die niets anders belooft te geven dan de zintuigelijke streeling van wat schoon en streelend is in zichzelve. Maar de waardeering van die aangeboden schoonheid vereischt een synthese, een samenvatting, die niet van zintuigelijken aard kan zijn en die een denkhandeling, een apperceptie onderstelt, die het gescheidene bijeenbrengt, als de geledingen van een organisme. Het waarnemend kind somt in een schilderij alle onderdeelen op; het is nog niet in staat tot functioneerende samenvatting; eerst het rijpere bewustzijn onderscheidt op den eersten blik het eigenlijk onderwerp. Daarenboven, hoezeer ook de kunstenaar zich moge verschuilen achter zijn werk, het ademt toch steeds de bezieling van den geest die het schiep; de versmelting van wereld en ziel in de voortbrengselen der kunst is onmiskenbaar en alleen waar de ademtocht der ziel ontbreekt, om plaats te maken voor de techniek van het denken, daar verschraalt het voortgebrachte tot dienend werktuig, tot technisch bedoelde dinguitbeelding, die op de een of andere wijze zich voegt in huishoudelijke behoeften.

In de ideoplastische kunst is de band tusschen de wereldinhouden en de scheppende ziel evenmin verbroken. Alleen wordt er de wereldinhoud niet meer gemeend noch bedoeld; op den voorgrond staat de uitdrukking van een zielestaat met behulp van herinnerings- of fantaziebeelden. Ook waarnemingsinhouden van het heden kunnen als beeldende hulpmiddelen gebruikt worden; maar de beelding is niet dan een voorwendsel, een taalteeken, dat de aandacht vraagt voor het feit der innerlijke beleving, of voor het ontroerend gedachtencomplex der Idee. In haar uiterste bestrevingen lost deze beelding zich op in naakte structuurlijnen, die aan de aanschouwing weinig steun meer bieden; de kunst nadert ook hier tot de techniek, en wel tot de asrichtingen eener denkwerkzaamheid die naar kristalliseerende uitbeelding streeft.

Doch hoezeer men ook het terrein van ziel en wereld in alle richtingen doorploege, steeds vindt men er de elementaire krachten van beleving en aanschouwing, die in het denken hun bemiddelaar vinden. De beleving die liefde is, en enkel denkt om te minnen, vestigt in hare huishoudelijke sfeer een republiek van onderling wedijverende monadencomplexen, die gestuwd worden en zich zelven stuwen in dikwijls wreeden wilsdrang, opdat boven dit rijk der worstelende existenties de denkende liefde hare wereld moge aanschouwen.

LXIV DE WORSTELING OM HARMONIE

Die stugge worsteling om het bestaan, die het streven naar hooger bestaan eerst mogelijk maakt, brengt in den dadendrang der bewuste menschenziel een pijnlijk, ja tragisch conflict. Het is de eeuwenoude strijd tusschen deugd en ondeugd ; tusschen dat wat behoort en wat niet behoort ; tusschen het aannemelijke en het verwerpelijke, die in de menschelijke ziel een kampplaats vindt. De ongewisse resultaten van dien strijd tusschen twee tegengestelde strevingen brengen er de aarzeling, den twijfel en soms ook den rouw, die een zoo diep en grootsch relief verleenen aan den karakterbouw der ziel.
De oorspronkelijke beteekenis van het woord deugd wijst op een dispositie, een geschiktheid voor handelingen, die vooral van den objectieven kant bekeken worden. De deugd is niet objectloos, zooals in zekeren zin van de kunst getuigd kan worden ; zij heeft handelingen op het oog die in de wereld grijpen. Maar die greep in de wereld moet teruggekaatst worden, hetzij naar het handelend subject, hetzij naar een mede-subject ; de wereld moet het antwoord geven op de vraag, op den wensch, die in de daad is te kennen gegeven. Het geheele systeem van wensch, daad en antwoord is niet enkel objectief, zakelijk, maar subjectsbetrokken ; het handelend subject moet er een bevrediging in vinden, die ook elders erkend en nagevolgd kan worden. Die eisch is uitgedrukt in het begrip der nuttigheid. Nuttig is alle objectieve gegevenheid, die door handelingen kan worden opgeroepen, om den mensch van dienst te zijn. Die nuttigheid omvat derhalve alles wat in den moeilijken bestaansstrijd een ruimen oogst belooft ; nuttig is ook alle vindingrijkheid die de moeiten en zorgen voor het bestaan verlicht ; kortom alles, waarmede de denkende rede de huishoudelijke zorg tegemoet komt, tot verrijking van de eigen sfeer en tot beheersching van het milieu. Elk wapen, in dien strijd benut, is deugdzaam ; deugdzaam is het werktuig, deugdzaam het goede zwaard, deugdzaam list en overrompeling.
Maar bij den groei der ideëele motieven ontstaat er een nieuwe waardeering der zedelijke drijfveeren ; de nuttige deugd wordt niet meer vereenzelvigd met het belang, althans niet meer met het individueel belang. Er ontstaan strevingen, die wel niet direct ingaan tegen het persoonlijk belang, maar die in elk geval een andere richting inslaan en voor zich zelven het merk der deugd opeischen. Liefde tot den stam, menschelijkheid, bloedverwantschap, gematigdheid in oordeelen en handelen, dat zijn alle motieven, die ingrijpen in de jacht naar geluksgoederen en den adel des geestes drukken op alle hartstochtelijke begeerte. De nuttigheid blijft nog steeds hare dwingende

macht uitoefenen op de handelingen van individuen en groepen, maar haar beroep op het monopolie der deugd wordt gaandeweg zwakker. Maar nimmer is het gekomen tot een volledige breuk, ook niet in onze dagen. Ieder die huishoudelijke belangen vernietigt, of gerechtvaardigde aanspraken te niet doet is ook thans nog een slecht mensch. Iedere mensch, die alleen het eigen belang najaagt en geen andere drijfveeren erkent, is eveneens een slechtaard. Maar hij wordt onmiddellijk gerehabiliteerd als zijn belangenjacht gericht is op de verzorging, op het welzijn van het gezin waarvan hij deel uitmaakt, of wanneer zijn streven ten goede komt aan de een of andere samenlevingsgroep.

Want het sociale nut staat nog in zeer enge betrekking tot de deugd; de staatsman, de uitvinder, de technicus, die den staat waarvan zij deel uitmaken, nuttige diensten bewijzen, zelfs met verwerpelijke middelen, hebben aanspraak op de vereering van tijdgenoot en nageslacht.

Voor de gemeenschap, voor het vaderland heet elke nuttige daad in zich zelve gerechtvaardigd; recht of onrecht, het is mijn vaderland, zegt de Engelschman. Maar in het zedelijk oordeel van sommige onderdanen ontstaat niettemin een wreede twijfel, wanneer maatregelen van staatsgeweld gerechtvaardigd heeten door de zorg voor het algemeen welzijn. Er is een aarzeling in de zielen, een schemer van inzicht, dat ook de sociale ziel naast hare huishoudelijke zorg zich te bekommeren heeft om die zelfde beginselen van deugd en ondeugd, die ook het individueel belang als ondergeschikt moment ter zijde hebben gesteld.

Al die overgangen, al die begripsverschuivingen karakteriseeren een faze in de wordingsgeschiedenis van den universeelen geest, waarin al het monadische, al het huishoudelijke ondergeschikt gemaakt wordt aan doeleinden, die den laatsten zin der levende bezieling bepalen.

Het zedelijk handelen onderstelt twee fundamenteele feiten: eene dispositie en een richting. De zedelijke dispositie is een bereidheid, een geneigdheid om als daad naar buiten te treden, telkens wanneer zedelijke handelingen beoogd worden. En de zedelijke richtingszin is het bijzondere geestelijke orgaan, dat uit tal van mogelijke handelingen diegene uitkiest, die het best tot het doel vermogen te naderen. Het zedelijk leven is niet enkel dadelijkheid; het is gezindheid tevens. En in die gezindheid komen tal van elementen van den karakterbouw te zamen; ontroeringen, ideëele aanschouwingen, principes, d.w.z. geschematiseerde voorstellingen van situaties en daarbij behoorende handelingen. In het rijpe zelfbewustzijn is elke zedelijke

richtingszin reeds van te voren bepaald door het in de gezindheid vastgelegde situatiebeeld; de karaktereigenschappen domineeren; het „geval" is niet meer wereldinhoud, maar een middel tot karakteruitdrukking. Maar er zijn ook gevallen, waarin de dwang van het zedelijk inzicht de karakterneigingen een wijle buiten werking stelt; hoogere menschelijkheid, universeeler doorzicht kan het karakter noodzaken zijn tot nog toe geldende principes ter zijde te stellen. Daaruit blijkt dat de beide bestanddeelen van het zedelijk leven, de daad en de gezindheid relatief zelfstandig kunnen blijven. Daarom mag men geen geloof schenken aan hen, die meenen dat de subjectieve factor der gezindheid moet opgaan in de objectieve criteria der daad, noch ook aan hen, die de daad willen oplossen in de gezindheid.

Deze strijd om het monisme der zedelijke motieven is wellicht toch weer in den karakterbouw der ziel gevestigd. De ééne en ondeelbare ziel kan geen vrede hebben met een tweeheid van drijfveeren, die wederom op de tegenstelling tusschen kosmische en subjectieve gegevenheid wijzen. De ziel moet autonoom zijn in het zedelijk leven. En is zij het, is zij inderdaad haar eigen wetgever en richtinggever, dan komt het er nog maar op aan wat primair en wat secundair is: de gerichtheid naar den kosmos, of de gevestigdheid in het eigenbeleven. Uit het eerstgenoemde inzicht ontstaat de objectieve zedeleer; uit het tweede de intuïtionistische ethiek.

Het intuitionisme is de zedelijke overtuiging van allen, die wars van een intellectueele fundeering der geestelijke goederen, den mensch begaafd achten met een zedelijken drang, die geen enkel onderricht van noode heeft. De optimistischen levenskijk van deze leer past allerminst bij de levensbeschouwing van hen, die den mensch beladen achten met den last der erfzonde. „De goede mensch in zijn donkeren drang, zegt Goethe, is „zich den juisten weg welbewust". „De mensch is van nature goed", oordeelde Rousseau en met hem de geheele verlichtingsperiode; alleen de dwang van milieu en lot brengt hem af van den rechten weg. Goedheid is een natuurlijke gezindheid, die een richtingszin in zich sluit, welke goed van kwaad bijna instinctmatig onderscheidt. Zij is een constitutieve eigenschap van de ziel, gelijk het karakter. Maar daaruit zou dan volgen, dat de mensch niet verantwoordelijk gesteld kan worden, wanneer om de een of andere reden het richtingsinstinct hem in den steek laat, zoodat hij fouten en zonden begaat. Er zijn immers menschen met afwijkenden karakteraanleg, voor wie de zedelijke norm, die de meerderheid stelt, niet geldig is; hunne natuur brengt hen tot booze, egoistische daden, tot maatregelen van geweld en onderdrukking, tot wreedheid, tot miskenning van alle zedelijke waarden. Het is

niet te ontkennen dat er menschen van dezen aanleg bestaan, en dat ze zich zeer wel voelen bij hun afwijkende houding. Daaruit volgt dat het geloof in den goeden mensch althans deze correctie behoeft, dat een meerderheid onder de menschen, die de normen der deugd heeft vastgesteld de deugdmotieven in zich ervaart, onafhankelijk van de invloeden van milieu en lot.

LXV BEREIDHEID EN ERVARING

Maar al voelt men zich bereid tot het goede, dan volgt daaruit nog niet, dat men in alle situaties, en vooral daar, waar nut of onnut met deugd of ondeugd versmolten ligt, de vezels der zedelijke drijfveeren naakt en zuiver te voorschijn zou weten te brengen. De oudere mensch met rijpere levenservaring is beter dan de jeugd in staat het weefsel van menschelijke drijfveeren en daden uiteen te rafelen, en om aan te wijzen waar ijdelheid schuilt, waar belangzucht, waar huichelarij, waar belanglooze liefde. Maar met ervaring alleen komt men niet ver ; men moet ook uit die ervaring iets geleerd hebben. De leerende moet de ervaringen kunnen toetsen naar hun samengestelden zin, door ontleding, dat is door denkende verwerking dier ervaringen. Hoe zou men trouwens een maatstaf van waardeering kunnen aanleggen, hoe zou men deugd kunnen meten en toemeten, wanneer niet het denken de hulpmiddelen biedt, die de ervaringsinhouden terugbrengen tot enkelvoudige schema's. Ook het zedelijk leven moet zijn eigen wetmatigheid hebben en alleen het denken is in staat die wettelijkheid, die algemeene geldigheid van sommige zedelijke beginselen aan te toonen.

Dat was de opinie van Kant, die de wettelijke ordening van het zedelijk handelen en beoordeelen tot leidend motief van de zedeleer wilde verheffen.

Die ordening is er samengevat in één hoofdbeginsel, het zoogenaamd kategorisch imperatief, dat ieders gedrag zóó geregeld wil zien, dat daarin tevens uitgedrukt is het beginsel eener algemeene wetgeving. Het vrij handelende, autonome individu moet zich zelf inschakelen in het groote betrekkingsnet van universeele, alomvattende wettelijkheid. En hij zal dat enkel kunnen, wanneer hij niet handelt naar plotseling opduikende neigingen, wellingen, ingevingen, maar naar de strenge regels van den plicht. Deze plichtenleer, die door denkende wilsinspanning het automatisme der ziel in de plaats stelt van de levende ontroering, heeft reeds op de tijdgenooten van Kant weinig bekoring kunnen uitoefenen. Schiller drijft er den spot mee ; men mag het menschelijke niet opofferen aan het redelijke.

Toch is de architectonische, protestantsche eenvoud van deze plichtenleer op zich zelve een getuigenis van ontroerende soberheid en schuchterheid, die de persoonlijkheid van dezen denker eert.
De objectiviteitshypothese van Heymans legt wederom den nadruk op de motieven der daad, die in de wereld grijpen. De zin van dien greep in de wereld moet in de zedeleer worden nagespeurd en die zin kan alleen door het denkend oordeel worden vastgelegd. In de verbinding van het logische met het psychologische is alle objectiviteit geworteld; zij streeft en zoekt naar de ruimtekringen waarbinnen het zedelijk handelen het best tot zijn recht komt. Absolute deugd is onbereikbaar; daarvoor zou men in het centrum van het Al geplaatst moeten zijn, om de totale uitwerkingen der daad te kunnen overzien. Maar wel is het ons gegeven, te streven naar den wijdst mogelijken zin onzer bedoelingen. Hoe meer die bedoelingen zich vrij maken van de bekrompenheid der subjectieve sfeer, hoe verder ze om zich heengrijpen, hoe zakelijker ze wordenen, des te ruimer wordt de kring die het zedelijk leven voor zich opeischt.
Aan beide theorieën, die van Kant en die van Heymans is gemeenzaam de behoefte aan logische fundeering met behulp van oordeelvellingen, die reeds de qualiteit van het zedelijke in zich dragen. In die oordeelen wordt in tegenstelling met het waarnemingsoordeel, een vergelijking getrokken tusschen meerder en minder, tusschen positieve en negatieve waarde. Maar al wordt alles wat behoort, betrokken in een algemeen geldig schema van behoorlijkheid, die waardeschaal kan alleen door denkend proeven worden vastgesteld. Naast deze techniek van het waarde-oordeel hebben beide stelsels gemeen een streven naar het universeele. In de deugd, die zegeviert over ondeugd of over geringwaardige deugd, zegeviert het universeele bedoelen over de benepenheid eener al te enge sfeer.
In de praktijk is er op dat universalisme nog al wat aan te merken. De persoonlijkheid heeft zedelijke verplichtingen tegenover zichzelve; het mag haar niet ontbreken aan zelfachting; aan strijd en worsteling met eigen instinctieve begeerten; aan zelfcultuur en geestelijken adel. Die zorg voor de persoonlijke waardigheid staat als zedelijk motief niet achter bij den opbouw van cultuurwaarden van zoo ruim mogelijke strekking.
En toch is het universalisme een onmisbare factor bij elk zedelijk streven dat meer bedoelt te zijn dan een oogenbliksbevlieging. Wanneer wij er in slagen de zedelijke drijfveeren en gezindheden zooal niet te scheiden, dan toch te onderscheiden van de onvermijdelijke zorg voor de huishoudelijke organisatie, dan moet dat zedelijk streven iets zijn, dat boven alle huishoudelijkheid uitrijst. Dan moet die

zedelijke innigheid in betrekking staan tot het universeele leven des geestes, dat alle monadische beperktheid als opgeheven moment onder zich heeft. In de activiteit des geestes beleven wij den zin der deugd, maar die activiteit is meer dan het aanraken van de roerselen des gemoeds ; zij wil uitrijzen buiten en boven de individueele sfeer ; zij wil werelddaad zijn, scheppende handeling des geestes. De Geest leeft niet bij aanschouwing alleen ; hij wil groeien, zich uitbreiden boven de donkere driften der monadische sfeer.

Maar alle groei onderstelt organisatie, functioneering in den dienst van het groeiend Geheel. Dat Geheel moge voor ons voorshands weinig aanschouwelijk zijn ; het is er niettemin als intellectueele gestalte. En die gestalte werpt hare schaduw vooruit ; de enkeling als haar instrument ziet de schaduwen en lichtplekken, maar vermag nog weinig door te dringen tot den zin van dat groeiend geheel. Hij begrijpt enkel, dat hij in weerwil van huishoudelijke beslommeringen, zijn beste kracht moet schenken voor den opbouw van het groote Wezen, dat hem heeft uitverkoren tot den lastdrager der ideëele wereld.

De strekking der zedelijke gezindheid en der zedelijke daad openbaart zich in de gerichtheid naar het universeele, naar die ideale gemeenschap des geestes, waarin de individueele bevangenheid moet opgaan als de cel in het organisme. Die ideale gemeenschap wordt enkel nog maar in droomen vóórgevoeld ; zij is een wordende stad, een huis in aanbouw. In dien groeienden tempel is elke op het doel gerichte handeling waardevol, onverschillig of zij een grooter of kleiner bouwcomplex beoogt. De functioneering verlangt een eensgezind streven van alle ledematen en organen ; de spiercel, die geen weet heeft van de gebeurtenissen der buitenwereld die het organisme bedreigen of streelen en zich tevreden moet stellen met haar kleine vegetatieve groeitaak, is even onmisbaar als de gangliëncel, die den wereldprikkel moet omzetten in een waarnemingsbeeld. De man die met nimmer falende zorg en liefde zich toewijdt aan een zieke echtgenoote, en altijd nog woorden van troost en bemoediging weet te vinden temidden van een huiselijk milieu, dat gezelligheid mist, staat als deugdzaam wezen niet achter bij den volksheld, die zijn leven offert aan de zaak die hij dient. De kleine vegetatieve krachten der namelooze zielen zijn voor de gemeenschap even onmisbaar en even dierbaar als de groote constructieve doeleinden, die dikwijls hakken en snoeien in het menschenmateriaal.

In het groote wereldplan zijn zelfs de heldennamen weinig beteekenende symbolen ; eerder dan op de ijdelheid der verschijning, die op bekwaamheid snoeft, valt de nadruk op de kracht die bereid is om te dienen en om in te gaan.

Niet de enkeling alleen wordt door het Wezen, dat Geest is, gegrepen en getransformeerd ; ook de belangengemeenschap moet doordrongen worden van de motieven der ideale gemeenschap. Vooral de nationale staten, die bekrompen, egoistische wezens zijn, bevangen in huishoudelijke zorgen voor de opbeuring van het welvaartspeil, hebben nog veel te leeren van de vermaningen der deugd. De enkeling is veelal een belangrijker en voornamer wezen dan de staat, welks onderdaan hij is. Hij, de enkeling, weet dikwijls zijne belangen achter te stellen bij hoogere motieven ; de nationale staat vermag dat niet. Met moeite bedwingt hij de tegenstelling der elkaar bestrijdende bevolkingsgroepen ; met tolgrenzen verdedigt hij zijn gebied tegen de economische opslorping door hebzuchtige buren ; met vervaarlijke legers verdedigt hij zijn grondgebied, zijn bodemschatten, de voordeelen zijner geographische ligging tegen den naijver en den haat der buren. De spanningen tusschen rijkdom en ontbering, die reeds in het binnenlandsch beleid een krachtig gezag noodzakelijk maken, worden nog gevaarlijker wanneer van twee buurvolkeren het eene arm, het andere rijk is. Die spanning moet vroeg of laat oorlogen verwekken ; zij zou alleen kunnen worden opgeheven door een edelmoedig gebaar van het rijkere volk, dat een deel van zijn bodemschatten vrijwillig zou afstaan aan den armeren buurman. Maar tot zulk een gebaar is niet één volk in staat ; het zwaard alleen kan zulk een concessie afdwingen. De volkerenvrede is een ijdel woord, wanneer zij niet in zich sluit de nivelleering der huishoudelijke niveau-verschillen.

Niettemin, de groei van het universalisme zet zich onverpoosd voort. De moderne nationale staten zijn nieuwe vormsels, gekristalliseerd rondom den kern der taalgemeenschap. Zij werden geboren uit de ontbinding der middeleeuwsche cultuur, die op haar beurt de erfenis van het Romeinsche rijk in geestelijke waarden had omgezet. Uit monadologisch gezichtspunt schijnt de staatsgroepeering op grond van taal- en rasgemeenschap onvermijdelijk. De nationale staat is een zeer krachtig levend wezen, dat geen teekenen van ontbinding vertoont.

Maar wat al deze organismen ontbreekt dat is de richtingszin naar het universeele, dat is het streven om zich zelve te onderwerpen aan een ruimere taak, aan een functioneering ten behoeve van een geheel, waarin zij zullen zijn opgenomen als geledingen en als orgaan. De volkerengemeenschap is nog enkele belangengemeenschap en huishoudelijke organisatie. Zij streeft naar vereffening en evenwicht, en naarmate de huishoudelijke harmonie zich vestigt, wordt de bodem bereid voor het universalisme van den geest, voor dien hoogsten bloei der

zielen, die alle aardsche moeiten overwonnen weet. Alle bestaanszorgen worden in die eindphase bedwongen en teruggevoerd tot hun strengste noodzakelijkheid, opdat de universeele geest als een vrije vogel opstijge boven de aarde, om in zijn triomflied weder te keeren tot zijn eeuwige bron.

LXVI HET ÉÉNE WEZEN VAN WERELD EN ZIEL

De zuivere deugd is tot die bestemming het middel en de weg; de zielecomplexen worden in die sfeer der deugd ingewijd in den zin van der eeuwige liefde bedoeling; alle afzonderlijkheid voelt er zich opgenomen in den rhytmus van het eene Wezen, dat in wereld en ziel zich manifesteert.
Met onfeilbare intuïtie is reeds in den ochtendschemertijd der cultuur de zin van dat aardsche streven begrepen. De hymnen van den ketter-koning Ikhounaton, de ideëenleer van het Platonisme, de levenshouding van Chineesche en Indische wijsgeeren, de vermaningen en leeringen van het Christendom aan het adres der handelende persoonlijkheid, dat alles ademt een nieuwen geest; het is de doorbraak van een nieuw, meer dan menschelijk verlangen, dat in de menschenziel zich een woonplaats koos.
Tot aan de uiterste sfeer der religieuze toewijding behoeven de zedelijke verlangens zich nochtans niet uit te breiden. Het zedelijke immers beoogt opbouw en zij spreidt een innige vreugde ten toon omtrent al datgene, wat aan dien opbouw dienstbaar gemaakt kan worden. Het zedelijk verlangen kan zich tevreden stellen met een bereikbaar bezit; het behoeft niet in te gaan tot de laatste motieven van de zedelijke doelbestrevingen. Het heimwee der ziel naar het allerhoogste kan vreemd blijven aan de ziel, die zich tevreden verklaart met het inzicht, dat alle menschelijke doelwerkzaamheid fragmentarisch is en fragmentarisch zal blijven. De onstuimige Faust die het heelal voor zich begeerde, verklaart aan den avond van zijn leven zich voldaan over een bestuurstaak van beperkten omvang.

> Der Erdenkreis ist mir genug bekannt.
> Nach drüben ist die Aussicht uns verrannt;
> Thor, wer dorthin die Augen blinzend richtet,
> Sich über Wolken Seinesgleichen dichtet!
> Er stehe fest und sehe hier sich um;
> Dem Tüchtigen ist diese Welt nicht stumm.
> Was braucht er in die Ewigkeit zu schweifen!

Inderdaad, het bereikbare heeft eerder recht op ons dan het onbereikbare. Maar is dat, wat met het onbereikbare wordt aangeduid, in werkelijkheid ontoegangelijk voor de ontledende en opbouwende gedachte? Moeten wij, kunnen wij berusten in onzen fragmentarischen zin? De gedachtenstelsels der eeuwen, de hunkeringen van het religieus verlangen wijzen op de onuitroeibaarheid van een streven, dat alle beperkingen wil verbrijzelen om op te stijgen naar den centralen zin van bezieling en verschijning.

Wat ons in het nog-niet-zedelijke en in het onzedelijke treft, dat is de beperking der handeling tot huishoudelijke motieven. Het technische streven, dat verrijking der samenleving en verruiming der milieubegrensdheid beoogt, is in den grond een groeiwijze, waarin een nieuwe levensvorm zich gaat zetten; zij is een voortzetting van de economische levensontplooiing, waaruit plant en dier in stijgende concentratie van den wil zijn uitgevloeid om te stollen in het moment der bevrediging. Dat alles is monadische wording, opvoering van den levenszin in milieubeheerschende organisaties. Maar in die nuttigheid der gestuwde organisatie is nog niet het verlangen naar den opbouw van een rijk des geestes. En in het tegengesteld-zedelijke streven is oppermachtig de stem van een ver verleden, de schreeuw van het onbedwongen affect, de zinnelooze drift van instinctieve verlangens, die geen remmingen en geen weerstand dulden, de eenzijdigheid van een wil, die de omringende subjecten enkel als objecten duldt.

Het onzedelijke heeft geen deel aan den geest en zijn constructieve verlangens; het is geworteld in de sfeer van het monadische en wil daar blijven vertoeven; het is de organisatievorm van de oude ziel, die alleen zich zelve zoekt en zijn bestendiging in ruimte en tijd. Ongetwijfeld wordt ook het onzedelijke door sociale motieven aangegrepen; er bestaan organisaties van misdadigers, welke aan hun leden strenge eischen stellen van discipline, van geheimhouding, van kameraadschap en zelfs bloedige sancties eischen voor verraad. Maar zulke sociale organismen, die het welvaren hunner leden beoogen, hebben enkel economische doeleinden in den zin; zij bewijzen enkel dat de motieven der sociale organisatie zelfs den eigenwil van egoisten kunnen breken, wanneer zij een grootere veiligheid en een ruimere levensfeer beloven.

De functioneering der individueele concreties, hunne samenvatting tot complexe gestalten van grootere ruimtespreiding zet zich door ondanks alle individueele tegenstreving. De wordende gestalte, het complex dat nog niet is, maar groeien gaat, beheerscht de beperkte

sfeer, waarin het individueele is opgesloten, opdat in het nieuwe gebied een machtiger wil zijne intrede houde.
Op het zedelijk terrein, waar de universeele Geest zijne bedoelingen uiteenspreidt, is die drang naar opbouw even machtig als in het monadische leven. De zedelijke daad is in schijn slechts iets afgeslotens; in werkelijkheid is zij een motief uit een naar organisatie strevende veelheid van motieven, die heenwijzen naar een centrum. De stralen der zon die de aarde verwarmen, worden teruggekaatst naar hunne bron; de diepe schoot der wereld, die hare krachten uitzendt om organisatie en bezieling te stuwen, wordt in de sfeer des geestes nader gevoerd tot haar uiteindelijke bloeivormen. De adem des geestes, die door alle dingen vaart, wordt in de sfeer van het zedelijk erkennen tot de Godsmacht, die de feestende ziel maakt tot een bloeiend twijgje aan den machtigen boom van het Al.
Maar al is nu het zedelijk streven enkel op geestelijke doeleinden gericht, en al zoekt het zijn voltooiïng in het komende rijk van den Geest, toch mag het niet vijandig of vreemd staan tegenover de nuttigheidsbestrevingen van het huishoudelijk leven. Er is een zedelijk gebaar, dat den arbeid aan de sociale taak verwerpt, hetzij omdat die arbeid te veel vergt van de individueele aandacht, van de toewijding en de inspanning der eenlingen, hetzij ook wijl de winst die aldus verkregen wordt enkel nuttigheidswinst is van verminderde armoede, vermeerderde welvaart, bevrijding van ziekte en van huishoudelijke zorg. Maar de zedelijk levende mensch heeft niet het recht zich af te wenden van zijn sociale economische verplichtingen, zelfs dan niet wanneer hij hooger heil meent te zoeken in den dienst des Geestes. De eenling immers kan zich niet bevrijden van het net der sociale verplichtingen waarin hij is opgenomen. Niemand vermag buiten de samenleving te treden om enkel voor zich zelf te leven, en wanneer hij toch die poging waagt, dan blijkt het weldra dat hij geen dag kan leven zonder een beroep te doen op de liefdadigheid der gemeenschap. De asceet is in socialen zin een even nutteloos wezen als de rentenier, die de sociale produktie helpt opteren, zonder wederdiensten te bewijzen.
Weliswaar heeft de asceet heel wat minder eischen dan de rentenier, die met opgeheven hoofd tusschen de menschen wandelt en aanspraak maakt op hun eerbied. Maar ook de hand die bedelend wordt uitgestrekt naar een aalmoes, naar een bete broods, schept verplichtingen, die alleen door wederdiensten kunnen worden vergoed. Natuurlijk zijn er in de samenleving tal van hulpeloozen, zieken, stervenden, onmondigen, ouden van dagen, die geholpen moeten worden, zelfs dan wanneer zij niet tot wederdienst in staat zijn. De sa-

menleving is juist hierin reeds meer dan een belangengemeenschap ; zij toont door haren bijstand aan de hulpeloozen, dat zij ook een zedelijke taak en zedelijke verplichtingen kent, die alle nuttigheidsoverwegingen terzijde durven stellen. Maar de asceet, die zich zelf tot een hulpelooze maakt, is in zedelijken zin alleen dan in zijne houding gerechtvaardigd, wanneer zijn zedelijke drang hem niet in den steek laat en hem dwingt te arbeiden aan de ontginning der zielen aan de wegbereiding des geestes, kortom aan de opwekking der gewetens. Hij mag zich niet terugtrekken in zijne cel, om enkel voor zich den God te aanbidden, dien hij meent gevonden te hebben ; hij behoort uit te gaan in de wereld, als een dienende onder de dienenden, met het bovenpersoonlijk werelddoel voor oogen.

LXVII DE BEGRENZING DER NUTTIGHEID

In het normale menschenleven zijn alle hoogere bedoelingen met huishoudelijke doeleinden doorweven. Het zedelijk bewustzijn echter heeft zorg te dragen dat beide stroomingen wel te onderscheiden zijn. In het woord van den hoogepriester Kajafas, dat de gemeenschap het recht moet hebben schadelijke eenlingen uit te roeien, opdat zij niet zelve te gronde ga, is de nuttigheidsmaatregel tot recht en zedelijkheid verheven. Maar ten onrechte. Alleen wanneer de enkeling vrijwillig het offer van zijn leven brengt, om de samenleving die hij dient, te beveiligen, verricht hij een handeling die zoowel nuttig als zedelijk is. Ofschoon in beide gevallen de dood van het individu de samenleving ten goede kan komen is in het eerste geval geen zedelijk bedoelen aanwezig. Want het zedelijk leven bedoelt niet het bestaan zonder meer ; het heeft nòch het individu, nòch de samenleving tot object ; het is enkel de vrije kracht des geestes, die het centrum der dingen tot haar doelwit heeft. Het is ook menigmaal de fout van het „recht", dat het beveiligingsmaatregelen, nuttigheidsdaden van socialen aard poogt onder te brengen bij de kategorie der zedelijkheid. Het recht is niet zedeloos ; het tracht zelfs door normeering der gedragingen het zedelijk leven te socialiseeren en gemakkelijker toegang te verschaffen tot de gewetens. Maar het is te licht geneigd de rechtsnorm te verwisselen met de ethische norm. Het vervult een taak van sociale nuttigheid en van sociaal behoud, als het die uitwassen van het onzedelijk leven tracht te knotten, welke de sociale huishoudelijkheid bedreigen.

In idealen zin zou er een rechtsvervulling denkbaar zijn, die ook de beoordeeling, de goedkeuring en de wraking van zedelijke handelingen onder haar bereik trok. De buitengewoon moeilijke taak van

zulk een rechtspraak zou hierin gelegen zijn, dat zij een volledige analyse zou eischen zoowel van het karakter in kwestie als van het situatiebeeld, waarin de handeling geplaatst werd. In de oude theocratieën wordt met die bezwaren lichtzinnig omgesprongen; aan de hand van dogmatische schema's wordt de inbreuk op de zedewet geconstateerd zonder bekommernis om den strijd der motieven waaruit de handeling geboren werd. De sanctie der zedelijke rechtspraak mag echter nimmer gewelddadig van buiten af den schuldige opgedrongen worden; veeleer moet het richtend oordeel hem een aansporing zijn tot zelfherziening en tot vrijwillige boetedoening. Zulk een rechtsbedeeling is onbestaanbaar; maar in de waardeerende of afkeurende houding der medemenschen ligt ongetwijfeld een tendentie naar de systematische zetting van zuiver zedelijke, objectief gemeende, oordeelvellingen.

Het individu kan zoo moelijk rechter spelen over eigen handelingen en het geweten laat zich zoo gemakkelijk vervalschen en bedriegen, als de hartstocht de dierbaarste wenschen door wil zetten of een begane fout goed wil praten. De motieven zijn dikwijls zuiver en goed bedoeld, maar de drang der begeerte buigt het oordeel om, juist ver genoeg om het instinctieve, het nuttige, het huishoudelijke te hullen in den mantel der zedelijke gerechtvaardigheid.

Een woord van critiek, een lichte vermaning, een oproep tot inkeer en tot zelfbezinning zou voor menigeen zoo gewenscht en zoo noodig zijn, maar welke menschenleider neemt die moeilijke, ondankbare taak op zich? De moderne mensch waant zich eigengerechtigd; hij gelooft zich meerderjarig, de eenige beoordeelaar en de eenige rechter van de eigen vrije daad, in toom gehouden slechts door het hekwerk van zedewet en staatswet. Zijn fouten vergeeft hij zich zelven gaarne; we moeten immers vóór alles menschelijk blijven, dus ook menschelijk tegenover ons zelven.

Maar een vergrijp tegen de grondslagen der zedelijke bestreving kan niet door een grootmoedig gebaar van het eigen geweten worden uitgewischt, Wanneer het zedelijk leven inderdaad iets anders bedoelt dan nuttigheid en huishoudelijk evenwicht, wanneer het gericht is naar het hoogste dat binnen menschelijk bereik ligt, dan moet het op de een of andere wijze in verbinding staan met de kracht, die heel den bouw van den Kosmos samenbindt. En wanneer het zich vereenzelvigt met dien kosmischen Wil, waarin denken en zijn tezamenvloeien, dan moet elke schending van zedelijke bedoelingen als de zeerte zijn van eene wonde, die schroeit en brandt in het geweten. De norm der zedelijke gedragingen is ingesloten in de wereldorde, als de openbaring van hare opperste liefdeverwachting. Wie

de zedewet met voeten treedt, die kwetst en bezeert den zin van alle bestaan; ja het is alsof de goddelijke stuwing, ternauwernood tot zelfbestemming in hem ontwaakt, enkel gruis en puin om zich heen verspreidt en doodloopt in een slop.

Alle monadische worsteling en stuwing stapelt om zich en achter zich de puinhoopen op, die in nieuwen herbouw het materiaal moeten leveren voor toekomstige bestaansvormen. De eeuwige wil kan niet her- en derwaarts grijpen; hij is een voortgang in een bepaalden zin en die eenzijdige doorstooting door de bestaansvormen kan het ééns gewordene niet ontzien. Want hij is geen kracht buiten de wereld en buiten de dingen, maar het inwonende verlangen, dat de gewordenheden transformeert, om ze te richten naar een opperste bedoeling. Ook de zedelijke wil moet puinhoopen achter zich laten, doch die puinhoopen zijn getuigenissen van een minderen zin; de kop van de stuwingsgolf draagt den hoogeren zin voorwaarts, steeds verder, de onbekende toekomst tegemoet. Zoo moet in het zedelijk leven de tweeheid van goed en kwaad worden opgevat. Het monadisch leven ligt er overwonnen maar het is niet opgeheven; het is dienstbaar geworden aan den geest die er zijn bedoelingen in uitbeitelt als in marmer. Maar boven die stoffelijke organisatievormen met hunne onvermijdelijke afvalprodukten rijst de liefdewil uit, die zijn rijk vestigt in de gewetens door zinvolle handelingen. De minderzinnige handelingen, die het partieele, het fragmentarische, het verenkelde bedoelen, moeten vergruisd worden ten behoeve van de hoogerzinnige, die den opbouw, de totaliteit, de harmonie der geledingen tot bedoeling hebben. De egoistische daden bijvoorbeeld, die in monadologischen zin van het hoogste gewicht zijn, wijl zonder haar de individueele stofwisseling niet in stand zou kunnen blijven, worden in de sfeer van het zedelijk leven tot minderwaardige motieven, van geringere waarde dan de daden van opofferende liefde, waarin de enkeling zich zelven wegschenkt als het werktuig van een hoogeren wil.

Het offer van persoonlijk welzijn, de onbeperkte individueele toewijding die lijnrecht ingaat tegen de monadische lustbegeerte, tegen den instinctieven greep naar macht en beheersching, is een directe aanwijzing, dat het levensbesef is genaderd tot het wijdere perk van het universeele leven des Geestes. Maar de zedelijke drang behoeft dat perk niet te betreden; hij kan gelijk Goethe leert, halt houden voor de poort van het Eeuwige, om dat Eeuwige op andere wijze, in het besef van zijn ondoorgrondelijkheid, „rustig" te vereeren.

Doch welke ziel die eenmaal aan zich zelve ontrukt werd, om te worden opgenomen in den dienst van den universeelen Geest, zou

duurzaam zich tevreden geven met de scheur, die zijn geestelijk leven vaneensplijt? Zoolang de mensch in het renaissance-bewustzijn leeft en in zich zelven de maat van alle dingen waant te bezitten, vermag hij het zedelijk leven af te ronden tot een cyclus, die zoo hij al geen menschelijke nuttigheid omsloten houdt, toch zich beperken kan tot de menschelijke sfeer en bijvoorbeeld kan streven naar menschelijke gelukzaligheid. Maar wie het individualistisch renaissancekleed heeft afgeworpen en in de naakte enkelziel de bouwende kracht ontdekt, die bestemd is om in te gaan als metselsteen in den tempel der alverwinnende Liefde, die beseft tevens dat tusschen Deze en Gene Zijde geen afgrond gaapt, en dat het bereikbare de drempel is die inleidt tot den wereldbeheerschenden Zin.

Het zedelijk bewustzijn is met zich zelf verlegen, wanneer het zijne drijfveeren en beweegredenen een objectieven zin tracht te geven. Soms heet het, dat het zedelijk leven gericht moet zijn op de harmonie der persoonlijkheid, en in die harmonie de rechtvaardiging van zijn eischen vindt. Maar anderen wijzen op de sociale beteekenis van het zedelijk streven; het is dienstig en moet dienstig zijn aan de ideale menschengemeenschap. Soms ook wordt de zedelijke inspanning gerechtvaardigd geacht door de bevordering van het sociale welzijn, of door het streven naar geluk en welvaart. En dan weer heet het dat het zedelijk leven streeft naar de ware Humaniteit, naar echte menschelijkheid. De mensch van heden, zoo heet het, is nog niet menschelijk genoeg; maar hij draagt het ideaal der ware menschelijkheid met zich mee en het zedelijk streven is als een sportieve poging om tot dien hoogeren staat op te klimmen. Ongetwijfeld hebben al die motieven hunne waarde, maar die waarde is niet in het wezen der dingen gevestigd; de zedelijke norm is een aanhangsel, dat nu eenmaal behoort bij de kategorie mensch en dat buiten die menschelijkheid òm zijn beteekenis zou verliezen. Die allermenschelijkste zedeleer vermag niet door de menschenhuid heen naar buiten te kijken; ze wil niet begrijpen dat het menschelijke niet anders is dan een traliewerk, waarbinnen de eeuwige scheppingswil een wijle tot stilstand komt, niet om nu voortaan te rusten, maar om dwars door den mensch heen voorwaarts te gaan naar bovenmenschelijke bedoelingen. De mensch is maar een faze, een steunpunt midden in een strijd waarin de ordenende goddelijke wil de monadencomplexen verbrijzelt en tezamenvoegt om den geest te doen zegevieren. Het zedelijk streven is de wolk van den dag en vuurzuil bij nacht, die den wankelen menschenwil wegleidt ver buiten de grenzen zijner monadische bevangenheid. Wie in dat bewustzijn leeft kan geen genoegen nemen bij den fragmentarischen zin van het menschelijke enkelleven. Hij begrijpt

den eisch van den wijsgeer Nietzsche, dat al het menschelijke heeft te streven naar het meer dan menschelijke, naar het bovenmenschelijke. En wie in deze bemiddelende, dienende taak van het menschelijk streven gelooft, die wordt gedwongen tot het geloof, dat in de menschelijke toewijding een kosmische aandrang, een kosmische begeerte klopt aan de poort der ziel.

LXVIII DE RELIGIEUZE GELOOFSTAAL

Van dien aandrang nu, dien de menschenziel als een donker streven in zich voelt, geeft zij zich rekenschap in symbolen die de werkelijkheid „bedoelen", die eene werkelijkheid tot object hebben. De religieuze geloofstaal is niet altijd gelukkig in hare uitbeelding. Maar zij heeft dan ook op geheel andere en veel moeilijker wijze dan wetenschap en kunst zorg te dragen voor de objectivatie van belevingsinhouden. Een waarnemingsinhoud bijvoorbeeld kan gemakkelijk teruggevoerd worden op de samenwerking van hare „bron" in de objectieve wereld met het centrale zenuwstelsel, dat eveneens in die objectieve wereld gerangschikt is. Deze objectieve „projectie" van belevingsinhouden ondervindt geenerlei kritiek, tenzij de kritiek der zuivere rede. Maar het groote publiek verklaart zich bevredigd, als waarnemingsinhouden op die wijze „geprojecteerd" zijn op gebeurtenissen in de objectieve wereld. Ook de kunst blijft bij de beleving niet stilstaan ; zij streeft eveneens naar objectivatie en in aanschouwingsbeelden geeft zij aan de belevingswerkelijkheid een objectieven, wereldschen zin, althans een vertolking met behulp van wereldsymbolen. De kunst kan in dat symbool geheel opgaan en zich vergenoegen met een zintuigstreelend aesthetisme, maar meestal bedoelt zij met volle overtuiging iets onvergankelijks aan te toonen, dat in de kunstvormen wordt vastgelegd. De kunst is een gebarentaal, zoo boeiend, dat menigmaal de aandacht in het gebaar gevangen blijft, zonder af te dalen tot den dieperen zin. Maar wanneer de kunst meer is dan een ijdel spel, dan bedoelt zij met hare aanschouwingsvormen een objectieve werkelijkheid, die den schoonen schijn opwerpt als de openbaring eener levende harmonie.

De religieuze beleving die eveneens naar objectivatie streeft, bevindt zich te midden eener werkelijkheid die veel abstracter en tegelijkertijd veel omvattender is dan de objectieve werkelijkheid, die door wetenschap en kunst bedoeld wordt. Zij is niet in de eerste plaats op aanschouwing gericht, noch ook op het grondende, causale denken ; zij zoekt een objectivatie die beide geesteskrachten benut om te komen tot een subjects-stelling. tot subjectivatie. Het objectief

wereldgebeuren, dat de religieuze ontroeringen wekt, moet een zielvervulde wezenheid zijn; het moet een bezieling zijn, een subject, dat met de menschenziel in contact treedt. Deze drang naar de subjectiveering van het objectief zich aanbiedende is karakteristiek voor alle religieuze geloofsvormen. Weliswaar blijft de drang dikwijls gevangen binnen de religieuze beleving; er ontstaat dan enkel een spel van ontroeringen, waarbij niets positiefs, niets bindends gemeend wordt. Een dergelijke religiositeit is karakteristiek voor den modernen tijd, die van louter zakelijke objectiviteit in de wereld geen plaats meer weet voor zinvervulde richtkrachten. Zinvervuld acht men den medemensch, hoogstens ook nog het dier; maar de overige wijde wereld heet een zinlooze werveling van blinde anorganische krachten. De zin echter is naar deze meening plotseling in de wereld opgespoten in de faze die leven heet, en zoodra leven geweken zal zijn, zal hij weer uitdooven als een stervende vlam.

Maar deze behagelijke streeling der vage religiositeit is het gevolg van vooroordeelen, door den triomf van het causale denken in de natuurwetenschap behaald. Die natuurwetenschap die de menschelijke organisatie als een elektronenstelsel behandelt, heeft geen enkelen causalen grond om in die elektronenwolk die „mensch" heet, ook nog „zin" te introduceeren. Nochtans is die zin een ervaringsfeit, dat door de natuurwetenschap niet te niet kan worden gedaan. Er moet dus blijkbaar iets haperen aan de objectiviteit van het wereldschema, dat de natuurwetenschap voor oogen stelt en inderdaad erkent zij die hapering, door het invoeren van het zoogenaamd psychophysisch parallelisme. Dat parallelisme verklaart echter niets; het erkent enkel zijn onmacht om zin in atoombewegingen te transformeeren.

Bijgevolg heeft het religieus bewustzijn den eenig juisten weg ingeslagen, toen het zich niet opsloot in de belevingswerkelijkheid, doch naar de zinvervulde objectieve werkelijkheid zocht, die de eenige denknoodzakelijke grond moet zijn van menschelijke bezieling en menschelijk nadenken.

In de psychoanalyse is het gebruikelijk geworden dat streven naar objectivatie op alle terreinen der ziele-activiteit als projectie van subjectieve behoeften aan te duiden. De subjectieve behoefte geldt hier primair en is gelijkbeduidend met instinctieve levensbehoefte. Want de instinctieve levensdrang en in het bijzonder de sexueele erotiek, wordt beschouwd als een oer-verschijnsel dat niet op eenvoudiger drijfveeren terug te voeren is. En aangezien de psychopathologie over tal van feiten beschikt, waarbij het geremde instinct andere banen inslaat en nieuwe motiveeringen zoekt, wordt in deze

foutieve objectivatie de sleutel gezocht van elken objectivatiedrang. De objectieve uitkomsten van het denkend onderzoek moeten op die wijze verklaard worden als een buitenissig aanhangsel van het erotisch instinct, als een „ideologie", die desnoods ook gemist zou kunnen worden, als een wereldschijn, die den erotischen drang en de erotische machtsbegeerte met een fraai gewaad van gerechtvaardigdheid omgeeft. Wanneer de psychoanalyticus zich van deze voorstellingen bedient om bij zijne patienten foutieve baningen en abnormale objectivaties weg te suggereeren, dan is zijne methode uit utilistisch oogpunt gerechtvaardigd. Maar zij kan geen stand houden voor den rechterstoel van den denkenden geest, die in het erotisch instinct een monadisch hulpmiddel ziet om de menschelijke organisatie te bestendigen in den tijd.

Alle subjectieve behoeften dringen tot handelingen, die in de ruimte tasten en tot gedachten, die wereldprocessen tot bedoeling hebben. Maar die greep naar het objectieve, naar datgene dat onvergankelijk is en niet door gedachten of aanschouwingen kan worden te niet gedaan, is veeleer een versmelting van subjectieve met objectieve factoren, dan een projectie waarbij alleen gestreefd wordt naar een aanschouwelijk symbool van het innerlijk gebeuren. De wereld der natuurwetenschap is enkel nog maar een wereldbeeld en niet de wereld zelf; maar in dit beeld wordt die objectieve wereld nochtans „bedoeld". Die bedoelde wereld is de wereld „an sich"; de wereld zooals ze zou zijn zonder menschenziel, maar met een eigen, waarnemende wereldziel. Van die wereld buiten de menschenziel om kunnen wij geen weet hebben; wij zijn in haar opgenomen, met haar verknocht en vergroeid; zij biedt zich ons in de aanschouwing aan en wanneer wij uit de motieven van het zieleleven naar versteviging en objectivatie streven, dan is zij het, die ons den gewenschten steun biedt. De drang naar objectivatie is tevens een dwang; het is niet met zekerheid uit te maken of die zucht naar bestendiging van buitenaf in ons geplant is, of van binnen-uit opwelt. Beide krachten, de extroverse en de introverse, zijn in wezen een; want de wereld is slechts het ruimte-tijd-symbool eener bezieling die ook door de menschenziel henen stroomt.

Zoo is de objectivatiedrang van het religieus bewustzijn in het kosmisch streven zelve geworteld en het eenige wat verwondering zou kunnen wekken is dit, dat die objectief gemeende religieuze symbolen zoo hulpeloos, zoo naief en zoo gebrekkig kunnen zijn.

Wanneer die objectiveering enkel van binnen-uit kwam, dan zou die onvolledigheid verklaarbaar zijn. De menschenziel, nog maar zoo kort in de wereld geworteld, is fragmentarisch van zin, onvoldoen-

de ervaren, gebonden aan instinctieve en huishoudelijke behoeften en in haar religieuze wezensbeelding moeten al die gebreken van de onervaren ziel aan den dag treden. Maar wanneer in die objectivatie de kosmische dwang zelve zich doet gelden, dan zou elke religieuze systeemzetting onmiddellijk reeds volmaakt en onverbeterlijk moeten zijn.

LXIX DE GODDELIJKE VOLTOOIDHEID IS INACTIEF

De alomvattende wereldziel, die den aanvang en het einde van alle dingen in zich heeft, zou het onvolmaakte niet in zich kunnen dragen. Zoo althans is de eisch, die aan den buitenwereldlijken God gesteld zou worden. Maar de God, die de totaliteit van alle omhoog worstelende monadencomplexen omvat is een zuivere activiteit, die te voorschijn treedt in de ruimte en in den tijd, om zich te bevestigen in de zelfbewuste sfeer van den geest. Volmaaktheid onderstelt voltooidheid en voltooid is alleen datgene, waaraan niet verder gebouwd en getransformeerd behoeft te worden, wijl zijne verworven harmonie voortaan zich zelven draagt. Doch die voltooide harmonie beteekent tevens de stilstand van alle streving; want streving is alleen daar noodig waar nog iets ontbreekt. De voltooide wereld is een verijsde wereld; de stilstand van alle leven, de terugvoering van alle inspanning naar de spanningslooze homoiomerie van het onderscheidlooze Zijn. De geloovige, die in de volmaaktheid God's gelooft, kan ook nimmer vrede hebben met die volmaaktheid; hij betrekt God in de ordening der wilde natuurkrachten, in de wisselende lotsbedeeling der individuen en stelt hem als rechter over de dikwijls jammerlijke tekortkomingen zijner wereld. Soms heet die God begaan met een deel zijner menschheid, met zijn uitverkoren volk; soms buigt hij zich over tot die weinigen, die Hij tot zich roept en die Zijnen wil verstaan. Maar steeds staat hij tegenover zijne wereld als tegenover een vreemd produkt, een gewrocht dat hij slechts ten deele kan bestrijden, wijl een Tegengod zijne bedoelingen weerstreeft. Zoo is ook deze God alleen in abstracto volmaakt en in werkelijkheid weerloos tegenover een deel althans van de wereldsche machten.

De Volmaaktheid is evenals Schoonheid en Deugd een tendentie, een wereldstreving, niet een zelfstandige zielestof die de wereld doordringt. Zij is niet de objectivatie, de werkelijkheidsaantooning van ideale drijfveeren, doch de hypostazeering, de verzelfstandiging eener Idee in een wereld die geen wereld is, maar enkel de bergplaats van waardebegrippen. Alle volmaaktheid, die wij menschen waarnemen is betrekkelijk en in zooverre onvolmaakt. Wij zijn steeds in staat het betrekkelijk volmaakte te toetsen aan het het meer of minder volmaakte, aan het onvolmaakte. De totaliteit der wereld die in God is

laat geen gradaties van volmaaktheid toe, wijl er geen nevenwerelden bestaan, waarmee de volmaaktheid van deze wereld vergeleken zou kunnen worden. De absolute volmaaktheid Gods heeft niets van doen mèt de betrekkelijke volmaaktheid, waardoor de monadencomplexen onderling vergeleken worden en het heeft geen zin die absolute volmaaktheid te willen relativeeren om God te doen intreden in enkele produkten zijner schepping. De mensch is al te ijdel, wanneer hij meent dat de wereldgrond zich enkel om den mensch bekommert; ook de mensch is monadische bouwstof, evenzeer als dier en plant en steen. De worsteling der gewrochten wordt alleen aangevuurd door den adem der goddelijke bezieling, die in denken en beleving in het bewustzijn treedt. Met de Almacht God's is het evenzeer gesteld als met de goddelijke volmaaktheid. Zij is een puinverwekkende macht, die zich baan breekt door taaie tegenstreving en op haar weg tal van vormen moet verbrijzelen, om hoogere vormen te voorschijn te roepen. Zelfs de geestelijk levende mensch moet voedsel tot zich nemen, waarin levensmogelijkheden en levensvormen vernietigd liggen; hoeveel te meer moet de alomvatter verbrijzelen, opdat de vrije gang van den Logos door de vormen heenbreke. Maar wanneer die Almacht niet in staat is om vernietiging van lagere zincomplexen te voorkomen, dan is zij naar menschelijke maat gemeten niet almachtig en afhankelijk van den tegenstrevenden eigenzin der monadencomplexen. De geloovige heeft deze moeilijkheid eveneens ondervangen door het bestaan te onderstellen van den tegenstrevenden, bijna even machtigen Tegengod, die echter in 't eind overwonnen zal zijn. Maar de Almacht God's kan niet betrokken worden op de verhouding der wereldcomplexen; zij is een absolute grootheid, wijl zij geen vergelijking toelaat met de almacht van andere Goden in andere werelden; zij is voor ons menschen niets anders dan een naakt begrip dat ons niet van dienst kan zijn in den dienst God's.

Zoo kan dan noch de volmaaktheid, noch de almacht God's den mensch bevrijden van de huishoudelijke zorg om het bestaan, die ook in de religieuze vormen hare plaats opeischt. Eerst langzaam, zeer langzaam breekt in de tot beheersching gekomen cultuur de logetische drang, de rijpere ervaring door, die de ziel in staat stelt te oordeelen over de inwonende krachten van hare wereld.

De wereldbetrokkenheid van den geest is een aanwijzing van de relativiteit zijner waardestellingen. Wanneer wij niettemin, ondanks die wereldbetrokkenheid, in ons denkend bewustzijn het ideaal stellen van volmaaktheid, van almacht, van schoonheid, van deugd, dan wijzen die niet meer relatieve en derhalve absolute waarden op een faze van het in-zijn, waarin de wereld is verzonken in het onkenbare

Niet. Zoodra de wereld God's oprijst uit het rustende Zijn, heeft de alomvattende goddelijke wil met de tegenstrevende monadencomplexen te worstelen en in die worsteling moet hij het betrekkelijke aanvaarden. Eerst als de stuwingswil, de eigenzin der monaden verbleekt en de wereld verpulvert tot het onzienlijke Wezen, waaruit zij haar oorsprong nam, eerst dan wordt het betrekkelijke opgeheven in het Absolute en in het niet-ervaarbare Transscendente. De goddelijke wil, als de totaliteit die alle enkelwillingen onderwerpt is als een limiet, die een begrensden zin heeft en in die begrenzing zich zelven opsluit. Het oer-zijn echter kan niet bepaald zijn, wijl het alle bepaaldheid opheft; het is zelfs geen streving meer, enkel nog een belevingstoestand die in zich zelven rust.

Zoolang de ziel van de zelfbewuste faze de wereld meent en in die wereld zijn eigen streven erkent als zinvervulling, gericht naar het goddelijk bedoelen, proeft zij het zoet van haren dienst aan een universeele taak, en de wrangheid van de tegenstrevingen, die haar terugvoeren naar de huishoudelijke sfeer. In dien wisselenden rhytmus van goed en minder goed, in die beurtelingsche verheffing en daling ligt de tegenstrijdigheid van het leven en zijn hunkering naar het ideaal voor den waarnemer open. Al wat ons deert en kwetst en verlaagt, kan ons niet klein krijgen, wanneer met stelligheid de ziel zich doorstroomd weet van den machtigen wil van het goddelijk leven. Die religieuze zekerheid een Godsvonk te zijn is niet een uitkomst van het denken alleen; zij wortelt ook in het beleven, in de ontroeringen der smachtende liefde, die siddert en golft door heel onzen bouw. Maar hoe ook het denken in religieuze systeemzettingen zich rekenschap geeft van die inwonende goddelijke kracht, die ons jong en veerkrachtig houdt in de tegenslagen van het lot, het Object zelve dat gemeend wordt, het Object dat Subject is, wordt in die systemen niet gevangen. Theologie is geen religie en religie is geen omheining waarbinnen God gebannen kan worden. De zin van het Al is meer dan zijne verschijning en de werkelijkheid is meer dan het symbool. De majesteit God's vindt in de godsdienstige stelsels een stamelende vertolking slechts, wijl het menschelijk wel en wee er de voornaamste plaats in bekleedt. God heet er niet de menschenhoeder, maar de barmhartige menschenredder, die allerlei huishoudelijke opdrachten te vervullen krijgt; Hij is de groote boekhouder, die allerlei diensten heeft te beloonen en ondiensten moet straffen. Maar in werkelijkheid is God de groote Eenzame, die haakt naar het werk der voltooiing.

LXX DAG- EN NACHTZIJDE GODS

In den aanvang der dingen is God; in het einde der dingen is God.

De wereld is de dagzijde Gods, maar Hij beleeft ook zijnen nacht, als der dingen zin terugvloeit tot den oceaan van het Albeleven. Doch aan alle fazen van het Godsbestaan kan de menschenziel geen deel hebben ; zij is een dagvlinder, dansend in het licht van den rijzenden Dag (en in dien dans gehoor gevend aan de bestemming die haar werd ingeplant), verkwijnend en neerzinkend bij het avondgrauwen. Wat zijn de aardevreugden, als de overmacht, ja de tirannie God's zich uitstort in de ontvankelijke, aanbiddende ziel? Kan zij nog toeven bij zinledig vermaak, als de groote Stem haar tot den arbeid roept? Leven, denken, wrochten, het is al arbeid wat de schepping predikt. In de dienende taak Gods gaat de dienaar onder, als bouwstof in het komende rijk des Geestes. Niet zelfdoel is de mensch, noch het menschelijke ; de dwang des Geestes doorbreekt den monadischen bouw opdat het koninkrijk Gods zijn voltooiing nabij kome. De groote strooming van den Kosmos heeft vat op ons gekregen en zal ons niet meer loslaten, wijl het Bovenmenschelijke den mensch als onderlaag behoeft. Wie in den Geest moet leven, is althans ten deele den waan der menschelijke afgeslotenheid te boven gekomen ; de zelfvergoding van den renaissancemensch wijkt als een schaduw voor de zon van het nieuwe leven. God is de adem der dingen, en die adem werd in den mensch tot Geest, dat is tot Zelfaanschouwing. Alles in de wereld is middel en er is geen ander doel dan God en Zijn Koninkrijk. God is de Wil die stijgt en zinkt in wisselende rhytmen en harmonieën, maar zelve weer gebonden door den drang naar zinvervulling. In dien drang rijen zich de reflexbogen der monadische complexen aaneen, totdat ten slotte de individuatie geboren wordt die zich zelven Ik noemt en zich moet voeden met de ervaringen harer wereld. Maar ook het Ik is een overgangsfaze ; het Albedwingende slurpt zijne krachten op en laat hem als eigenst bezit den levenden zin van het monadische zijn. Heel de Kosmos is een tragisch gedicht, waarin de Openbaringswil zich zelven uitzingt en verhaalt van de moeiten om te komen tot zelfbewuste aanschouwing, te midden van de tegenstreving der monadische fazen. Maar ten spijt van die tegenstreving vormen de monadische quanta een monarchie, waarin de eigenzin zich moet schikken in de functioneering van het groote geheel. Het tapijt der wereld wisselt elk oogenblik van samenstelling ; het is een levend weefsel dat zich voortspint te midden der kosmische stofwisseling ; het is een groeisel dat den last des Geestes heeft te dragen. Al wat weet en hunkert en met dien dubbelen last van weten en liefde beladen zich opmaakt om te dienen, ontwaart als in een glimp den afglans van de Alwetende Liefde. God is de eenzame naamlooze, wentelend en worstelend door den stroom der tijden ; de glimlach en de snik

der dingen, die zich zelven in hun afgeslotenheid niet begrijpen ; Hij is de weidsche ontplooiing van het Zelf en de stille inkeer die graaft en wroet in eigen grond ; de zin en zijn vervulling in de schoonheid der afgeronde complexen ; de adem der dingen en hun blijvende grond ; de denker en het gedachte, subject en object, de minnaar en het beminde, wezen en verschijning in den nimmer rustenden kringloop, die denken aan in-zijn verbindt in wisselende menigvuldigheid, in wisselende gestalte. De goddelijke dynamie die liefde en weten wekt in alle stadia van het tot dingelijkheid opgeklommen in-zijn, blaast als een wind des geestes door de vormen heen en roept hen op tot bewustzijn en geestelijk leven. De mensch, als lastdrager der goddelijke gedachte, aan de aarde gebonden door al wat het verleden door hem en tot hem spreekt, moet zijne dubbelheid dragen : half licht, half schaduw ; half huishoudelijk en instinctief, half Godbewust en in liefdevolle aandacht gekeerd naar den zin van 't Al. Een open huis voor den wind des geestes ; een gesloten hof voor alle begeerten, die Ik meenen ; een dwalende planeet, die eerst in het einde der tijden zal worden gevangen in de machtssfeer der centrale Wereldzon ; het middelpuntvliedende en het middelpuntzoekende tevens, dat eerst na eindelooze omzwervingen volledig zich gewonnen geeft en bij zijn wederkeer tot den grooten Zin den Mensch van zich afschudt als een versleten kleed.

In dat tijdstip der uiteindelijke herkenning en der wedervinding zal de volle wasdom der menschelijke vermogens deze kleine planeet doen ingaan tot haar hoogsten bloei. Natuur, met hare huishoudelijke bedwongenheid, onderwerpt zich aan den kosmischen Geest, die de laatste faze van het aardsche leven met nazomersche weelde overgiet. Wie God in het aangezicht ziet, die sterft, om te leven. Hij wordt ontbonden aan het aardeleven om opgenomen te worden in de eeuwige doelwerkzaamheid van het goddelijk kosmisch leven. Nu nog werktuig, straks medewerker en weldra bondgenoot in den eeuwigen strijd tegen zatheid, traagheid en zwaarte moet de Geest herbeginnen aan zijn nimmer eindigende taak, zoo niet hier, dan ginds in de verre velden van den onmetelijken Kosmos. Het eind van alle dingen is een lied der overwinning, dat troostrijk sterven beduidt. Want sterven is niet vernietiging ; het is de omsmelting, de ontbondenheid, die haar verjongde kracht meet aan telkens nieuwe weerstanden. Als de ziel in hare individuatie wordt uitgewischt, voegt de eeuwige God hernieuwde kracht toe aan zijn scheppende taak. En wie zich zelven moet overgeven aan het Al, keert weder tot den eeuwigen boezem God's uit Wien, door Wien alle dingen zijn, nu en in alle tijden.

AANTEEKENINGEN

1) Engrammen zijn volgens Richard Semon (Die Mneme als erhaltendes Prinzip im Wechsel des organischen Geschehens. Leipzig 1920) residuen, na-werkingen in de organische stof, teweeggebracht door prikkels. De totaliteit van deze residuale werkingen betitelt hij als den engrammen-schat (S. 15) ; zij verklaart volgens hem de activiteit van herinnering en geheugen.

2) J. von Uexküll. Umwelt und Innenwelt der Tiere. S. 20 Berlin 1921.

3) Zie o.a. L. Edinger. Bau und Verrichtungen des Nervensystems. S. 200 ff. 3e Auflage. Leipzig 1921.

B. Brouwer. Het autonome zenuwstelsel en het gevoel. Amsterdam 1923.

4) Entelechie, een uitdrukking van Aristoteles, waarmee een kracht wordt aangeduid, die haar doel in zich zelve draagt. Deze term is overgenomen door H. Driesch en de neo-vitalisten. Zie H. Driesch. Die Philosophie des Organischen. 2e Auflage. S. 140. Leipzig 1921.

idem. Zwei Vorträge über Naturphilosophie. S. 7 f. Leipzig 1910.

Van de tegenstanders dezer leer worde genoemd :

M. Hartmann : Biologie und Philosophie. Berlin 1925 en J. Schaxel. Grundzüge der Theorienbildung i. d. Biologie. Jena 1922. S. 194 f.

5) von Uexküll. o.c.

6) H. Roland Holst. De nieuwe Geboort.

7) Lloyd Morgan. Instinkt und Gewohnheit. Leipzig u. Berlin 1909.

8) Werd' ich beruhigt je mich auf ein Faulbett legen, So sei es gleich um mich gethan.

9) Edinger. o. c. S. 202.

10) Vergel. A. Sokolowsky. Aus dem Seelenleben höherer Tiere. Leipzig 1910.

Hans Volkelt. Die Vorstellungen der Tiere. Leipzig 1914.

Friedr. Dahl. Vergleichende Psychologie. Jena 1922.

F. J. J. Buytendijk. Psychologie der dieren. Haarlem 1920.

11) L. Morgan. o. c. S. 44.

12) F. J. J. Buytendijk. Proeven over gewoontevorming bij dieren. Amsterdam. 1918.

13) W. Köhler. Intelligenzprüfungen an Menschenaffen. Berlin 1921.

14) K. Bühler. Die geistige Eintwicklung des Kindes. S. 280. Jena 1918.

15) J. Vendryes. Le langage. Paris 1921.

16) Uit de overvloedige litteratuur worde geciteerd:

K. Escherich. Termitenleben auf Ceylon. Jena 1911.

E. J. R. Scholz. Bienen und Wespen. Leipzig 1913.

K. Sajo. Der Ameisenstaat. Stuttgart z. j.

A. Sokolowsky. Genossenschaftsleben der Säugetiere. Leipzig 1910.

17) Lévy-Bruhl. La mentalité primitive. Paris 1922.

18) J. G. Frazer. The golden Bough. Third Edit. Macmillan. London 1911—1915.

19) J. G. Frazer. Les Origines de la Famille et du Clan. Paris 1922.

H. Cunow. Die Verwantschaftsorganisationen der Australneger.

A. Moret et G. Davy. Des Clans aux Empires. Paris 1923.

20) S. Freud. Totem et Tabou. Paris 1924.

21) Lévy-Bruhl. o. c. p. 295.

22) idem o. c. p. 300.

23) Moret et Davy. Des clans aux Empires. p. 106 v.

G. Davy. La foi jurée. p. 148 v. Paris 1922.

24) J. G. Frazer. L'origine magique de la royauté. Paris 1920.

25) Behalve de bekende werken over Gegenstands-philosophie van Meinong, v. Ehrenfels en anderen vergelijke men:

R. Hönigswald. Die Grundlagen der Denkpsychologie. S. 109 f. Berlin 1925.

26) Over Gestalte-theorie zie:

G. E. Müller. Komplextheorie und Gestalttheorie. Göttingen 1923.

Wertheimer. Ueber Gestalttheorie. Erlangen 1925.

idem. Drei Abhandlungen zur Gestalttheorie. Erlangen 1925.

K. Koffka. Die Grundlagen der psychischen Entwicklung, 2e Aufl. Osterwieck im Harz 1925.

W. Köhler. Die physischen Gestalten. Braunschweig 1920.

27) Vergel. W. Wundt. System der Philosophie. S. 92. Leipzig 1889.

28) System-C, een uitdrukking van R. Avenarius in zijne Kritik der reinen Erfahrung 2 Bde. 2e Aufl. en Der menschliche Weltbegriff. Leipzig 1905.

29) Vergel. G. Störring. Psychologie des Gefühlslebens. Bonn 1916.

M. Verworn. Allgemeine Physiologie. S. 520 f. Jena 1909.

30) Ectropie, een term die door neo-vitalisten gebruikt wordt als

tegenstelling tot het begrip der entropie. Als men onder entropie verstaat de meest waarschijnlijke afloop van energie-verspreiding door stoffelijke eenheden die met den energie-buit gaan strijken, maar een deel van dien buit door botsing of straling moeten afstaan aan de omgeving, dan kan men onder ectropie verstaan de stuwing die deze uiteenspreiding tijdelijk tracht tegen te houden door den aanleg van energie-reservoirs. Elk levend wezen is zulk een reservoir, waarin de stralings-energie der zon gebannen wordt, om dienstbaar te zijn aan de doeleinden des levens.

31) Zie M. Verworn. Erregung und Lähmung. Jena 1914.

32) W. Wundt. Vorlesungen über die Menschen-und Tierseele, 5e Aufl. 1911. Hamburg u. Leipzig.

Karl Groos. Die Spiele der Tiere. 2e Aufl. Jena 1907.

idem. Die Spiele des Menschen. Jena 1899.

33) Streng genomen mag het begrip der intellectueele gestalte alleen toegepast worden op geordende complexen, waarin rededeelen en begripsrelaties op harmonische wijze in een totaliteit vereenigd zijn. De voorkeurrichting die het denken inslaat, als het geordendheden stelt en ontdekt, ontbreekt echter evenmin in de opvatting van ruimte-tijd-gebeurtenissen als functioneerende geledingen eener gestalte.

Hönigswald (Denkpsychologie. S. 116 f.). spreekt van ,,Gestalten van hoogere orde" een uitdrukking, die hij zelf weer ontraadt wijl zij zich aandient als de benaming eener structuurrealiteit, terwijl naar zijn meening de nadruk moet vallen op het betrekkingstotaal en op de functie van het ,,produceeren".

De strijd der meeningen ten aanzien der gestalteleer kan geschetst worden als een tegenstelling tusschen structuurrealisme en betrekkings- of opvattingsrealisme. Het aloude dualisme tusschen zijns- en denkrealiteit keert hier in nieuwe gedaante terug. In werkelijkheid echter kan geen van beide opvattingen de andere ontberen.

Bij Uitgeefster dezer verschenen in dezelfde serie van boeken op modern-religieus en wetenschappelijk gebied:

WERKEN VAN Dr. G. H. VAN SENDEN

I. UIT DEN STRIJD OM NIEUWE LEVENSWAARDEN

„Wij hebben hier te maken met een welbewuste poging om het nieuwe religieuse besef te ontleden en te verhelderen.... De groote verdienste van Dr. van Senden is, dat hij alle levensverschijnselen, op welk gebied ook gelegen, in hetzelfde verband ziet en als onderworpen aan dezelfde wetten aanvaardt. Deze Kosmische visie is bij machte een religieuse beschouwing te rechtvaardigen...."
„Nieuwe Rott. Crt."

„Hier is nu eens een boek, dat wij met nadruk aanbevelen aan meer ontwikkelden. Een boek echter alleen voor wie nu toch wel eens (eindelijk) ernstig studie willen maken, van wat de Geest in onze dagen van ons eischt."
„Vrijz. Godsd. Maandblad v. Middelburg"

„Immers dit boek is ook, en bovenal de profetie van het Derde Rijk, diep-religieus, tragisch-doorleefd, bron van heroïsme, en richtsnoer voor den zoekenden blik van het oog, dat in lange nachtwaken den morgenstond verbeidt ...."
Dr. L. J. van Holk

„Een boek geboren uit den drang van den tijd naar nieuwe geloofs- en levensvormen .... Het geeft een waardevolle bijdrage uit en tot het geestelijke zoeken van dit levende geslacht."
„Prov. Overijss. en Zwolsche Crt."

Prijs f 3.95 ing.; f 4.95 gebonden

II. DE WIJSHEID DER WALA. EEN POGING TOT BEGRIJPEN

„Voor zoover wij weten, heeft dr. van Senden met zijn studie een gebied betreden dat vóór hem althans in dezen vorm niet was bewerkt. Hij heeft nl. aan de Germaansche godenmythe het wezen gedemonstreerd van het Europeesche denken en van de Europeesche ziel. Hij heeft ons die mythe geopenbaard als een verbeelding van menschenkennis en wereldwijsheid en ons daarmee de diepe en zinvolle schoonheid doen beseffen van den geest der Europeesche menschheid." J. Welders in „De Stem"
Bandteekening van Fokko Mees

Prijs f 1.75 ing.; f 2.50 gebonden

EDWARD CARPENTER

HEIDENDOM EN CHRISTENDOM

Het ontstaan en de beteekenis van heidensche en christelijke geloofsvoorstellingen

Vertaald door L. van Schilfgaarde—van Huffel

„Welnu, het zou jammer zijn, als dit boek zijn weg niet vond en niet flink werd verkocht. Want dit boek is er een voor alle met hun tijd meelevenden, omdat het op zoo'n hoog standpunt stelt en het geheel doet overzien. Het brengt uit de engte...."
Kees Meijer

„Maar met dat al is dit boek van groote, verruimende visie voor de zoekenden op religieus gebied en wie tot de diepe bedoeling ervan doordringt, zal met den Schrijver meeleven in de bezielende hoop op een vernieuwde menschheid."
Dr. J. H. van der Hoop

Prijs f 3.95 ing.; f 4.95 gebonden

Bandontwerp Fokko Mees